

Barabás Miklós : A Derra-féle ház, vízfestmény. Székesfehérvári Történelmi Múzeum.

A PEST-BUDAI ÁRVÍZ 1838-BAN

SZERKESZTETTE
NÉMETHY KÁROLY

A SZÁZADIK ÉVFORDULÓRA KIADTA
BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS KÖZÖNSÉGE

1938

EZ A KÖNYV 2000 PÉLDÁNYBAN KÉSZÜLT.
A SZERKESZTÉS ÉS KIADÁS ADMINISZTRÁCIÓS
MUNKÁLATAIT

ZAKARIÁS G. SÁNDOR DR. VÉGEZTE.
A KÖNYVET A DIÓSGYŐRI PAPÍRGYÁR RT
FAMENTES BORDÁZOTT ANTIK PAPIROSÁN
NYOMTA ÉS ELŐÁLLÍTOTTA
BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS HÁZINYOMDÁJA.,
KURFÜRST ISTVÁN VEZÉRIGAZGATÓ
IRÁNYÍTÁSA MELLETT.

A KÉPEK KLISÉIT ID. WEINWURM ANTAL
CINKOGRÁFIAI MŰINTÉZETE KÉSZÍTETTE.

ELŐSZÓ.

Budavára felszabadításával Buda és Pest lassan tért magához a másfélszázados ozmán uralom után, amely idő alatt ki volt kapcsolódva Magyarország és a magyarság életéből. A visszafoglalás után romok és elmaradott állapotok fogadták a két város falai közé visszatérő életet. Buda és Pest Mohács előtti politikai, kulturális és gazdasági jelentőségét csak idők folyamán nyerte vissza. Az ország főiskolája azután évtizedek múlva került Budára, majd az egyre jobban fejlődő Pestre. A lassan erősödő ország gazdasági élete is csak idővel

nem is tért vissza jaiai köze, mert az uralkoao Beceben székelte, ott voltak a legfelsőbb kormányhatóságok, az országgyűléssel kapcsolatos politikai élet pedig Pozsonyban zajlott le tovább is.

A két testvérváros páratlan földrajzi fekvése lassan leküzdötte a másfélszázados elmaradottságot és a háborúk rombolásait. A Dunamedence központjában fekvő Buda és Pest az élet parancsára központja lett Magyarország kulturális

és gazdasági életének is. Önmagától és spontán érvényesült a földrajzi helyzetből folyó belső erő, amikor a két testvérváros magához ragadta a vezető szerepet s a XIX. század első negyedére már irányítója lett az ország fejlődésének. A következő negyed, évszázad folyamán a két város fekvéséből fakadó erő a politikai életben is érvényesült, Pest lett a magyar közélet központja.

Ebben a fejlődésben nagy szerepet játszott az a körülmény, hogy a XVIII—XIX. század fordulójától kezdve egyre általánosabb lett az ország előtt az az ösztönös belső érzés, hogy Pest és Buda az ország természetes központja, illetve fővárosa. Ezt a lelkekben fakadt felismerést követte ennek a hivatalos elismerése is, de előbb volt Pest-Buda az ország fővárosa a lelkekben, majd a gyakorlatban, mint intézményesen is.

A nemzet jelesebbjei már előbb éreztek, hogy a két testvérvárosból kell az ország fővárosát megalkotni, de a milliók előtt csak a nagy árvíz kapcsán lett ez az érzés igazán tudatossá. 1838 márciusában a Duna jeges árja szörnyű elemi csapást zúdított Pestre és Budának mélyebben fekvő részeire. A katasztrófa napjaiban joggal hihette mindenki, hogy azt újabb fellendülés nem követheti és a két város sorsa, jövője megpecsételtetett. Pest és Buda ekkor lopta be magát az ország lakosságának aggódó szeretetébe, ekkor lett mindenki féltett kincse s egyre örömteljesebb jövőjű reménysége. Az árvíz lelki hatásának nagy szerepe volt abban, hogy később egyesült a két testvérváros. Budapest minden magyar ember legelső városává lett: először a lelkekben, majd a valóságban is.

VII

Nagy volt az árvíz jelentősége azért is, mert alkalmat adott arra, hogy a romok helyén új, szebb, modernebb város épüljön, melyből azután nagyváros, sőt világváros fejlődött. Abban a korban szinte példátlan építkezési láz fogta el az embereket, mely az árvíz okozta romok helyére aránylag rövid idő alatt új és szép várost varázsolt. Ez a nagy lendületű építkezés kitörölhetetlenül rányomta bélyegét Budapest arculatára. Az árvíz utáni városfejlesztés lett a világvárosi Budapest első alapvetése.

A főváros történetében az 1838-as árvíz tehát kétszeresen is sorsdöntő jelentőségű: ekkor fogadta véglegesen szívébe Budapestet az ország népe és ekkor indult kialakulásnak mai külső arculata. Ez a történelmi jelentőség méltán kötelezi a ma, élőket arra, hogy a százéves fordulón mind a főváros, mind az ország népe nem múló formában tegyen bizonyosságot a multat megbecsülő érzéseiről.

A főváros e díszes kiállítású és gazdag tartalmú könyvvel áldoz az árvíz emlékének és hódol az akkori alkotó szellemnek. A könyv megismertet az árvíz történetével, körülményeivel, megrajzolja Pest és Buda életét az árvíz előtt, alatt és után. Beszámol az árvíznek a kor szellemére, művészetére, irodalmára gyakorolt hatásáról és megmutatja, hogyan, miképen emelte fel ismét fejét a romba döntött város a szennyes ár után visszamaradt iszaptengerből.

Ez a könyv történelmi összefoglalás, de kegyeletes cselekedet és el nem múló hálakoszorú azoknak, akiket akkori derék viselkedésükért megillet az utókor hálás elismerése. De nemcsak a múltról beszél, hanem a jelenhez is szól és buzdításul szolgál

VIII

a jövőre. Aki ezt a könyvet elolvassa, példát vehet a száz év előtti elődökről. A nehéz idők súlyos napjaiban egy emberként álltak a köz szolgálatába, hittel, bizakodással, emberiességgel győzték le az elemek pusztítását és nagyvárosokká tették az elpusztult városokat.

Szolgáljon tehát e könyv a múltra nézve emlékeztetőül, az elődökkel szemben a ma élők hálájául és a jövőre nézve nemes biztatásul.

Budapest, 1938. február havában.

A handwritten signature in cursive script, likely belonging to János Kőrösi, the author of the text. The signature is written in dark ink and is positioned in the lower right quadrant of the page.

AZ ÁRVÍZ TÖRTÉNETE

ÍRTA:

ASZTALOS MIKLÓS

»... említettük a gyászos veszélyt, mely Pestet és Budának nagy részét majdnem végpusztulással fenyegeté és amelynél borzasztóbbra nem emlékeznek a két város évkönyvei. Részletesen leírni ezt szerencsétlen esetet egy toll sem képes és amit közölhetünk róla, az csak gyöngye vázlata az egésznek...«

Hazai és Külföldi Tudósítások,
1838. március 21.

1838

március 13-áról 14-ére virradó éjjel a Duna jeges hullámai elöntötték Pestet. Az árvíz a vakvéletlen okozta, az időjárás különös szeszélye, az elemek játéka, függetlenül minden emberi akarattól. Az elemek pusztító erejének dühöngése szokatlan tárgy lenne a történetírás számára, ha a víz és a jég pusztítása nem acélozta volna cselekvőkké, alkotókká az embereket. A történetírásnak a tárgya nem az elemek viharának kitéhetetlen ember szokott lenni, hanem az elemekkel is szembeszálló, akaró, cselekvő ember. Az árt a vakvéletlen zúdította Pestre és Budára, de a romokból új, szebb és magyarabb várost nem a vakvéletlen, nem az elemek játéka csinált, hanem az elemek erejének viharában megacélozódott erejű ember magabízó, céltudatos akarása. Amikor megírjuk az árvíz történetét, nem az elemek harsogó rohamát akarjuk leírni, hanem az árvízbe került emberek sorsát. Nem a mindent elsöprő jeges ár lesz előadásunk hőse, hanem a hatalmas elemi csapás rombolásait is kibíró, majd legyőző ember. Az ember, akiben a vész óráiban felébredt a bibliai mélységű ízelebaráti érzés. Az ember, aki pillanatok alatt új életet szervezett a rothadó felett. Az ember, aki lehetővé tette az új és szebb Budapest elénítését. Az ember, aki az elöntött német ielleoú városból úi

árvíz éjének emberét önmagán keresztül mutatjuk be. Leha-

töleg az ő szemén át lássuk az eseményeket s lehetőleg a saját szavaival adjuk elő azokat. Ha szabad ezzel a modern hangzású kifejezéssel élni, igyekezni fogunk a múlt megelevenítésénél arra, hogy előadásunkból a helyszíni közvetítés elevenisége s hűsége csengjen ki. Közvetlen közelbe szeretnők hozni egymással a száz év előtti küzdő, szenvedő, cselekvő embert a száz év utáni olvasóval s a történetíró közvetítő személyét igyekezni fogunk annyira közömbösíteni, mint amennyire közömbös a rádióhallgató számára a messze-messze elhangzott mikrofon előtti szónak ismét hangot adó megafon. Eszköz kívánunk csak lenni: a száz év előtti élet újra megelevenítésének eszköze.

Az árvíznek és közvetlen következményeinek története az események belső természete szerint két, egymástól szervesen elütő részre oszlik. Az első részben a főszerep az elemeké s az ember csak arra tud törekedni, hogy ne váljék teljesen az elemek játékvá. A második részben az elemeknek semmi szerepük nincs már. Az ár elvonult s a romokon új életet kell teremteni. Es ekkor előtérbe lép az ember. Ezer kilométerek messzeségéből jönnek a segítő kis és hatalmas összegek. Fél Európa segítő részvéte lendíti át a letarolt város polgárságát a magabízó alkotó munkába. Hetek alatt újra a régi életét éli a város s minden hónappal szebbé, nagyobbá, magyarabbá lesz. Az árvíz alatt az ember a pillanatnyi, pusztá életért küzd. Közvetlen utána azonban már a messze jövő számára épít.

A múltat megelevenítő előadásunkat ennek a belső elkülönülésnek megfelelően két fejezetre osztjuk. Az elsőben magát az árvizet, a másodikban az árvíz utáni felocsúdást és talpraállást mondjuk el: a részvétet a könnyben és annak letörlésében.

A kortárs is csak gyöngé vázlatot tudott nyújtani a vész napjairól. Ennél többet mi sem adhatunk. Annál kevésbé, mert hisz nagyon is megszabott terjedelmű az a tér, amelyet előadásunk e könyvből a maga részére lefoglalhat . . .

Az árvíz

Az 1838. esztendő szokatlanul magas Duna-vízállással köszöntött Buda és Pest lakóira. Mint a *Regelő* január 4-iki száma írja:

»A Duna vize rendkívül hamarsággal áradott még Karácsony előtt. Különös, hogy a jégzaj 27. s 28-án mindinkább fogyott s már 29-én, 30-án semmi jég nem úszott a Duna hátán.«¹⁾

A hírecske megjelenésének napján a Kolozsvárott megjelenő *Vasárnapi Újság* egyik pesti levelezője olyannak látta a Dunát, hogy érdemesnek tartotta élményét megörökíteni. »*Közlekedés Buda-Pest között*« címmel írt cikket az említett erdélyi újságba. Előadta, hogy télen a 240 öltre összeszorult Duna Pestet Budától 100 mérföldre veti el. Télen az átkeléshez nemcsak bátorság kell, hanem pénz is. Olykor, amikor még zajlik a Duna, a révészek 4—10 pengőt is elkérnek s az átkelés nem egyszer több órát is igénybevesz.

»Tegnap — írja aztán — azaz január 4-én egy igen festői és valóban sajtáságos látványnak voltam tanúja. A Duna rendkívüli magasságra nőtt, pesti évkönyvek szerint 1775-től fogva ily nagy nem volt és ezen óriási folyam számtalan ágaiból a jég megindulván, mivel annak medre Buda-Pest között igen összekekenyül, a jég itt teljesen elborítja annak felületét.«²⁾

A jég megjelenése után gyorsan emelkedni kezdett a folyam szintje. A hivatalos jellegű *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* január 7-iki száma közli a vízállást a budai mérce szerint az előző napokról. Január 4-én 16 láb és 9 hüvelyk, 5-én 19 láb és 4 hüvelyk, 6-án pedig már 20 láb 2 hüvelyk magas lett a Duna vízállása. (Egy bécsi láb 316 milliméter.) Ugyanekkor közli a lap azt is, hogy Buda külvárosait: Vízivárost és Rácvárost elöntötte a víz. kok lakos elmenekült s a nevezett külvárosok utcáin az emberek csónakokon közlekednek.

A mai riportokat nem ismerő, a szűkszavú s minden színességtől mentes, csak a tárgyilagos hírközlésre törekvő beszámolókhoz szokott közönségnek az egykorú újságok az alábbiakban számoltak be erről az áradásról:

»A víz nagyon felduzzadt s mivel a várost tisztító csatornák torkolatai annak idejében nem tömtek be, nem is álmodhatván vízárról ily évszakban, azonkívül, hogy rohanó sebességgel ragadott magával minden ladikot, Budán a Vízi város és Tabán egy részét víz alá helyezé s mindkét városban valamennyi kissé alacsonyabb pincét s földalatti magtárt vízzel lepett s töltött meg s eddig is iszonyú kárt okozott, minek folyvást növekedésétől rettegünk, mert a víz 6-áig folyvást áradt. Ily magas vízállást 1829/30 óta Budapest közt nem láttunk. E gátolt közlekedés oka, hogy Dunántúli tisztelt Pártfogóinkhoz lapjaink első számát mindeddig nem juttathattuk.«³⁾

»Az új év első napjaiban Dunánk nemcsak annyira tele lőn jéggel, hogy január 3-án s 4-én a budai s pesti posták nem küldethettek által a két városba, hanem a Duna vize is egészen a part felületéig rendkívüli gyorsasággal úgy megáradott, hogy már 4-én reggel több mély fekvésű pincékbe víz szivárga be. 5-én reggel a Duna jege megállott, ámbár egy-kétszer alább is mozdult. Az alacsonyabb pesti partokon itt-ott már a víz is kiönte egypár lépésnyire. A budai vízi város alja víz alatt áll. 7-ikén már a jéghátán járás megnyitott. Január 5—6-ika közt igen mély hó esett. Az idő azóta folyvást lágy. *Varosunk népsége készül a Duna Maradására.* Az utcákon ladikok állanak. A félbeszakadt közlekedés, a posták elmaradása sajnoson éreztetek velünk az állóhíd hiányát, melynek hasznát az egész honra nézve már ez utóbbi körülmény is világosan bizonyíthatja.«⁴⁾

»Dunánk a két főváros közti partokkal egy irányban áll. E hó 5-én virradtára a Duna hátát takaró jég megállott; de rajta itt-ott embert csak életveszély közt, csolnokon húznak keresztül s ez operáció egy személyre közönségesen 50 forintba kerül.«⁵⁾

»A Duna néhány napig remegésben tartá városunkat, mely remegés nem oknélküli vala; mert a Duna oly magasságra nőtt, melyre ily időben az öreg emberek sem emlékeznek: a hídon (hajóhíd) alóli volt sétahelyen és más helyeken is a víz partján kicsapott és csak a valamivel fölemelkedettebb töltött út a házak előtt gátolta a víznek a Kis-híd (most Türr István-utca) és más mélyebben fekvő utcákba

jövetelét; ekkor a jég megállott s még néhányszor ismét megindult, de nem messze haladt, csak jobban összetorlódott . . . Sokan — én is köztök — azt tartják, hogy *ezen, ily magas vízállásnál megállott jég elindulása bajt fog okozni*; adja Isten, hogy ne történjék ez meg. Sok mindenféle híreket hallani a víznek némely helyeken tett káros kicsapongásairól, de bizonyosat nem tudni, még azt sem, mi okozta legyen a Dunának ezen áradását. Miért nem közlik ezt a hírlapok? . . . Végtére megint visszatérek a Duna áradásához: sok utcákba és terekre hajók vitettek azon esetre, ha a Duna bejönne a városba, de azon hajók nem voltak megkötve (!). A város gyalog- és lovas-őröket állított a Duna partjára; még a megállapodott erős jégen sem bocsátották az embereket Budára. Tegnap (jan. 7.) csináltak utat a jégen, eddig némely hajósok az utasokat s némely portékákat iszonyú pénzért ladikokban csúsztatták át a jégen s a publikum szenvedett az átjárás gátlása miatt, néhány hajós pedig nyeresz-kedett.«⁷⁾

A Duna jegének beállása nem csökkentette a budai árvíz-veszélyt, mert bár január 7-ike óta zavartalanul és nyugodtan lehetett átkelni a Duna jegén s az öt napig fennakadt posta- és hírlapszállítás ismét megindult, de 7-étől 9-éig szüntelenül havazott.⁷⁾ *K Jelenkor* 10-iki száma így számol be a budai árvízzől:

»Buda külvárosait ugyanis még folyvást hullámok borítják; a vízi-városi szent egyházban több lábnyi magasságra emelkedék a víz s számos ház lakosi magasb fekvésű épületekben voltak kénytelenek menedéket keresni . . . Nyolcvan éves aggastyánok sem emlékeznek ily iszonyú vízállásra tél közepe felé. *A tavasztól rendkívül retteghetni*, mert a földön heverő s folyvást hullongó hónap olvadása bizonyosan még magasra emelendi folyóinkat, főleg ha az mohón történik.«⁸⁾

Bár a Duna 12-ére 17 lábba apadt⁹⁾, Buda még mindig nem tisztult meg az ártól. A *Jelenkor* 13-án megjelent következő száma írja, hogy:

»a víz már általánosan apad ugyan; de Budán a Víziváros majd minden Dunához közel eső utcáját 2—3 lábnyi magasságra jég fedi, melynek fölvágatása tömérdek költségbe kerül s csak annak meg-

gondolása által lesz tűrhetőbbé e kedvtelen körülmény, hogy szegény kenyér- s pénztelen embertársainknak utat nyitott némi élelem keresésére, mire a szigorú hidegben rendkívül szükségük van, hogy tilalmas utakra ne kényszerüljenek térni.«¹⁰⁾

A vízvárosi árvíz igen kényelmetlen helyzetbe hozta a postát, mert a főpostahivatalnak vízvárosi épülete az ártól annyi kárt szenvedett, hogy nem folytathatta tovább is ott a működését. Hogy a pillanatra sem pihenhető postai ügyekben nagyobb fennakadás ne álljon be, 4-éről 5-ére virradó éjjel átköltözött a posta a Nothász-ház egyik kaszárnya-részébe. Ez a szükségelhelyezés azonban nem bizonyult megfelelőnek, mert a helyiség nagyon szűk volt s ezért 10-én átköltözött a főposta a kapucinus atyák főutcái kolostorának egyik részébe, amelyet erre a célra bérbevettek.¹¹⁾

A január 3-iki vízállás szintjére (14 láb 3 hüvelyk 3 vonás) csak január 19-ére szállt le ismét a Duna, de 13 láb alá még március végefelé sem szállt le, holott 1837 december 22-én — mielőtt a Duna hirtelen áradni kezdett volna — mindössze 4 láb és 8 hüvelyk magasságot ért volt el.¹²⁾ Ez a rendkívüli és télen merőben szokatlan magasságú vízállás gondolkodóba ejtett ugyan néhány aggodalmaskodó embert, viszont akadt olyan magát szakembernek hirdető nyegle is, aki eleve tagadta annak lehetőségét, hogy veszedelmesebb méretű árvíz következhet be.

Január közepére ugyan Budának minden pontja szárazra került, de az állandóan omló hótömegek előrevetették az újabb megpróbáltatások árnyékát. A hónap közepén országos hózivatar akasztotta meg a forgalmat. Mint a *Hazai és Külföldi Tudósítások* január 17-iki száma írja:

»Hétfőn (január 15) délután az idő kiderült, de az utcákra kimenni vágyó városi nép nagyobb része csak akkor vette észre a kimenetelt gátló hóbástyákat, melyeken csak nagy ügyel-bajjal lehetne átalvergődni. Valóban a hótömeg mindenütt volt két-három láb mélységű, ahol pedig összehordá a vihar, egy ölnyi is s a keskenyebb utcák majd járhatatlanok lettek. Kedden reggel kezdék összehányi

a temérdek havat s kihordani, de hogy e súlyos munka több napig eltartand, gondolhatni. A Dunán átaljárás vagyis inkább léptenyomon bukdosás, keserves. Egy szóval, ennyi hóra a két fővárosban az ifjak nem, az idősbek pedig 1812 óta alig emlékeznek.«¹³⁾

A szokatlan mennyiségű hóesés nagy benyomást tett a közvéleményre, mert az újságok közül több megemlékezett róla, főleg annak kapcsán, hogy a hózivatar és hófúvás megakasztotta az országúton a közlekedést s így a postajárást is. A németnyelvű hivatalos lap január 18-iki száma 16-ról keltezve jelenti, hogy a nagy havazás miatt a posta Budán és Pesten is két napra, 15. és 16-ára kimaradt.¹⁴⁾ A *Jelenkor* a külföldi lapok elmaradása felett kesereg:

»Postáinkat az iszonyú hófúvatagok egészen elakaszták. Különösen a január 13. s 14-iki bécsi posta s vele a külföldi lapjaink még ma sem érkeztek meg. Legjárhatatlanabb az út, mint halljuk, Buda és Vörösvár között.«¹⁵⁾

»Múlt hétfőn (15-ikén) — írja a *Rajzolatok* — Pesten oly irtóztató hózivatar volt reggeltől mintegy hatodfél óráig, mely a szűkebb utcákat félőlnyinél magasabb hóval borítva, szánkával vagy kocsikkal járhatatlanná tette. Kisebb udvarokban a hó, hogy a földszinti lakókat el ne borítsa, másfél ölnyire is fölhányatik (mintegy két és háromnegyed méterre). A házak mellől, hogy a gyalogút járható legyen, a havat mindentűt el kell hányni. A postajárás, még Bécsből is, 2—3 nappal is késik.«¹⁶⁾

A nagy havazásnak a híre még Erdélybe is eljutott s az ottani sajtóban is visszhangra talált. A lehullott nagy hőtömeg pár nappal később halálos katasztrófát is okozott. A Gellérthegyről hógörgötteg zuhant alá s tönkrezúzott egy alatt álló házat. A ház udvarán ép dolgozott két ember. Pecsics Mátyásnak sikerült megmenekülnie, de Kiss István tímárlegény a lavina alá került s ott pusztult el. Ez a hír, mint a szigorú tél egyik igen jellemző esete bejárta mind a magyarországi, mind az erdélyi sajtót.¹⁷⁾

A szokatlan időjárás erősen foglalkoztatta a Duna melletti helységek lakosságát. Ez tette időszerűvé, hogy bizonyos *Novák*

Dániel hídmérnök cikket írjon »*Vízáradási jegyzetek*« címmel a *Regélő* január 21-iki számában. Nóvák közismert plagizáló és meglehetősen zavaros fejű ember s amellett valóságos réme volt a szerkesztőknek, akiket minden lehető alkalommal elárasztott cikkeivel. Alapjába véve a Dunához sem értett, amint arról Vásárhelyi Pál alaposan meggyőzött mindenkit utóbb az Athenaeum hasábjain. Nóvák most sem bizonyult szerencsés jósnak.

Nagyképű bevezetés után, melyben sűrűn hivatkozik régebbi Regélő- és Társalkodó béli cikkeire, zavaros fejtegetésekbe bocsátkozik s a következő jóslatra ragadtatja magát:

»Az egészből az látszik következni, hogy *különös vízkiöntési veszélytől nincs mit aggódni*, főleg az érintett folyam-vonal hosszúságon kívül, s hogy váratlan tartós lágyidőt leszámítva, mely a nagy hó-tömeg elolvadását rögtön eszközlené, *félelem nélkül lehetünk az elöntéstől*. A Duna vízének jelen állapotja . . . azt látszik jövendőlni, hogy *a hóval vegyült jégtömegek, melyek nem Ígérnek állandóságot* — a jégborítékkal együtt összetörendenek, s még mielőtt csak körültekintenek magunkat, *búcsút veend tőlünk barátságosan* . . . Nagyobb vízáradás szükséges nem leend annak elhordatására, idő előtt még darabokra hullván azok össze.«¹⁸⁾

Egy ideig kétségkívül úgy látszott, hogy Nóvák jóslata be fog válni. A január végi, február eleji időjárás erre mutatott. Január 26-ától kezdve egyetlen nap kivételével állandóan a nulla fok körül mozgott a hőmérséklet s bár a Duna ezalatt a nyolc nap alatt 1 lábbal és 2 hüvelykkel emelkedett, mégis többé-kevésbé jogos derűlátással írhatta az egykori riporter:

»Pál fordultával kemény téli időnk is tavaszra fordult. Azóta naponként olvad s néha esik. Utcáinkat borító hótömegek lassan apadnak s így *reményünk van*, hogy a hó lassanként olvadván el, a *vízártól*, mely bennünket a hirtelen olvadás esetére fenyegetendő vala, *mentve leszünk*. Dunánk ugyan már nő, de jegén még bátran járhatni át.«¹⁹⁾

Az állandó Dunahíd megvalósulásának gondolata ebben az időben rohamléptekkel haladt előre. Ennek volt látható jele, hogy február 4-én megérkezett Pestre két angol mérnök, akiket William Tierney Clark angol hidépítő mérnök, a vállalkozó br. Sina megbízottja küldött Pestre avégből, hogy a helyszínén tanulmányozzák a Duna jegét, mind álló, mind elinduló állapotában. Az állandó híd mellett síkraszálló lapok örömmel jelentették ezt a hírt olvasóinknak. Legbővebben a *Hazai és Külföldi Tudósítások*:

»Folyó február 4-ike óta William Tierney Clark, mint b. Sina által megbízott hidépítész részéről Angliából érkezett Plevs és Slater urak Budapesten tartózkodnak, a Duna jegének mind álló létét, mind elindulási jelenségeit személyesen vizsgálók és tanúbizonyítandók. Mily örvendetes e két praktikus férfinak, kik számos klasszikái hídnak valának közvetlen eszközlői, éppen ez időszakbani ittléte, mind az méltatni fogja, ki testvérvárosainknak akármilyen módon s akárki által eszközözlendő egybekapcsolatását, a hozott törvény szellemében a nemzeti haszonnak és dísznek megfelelőleg, őszintén kívánja.«²⁰⁾

Február 9. és 13-ika közt igen enyhe volt az időjárás. A *Hírnök* pesti levelezője sietett is február 12-én kifejezni efeletti aggodalmát:

»Oly lágy időnk van, — írja lapjának — hogy alig járhatni a sok víz miatt, hátha még a hegyekben a sok hó hirtelen olvadni talál, akkor majd a Duna városunknak némely részeit elöntendi; a jég még áll, de a budai oldalon már a meleg víz annyira kirágtá, hogy egy darabnyira hajón kell menni.«²¹⁾

A hó végére a helyzet változott. 13-ától kilenc napon át fagy volt s mikor 22-én megenyhült, lassú esőzés állt be. Ezért bizakodó a hónap utolsó napján a *Hazai és Külföldi Tudósítások* jelentése:

»A februáriusi zordon s e télen legzordonabb hidegek után végre Mátyás olvasztani kezdé a kemény jég- s hóleplet; ezóta a csendes esőzések jóformán leasztották a hótömegeket, ma pedig, február 27-én, első tavaszfényű derült napunk volt.«²²⁾

Mindezek ellenére valami nyugtalan bizonytalanságnak kellett lennie a levegőben. Erre vall, hogy szárnya kelt és országszerte

elterjedt annak a híre, hogy a szokásos József-napi vásár ebben az évben néhány héttel később fog megtartatni. A lapok a kereskedők érdekében hevesen cáfolták a gazdátlanul elindult rémhírt s kértek mindenkit, hogy az ilyen mende-mondákat cáfolják meg.²³⁾

A magy. kir. Helytartótanácsot már január közepén aggasztotta a Duna téli időkben merőben szokatlanul magas vízállása s a magy. kir. építési főigazgatóság által mérnöki vizsgálatot hajtott végre abból a célból, hogy a netán bekövetkező áradások ellen némi előkészület tétessék.²⁴⁾ A február végén beállott olvadás a Duna szintjét néhány napon át csökkentette s az első olvadásos napok Duna-állása közel egy lábbal került a január második felének átlagos vízállási szintje alá.

A hőtömegek lassú megrokkánása s a Duna szintjének átmeneti alábbszállása bizonytal sok embert megnyugtatott. Annál is inkább, mert a bekövetkezhető katasztrófa igazi okozóival csak az egy *Vásárhelyi* Pál volt tisztában.

A két angol mérnök — akik utóbb szemtanúi valának az árvíznek is — megbízatásuknak eleget téve, megvizsgálták a Duna Buda és Pest közötti jégviszonyait. Jelentésüket április 14-én juttatták el Clarkhoz s abban beszámoltak arról, hogy ott, ahol a híd lábai remélhetőek voltak, próbafúrást végeztek a Duna jegén. Budán a jég 6, Pesten 10 lábnyi volt, de ebből a vastagságból csak mintegy 1 láb volt igazi jég, a többi félig fagyott hó.²⁵⁾ Bár a földön elterült hótakaró február folyamán jelentékenyen megvékonyodott, a hónap végére a Duna szintje csökkent s a Duna jege $\frac{5}{6}$ -ában, illetve $\frac{9}{10}$ -ében nem volt tömör jég, hanem csak összeállott, fagyott hó; a katasztrófa két hét múlva mégis bekövetkezett.

Az első komoly figyelmeztető szó *Vásárhelyi* Pál tollából jelent meg. Az *Athenaeum* március 4-iki számában kezdte el nagy tanulmánya közlését »*A budapesti állóhid dolgában*«.

Sokan azzal érveltek az állandó híd ellen, hogy a Duna ereje el fogja sodorni a híd pilléreit. *Vásárhelyi* szembeszáll tanulmányá-

ban ezzel a hiedelemmel. »Én tudom« írja, »hogy a Duna zaja a hídban, különösen a hídoszlopokban, kárt keveset tehet.« Viszont nem javallja, hogy a hídnak sok pillérje legyen, mert ezáltal a híd közvetve jégdugulásra és torlásokra szolgáltatna alkalmat s így a két városnak veszedelmhezója lehetne.

Fejtegetései során foglalkozik a közeli kilátásokkal s így ír:

»Világos, hogy nem a jég beállása, hanem a jégnek miképeni s mely egyéb körülmények között történt megakadályozása okozta a folyam-nak dagályát, hogy végtére mindezen jégdugulatok sem lehettek volna képesek a folyamat a fent jelzett magasságra emelni, hogyha a múlt évi december 20-dik táján történt esőzések következtében a felső vidékekről omladozott víztömeggel nem növeltetik a folyam. *A folyamnak leírt állapotjára való tekintet valóban alapos aggodalmat gerjeszt, hogy a tavaszi olvadással, ha a jégindulás nem kedvező körülmények között megy végbe, még nagyobb áradások fognak bekövetkezhetni; ha például a felső duna-vidékeken meleg esőzések állnának be, minek előtte az alsóbb részekben a Duna zaja megindulhatna.* Azért valóban javalható, hogy Pest városa a lehető nagyobb árak ellen töltésekkel óvakodik, melyek talán ha a jég zaja baj nélkül távozik, nevetség, éretlen nevetség tárgyai fognak lenni.«²⁶⁾

Március 11-én folytatta *Vásárhelyi* tanulmánya közlését, melyet láthatóan folytatásonként írt s amelybe így mindig tudott idő-szerűséget vinni. Újabb tanulmányrészében újabb intés szól Budapesthez:

»Ha Budapesten partjain túlcsap a Duna, talán a raktárakba is hat — a közvetlen kárt nem említvén, mely mind a két várost érné — kereskedelmi hírét, nevét, hazánknak büszke reménye Pest elvesztené.«²⁷⁾

Világosabban és szakszerűbben senki nem látta előre a veszélyt és azt a körülményt, amely ezt a vészéit felidézheti. Indokolt tehát az az öntudatosság, amellyel erre a kérdésre *Vásárhelyi* június elején, amikor tanulmányát tovább fűzi, visszatér:

»Felszólalván a budapesti állóhíd dolgában — olvassuk az árvíz után az *Athenaeum* július 14-iki számában — értekezésembe szövéim

a Duna utolsó jégbeállásának történetét; kifejtvén az okokat, melyeknél fogva a jégbeállítás, tetszeleg az eddigi tapasztalásokkal ellenkezésben, magas vízállásnál történt; megmutatám miképen a folyam ágya jéggel bedugódott; figyelmeztetem a tisztelt olvasót azon okokra, melyeknél fogva a bekövetkező olvadások idején *nagyobb áradásoktól félhetni*; általánosan is eléterjesztém a jégdugulások, jéggátak alakulását, különösen megjegyezvén, hogy *a jeges árvizek leginkább akkor kártékonyak, midőn a felsőbb folyam vidékein elébb indul el a jég, mint az alsókon* s végtére különösebben észrevehem, miképen hazánk szívének, büszke reménységünknek, Pestnek kereskedési híre, neve csökkenne, ha partjain túlsapván a folyam, raktárainkba is hatna; szóval a folyam üterének tapintásából annak mintlétét s lehető következményeit magyarázgatám.

Ha ezen, az árvíz bekövetkezte előtt kimondott nézeteimet a valóságos ezidei árvíz alkalmával tapasztalt jelenet- s tüneményekkel egybevetem: *a mondottakat megbánni okom nincs* s kiki kénytelen lesz megvallani, hogy állításom az utolsó vésteljes események által — fájdalom — egész mértékben igazolatott.«²⁸⁾

Amikor Vásárhelyi ilyen világosan és híven látja előre a bekövetkezendő eseményeket, *Novak* Dániel még a katasztrófa reggelén sem mer állást foglalni:

»Szomorúan jósolhatni, hogy a dunamelléki helységek felfelé, t. i. Vác, Visegrád, Nagymaros, Esztergom, Párkány stb. sokat fognak szenvedni a vízáradástól s hogy ezen rendkívüli dagálnál az alsó jég háborítatlan marad még egy ideig Buda és Pest között, a nagy víznek dacára is . . . Mily gyászos következménye leend annak, ha a víz tükre még magasabbra emelkedvén, áthágja a váci töltést, mely Pestnek védbástyája? Erről azonban, valamint a ráckevei sziget siralmas állapotáról még most nem akarok szólni, hanem az időt, mi történend, aggodalmak közt elvárni.«²⁹⁾

A katasztrófát az okozta, amitől Vásárhelyi Pál tartott: míg a Duna felső folyásán a jég mindenütt megindult, Pest és Buda közt tovább is szilárdul tartotta magát. A felülről lefelé úszó jég-tömeg egyre jobban feltorlódott s a torlasz nyomán hatalmasan felduzzadt a víz.

»A *Duna jege* az eső és az enyhe idő ellenére is *tartja magát*. — írja március 4-iki számában az egyik pesti újság. — Azonban a budai oldalon egy helyen elolvadt. Itt egy kis részen csolnak kell. Ugyan a kapucinusok közelében fából szükséghidat szereltek a víz fölött a part és az álló jég közé.«³⁰⁾

Bár a jég nem indult meg, de a Duna szintje egyre emelkedett: február 27-én még csak 13 láb volt nulla felett. Március 2-án már 15 láb fölé emelkedett. Március 4-én 3 vonal híjján elérte a 17 lábat s 6-án már 18 láb 3 hüvelyk 9 vonal magas volt. Mivel Buda partjai alacsonyabban voltak a pestinél, ez a vízállásmagasság elegendő volt ahhoz, hogy a víz kilépjen medréből s elöntse Budának mélyebben fekvő részeit, amelyek — mint láttuk — január elején egy árvizén már átestek. A Duna 6-án elöntötte a Vízivárost, Országutat, Újlakot, Óbudát és Rácvárost. Az utcákon ismét csónakokkal közlekedtek s számos család újra elmenekült a veszélyeztetett és víz alá került területekről. Március 7-én már aggodalmasan ír a *Jelenkor*:

»Budapesten pár nap óta gyönyörű tiszta s meleg idő uralkodik, mely örvendezteti ugyan a két testvérváros lakóit, hogy a szigorú tél már csakugyan elbúcsúzott; de másrésről *minden kebelben nyomasztó aggságot szül*, mert a nap hevétől elolvadt nagy hőtömegek patak gyanánt rohannak Dunánknak a budai részen már jégtől szabad hullámai közé s annyira szaporítják árfját, hogy a *vastag jég már a partokig emelkedik s mind a két várost áradás fenyegeti*. A budai részen több vízivárosi s tabáni (rácvárosi) lakos már elhagyá földszinti lakhelyét s első emeletre vagy padlásra menekedve *a vész elől*, melyet *elkerülni* alantabb helyzetű házakban *bajosan lehet*; mert a *Vízivárosban néhány helyen már ki is öntött a víz*, pedig mennyire kell még növekednie, hogv az iszonyú súlyú vastag s parthoz szorult jeget tovább szállíthassa! A *pesti partokon* homokból s trágyából *mintegy két lábnyi* (63 cm) *vastagságú töltést* rakatott a városi hatóság, mely alkalmasint legalább némileg visszatartandj a a vizet. E hirtelen olvadás annyira megrontá az utakat, hogy a közelgő József-napi pesti sokadalomtól kevés jót várhatni a közlekedés mind szárazon, mind vizen elakadta miatt.«³¹⁾

»Dunánk folyvásti áradása — írja ugyanazon nap a *Hazai és Külföldi Tudósítások* — nem kevésbé agódtatja a két testvérváros lakásait, annyival is inkább, mivel Budának már némely utcáit előntötte s Pestnek partmelléki részét is fenyegeti, ámbar a nemes városi tanács elővigyázó gondossága a part hosszában védgátat húzatott.«³²⁾

A *Der Spiegel* 9-ikéről kelteve jelenti, hogy Buda alsó részei már víz alatt állnak s Pestet csak a gátak védik. A vízállás már magasabb mint két hónappal előbb volt. A pincék Pesten már telnek meg felszerkenő talajvízzel. Mindennek okául a szokatlan tömegű havat hozza föl.³³⁾ Az aggodalomra most már minden ok megvolt, mert március 10-én délután 3 órakor a Duna szintje felülmúlta az emlékezetes 1775. évi áradás legmagasabb vízállásának szintjét. Ezen nap estéjén a Vízivárosban levő Harmincad-épület tábláján 3 hüvelyk 7 vonallal és a 608. számú rácvárosi ház vörös márványtábláján 2 hüvelyk 6 vonallal volt magasabb a víz szintje az 1775 február 17-iki legmagasabb állapotnál.³⁴⁾ Az újságok híreiben március 10-én nincs már semmi megnyugtató:

»Budapesten minden percben várjuk a Duna jege elindulását. F. hó 7—8. között éjjel az óbudai szigetnél megszakadván a jég, az eddigi átjárás egészen a pesti görög sz. egyházig lecsúszott, hol a jég újdán megállapodta után azonnal ismét jár-kél rajta a merész sokaság. *Dunánk azonban szerfölött árad.* Nálunk Budapesten két nap óta majd szakadatlanul lanyházott a hó, ma csonttá fagyott s így napi-
rendünk: lucsok, sár, göröngy, nátha, hurut, a hajózás és utazás elakadtábul származó meddő vásár s a hosszas tél okozta tavaszi munkakósés.«³⁵⁾

»Dunánk temérdek súlyú jege indulni készül, március 9-ére virradóra lejobb csúszott, de felduzzadt árja már mind a két oldali parton túlcsapván, *ki-ki aggodva néz a bizonyos veszély elibe.* Buda némelyrészének lakosai elhagyják földszinti lakjaikat s első emeleten, vagy padláson kerestek menedéket. *Pesten is a Duna melléki utcákon gátak készítették a házak kapui s boltok ajtai előtt;* a két város között a közlekedés veszéllyel jár.«³⁶⁾

A jég megindulásába vetett remény hamar eloszlott. 11-én bizonyos fellélekzés következett ugyan be, mert a Duna szintje

átmenetileg apadt. Kilencedikén 21 láb 2 hüvelyk 6 vonal, tizedikén 21 láb 1 hüvelyk volt a vízállás szintje.³⁷⁾

A víz azonban 12-én rohamosan kezdett emelkedni. A budai mércén 12-én $21^{\circ} 7' 6''$; 13-án $22^{\circ} 3'$; 14-én 26° volt a vízmagasság. A víz gyors emelkedése miatt az elöntött budai külvárosi utcákban a házak emeletén is megszűnt a biztonság és sokan csak az ablakon át tudtak menekülni. Ekkor már a több nap óta vízben álló budai külvárosi házak közül több megroggyant s ettől kezdve sűrű egymásutánban omlottak be a vízben álló budai házak.³⁸⁾ A katasztrófa közvetlenül a küszöbön állt s ekkor, 13-án jelent meg a pozsonyi *Hírnökben* a pár sornyi pesti tudósítás:

»Dunánk folyvásti áradása nem. kevésbé aggodtatja a két testvér-város lakosait, annyival is inkább, mivel Budának már némely utcáit elöntötte s Pestnek partmelléki részét is fenyegeti, ámbár a n. városi tanács elővigyázó gondossága a part hosszában védgátat húzatott.«³⁹⁾

Tizenharmadikán már csak veszéllyel lehet járni Pest és Buda közt a hatalmasan felduzzadt Duna jegén. Végre délután 3 órakor megindult a jég s már mindenki örvendett, hogy a jég végleg eltakarodik s ezzel a fenyegető veszély megszűnik, de néhány perc után a jég annak ellenére is ismét megállott, hogy a Duna folyvást fenyegetően duzzadt tovább. Alig állt meg a jég, az emberek ismét járni kezdtek rajta. A Duna árja ekkor már nemcsak a január 6-iki állásnál, de minden eddig tapasztalt állásnál jelentékenyen magasabb volt. Az áradás elérte már az új töltést s noha száz és száz szorgos kéz foglalatoskodott a váci töltés s a malomgát megerősítésén, már tartani lehetett attól, hogy a fenyegető ár túl fog ezeken is törni. Az árvíz szomorú példáját a pestiek a szemük előtt láthatták, mert Budán a Vízivárosban s a hasonlóan alacsonyan fekvő városrészekben — látni lehetett a pesti partról — az emberek emeletmagasságban ladikon közlekedtek a házak között, az elöntött utcákon. A talajvíz Pesten egyre nagyobb erővel s egyre több helyen tört fel.⁴⁰⁾

Az ép Pesten tartózkodó *Széchenyi* István gróf ezekről a napokról elég szűkszavúan emlékezik meg naplójában.

»Márc. 7—8. Beteg vagyok. 5-ike óta nem voltara künn. Havazás. Víz 20° 2' 9", Nagy árvízről kell tartanunk.

9-én víz 21° 2' 6". Éjjel a jég megmozdult; löttek is, nem ébredtem fel. Ma világítják meg légszessel a magyar színházat.

10-én. Színházban tűz támad; mindjárt eloltják.

11-én Orczy Gyurival.

13-án Csáky Károllyal, Tasnerrel és Bujanovich Edivel a pesti szigetre. A víz igen nagy. — Jég elindul, 2¼ megáll. Megyek a kereskedelmi és a másik kaszinóba. A Kemnitzer háznál tényleg majdnem az első emeletig ér a víz. Este felé a víz folyvást növekszik. A városban nagy zavar.«⁴¹⁾

Wesselényi Miklós báró, a katasztrófa napjainak legendás emlékezetűvé lett hőse, bővebben örökíti meg ezeket a napokat s naplójának idevágó lapjai az árvíz eseményeinek legbővebb forrásául szolgálnak. 13-áról a következőket jegyezte fel:

»Március 13-án délben indult meg a jég; darabig csendes méltósággal, robaj nélkül ment, később megállott s az emberek újra kezdtek rajta járni; öt óraker újra megindult s nemsokára tornyosulni kezdett, valamint törni és forni a jégtömegeket duzzadva emelő s újra szétzúzó hatalma a dühöngeni készülő Dunának. A víz partjain már túllépett, a bősült folyam a váci töltést már átszakította, de a jég folyvást haladván, a nézők csoportja s majd minden azt hitte, hogy mérgét már kiöntötte. Ezen reményben színházba mentem, s még nem vala vége a darabnak, midőn híre futamodott, hogy a víz már a városban van. A Duna felé siettem; a víz még csak szivárgott át a kis gáton. Haza menvén, lovat nyergeltem; mire a város piacára értem, már omlott a hullám a váci utcán lefelé; bajjal tudtam ezzel szembe s csaknem végig, hasig lovagolni. Már a német színház s Dorottya-utca is vízzel borítva valának. Gróf Károlyi Györggyel *Széchenyi* István szállására lovagoltunk, onnan ki az országúton a linea felé, ezen még innen értünk oda, hol a víz a Therezia és Józsefváros felé keresztülszárgaldott. A víz apadására nézve kapott biztositás folytán visszatértünk s én azon hiedelemben, hogy bős Dunának ezen ijesztéssel és látvány-adással be fogja érni; éjfélt után hazamentem.«⁴²⁾

Elérkezett előadásunk a katasztrófa kezdőpontjához, amikor a ár ismételt megállása és feltorlódása után a haladásában feltartóztatott víz árja továbbduzzadt s kilépve medréből a pesti oldalon is a régebbi és a most húzott gátakat áttörte s elöntötte Pestet. Ennyi az, amit az előzményekről ez egykorú híradások és feljegyzések egybehangzóan megörökítenek. Mielőtt hozzáfognánk az árvíz leírásához, röviden ismertetnünk kell, hogy mi történt a Dunán a pesti árvizet közvetlenül megelőző napokban Budapesttől fennebb. Hisz tudjuk, hogy a katasztrófa oka az volt, hogy a jég fennebb már eltakarodott, illetve felülről már özönlött lefelé s Buda és Pest között még állt.

Pesten alul a tél még márciusban is tartott. Viszont fennebb február második felétől kezdve tartós lágy idő volt. Fennebb tehát az olvadás korábban állott be. Ez ott annál is könnyebben történhetett meg, mert a Duna felsőbb vidékein a Duna jegének beállása sokkal alacsonyabb vízállás alatt történt, mint lennebb s így annak felemelésére, megmozdítására jóval alacsonyabb vízállás elég volt. Láttuk, hogy Buda és Pest közt a jég beállása januárban árvizi magasságnál történt volt. A tapasztalat pedig azt mutatta, hogy a Duna jegének megindulása mindig magasabb víznél történt, mint a beállítás. A felső dunavidéki enyhe idő felduzzasztotta ott a Duna vizét s csakhamar el is indult ott a jég. Bécsnél a jég március 6-án 6 láb 2 hüvelyk vízállásnál ment el. Pozsonynál 7-én 13 láb 5 hüvelyk, Komáromnál 8-án 17 láb vízállásnál. Esztergomnál és Visegrádnál már előbb elment volt. Alább azonban a Duna ekkori vízállása még nem érte volt el a januári, a beállási vízállás szintjét. Buda és Pest közt a január 7-iki vízállást csak a március 8-iki érte el.

Az első katasztrófális vízduzzadást okozó jégtorlódás Kis-oroszinál keletkezett. Itt akadt meg a Komáromtól 8-án elindult meg, amely aztán annyira felduzzasztotta a vizet, hogy az ár, amelyet a lefolyni nem tudó víztömeg okozott, felduzzadt, vissza-

özönlött s elöntötte Esztergom vármegye mindkét oldali Duna-mellékét. Az ár elöntötte Esztergom városát is, ahol több napon keresztül igen jelentékeny kárt okozott.

Március 13-án ment el a Kisoroszinál feltorlódott jég. A megindult jég nyomán az addig feltorlasztott hatalmas víztömeg megindult lefelé. Az elöntött Esztergom és Nógrád megyei partokról visszahúzódott. De mivel Pestnél a jég már erősen állott s csak jelentéktelen mozgást végzett, a víz itt az újabb jégtorlasz következtében újra felduzzadt. A mederben el nem férő víztömeg most Pest megye északi Dunamellékét öntötte el: Vácot, Szentendrét, Tótfalut, Pomázt, Kalászit és Békásmegyert.

Pest és Buda közt a vízállás 13-án délre a Kisoroszitól lefolyt víz révén 22 láb 6 hüvelyk 3 vonal magasságot ért el. Budán a Fő-utcán a földszint ablakain ki s befolyt a víz. A Vízivárosban már némely helyen felülment a kapuk fölé. A csűrök, pincék, boltok megteltek vízzel. S mintha gát szakadt volna át valahol a főváros fölött s annak felgyűlt víztömege zuhant volna a két testvérvárosra. Hogy ez a hasonlat mennyire helytálló, azt számadatokkal szemléltethetjük. Amint a jégöltésen Kisoroszinál keresztültört a víz, ott azonnal 4 lábnyit esett a folyam szintje. A kisoroszi torlasz a Dunán még Gönyүнél is éreztette hatását, mert még ott is, a torlasz mögött mintegy 100 kilométernyire is 19 lábba duzzadt a feltartóztatott víz. A jég áttörése után felfelé a víz rohamosan csökkent, Esztergomban aznap estig 3 lábbal szállt alá a víz szintje. Viszont Kisoroszi alatt s a Csepel-sziget felett gyorsan emelkedni kezdett a vízmagasság. Vácnál már 13-ról 14-re virradólag 29 láb 10 hüvelyk 6 vonal magasságot ért el. Szentendrénél 14-ről 15-re virradólag érte el a 29 láb 3 hüvelyk 6 vonal magasságot s Buda és Pest között 15-ről 16-ra fordulólág kulminált a vízállás 29 láb 4 hüvelyk 9 vonal magasságszinttel. Az árhullámnak — amelyet a Buda és Pest közt állva maradt jég ismét gátszerűen fenntartott — legmagasabb szintje három nap

alatt ért le Kisoroszitól Buda és Pest közé. Ekkorra a víz Kisoroszi felett viszont már ismét visszahúzódott partjai közé.⁴³⁾

Nem is kell a mait csak némileg is megközelítő méretű hírszolgáltatási szervezetre gondolnunk, de ha csak valamilyes rendszeres hírszolgálat lett volna a folyó mentén, amely annak felső állapotát az alsóbb helyeknek időről-időre közölte volna, a két testvérvárosban nem lettek volna az emberek teljes tájékozatlanságban afelől, hogy mily tömegű víz közeleg a főváros felé. A hírszolgáltatás azonban ebben az időben igen lassú és teljesen szervezetlen volt. Mellék járuléka volt a postajáratoknak, amelyeket pedig az olvadással beállott rossz útviszonyok ép ebben az időben igen késleltettek. Jellemző erre, hogy a pozsonyi Hírnök csak március 20-án ad hírt a pesti árvívről. A kolozsvári *Erdélyi Híradó* március 20-án pedig még csak ezt jelenti:

»Pesten is a Duna melléki utcákon gátak készítették a házak kapui és boltjai előtt, a két város közötti közlekedés veszéllyel jár.«⁴⁴⁾

Végül is csak március 24-én jelenti az Erdélyi Híradó és másnap a szintén kolozsvári *Vasárnapi Újság*, hogy Pestet 11, illetve 12 nappal előbb elöntötte az ár.

A hírszolgálat teljes hiánya miatt hihette mindenki, Wesselényivel együtt, amikor a víz szintje 13-ról 14-re virradólag 2 és 3 óra közt a gátak átlépése s a jég tovább csúszása folytán több mint két lábat esett, hogy a veszély elmúlt s a Duna kidühöngte magát.

Hiába építettett a városi tanács a pesti part hosszában egy ideiglenes védgátat a Wurm-udvartól (Wurm-utca) a Kötő-utcánál valamivel lentebbig (későbbi Piarista-utca) — tehát a mai Duna-korzó hosszúságában, — amely mintegy hat lábnyi széles (közel két méter) és négy láb magas (közel 130 cm) volt. Hiába helyeztetett el a Dunához közel fekvő utcákban és a házak udvarain csolnakokat. Hiába tette előre közhírré, hogy a jég elindultát ágyúlövés, a gátak esetleges átszakadását harangzúgás fogja jelezni. A közelgő ár mennyiségének, terjedési sebességének és

kulminációs pontjának ismerete hiányában, ezek az intézkedések jelentéktelen igyekvésnek s haszontalan munkának bizonyultak. A katasztrófa nagyságát igen nagy mértékben kell a teljes előzetes tájékoztatlanság terhére írunk.

Fentiek előrebocsátott rövid összegezése után hozzáfoghatunk az árvízi események előadásához. Ezen a téren az egykorú ujság-szemel vények, naplórészletek és alkalmi visszaemlékezések anyagára vagyunk szorulva.

13-án délután 3 órakor mozsarak dördülése jelezte, hogy a jég végre megindult. A pesti nép nagy tömeggel lepte el a partot, hogy tanúja legyen a veszedelem elvonulásának. Mivel a jég azonban a Csepel szigetnél még erősen állott, a jég alig fél óra múlva megállott. Egy óra múlva az egyre emelkedő szintű Duna ismét fel-emelte a jeget. Azonban a jég egyre lassabban haladt előre, egymásra tolult s estére ismét megállott. A víz rohamos emelkedése Budának már napok óta előtött mélyebb részein most már a házak emeletét kezdte nyaldosni. Pestet egyelőre még védte a hármas gát: a váci, a Belváros elé most húzott ideiglenes és a soroksári gát. A most húzott gát valamivel volt magasabb, mint az 1775-ben tapasztalt legmagasabb vízállás.

A jég újabb megállásakor harangszó figyelmeztette a lakosságot, hogy a veszély fokozódik. Erre a Dunához közel levő utcák boltjait bezárták s azok ajtait, valamint a kapukat gáttal zárták el. Ekkor a víz már — délután 6 órakor — három hüvelykkel múlta felül az 1775-ös legmagasabb vízállást. Az ár be is törte a gátat a Klopfinger-háznál, de a támadt nyílást sikerült betömni.

A városi tanács kétségbeesett igyekezettel tett meg mindent, hogy a gátak ellenállóképességét a növekvő vész arányában fokozza. Szekerek tömege hordta a homokot és trágyát a gátakra s több százan dolgoztak fáklyák lobogó fénye mellett, a töltések emelésén. De az ár egyre nőtt. 8 órakor már 25 láb 2 hüvelyk 3 vonal. 9 órára még fél lábnyit emelkedett s éjfélre 1 vonal híján

megközelítette a 26 lábat. Éjfél után másfél órával pedig 27 láb fölé emelkedett. Pedig ekkor már átlépte a gátakat. Már este 9 óraker több helyen elérte a víz az ideiglenes gát magasságát s átcsapott rajta. Csakhamar »szélvészes dühösséggel« és »erőszakos sebességgel« behorogt a városba s annak legnagyobb és legszebb részét elöntötte.

A városnak mélyebben fekvő részei, mint a Városház-piac, csakhamar egy ölnyire víz alá kerültek. Azok, akik ilyen fekvésű vidéken laktak s nem készültek fel a hirtelen árra, alig tudtak házaikból kimenekedni, mert az ablakokon keresztül tört rájuk a víz. A Váci-és a Kishíd-utcában (Türr István-utca) csak csolnakon lehetett járni. A csolnakokat azonban, nem levének lekötve, a bezúduló ár többnyire magával ragadta. Ki-ki csak a maga mentésével törődött. Jóságok, értékek megmentésére senkinek sem lőn ideje. Az ár zúgva emelkedett mindenfelé s a jeges, szennyes áradat felett szívbemarkolóan zúgott mindenfelől a félrevert vészharang kegyetlen kongása.

A víz legelőbb az alacsonyabban fekvő utcákat lepte el: így került elsőnek víz alá a német Színházról (mai Vigadó) lefelé a Híd- (Deák Ferenc-utca) és Váci-utca, a Városház piaca (a mai kegyesrendi gimnázium helyén), a Molnár- és a Lipót-utca (a Váci-utcának az Eskü-út és a Vámház-körút közé eső része).

Déltől éjfélig 3 és fél lábat emelkedett a víz. Most már elszakított a felduzzadt folyam a váci gátat is, áttörve azt a vámháznál, ^t Lehel-tér és Ferdinánd-híd környékén) s azon átözönölve csakhamar elöntötte a Terézia-város felső részét. Éjjel fél két óra tájban a víz az addig soha nem tapasztalt 27 láb 1 hüvelyk 9 vonal magasságra emelkedett. Ekkor a hatalmas víz a feltorlódott jéggátat elnyomta a tábori kórháztól (a mai Boráros-tér környéke) a soroksári Dunaág kezdeténél egészen Soroksárig. De ott hajnali négy óra tájban ismét megakadt. A közbeeső idő alatt a Duna szintje részben az így létrejött tényeres folytán, részben a Váci-gát áttörése miatt két lábbal esett. Ez a pillanat volt az, amikor

mindenki megnyugodott, mert a felső vízviszonyokat nem ismerve, azt hihette, hogy az ár csökkenése most már állandó lesz s a veszély véget ér. A Soroksárnál keletkezett újabb jéggát azonban ismét felduzzasztotta a folyamot s az 14-ike reggel 6 órakor ismét 26 láb magasságot ért el.

Az újabb áremelkedés újabb veszélyt hozott a városra. Reggeli öt óra tájban az ismét megtorpant ár áttörte a soroksári gátat, közvetlenül a tábori kórház alatt s a víz közel egyméteres magassággal özönlött fékét veszítve a Ferencváros felé, amelyet percek alatt elöntött s tovább hömpölygött a Józsefváros utcáiba.⁴⁵⁾

Most már három irányból ömlött a víz a város utcáiba, északon a váci-gát átszakadása folytán a Leopold és Terézia külvárosok felé, a Dunasoron emelt ideiglenes gát egész hosszában a Belváros irányában s az átszakadt soroksári-gát felül a két déli külváros felé. *Traitner* János megrázóan írja le ezeket az órákat:

»Most az árvíz oly helyekre is elhatott, melyek ember emlékezetétől fogva s talán mióta Pest áll attól mentiek voltak. A nyomorúság hallatlan s véghetetlen. Irtóztató volt, amit láttam. Sokkal irtóztatóbb amit másoktól, kik az alsó külvárosokból jöttek, hallottam. Ezek egészen víz alatt vannak, úgy, hogy a többnyire alacsony házak tetejéig ér. Lakosai, kik nagyobb részint víz veszélyről nem is álmodtak, minthogy magokat Duna távol léte és Soroksári töltés által elegendet biztosítva lenni gondolták, éjjel egészen váratlanul az árvíztől, mely a Soroksári úton keresztül jött, meglepettek, és oly dühösséggel prédájára rohant, hogy a szegény készületlenek elegendő sietséggel alig futhattak, hogy életüket megmentésük, jószágmentésről szó sem lehetett. Futottak részint közel magasabban lakó ösmerőseikhez, honnan nem sokára utánnuk siető hullámok által tovább üzettek, nagyobb részint pedig padlásaikra, hol szinte nem sokáig bátorságban voltak, mert kevés óra múlva a házak düledezni kezdettek és alig, hogy halál torkából kiszabadultak, újra legnagyobb veszedelemben forogtak, melytől el nem futhattak, míg csónakok jöttek és szegény búsulókat, kik köteleken, vagy lajtorjákon, házak tetején kiütközött lukakon, vagy felső emeletek ablakairól leereszkedvén, alig tarthatták magukat, biztos helyre vitték.

Rövid idő múlva messzire terjedett a víz Terézia városba felfelé, mely már azelőtt felülről, miután a váci töltés felső részét, mely az úttal összefoglalódik elszakasztá, és felülmulta, elöntve volt, úgy, hogy reggel 8 és 9 óra közt az árvíz mindkétfelül annak közepén összejött és így egészen elöntve volt.

Azon kevesen, kiket még ekkoráig az iszonyú ellenség megkímélt és elébb semmi elintézéseket ellene nem tettek, mert lehetetlennek gondolták, hogy őket elérje, legnagyobb erőltetéssel és szorgalommal, a mennyire lehetett, iparkodtak magukat biztosítani, mert már senki sem tartotta magát biztonságban lenni. Nem is lehetett a veszély végét látni. A víz mindég egyenlő maradt és inkább lehetne mondani, hogy áradt, mint apadt.

Boltok, csűrök, éléskamrák mindenféle mélyen állanak vízben, úgy a pék kemencék és a mészárszékek is, azért alig lehet már szükséges élelmet kapni, amit még kaphatni, azt kettős-hármas áron meg kell fizetni. Lehet ugyan még legszükségesebb életműveket (szereket), mint kenyeret, tejet, sajtot, kolbászokat stb. venni, főképen Barátok Piacán (Ferenciek-tere), hol marha is vágatik, de mi ez oly népmennyiségre, mint Pestnek népsége! s meddig fog tartani, még a kevés életművek is elemésztenek; vízáradás pedig több napokig tarthat, mint több példáink vannak p. o. Pesten 1789. és 1795-dik Esztendőben. Bécsben 1744. 1784. melyek nyolc napig, 1768. kilenc és 1799. több napokig tartott. Honnan veszünk élelmet? minden behozatal víz által el van zárva, épen azon részei a városnak, mely az idevaló népséget életművekkel szokta ellátni, nagyobb részint vízzel vannak elborítva, tehát minden életmű vagy megsemmisítetett, vagy nem lehet hozzáférni, a marha többnyire vízbe fült. Úgy szólván semmi sincs megmentve, mert míg volt idő, igen kevesen szükségesnek tartották, sőt az Elöljáróságok által ajánlott óvakodásokat is feleslegeseknek tartották. Midőn már jelen volt a veszedelem, sietett kiki jószágát biztosítani, de már többnyire későn volt, mert az árvíz oly hamar elterjedt és oly hatalmasan nőtt, hogy többnyire mind, amit sok esztendei iparkodás és sok elvonások által fáradozva szereztünk, könyörtelen elemi prédára hagyni és csak ön személyünk s rokonaink szabadtásáról gondoskodni kellett. Némelyek, kik föltötte földi javaik után esdekletek, azok mentése miatt legnagyobb veszedelemnek kitették magukat és el is vesztek.«⁴⁶⁾

14-ike reggelre már a fél város víz alatt állott. A külvárosok (Leopold-, Terézia-, József- és Ferencváros) majdnem teljesen víz alá kerültek. A Belváros víz alatt volt a Kereszt-utcáig (Veress Pálné-utca), Sebestyáni piacig (dél felől az Irányi- és Curia-utca torkolódott belé, beépült), Párizsi-utcáig (ma a Belvárosi Takarékpénztár átjáró udvara), a Fehérhajóig (Hajó-utca), Színház-piacig (Vörösmarty-tér). Alig fél nappal előbb a lakosság még örvendező szívvel sietett a Duna partjára, amikor az első mozsárlövéseket meghallotta s úgy gyönyörködött a jég megindulásában, mintha népünnepélyt jött volna nézni;⁴⁷ s most már alig volt egy kis víztől még ment terület, ahol meghúzhatta magát.

Trattner idézett naplórésze mellé állítsunk még oda egy-két gyakorú szemtanút, akik az akkori hírlapokban jegyezték fel tapasztalataikat. Az *Erdélyi Híradó* alkalmi magántudósítója így ír erről az éjszakáról:

»13-án, mikor a játékszínben valánk, mintegy fél 9 óra tájban lárna támadt, hogy a víz a városba tódult. Szállásomra a Fehér Hajóhoz haza futván, holott a második emeleten lakom, 11 órakor már oly rémítő lett a víz, hogy a két hidutcában (Deák Ferenc-utca) és váci-utcában, úgy végig minden a Duna melléki utcákban 4 lábnyi magasságra nőtt s így tartott éjfél utáni két óráig. Ekkor visszament ugyan, de három órakor oly hatalmasul tódult vissza, hogy egy öltre emelkedett és működésben volt másnap reggel 9 óráig. Ablakaimból láttam, hogy az utcákon csolnakokon járnak s a víz a váci-utcában mint egy nagy folyam, úgy folyt; mint mondják, a váci utoni gátnak elrontása okozá a víz oly hirteleni megnövését. A külvárosok mind a legrémitőbb állapotban vannak. Budán még iszonyúbb a pusztítás. A parton sok házak egybedőltek s a víz az első emeleteken foly.«⁴⁸)

A Magyar Játékszín 13-iki esti előadásáról, melyen mint láttuk, Wesselényi és az Erdélyi Híradó fenti tudósítója is jelen volt, a *Honművész* kritikusa a következő érdekes beszámolót hagyta ránk:

»13-kán »Beatrice de Tendo vagy az ursinói kastély« nagy daljáték 2 felvonásban (írta Romani. Fordította Jakab István. Muzsikáját

szerzetté Bellini.) bérletszűnéssel először adatott. A színterem, mind amellett is, hogy a rebegő lakosság minden percen várta a Duna kiáradását, tömve volt. (Itt következett a kritika.) Minthogy a darab a víz áradását jelentő lövések s harangok félreveretése végett be nem végezthetett, ítéletünket másodszori adatásakor bővebben közlendjük felőle. Színházunk, mely a víz által tetemesen szenvedett, egy időre zárva lesz.«⁴⁹⁾

A hivatalos *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* azzal kezdte beszámolóját a katasztrófáról, hogy mind a két városban leírhatatlan a nyomorúság s amióta az ország történetét ismerjük, nincs példa ily borzasztó szerencsétlenségre. 13-án délután megindult a jég. A jég és víz Budán rettentő pusztítást vitt véghez. A Buda külvárosiak segély kiáltása felhallott a várba. 13—14-re virradólag törte át a víz a váci gátat, lépte át a belvárosi szükséggátat s nyomta be a soroksári gátat is. A jég a csepeli Duna-ágnál és Soroksárnál megállt, mire a víz a pesti szénaraktár irányából előntötte a Ferenc külvárost. A Dunához közel eső házakat s utcákat már éjjel előtt előntötte volt a víz. Oly gyorsan, hogy a földszinten alig volt idő az emberi élet megmentésére. A víz apadni kezdett, hogy aztán ismét tovább emelkedjék. 14-én reggel, hat óra körül kezdtek összeomlani a házak a József- és Ferencvárosban, valamint az alsó Dunasoron. Csolnakok, mentési jelenetek, amely kép másnap éjjelre sem változik.⁵⁰⁾

A pozsonyi *Hirnök* így számol be egy pesti tudósító tollából a 13—14. közötti éjszakáról:

»Budapest tegnap estétől fogva a legszomorúbb tekinteteket mutatja. A Duna nagyon kiöntött. A vízi városban nagy dereglyékkel járnak a Fő utcán. A víz némely helyen az első emeletig felhat. Tegnap a Német Színházban Semiramide daljáték adatott s a szép összeesküvésű quartettnél a lármaharangot kezdek húzni s minden rettegve futott szét: a Duna a váci gátat bontá szét és elborítá a várost és külvárosokat. A váci utcán minden bolt tele vízzel és a zölds piacon — a városház előtt — már ölnyi magasságra lépett. Irtóztató pusztulás van itt. Ó-Budán már 30 házat ronta le a víz. Hasonló vész járta be Pest

külvárosait is. Budán a hídfőnél álló szép új ház közel az összedüléshez, minthogy a pinceboltozat már be is szakadt. A Német Színházban 4—6 hét előtt nem is játszhatnak, annyira vízborított minden. Az Országútról (Károly- és Múzeum-körút) egész a Sz. Ferencrendi szerzetesekig hatott a Duna s mint hallom, Esztergomban is minden külváros el van pusztulva.«⁵¹⁾

»Folyó hó 12-én oly iszonyú gyorsan kezdte növekedni a víz, hogy kevés óra múlva a budai Vízi városban, Tabánban, Országúton, Újvárosban, O-Budán még a felső emeletekből is csak életveszély közt menekedhetének a folyvást dagadó hullámtengerből meg az elrémült lakosok. — írja beszámolójában a *Jelenkor*. — A budai alatt fekvő bel- és külvárosokból tömérdek házat rontott el a jég, sokat megsemmisített az árvíz s még többet megkárosított. Ó-Budán kivált több száz ház juta tönkre. A lakosok jajveszékélése egész Pestre; s a budai várba hangzott által, úgy, hogy összeborzadt a szív némely szörnyű látványokra. Mindezt azonban nem is hasonlíthatni a Pesten történt rémítő pusztításokhoz. F. hó 13-án ugyanis, miután esti 10 óra tájban harmadszor s e napon utolszor megkondult sz. egyházainkban a vészharang, mindenki tudta, hogy az árvíz keresztülrontott a fékező gáton. A dúló özön oly irtóztatós gyorsasággal emelkedék, hogy éjjel után 1 óra 20 perckor már 27 lábnyi 1 hüvelyknyi s 9 vonalnyi magasságra jutott. A víz először is a váci gátat szakasztá meg felső részén s kérésziül rohanván az egész városon a soroksári gátat is átszegé. (A feljegyzések eltéréseiből jól látható, hogy maguk a szemtanúk sem látták tisztán az események okait és egymásutánját!) A jég a Csepel-szigeti jobb és bal, vagy soroksári ágon megakadván, az ezáltal visszatolt víz a szénaraktártól a Ferencvárosba özönlött s még éjjel előtt a Duna melléki utcákba tolult oly sebességgel, hogy a földszinti lakosoknak alig vala idejük saját személyük megmentésére. Éjjel után ugyan apadni kezdte a víz, de néhány óra múlva újólag duzzadt s 14-én majd egész nap egyenlő állásban maradt.«⁵²⁾

»A rettegett idő, melynek elébe Budapest lakosai aggódva néztek — írja a *Regélő* — csakugyan bekövetkezett. Miután a parttal egyirányos magasságú Duna jege 7—8-ka között kevéssé alább mozdult, folytonos áradásnál e hó 13-án délutáni ötödfél órakor nagy erővel megindult. A hídfőnél azonban a magas víz hamar kicsapott s veszélyel látszott fenyegetni a part hosszában levő házakhoz mintegy 3 ölnyi

távolságra Pest városa által készítettett s fél ölnyi magasságú töltést. Ez okból előleges hirdetmény szerint a városházi tűzharang meghúzatván, hasonló jel adatott minden toronyban. Mindenki már a nagy áradást vélvén közeledni, szokott munkájától elfutott s a boltok mindenütt bezárattak. A töltésnek alacsonyabb hézagai eközben nagy hamarsággal kijavítottak. A csatornák betömettek. 6 óraker a jég ismét megállapodott s már némelyek minden veszélyt mellőzötnék gondolván *az aggódókat kikacagták*. Esti 8 1/2 óraker azonban a víznek gyors növekedését s a jég indulását tarackdurrogások s késöb a harangok zúgása jelentvén, ismét mindenki rettegni kezdett. Rettegésük nem is volt alaptalan, mert a, városi (német) színházon felül a víz beszakasztván a homok s trágyából vont gátat, iszonyú zuhoggással ömlött szét az alantabb fekvő helyeken. Tizenegyedfél óraker már más alacsonyabb részeken is betödülvén a pusztító elem, rövid idő alatt az egész városnak laposabb részei vízben állottak. Ezután folytonosan nőtt s éjfélt utáni fél egyre a pincék, szobák iszonyú zúgással telvén meg, szinte egész várost víz borítá el s a külső városi alacsonyabb házak lakói lerogyó házaiknak csak fedelén át menekedhettek a halál elől. 14-én már mindenütt hajók jártak a víz alatt álló utcákban és szabadították a veszélyben levöket.«⁵³)

Elképzelhetjük a rémületnek és a fejesztettségnek szörnyü éjszakáját, amidön a víz úgyszólván a város egész lakosságát kiöntötte lakásából. Az ijedtséget még növelte, hogy a víz nemcsak a Duna felöl fenyegette a várost. Nem használt a csatornák lezárása. Azok megteltek vízzel s a nagy víznyomás hatására itt-ott szökőkútként törték fel. A Duna medrére nehezödő hatalmas nyomás következtében a talajvíz is mindenhol hirtelen felnövekedett s nemcsak a pincékben emelkedett vészes gyorsasággal. hanem itt-ott az utcákon is feltört s az ártól különben még érintetlen helyeken is vésztjósloán folydogált.

Ez a 13-áról 14-ére virradó éjszaka közelebbi részleteiben már nem rekonstruálható. Rendszeres mentésről akkor még szó sem volt. Mindenhol az egyéni kezdeményezés uralkodott, amelyet nem irányított más, mint az önmagán és hozzátartozóin segíteni igyekvés, esetleg a vagyontárgyak némelyikének megmentésére való

törekvés. A különböző időben történt gátszakadások a város különböző részeit más és más időben árasztották el s a város egyik része a város másik részének katasztrófájáról csak későbbben értesült. A víznek hajnalban történt átmeneti csökkenése is megzavart egyeseket. Ez az oka annak, hogy ezen az éjjelen mindenki csak önmagával volt elfoglalva s hogy semminemű hatósági intézkedés ekkor még nem történt. Úgy látszott, hogy az elégtelen és célszerűtlen védőintézkedésekkel együtt a kiáradt folyamnak a városházát is előntő dühös árja a városi hatóságot is elsodorta. A későbbi napokban is csak kormányhatósági felsőbb intézkedések vették kézbe az irányítás munkáját.

14-ének és a 15-ére virradó éjszakának történetét legalkalmasabb *Wesselényi* naplójának idevágó részével bevezetni:

»Martins 14-én szerdán, reggel öt óra tájban a belvárosba beindultam, hallván, hogy a városházánál csolnakok vannak. A Kígyó-utcát már csaknem egészen víz alatt találtam, előbb térdig, majd övig gázolva haladtam s visszatérni már nem akarván, nyakig érő vízben értem a várospiacra, hol egy ladikot sem találtam. A siker nélküli feredésből alig léptem szárazra, midőn minden ruhám testemre kezdett fagyni s míg Helmecczihez értem a Trattner-Károlyi házban, — alig pár száz lépésnyi távolság — már jégkéreg borított. Itt kénytelen voltam levetkezni, s hazaküldtem köntös után; azzal János későn érkezett, mert egy darabig ladikkal kellett jönnie. Mihelyt felöltöztem, csolnakot keresni indultam. A sebestyén-piacon ott jövő, menő hajókat s temérdek népet találtam.

E szomorú reggelen hét óra után egy ladikra ültem, mellyel épen Havas J. senator jött. Vele a belváros utcáin eveztünk, s a váci-, kishíd-, aranykéz- s más utcákból hordtuk a menekvőket a sebestyén-piacra. Én evezni s kormányozni kezdtem s a nevezett és leopold-, kalap- (Írányi-utca) s apácza-utcákból többször rakodtunk meg. Havasnak minduntalan mondtam, hogy e tájból ki, s a Ferencváros apró s alacsonyabb utcáiba menjünk, de hiába; senátorról senátorra jártunk, kérdve: akarnak-e menni, vagy kell-e valami? boszúság emésztett a drága, a pótolhatatlan időt így vesztegetve látni. Képzelttem, hogy a külvárosok szegény lakosai, kis házacskáikban minő

rémülésben lehetnek; de hogy annyi ezer lélek forog veszélyben, azt nem gondoltam; ha a házak összeomlását — mi néhány óra múlva kezdődött — tudtam volna, erővel is rákényszeríteni Havast a veszély helyeire sietni. Szinte délig eveztünk benn a városban; ezen munka sem volt egészen hiábán való; mert ha nem épen jelen, de sietve közelgő veszélytől sokakat megmentettünk. E tájon számos hajók jártak le s fel, s talán több, mint amennyire szükség volt. A segíteni sietők közt kevés ismerőst, mágnásaink és ifjú uraink közül egyet sem láttam; végre Csekonics jelent meg egy hajóban Dessewffy Auréllal, örültem látásukon. Kérdésemre, merre veszik útjukat s hol fognak dolgozni? Csekonics azt felelé: »ich suche einen Stall für meine Pferde« (Istállót keresek a lovaim számára.) Botránkozás borzalma fogott el ennek hallására. A sóház- s molnár-utca felé, a lövőhely háta megett értünk ki a szénapiacra (a mai Kálvin-térre); a református templom előtt sebesen rohant a víz keresztül, de még oly kicsiny volt, hogy a hajóból kiszállva, azt egy darabig húzni kellett. Innen az Üllői-útra mentünk s több apró házak fedeleiről az embereket leszedtük. — Néhány teher embert vittünk az Ország-út (Múzeum-körút) még szárazban lévő részére — a nemzeti múzeum előtt — s ezeknek jó szolgálatot tettünk, mert ahonnan kihaztuk, a ház nem sokára vízbe dült. A József- és Stáció-utcából (Baross-utca) harsogott a segédért kiáltók lármája; ide siettünk és szerencsések voltunk sokakat megmenteni.

Már ekkor kezdték a házak omlani s düledezni. Ezeknek ropogása, rohanása, a víz közt emelkedő porfellegek, a rémítő sikoltás, sírás, ordítás borzasztó kópét mutatta a dúló enyészetnek. A múzeum-, Ötpacsirta- (Eszterházy-utca), s még sok más, úgymint a tavasz- (Szerdahelyi-utca), városmajor- (Sándor-utca), ősz- (Szentkirályi-utca), vadkecske- (Horánszky-utca), gyöngytyúk-utcából (Gyulai Pál-utca) még igen sok ember életét megmentettük. Kieveztünk a Kerepesi-útra (Rákóczi-út) s azon keresztül a Fűzfa- (a Dohány-utca egy része) és sip-utcából rakódtunk meg egy párszor emberekkel, kiket báró Prónay Albert lakásával szemben, a Huszár ház mellett tettünk a száraz; a. Reggel óta kétszer is változtak evezőink. Ketten voltak, én eveztem s kormányoztam. Havas délután 5 óra tájban szárazra szállott; én vissza a romok és düledező házak közé. Midőn egyszer megint jól megterhelt hajómmal a szárazhoz értem, Prónay Albertet láttam áltánján (erkélyén) másokkal együtt pipázni; fel-

kiálték hozzá: »És te itt pipázol?« Ennek volt sikere, mert visszatértemkor már sem az áltánon, sem otthon nem volt, hanem ajtókból összeszegzett talpon elevezett s munkához látott. Azalatt alkonyodni kezdett, s a borult égből köd és hózivatar szállott le, az estét siettetni s az éj jet feketébbé tenni. Ennél borzasztóbb estvét és éjjelt sohasem értem. Leírni azt tollam, s tán senkinek is tolla nem képes. Az egésznek minden egyes vonása olyan, mely magában egy-egy rémitő képet alakítana; s százanként oly jelenetek és együtt s egymással vetélkedve, melyek közül csak egynek is látása életfogytaig megmaradó, borzasztó emlék. A düledékek, házromok, jégtömegek, bútorok, gerendák s minden más akadályok közt csak alig s a legfeszültebb munkával lehetett a szűk utcában haladni; bár honnan jött, hol volt s hová igyekezett az ember, mindenütt a roskadozó épületek s fedelek lezuhanása szétzúzással fenyegette. Hol előtt, hol hát-megett, hol oldal-félt omlott egy-egy épület össze. Csak ezeknek dörgő, ropogó, csörgő lármája nyomta el időről időre, a kétségbe esők sikoltásait és segítségért már rekedt bogoséit. Tízféle is akarván s kelletvén menni s csak egyfelé mehetni, százat is látni egyszerre veszélyben s annak egyszerre csak harmadán segíthetni s a többit a halál torkában hagyni; visszautasítani a már merülésig teli hajótól az atyát, a férjet, kinek gyermekei s felesége már benn vannak és ezeknek jajjait, zokogásait hallani; mindez oly valami, mit képzelné is borzasztó, de tapasztalni s százszorosan tapasztalni, szívet repesztő.

Már csaknem 12 óráig folyvást és szakadatlanul evezvén s dolgozván, átázva s átfázva s elkényszeredve kifogytam erőmből; hajósaim is újra enni s nyugodni akartak s a munka továbbfolytatására rá nem vehettem s így kénytelen voltam Prónay szállásánál, hol alól fogadó van kiszállni. Ezen kénytelenség gyötrelmét valamennyire az enyhítette, hogy az enyimen kívül még dolgozott vagy két hajó ugyan e tájon. Mégis bajosan tudtam volna ezen kénytelen nyugvást eltűrni, ha a fogadóban egy pár új evezőt s munkám folytatására a Prónay titoknokát, Füredit s fia nevelőjét a derék Teichengrābert nem kapom; ezeket hajómmal elküldöttem azon megnyugtató gondolattal, hogy ők nyugodtak lévén, többet fognak tehetni, mint nekem s evezőimnek lankadt karjaink. Ettem és ittam, mi jól esett, a temérdek fáradtság után s annak érzetében, hogy falatomat megérdemlem.

Azalatt Prónay Albert is előkerült kapitány Behrenddel s tovább

evezett. Én tíz órakor szálltam megint vízre s a réműletek jelenetei közé. Jól fogott, hogy ez este s ez éjjel hajósaim mind gajdúltak voltak; józanon bajosan mertek volna oly helyekre menni, honnan gyakran kellett a szerencsétleneket kihozni. Ez éjjel a szűk fűzfá-, kis- és nagydiófa-, kis- és nagykereszt- (Kazinczy-utca), nyári- (Nyár-utca), kis mező- (Csányi- és Klauzál-utca) s ákác-utcákon (Ákácfa-utca) bolyongtam. A haladást gátló akadályok mind inkább szaporodtak s ezért nehogy a távolabb levő nyomorultakról elzárassak előbb a legtávolabbi jajjok felé törtünk s így a közelebb esdeklők mellett irgalom nélkül el kellett mennünk, de ama, távollévőknek többnyire csak egy részét lehetett elhozni; a végveszély félelmei közt hátramaradóknak gyakran, becsületszavamat adtam, hogy semmi el nem tartóztat hozzájuk visszatérésemtől; s ez adott szó lehetetlenné tette visszatérő utamban másokra s a leginkább megszorultakra hallgatni. Oly szerencsés voltam — hála érte az egek Urának! — hogy sem akiknek ily ígéretet tettem, sem másoknál, kiket a romok tetején vagy düledező fedeleken voltam kénytelen hagyni, egyszer is későn nem jöttem s rendre mind kimenthettem; többször megtörtént ellenben, hogy házak s fedelek, honnan öregeket, asszonyokat, gyermekeket, csecsemőket szedtünk le, alig távoztunk velük egy, kétszáz lépés vagy ölnyire, rémítő robajjal zuhantak az egy, sőt helyenként két ölesnél is mélyebb hullámba.

Éjfél után a hold — habár sűrű fellegeken keresztül is — derítette az ég sötéttségét, mégis mennyit adtam volna egy fáklyáért, csakugyan szerencsémre volt egy lámpásom s egy templomi nagy viaszgyertyám. Öt óra tájban megint Tetehengrabernek adtam át hajómat, hogy azzal visszajö vételemig dolgozzon. A Kolbacher-utca (Reáltanoda-utca) szögletén már sok vizet s egy ladikot találtam, épen birtokába akartam magamat tenni, midőn tulajdonosai, vagy akik magukat ezúttal azzá tették, oda jöttek, ezek a kalap- (Irányi-utca) és Leopold-utca felé kerülvén, a gróf Károlyi György házához vittek. Boszusággal kellett néhány üres hajót heverni látnom, míg a külvárosokban azokkal annyi ember életét megmenteni lehetett volna; de mégnagyobb boszuságom volt, midőn a Károlyi György háza előtt egy veszteglő hajót találtam, melyet ő egész este s éjjel ott tartott. Nyíltan megmondtam neki, hogy ezt tenni most nem szabad s hogy minden perc ily önség-szülte tettét egy-egy elveszett emberérettel bélyegez. Hajósait elküldöttem a jöttömben talált valamelyik hajónak elhoza-

tálára. Szóltam neki, hogy az övét emberei közül evezősökkel lássa el s menjünk dologra. Feleségét majd reggel vigye Budára, mert a víz untalan nőtt s már a belvárosi házak is ropogni s hasadozni kezdettek. »Embereim« úgy mond, »alusznak«. E hideg vér, vagy inkább tehetetlen lágyság meglepett, végre mégis a fennirt munkára két kocsisa s a kertésze találkozott.

Megjövén a hajósok, két hajóval útnak indultunk. Megint a magam helyén s teljes erőben éreztem magamat. Mindezen rémitő jelenetek közt, — melyeknek eddig közepette voltam a hullámok tetején, — számtalan keservet s gyötrelmet, de sok édest s mennyeit is éreztem; át aljában, pedig meg kell vallanom: így veszélytől s borzalomtól körülvéve éreztem, hogy ily helyzet és munkásság az én elemem. Fejemet tisztábban fontolónak, véretem nyugodtabban folyónak s inaimat erősebbeknek talán sohasem éreztem. Gróf Károlyival a Státió-utcán (Baross-utca) mentünk le, néhány utcát feljártunk; itt már kevés embert találtunk, mégis meglehetősen teher menekvőkkel értünk az öt pacsirta- (Eszterházy-utca) és Sándor-utcán keresztül az országútnak (Károly-körút) még víztől ment részére. Itt — a mrúzeumon jóval felül — gróf Károlyi is, feleségéhez sietvén, kiszállott.

Azalatt megvirradt se szomorú reggelén, március 15-ön csütörtökön, a felkelő nap halvány sugarait egy tengerre s ezreknek abba temetett vagyonukra és rom-tömegekre terjesztette. Hol még 24 óra előtt munkás polgárok, boldog családok köszöntötték életadó feltűnését, ott most szélesen terjedt hullámsír felett mély csend függött, mit olykor csak a még gyéren álló házak zuhanása s imitt-amott hangzó segítségkiáltás szakított meg. Bútorok úsztak a romok közt és mindenemű portékák, sok véres verejtéknek gyümölcsei s azok közt vízbe fúlt lovak és marhák. Tükrök, családi képek, zongorák, ágyak, ágyneműk, bölcsök, gerendák, ládák, kapuk, cifra ruhák, kalapok, fegyverek borzasztó vegyületben lebegtek a vízen, vagy függtek a dűledékeken, mint a bősziült elem kegyetlen szeszélyének játécai; s mindezeknek tulajdonosaik vagy a romok közé temetve, vagy inségük s vesztességük marcangoló érzésére megmentve. Számtalan kutyák ordítottak a tóduló árból még kinyúló fedél-töredéken, vagy deszkákon keresve menedéket. Láttam egy szép, nagy ebet egy összeroskadt fedél tetejére hordott házi bútorok s portékák mellett, már csak ő s a holmik egy része víztől ment; közel evezvén el, hívtuk hajónkra, de ura vagonát védve s morogva helyén maradt.«⁵⁴)

14-én reggel 6 órakor ismét 26 láb volt a vízállás. Most már lassan emelkedett s délután 6 órára 28 láb 7 hüvelyk és 9 vonalt ért el. Változatlanul ezen a magasságon maradt aztán egészen 15-iki délig, mert a víz a két elöntött parton annyira elterült, hogy egyelőre nem kellett tovább emelkednie. De akkor újabb ár érkezett s az a víz magasságát még két és fél lábbal emelte. 14-én délelőtt víz fedte már a belső várost a Fehérhajóig, a Kígyó-utcát a br. Brudern-házig, a Párizsi-utcáig, a Sebestyén piacot, a Zöldfa-utcát (Veres Pálné-utca) és a Kereszt-utcát (a Zöldfa-utcát, a mai Veres Pálné-utca felső részét). Víz alatt volt a Lipótvárosnak a Duna felé fekvő alacsonyabb része a játszínpiaccal, a Terézia-külváros nagyobbik része. Mikor a víz a soroksári gát felől is felért a Terézvárosba, akkor a víz ott oly magasra emelkedett, hogy azoknak, akik a valamivel magasabban fekvő terézvárosi plébániatemplomba menekültek, új menedékhely után kellett nézniök. A Ferencváros teljesen víz alatt volt már ekkor s a Józsefvárosnak csak a Belváros felőli nyugati s a vámvonal felé eső keleti széle maradt ki a vízből.

Mivel a víz lassan ugyan, de — mint említettük — estig állandóan emelkedett, estig az elöntött terület nagyobb lett. 14-én estére a Belváros déli része a Szemináriumig került víz alá, a Józsefvárosban a Városmajor-utcáig (Sándor-utca), a Kerepesi úton egészen a Magyar Színházig, vagyis a mai Rákóczi-út és Múzeum-körút sarkáig hatolt el a víz. Elöntötte a víz a Háromdob- (Dob-utca) és a Király-utcát is. Innen a Váci-útig egyetlen tenger volt minden s így az egész Terézváros víz alatt volt már. A Lipótvárosban a víz a templomig (a mai Bazilika teréig) nyomult előre. Másnap a víz még közel két és fél lábbal emelkedett s ekkor az elöntött terület még növekedett, amint azt a maga helyén részletezni fogjuk.⁵⁵⁾

Említettük hogy az ár már a kezdetben elöntötte a Városháza, előtti teret. A mélyen fekvő Városháza csakhamar 9 lábnyi vízben állott s így a városi élet természetes központjában négy napon

keresztül szünetelt mindennemű hivataloskodás.⁵⁶⁾ Nagyrészt ez az oka annak, hogy az árvíz napjai alatt a város tisztviselői és a tanács tagjai csak egyéni munkálkodásukkal tűntek ki, de mint hatóság nem vétették észre magukat.

A terv- és észszerűség ezúttal inkább Buda város elöljáróinál mutatkozott, *Keller* Ferenc budai városkapitány már március 5-én hirdetményben szólította fel a veszélyeztetett budai részek lakóit, hogy a mélyebben fekvő házakból költözzenek ki s jószágait vigyék magasabban fekvő helyekre. Ugyanakkor felszólította az árvíznek ki nem tett városrészek lakóit, hogy sanyarú helyzetbe kerülő polgártársaikat fogadják felebaráti készséggel. A város ezt követőleg szakaszokra osztotta fel, megfelelő számú biztos rendeltetett ki széleskörű meghatalmazással. Számos, megfelelő számú hajósokkal ellátott csónak rendeltetett ki a víznek kitett utcákba s a vízben álló házak megtámogatására. Így Budán kéznél volt a megfelelő segítség s ennek volt a következménye, hogy Budán az árvíz, amely ha kisebb területet is öntött el, de tovább tartott, egyetlen emberéletet nem követelt áldozatul.⁵⁷⁾

Pest magisztrátusa részéről ilyen mértékű előrelátást nem lehet feljegyezni. A töltések erősítésére ugyan nagy erőt fordított a városi előjáróság, de már a dunaparti utcákra csak kevés csónakot készített ki. Azonban ezeket, mint a szemtanú elmondja, nem cövekelték le s így az éjjel betörő ár magával ragadta őket, legalább is nagyrészüket.⁵⁸⁾ A külvárosokban pedig semminemű védőintézkedés sem tétetett.

Pesten a vész óráiban az intézkedést József nádor vette át, aki fiát, István főherceget már 14-ön délelőtt átküldte csónakon Pestre s aki még ezen a napon királyi biztost nevezett ki az árvízzel kapcsolatos hatósági intézkedések végrehajtására, Lónyai János magy. kir. helytartósági tanácsos, Bihar megye főispánhelyettese személyében. Lónyai aztán 15-én maga mellé vette a Pest megyei és Pest városi hatóságokat s megtette a legszükségesebb intéz-

kedéseket,⁵⁹⁾ Pest vármegye központi tisztikaráról el lehet mondani, hogy a vész napjaiban végig hivatása magaslatán állott.

»A valódi ember szerencsétlenség idején tetteivel bizonyítja emberi érzését.« írja a *Hazai és Külföldi Tudósítások*. »István főherceg, ő császári és királyi főnsége, becses életét a Duna zajos árja között kockáztatva, mindjárt március 14-én átjött Pestre s jelenlétével vigasztala a csüggedőket, adakozásával gyámolítja a szűkölködőket.«⁶⁰⁾

A főherceg megjelenése igen jó benyomást keltett a pánik magas fokán levő pestiek közt. Igyekezett ladikjával mindenütt megjelenni. Sok szerencsétlent vett fel és vitt biztos helyre. Saját kezével osztogatta a rászorultaknak a magával hozott élelmet s ezt nap-nap után megismételte, amíg a fékét vesztett elem uralkodott Pest utcáin.⁶¹⁾

Ezek a napokon Pesten az emberek magukviselésének a legszélesebb skálájával találkozunk. Igen számosan akadtak olyanok, akik hozzátartozóik megmentéséért haláltmegvető bátorsággal kockáztatták s nem egyszer feláldozták életüket. Bár az oroszlátnérész az idegenek mentésében kétségen kívül Wesselényi Miklósa volt, mellette még számosan vannak, akiknek neve ily irányú eredményes tevékenységük miatt fennmaradt s akiknek felsorolására — kötött terünk miatt — alig van helyünk. Számosan voltak, akik hajlékuk megnyitásával s a hajléktalanná váltak tömegeinek magukhoz fogadásával érdemelték ki embertársaik elismerését. Megint számosan voltak azok, akiknek nagy érdemük volt az élelem előteremtése és megosztása terén. Ugyanakkor azonban, amidőn az emberi jobblelkűség annyi formában nyilatkozott meg, megmutatkoztak az emberi lelkek sötétebb oldalai is. Többen akadtak, akik csak busás összeg ellenében voltak hajlandók a végveszélyben állókat csónakjukra venni és megszabadítani. Akadt gazdag háztulajdonos is, aki csónakot bérelt arra a célra, hogy azon jó pénzért szállítsa át a menekedni akarókat Budára. Volt olyan lelketlen ember is, aki egy asszonynak, mert nem tudott

a megmentésért fizetni, amikor azt a partra tette, leszedte nyakáról a kendőjét bér gyanánt. De akadtak olyanok is, különösen a zavar első óráiban, akik ladikjaikon »tengeri rablók« módjára járták a vizet s az elhagyni kényszerült házakból igyekeztek összelopni az értékeesebb holmikat. Ezek a lélektelen kufárok és rablók nyugodtan pusztulni hagyták azokat, akik nem tudták őket megfizetni, még akkor is, ha már a segélyre szoruló alatt roskadt össze a ház. Az ár pedig sebesebb, magasabb, hidegebb s jégtáblákkal zsúfoltabb volt annál, semmint a márciusi hidegben, havas esőben az emberek úszással próbálhattak volna menekülni. Különösen akkor, amikor a veszélyes területeken — óráról-óra inkább — közel s távolban mást mint újabb veszélyt, hasonlóan beomolni készülő, vagy már beomlott házat nem lehetett látni. A legtöbb helyről a szem biztos menedékpontot nem láthatott. Akadtak olyan emberek is, akik a végveszély óráiban a maguk szórakozására ladikáltak. Övéiket biztonságban, vagyonukat jó helyen tudták s így gondtalanul sétahajókázhattak a vizén, az új Velence utcáin, amely — ha az ember a borzalomtól el tudta magát vonatkoztatni — különösen a tömegesebb házomlás előtt, nem is volt festőietlen látvány. Ahogy a derekabb emberek nem egy csónakot ragadtak el erőszakkal olyanoktól, akik csak bérért mentettek, úgy István főherceg is kényszerített egy maga gyönyörködtetésére ladikázó úrfit, hogy hajóját adja át olyanoknak, akik azt hasznosítani fogják.⁶²⁾

A Terézvárosban 14-ön már omladoztak össze a házak. Csakhamar veszélyessé lett a jótévő asszonyi egyesület kétemeletes keresetintézete és a mellette levő szegények iskolája s sínylődök intézete is. Mindkettő a jótévő asszony egyesület alkotása. Az intézet igazgatója, *Schmidt* Máté csónak hiányában deszkákból készített talpakat s a három rogyadozó épületből sikerrel és időben elszállította a munkásokat, gyermekeket, sínylődöket és tisztviselőket. Magasabban fekvő lakásán előre kellő mennyiségű

élelmiszerral látta el magát s így a megmentetteket el tudta aztán látni élelmezéssel is.⁶³⁾

Amikor a falakon és a pincéken keresztül a víz szivárogni kezdett a 3-as számú polgári fiókkórházba — bár a víz a védősáncokat niég nem törte volt át — *Zsitkovszky* Antal polgári kórházi írnök, ennek a fiókkórháznak felügyelője, a betegeket a padlásra vitette s mikor a ház recsegni kezdett, keresztültörette a szomszéd tűzfalakat és háztetőket s azokon át mind a 102 betegét szárazra vitte s szekereken áthozatta a Ludoviceumba. A jótékony asszonyegyesület intézeteiből s az 1-es és 2-es fiókkórházból még mintegy 3—400 ember menekült a szárazon maradt Ludoviceumba. *Zsitkovszky* felesége élete és egészsége kockáztatásával valamennyi élelmezéséről gondoskodott.⁶⁴⁾

Hasonlóképen biztos helyre mentette betegeit élete kockáztatása árán a zsidókórház igazgatója *Jakobovics* is, amikor az áradás miatt a zsidókórházban a helyzet tarthatatlanná lett.⁶⁵⁾

Súlyos megpróbáltatás nehezedett a vakok intézetének szerencsétlen növendékeire is. Az intézetnek a Király-utcában levő épülete már 14-én beomlófélbe jutott. *Dolezsálek* Antal, az intézet derék igazgatója először *Valero* Antalnak az intézet szomszéd-ságában levő gyárába költöztette át a növendékeket, ahol azok ellátást is kaptak. A mentés életveszedelem közt ment végbe. A növendékek valamennyien megmentettek, de a bútorok és a tanulmányi eszközök nagyrésze már odaveszett. Mikor *Gömöra* Károly az intézet gondnoka hajót szerzett, *Dolezsálek* 15-én átvitte a növendékeket a Megyeházára. Innen aztán az Invalidusok házába (ma Központi városháza) vitettek át *Karabatsék* és *Salczer* es. kir. kapitányok szállására. Utóbb a városparancsnok *Schmeling* es. kir. tábornok illóbb elszállásolásukról gondoskodott.⁶⁶⁾

Veszély fenyegette a fejlődőben levő Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeit is. 1813-ban vétetett meg a Múzeum mai telke gróf Batthány Antaltól s ugyanakkor eladatott az addigi Szép-

utcai telke. Az új telken azonban régi épületek álltak, amelyeket minduntalan tatarozni kellett, hogy bárha ideiglenes hajléknak is, de úgyahogy megfeleljenek. Végre 1837 júniusában hozzáfogtak a mai épület alapozási munkálataihoz s ezek még javában folytak, amikor az árvízveszedelem a következő év koratavasán bekövetkezett. Már 13-án hozzáfogott a Múzeum igazgatóőre *Horvát István*, 3 szolga és 21 katona segítségével a tárgyak biztonságba helyezéséhez s reggel 8-tól este 6-ig felhordatta azokat a múzeum ideiglenes házában a földszintről az emeletre.

1832/33-ban vétetett meg 125.000 ezüst forinton Jankovich Miklós gazdag könyv-, kézirat-, érem-, régiség-, fegyver-, képes egyéb gyűjteménye. Azonban a gyűjtemény az eladó házában maradt. Az árvíz a Jankovich-házat is megviselte s már beomlófélben volt, amikor hirtelen, nyakra-főre, tömegben átvétetett s részben Budára az országos pénz- és levéltárba, részben Pest megye fegyvertárába vitetett. Később ez az anyag is, mint a múzeum anyagának legnagyobb része a Ludoviceumba vitetett át s ott őriztetett 1847 tavaszáig, az új épületbe való végleges beköltözéséig.

Súlyosbította a helyzetet még az is, hogy március 14-én és 15-én a múzeum ideiglenes épületébe még 60 főnyi menekültet is be kellett fogadni. A kellő időben történt gondoskodás és az árvíz alatt tanúsított megfelelő figyelem végül is baj nélkül megőrizte a nemzet kincseit.⁶⁷⁾

Kivette a részét a mentési munkálatokból, majd a menekültek elhelyezéséből és étellemezéséből a katonaság is. Báró *Lederernek*. a legfőbb katonai parancsnoknak gyors és gondos intézkedéseit és célirányos rendelkezéseit a katonaság pontosan végrehajtotta s mind a tisztek, mind a legénység köréből többen tettek szép bizonyoságot haláltmegvető bátorságukról és fáradhatatlanságukról. Gróf *Vécsey* tábornagy 13-áról 14-ére virradólag *Patisz* városkapitánnyal együtt katonáival és a környék népével a mai Szalay-

utca és Podmaniczky-utca vonalán reggel ötig szakadatlanul dolgoztatva, töltést igyekezett húzni s ezzel az északról jövő árt bizonyos ideig feltartóztatta.⁶⁸⁾

A víztől megmenekedettek valahol fedél alá is kellett helyezni. A Ferenc- és Józsefvárosból megmentettek legnagyobb részben a Ludoviceum épületében, az Invalidusok házában (Központi városháza) s az Újépületben levő pattantyús kaszárnyában helyeztettek el. Nagyon sokan menekültek a magasabban fekvő templomokba.

A meglepett feienc- és józsefvárosi lakosok a magasabban fekvő vámvonalak felé futottak keleti irányba, minél távolabb a Dunától. A Ludoviceum épülete már készen állt, de még üres volt s az árvíz a legmagasabb vízálláskor is csak az épület előtti park széléig hatolt el. A 37 nagy teremben, 17 konyhában, 62 kamrában és 124 szobában március 16-án már mintegy 6000 menekült volt, mely szám később mintegy 10.000-re emelkedett. Az első napokban *Havas* és *Tretter* tanácsnokok igyekeztek itt fenntartani a rendet, ami nagy erélyt kívánt, mert az idemenekültek legnagyobb része nehezen fegyelmezhető, zabolátlan emberből állt. Derék szerepet játszott itt a rend fenntartása körül *Müller* Adolf könyvárus. Végül március 24-én a nádor rendeletére gróf *Szapáry* Ferenc vette át az épülettömb feletti parancsnokságot.

Az Újépület tágas falai között elhelyezett pattantyús kaszárnyában is több ezer ember lelt hajlékra, akik itt br. Lederer rendelkezéseire élelmezést is kaptak. A katonai sütődék és konyhák az első szükségétől kezdve minden erejükkel azon voltak, hogy az egyre fenyegetőbb élelmiszerhiányon segítsenek. Az Újépületben számos magánpénztárat és becses értéket vettek át megőrzésre, amelyeket aztán a vész elmúltával tulajdonosaiknak hiánytalanul visszaszolgáltattak.

A nagy katonai kórházban, az invalidusok házában, 14-én délben már 200, este 600 ember keresett menedéket. Másnap már 1000 s estére 3000 főre tehető menekült szállta meg az épülettömböt.

Ezekon kívül — akiket a 2 nagy teremben és a templomban helyeztek el — a katonák és tisztek is megosztották hajlékaikat a menekültekkel s így újabb 3000 ember talált itt menedéket. Többek közt — említettük — a vakok is. Itt a rendet *Soupper* Ferenc ezredes, az épület parancsnoka tartotta fenn mindaddig, mígnem a megfeszített munkába súlyosan bele nem betegedett. Minthogy aztán ez az épület is dőlni kezdett, később a Remekházy- és a Liebner-kaszárnyákba vitettek át az emberek, mely kaszárnyákban még egy hónappal később is több mint 1300 hajlék-talanná vált lakott.

Sokan menekültek az evangélikusok templomába (Deák-tér). Számosan a Szerviták klostromába. Igen sok ember kapott menhelyet a Vármegyeházban is, bár annak régi szárnya 15-én máig igen veszedelmes mértékben kezdett repedezni. Az Újvilág-utcában (Semmelweis-utca) levő úgynevezett Jezsuita-házban volt az Orvoskar épülete, ahol szintén többen leltek szállásra. Különösen sokan menekültek a Ferencesek zárdájába, ahol 15-én már egy-egy kis helyiségben 30-an is szorongtak s a templom is zsúfolásig megtelt. Ide mentették át 15-ére virradó éjjel a református-templom (Kálvin-tér) menekültjeit. A zárdával szemben levő országházban, a Kúria épületében, mintegy 400-an kaptak menedéket. Itt *Végh* Ignác ítélmester, majd *Somsich* personalis gondoskodott a menekültek élelmezéséről.

Menedékhelyül szolgált az árvíz napjaiban az angolkisasszonyok intézete, a Lövész-utcai (Királyi Pál-utca) polgári lövőház, a ma Rókus-kórház néven emlegetett polgári kórház. Itt *Vindisch* Lipót-orvos, *Schuhmajer* György gondnok és *Sámuel* Alajos lelkész a betegekkel együtt több mint ezer embert gondozott. Amikor a kórház temploma beomlott s tartani lehetett attól, hogy a többi épület is megrokkán, a betegek nagyrészét a Múzeum-kert északi részén levő nemzeti lovagló iskolába vitték át. A lovarda különben több ezer hajlék-talant is befogadott falai közé.

Sokakat fogadott be *Valero* Antal már említett gyárépülete; *Hamza* Ágoston és *Márton* nagy pajtája, amely a Kálvária-hegy és a Ludoviceum közt feküdt; *Neszvarba* Vencel sörfőzdéje szemben az Újépülettel. Itt mindenhol külön-külön több mint ezer ember szorongott. Több százan húzták meg magukat *Pecz* Ferencvárosi sörházában, *Parkfrieder* 0-utcai házában, *Schmid* János könyvnyomdász Hajós-utcai házában.

50—60 ember talált hajlékot gr. *Teleki* Sámuel Szervita-téri házában, *Cahen* M. A. nagykereskedő, *Rottenbüler* kereskedő, Szolcizcai *Czicco* Demeter és György kereskedők, *Gömöry* Károly gyógyszerész, *Emmerling* Károly vendéglős, *Madarász* János és gr. *Festetich* Antal házában.

Budán a *nádor* a királyi palotában 36 szobát nyitattott fel a hajléktalanná váltak részére. Az országházában a *helytartótanács* több termet nyitattott fel. *Keglevich* Gábor gróf, az udvari kamara elnöke, Óbudán mintegy 200 embert fogadott kastélyába. A nádor udvarmestere, gróf *Festetich* Albert és báró *Eötvös* Ignác tárnokmester szintén számos családot láttak vendégül. Budán különben a Kreipl-kaszárnya, Óbudán pedig a kiscelli katonai kórház szolgált tömegmenedékhelyül.^{6 9)}

Mind e számos hely nem volt azonban elegendő arra, hogy minden hajléktalanná váltat befogadjon. Ezeknek a helyzetéről élénk képet ad *Trattner*:

»A lakaikból kiűzettek mindenféle barátságos elfogadást s védhajlékot találtak, azonban számtalanok közülük ily szerencsében nem részesülhettek, mert nem volt annyi csolnak, hogy valamennyi szorult állapotban lévő száraz és barátságos helyekre vitethetett volna. És sok kegyetlen hajós egy Budára, vagy más biztos helyre vitelért 100 p. forintot és többet is kívánt, amit csak egy vagyonos adhatott meg. Azért sok családok gyenge csecsemőikkel, reszkető elaggott öregekkel és betegekkel, sokszor szükséges ruházat nélkül, nedves napokat és hideg éjszakákat kényt elemtek szabad ég alatt tölteni. Minden száraz hely tele volt futókkal, mind a külvárosok

szélen, honnan sokan kerti házakba, présházakba, kőbányai pincékbe stb. mentek, mind a városban levő kevés szigetek, melyek közül főképen az Új piac (mai Erzsébet-tér) sok ezereknek nyújtott menedéket, minthogy itt szerencsére sok sátrak voltak felállítva, melyek a hajléktalanoknak kis időre oltalmi szolgáltak, legalább is le-rogasztól tartani nem kellett. Azért is ki-ki ide futamodott, főképen Derra házának váratlan bedőlése után, mely közönséges rémületet gerjesztett és közönséges futást okozott, úgy, hogy némely vagyonos 20 forintot örömezt fizetett és többet is, csak hogy egy éjszakát tölthetett ily sátorban. De többnyire a tulajdonosok ingyen ajánlották legnagyobb készséggel sátrukat a megszorultaknak. Sokan az éjszakákat szekereken töltötték, így éltek ezerek több napokat, míg a veszedelem elmúlt, vagy alkalmat találtak Budára átalmenni. Az egész táborhoz hasonlított, csak hogy itt még tarkább volt. Az egész piac tele volt emberekkel, lovakkal, szekerekkel, ágyakkal és más bútorokkal mindenütt ritka zavar, tolongás, tompa zsidongás zúgott kábítólag. Félelmesen vizsgálták szüntelen a víznek áradását és közelítését. Mindenféle készülétek tétettek, hogy szükségben sátrakból talpakat csinálhassanak, minden deszkát s több egyebet összeszegeztek és kötöttek, hogy mentő eszközre szert tehessenek. Mindenre el voltak készülve, közönségesen vélték, hogy Pest végveszedelemben van. Sokkal irtóztatóbb volt sok vidéki vásáros embernek a helyzete, kik az öveiktől távol, ily szomorú halált találtak volna itt. Sok jámbor öreg izraelita azt vélte, hogy a város végveszedelme és tulajdon veszedelmük is közelget. Azért mintegy kétségbeesve futottak egy nagy vásári sátorba, hogy vallásuk törvénye szerint halálhoz készüljenek. Több lámpást állítottak össze, imádságos könyveket vettek elő és legnagyobb buzgósággal és szívreható jajgatással könyörögtek az élet és halál Urához szabadtásért, úgy, hogy az egész kerület elrémített az által és még nyughatatlanabb lett: azért egy nagytekintélyű férfi a sátor ajtajánál megjelent, szíves vizagztalással inté őket, hogy ájtatosságukat csendesebben folytassák. Ezen és a következő napon (15—16-án) Pest lakóinak nagyobb része, kiknek száma a vásári néppel (19-én lett volna a vásár!) együtt talán százezerén túlmént, ha nem szűkölködött is legszorosabb értelemben hajlók nélkül, de legalább maga lakásában nem volt, mint a hasonló veszedelemben forgó óbudai és budai partmelléki lakosok is. Az egész népség kevés tereken szorult össze.«⁷⁰⁾

Az természetes, hogy az olyan körülmények közt, amikor a menekülők nem ritkán elveszítették egymást s a hozzátartozók napokon át éltek aggodalomban, hogy vajjon a család minden tagja megmenekedett-e, nem mutatkozott semmi rendszer abban, hogy az egyes helyekre kik kerültek. Katolikusok és a zsidók ép úgy menekültek a protestáns templomokba, mint a protestánsok a katolikus rendházakba, templomokba. A vendéglátó magán- és katonai épületekben pedig a legváltozatosabban keveredett egymással a társadalom kétes értékű eleme, a külváros söpredéke és a legmagasabb társadalmi létrán álló, kényelemhez, jó élethez és általános megbecsüléshez szokott ember. Rang-, vagyon-, társadalmi-, születési-, hivatali-, felekezeti- és egyéb különbségeket most megszüntetett pár napra a közös veszély és a közös szükség.

Megteltek vízzel az udvarok, elborítottak a kutak s csakhamar iszonyú vízhiány kezdett mutatkozni mindenhol a szörnyű víz-tenger középette. A Duna iszapos, szennyes, zajló jéggel tele vize főzésre is alkalmatlan volt, nemhogy inni lehetett volna.

Az árvíz másodnapjától kezdve azonban egyre rendszeresebb lett az élelmezés. A vármegye intézkedésére a környékről megindultak akkor már az élelmiszer-szállítmányok. Budáról a nádor és mások is küldtek át ennivalót. Az első napon azonban a következő napok helyzete még reménytelennek látszott. Ami kevés élelmiszer volt, annak az ára emelkedni kezdett. Mint a szemtanú írja beszámoló-jában:

»Az élelmiszerek árulói időközben a sz. Ferenciek piacára., a város egyik legmagasban fekvő terére telepedtek s ma az egyház előtt nyüzsgött a sok tej-, kolbász-, kenyér- és sültáruló. A mészárosok itt állították fel székeiket s időközi vágóhidaikat; a vadhúsárosok adogatták nyulaikat, özeiket stb., úgy, hogy a város vízmentes részein ma még nem terjedt el az élelemhiány, sőt innen már vízleptek felé is lehetett csolnakon ételmet hordani.«⁷¹⁾

Ahová a víz még nem jutott el, ott mindenki azon igyekezett, hogy háza köré sáncot emeljen, a kaput, ajtót, minden bevezető

nyílást lehetőleg minél jobban eltömjön. Férfi és nő, agg és gyermek vállvetve dolgozott. Senki sem gondolt arra, hogy az ár a mostani magasságát még több mint két és fél lábbal felül fogja múlni s így munkájuk hiábavaló lesz.

Egyre több siránkozó bolyongott a szárazon maradt helyeken s kétségbeesve, fennhangon kereste hozzátartozóját, akinek sorsáról mit sem tudott. Egyre jöttek az újabb és újabb házbeomlások hírei s ilyenkor mindenkit átjárt a megdöbbenés, hogy vajjon nem érte-e pusztulás ilymódon valamely kedves hozzátartozóját vagy barátját. Szülő a gyermekét siratta, gyermek a szülője után jajongott. Az általános szomorúság keserves hangzatai tölték be a levegőt.

Fokozódott mindez a 14—15-ike közötti éjszakán, amelynek leírását Wesselényi tollából már közöltük. Mivel a csatornák több helyen nagy erővel robbantak fel a bennük összeszorult levegő és a nagy nyomás alatt álló víz hatására; a jégtáblák nagy robajjal ütődtek neki a házaknak; a feltörő talajvíz s a minden hová beomló árvíz zúgva keresett magának helyet; sokan úgy vélték, hogy földrengés van. »Tompá földalatti dörgéshez hasonló többszöri moraj közt földrengést is éreztünk, mely éjfélnél ismét és még hatalmasabban jelentkeztek.« írja benyomásáról az egyik szemtanú.⁷²) A földrengés hiedelme csakhamar általánossá lett.

Az első gátszakadás után leszállt második éjszaka, sőt a következő is, még számos embert talált az ellepett házakba körülráva. Wesselényi leírásának kiegészítésére idézzük a nem szűnő éjjeli mentési munka nehézségeit és szörnyűségeit *Trattner* előadásából is:

»Nem volt könnyű veszedelemnek kített utcákban, főképen a sok szűk mellékutcában, hol a pusztítás legirtóztatóbban dühösködött, az omladékokon és dűledékeken keresztül utat csinálni és a felében ledőlt házak közt, függő házfedelek és falak alatt, melyek minduntalan lerogyini és a bátor, nemes szívű hajósokat eltemetni készültek, hajókázni. Előttök, utánuk, mellettük, mindenfelől ropogtak a lerogyó épületek, ha egy perccel előbb jöttek volna oda, a dűledék alatt

rettenetes halált letek volna. De nemcsak az utcákban voltak számtalan nehézséggel és veszedelemmel összeköttetve a hajózás, hanem másutt is, bár nem oly nagymértékben. Az utcák tele voltak úszó jégtáblákkal, gerendákkal, kapukkal és más faneművel, úgy, hogy a gyors evezők csak nagy ügyvel bajjal vergődhettek keresztül és amellet a ladik minden percben felborulásnak volt kitéve. Sokszor leülledett jégtáblákon és hódombokon, vagy csekély helyeken nem evezhettek és másképp nem mehettek, hanem kiszállván a ladikból, azt tovább tolták. Víz alatt mindenhol rejtek akadályok találtak veszedelmes szirtek gyanánt, melyek a hajózást nehezíték. Utcák szegletein veszedelmes örvények képződtek, melyek a ladikokat felfordulással fenyegették és ha azután eljutottak a veszedelmes helyre, a házhoz, hol a szerencsétlenek oly régen várták szabadulásukat, házak tetején, falak omladéain, fákön stb. húzva meg magukat; ezek közt gyáva asszonyok, öregek, gyermekek, betegek stb. kik hidegtől elmerevedve, félelem, ijedtség, éhség miatt elgyengülve alig mozdulhattak, akkor a nemes szabadítóknak saját életüket kellett kockára tenni, sokszor nyakig vízben gázolni, hogy a veszedelmezteket legnagyobb fáradsággal csónakba hozhassák. Félig ledőlt falakra és háztetőkre kellett mászniok, padlásokra, melyek mindenütt bedőlni készültek, felmenni, hogy a gyenge gyámoltalanokat lehozhassák; gyakran nyöszörgő, sóhajtozó félholtakat húztak ki az omladékok alól. Gyakran nem is juthattak a veszedelmes helyhez csónakkal félben ledőlt házak omladékai közt, melyek minduntalan összegyógyással fenyegetőztek, mehettek az udvarba és evezőkkel kellett a gerendákat támogatni, hogy csak addig tartsanak, míg a szorongókat csónakba vihették. Nemritkán történt, hogy alig hagyták el a házat, már nagy ropogással rogyott össze. Mégis legiszonyúbb és legkínzóbb vala, ha egy dőledező házban több ember tartózkodott, mintsem a csónakban megférhetett volna, ha a szabadítók a könyörületeségre méltók közül többeket világos veszedelemben odahagyni kénytelenítették. Egy a legnevezetesebb és legfáradhatatlanabb magasabb rangú szabadítók közül azt monda, hogy ő már sokat tapasztalt, sok testi és lelki kínokat szenvedett, mégis ahoz semmi sem volna hasonlítható, amit ily alkalommal érzett. Gyermekek szüleiktől, a férj nejétől, testvér testvérétől elvált, kénytelen lévén azokat, kik legdrágább kincsei voltak, azon irtóztató veszedelemben, melyből ők kiszabadultak, oda hagyni anélkül, hogy azok is óhajtott

szabadulásnak örülhettek volna. Sok örömet visszatért volna, hogy szerelmeseivel a veszedelemben, ha meg kellett lenni, részt vegyen, de már nem lehetett, nem segíthetett, nem mehetett, csak magán és azokon siránkozhatott. Jajgatva ki-ki, hogy csak egy személyt vegyenek még föl. Egyik zokogva esik térdre, a másik odaigéri egész vagyonát, de lehetetlen, a nemes szabadítónak nem lehet, ámbár szívesen akarná, kénytelen sorsukat isteni gondviselésre bízni; nem tehet egyebet, csak vigasztal s reménységet ad, hogy nemsokára visszatér. Moly nagy kín egy érzékeny szívnek, midőn oly sok ember bizonyos vesztét oly közel szeme előtt látja, midőn szívesen segítene és nem lehet. Némelyek beugrottak a vízbe és ladikhoz kapaszkodtak, mely majd lesülyedt s hogy a többit is veszedelembé ne hozzák, kénytelenek voltak azt elutasítani és sorsára odahagyni. A hátramaradottak jajgatása és azoknak panaszhai, kik szeretett személyeket hagytak hátra félelmes házban, azon szívrepesztő siránkozás, mely minden házból hallatszott, kábitólag hangzott füleikbe. Efféle hajókázás, mindennemű rémítőséggel körülvéve, mindennemű gátokkal akadályozva, valóban nem csekélység. Es ez mindazon félelmes, setét és nedveshideg 14—15. Mart. éjszakán történt, midőn a házak mindenfelől dűlni kezdettek, mindenfelől jaj és segítség-hívás hangzott, úgy, hogy az elkábult szabadítók nem tudták hová siessenek hamarabb; itten tehát annyi hátráltatások, akadályok és veszedelmek közt, melyek az iszonyú setét, fáklyák által csekélyen világított éjszakán mégegyszer oly irtóztatók voltak, útnak indulni, ahhoz nagy lelki erő és emberszeretetet kívántatott. És ezen fárasztó testi erőlködés, ezen epesztő lelki kínzás, ezen szüntelen életveszedelem nemcsak néhány óráig tartott, hanem egész három nap szüntelenül. Sokan a nagy-lelkű szabadítók közül a veszély egész ideje alatt nem nyugodtak, időt se vettek maguknak, testüket szükséges élelemmel erősíteni, annyira el voltak foglalva veszedelemben levő embertársaik segítségével, annyira feláldozták magukat ezen szép foglalatosságának. Sápadtan bágyadtan és több napig tartó szünteleni fáradozástól és éhségtől erőtlenedve, hidegtől meredten, víztől csurogva állottak a fáradhatatlan szabadítók csónakjaikban és mégis folytatták nemes munkájukat. Sokan emberi szeretetüknek áldozatuk lettek. Egészségük ki nem állhatta a tartós erőlködést és sok kimondhatatlan nehézségeket, sőt némelyek, mikor másokat kiszabadítani akartak, maguk életüket vesztették el, anélkül, hogy valamit felőlük tudnánk.«⁷³)

Nagyon sokak neve feljegyeztetett azok közül, akik a mentés munkákban résztvettek. Kezdhetjük a névsort István főherceggel. A Budán működők közül *Keller* Ferenc városkapitány, *Kirics* Ferenc városi ügyész, *Gebhardt* József, *Hollmann* gyógyszerész, *Joannovics* Demeter levéltárnok, *Pařkovic*s Antal és fia, *Jakobsohn* Károly hídhaszonbérő, *Staffenberger* tabáni bíró, *Ignjatovics* aljegyző, *Nikolics*, *Scriba*, *Csik* és *Schluger* János esküdtek, *Schluger* József vízvárosi bíró, *Bajcsi* Károly tanácsnok, *Molterer* Ignác, *Molterer* Antal kincstári számvevői járulnok, *Beimayer* és *Kreuz* választópolgárok, *Stager*, *Verderber* Máté esküdtek, *Eiler* halászmester, *Kietreiber* és *Eltl* molnármesterek, *Weisz* hajósmester, *Fiebinger* cs. kir. igazgatósági lajstromozó, *Hüber* postahivatali gyakornok, *Christen* kávé, *Bahn* pékmester, *Pollák* edény kereskedő, *Schmidt* Mátyás, *Schmidt* Ferenc újlaki tanácsbeli, *Fuser* plébános, *Kern* káplán, *Merkel* es. kir. kapitány, *Endresz* Antal bíró, *Endresz* Mihály és *Seidel* János molnármesterek, *Kari* József és *Venzeisz* városatyák, *Birghoffer*, *Silberer* és *Mayer* esküdtek, *Barankovics* József bíró, *Behrend* nyugalmazott kapitány, gróf *Zichy* László, gróf *Almási* Móric és *Andrási* József helytartósági tanácsnokok, gróf *Desseöffy* Aurél helytartói titoknok, *Sághy* Lajos helytartói gyakornok neveit jegyezték fel az egykori hírlapok. Fel kell még sorolni a Duna—Tisza szabályozásával foglalatосkodó kir. magyar építőigazgatóság földmérőit is, akik mind derekasan kivették részüket a mentési munkálatokból: *Tenczer* Károly, *Vészter* Imre, *Forberger* Lajos, *Lechner* Gyula, *Asboth* Sándor, *Nagy* István, *Turkovics* Lajos, *Wolfram* József, *Grcehenek* Albert, *Fodor* János, *Pribék* Albert, *Brandstetter* Ferdinánd, *Ujfalvy* Barla Sámuel, *Massányi* János, *Rauschmann* Gusztáv, *Haigl* József, *Toperczer* Antal, *Péterek* János és *Gruber* Antal.

Pest város tisztikarából az egykorúak a következőket jegyezték fel: *Eicholz* János városbíró, *Patachich* József városkapitány, *Georgievich* Mihály tiszt, *Havas* József tanácsnok, *Tretter* György

tanácsnok, *Eiszner* Alajos tanácsnok, *Polisz* Károly első alkapitány, *Hummel* József második alkapitány, *Pekarich* Imre jegyző, *Papány* Ferenc kerületi biztos, *Vogel* Károly biztos, *Buzáky* Ferenc biztos, *Strisz* Ferenc jegyző, *Molnár* számvevő tiszt, *Paulai* ügyvéd. *Feszi* Augustt városi ügyész és *Frigyes* testvére, *Kielberger* György, *Brunner* Ferenc, *Heinrich* Ferenc, *Prokopp* József kórházi orvos, *Trszíyenzky* János gyógyszerészsegéd, *Pólya* József városi orvos. Pest vármegye mentői élén báró *Prónai* Albert főispáni hivatali helytartó járt s mellette különösen *Pajor* Títusz aljegyző és *Egressy* Sámuel alügyvéd tűnt ki.

A hivatalon kívüli derék mentők sorát *Wesselényi* Miklós báró nevével kell kezdenünk. Utánna gróf *Szapári* Ferenc, báró *Podmaniczky* János, gróf *Ráday* Gedeon, Fűskuti *Landerer* Lajos könyvnyomdász, báró *Eötvös* József és Dénes, gróf *Károlyi* György emelkedtek ki a sorból.

Rajtuk kívül az egykori feljegyzések még a következők neveit őrizték meg az utókor számára: gróf *Szapáry* Sándor, gróf *Draskovics* Károly, gróf *Cebrián* Ferenc, báró *Brüdern* Lajos, báró *Wenkheim* Viktor, báró *Wenkheim* László, *Feiler* Xav. Ferenc bécsi nagykereskedő, *Eckstein* Adolf ügyvéd, *Péchy* Ferenc. *Marczibányi* Livius, *Kovács* Ferenc ügyvéd, *Kendelényi* Sándor, *Thaisz* András táblai ügyvédök, *Básihy* József táblabíró, *Füredy* Lajos titoknok, *Teichengrüber* Lajos nevelő, báró *Kerekes* nyugalmazott kapitány, *Mráz* Mihály belső városi káplán, *Klement* N. táblai hites jegyző, szitányi *Ulhmann* Frigyes Móric, *Csekonics* János, *Fodor* II., *Lencsó* M. J., *Magda* József, *Fedelina* János nőiszabó, *Széchán* asztalosmester, *Bobichler* élelmiszerkereskedő, *Dorn* J. G. mészáros, *Schuster*, *Schröder* és *Frölich* halászmesterek, *Mayer* Ferenc hajósmester, *Payer* Ferenc molnár, *Schmidt* Máté jótékony asszonyegyesületi igazgató, *Pupich* József tanító, *Fette* asztalosmester, *Gusenbauer* gyapjóműmester, *Oveszni* mindenés, *Dasztig* posztószövő, *Pöschl* napszámos, *Dolezsálek* Antal, a vakok

intézetének igazgatója, *Zsitkovszky* Antal kórházi írnok, *Jakobovics* zsidókórházi igazgató, *Férges* Mihály szolgál.

A katonaság tagjai közül a következők nevei jegyeztettek fel: *Fischer* zászlótartó, *Jávorszky* káplár, *Nickerl* kadétkáplár, *Einer* káplár, *Frey* közlegény, *Gordon* közlegény, *Kenszt* közlegény, *Kussy* főhadnagy, *Tintos*, *Zádory*, *Schriba*, *Wassermann* és *Zink* alhadnagyok, *Grubern* és *Hohont* zászlótartók, *Wayer* és *Melcher* strázsamesterek, *Budai ko* alkáplár, *Rosijjal* és *Liczány* ácsok, *Jann* inas, *Izdebszky*, *B.attala*, *Szedniczek*, *Gabriel*, *Grossei*, *Sokai* és *Kussy* közlegények, *Ottmayer* és *Wandlik* alhadnagyok, *Bellán* és *Kürtössy* káplárok, *Kotacsek* dobos, *Ballaskó* ács, *Fényes* inas, *Meszner*, *Bánfy*, *Marton*, *Stieberreiter*, *Kossanda*, *Szandy* és *Peringer* közlegények, *Enk* kapitány, *Conti* káplár, *Begnamini*, *Vasanelli*, *Molinari*, *Pacagnella* és *Tamborini* közlegények, *Gabler* főhadnagy. A mentésben résztvett katonaság a Koudelka-, Vacquant-, Rothkirch-, Ceoccopieri- gyalogezredekéből és az 5-ik pattantyúszerezből került ki.

Óbudán elsősorban az izr. hitközség eljárósága tett ki magáért, különösen *Östreicher* Mózes és *Hirsch* Lázár.⁷⁴⁾

Természetes, hogy ez a névsor a legkevésbé sem teljes, de nagyjában hűen mutat rá arra, hogy a mentés önfeláldozó munkájában a társadalom minden rétege résztvett.

Feltűnő, hogy a Pesten tartózkodó *Széchenyi* István neve nem szerepel a mentésben résztvevők jegyzékében. Az árvíz napjai *Széchenyit* nagyon rossz idegállapotban találták s így az árvízzel szemben teljes közönnyel viseltetett, amint arra rávilágítanak naplójegyzetei:

»14-én. Csónakon járnak a város utcáin. Oh, szegény híd, vagyis szegény elve az egyenlő teherviselésnek, mily keservesen tudsz te megszületni. Bizonyal lesz 26—27 láb! — Ebédre vendégeket vártam, senki sem jött el. Az ár egyre nő. Kappel háza dülöfélben. István főherceg Cziráknál. Állandó deputáció. Károlyi gróf majorja első emeletig vízben. Wesselényi egész éjjel dolgozik. Hó esik.

15-én. Egy reám nézve nyugodt éj után még borzasztóbbra napra kell virradnom. Az ár egyre emelkedik. Egy óra felé Erdődy magával viszi családomat, a két Eötvös kíséri. Crescencia, Imre és én maradunk. Nehezen reábeszélem Crescenciát a távozásra, biztos hajóra szállítom. Alig búcsúszom el tőle, Maros felől hegyekben úszik a jég. Hét nagy hajót elszakít. Csónakon megyek utána, hogy visszahozzam. A Derraház délután öt óra tájban összedül. Szörnyű zűrzavar! Andrássty fölveszem. Kolb és Hartleben sírva néznek ki az ablakon. Crescenciát nem találok, alkalmasint szerencsésen átért Budára. Minarelli erősíti. Sokáig kellett várakoznia; de jó evezői voltak. Borzasztó sejtelmek lepnek meg. 5 óra tájban a víz kisé lohadt, azóta ismét dagad, folyvást! A háznak, melyben lakom, semmi repedése, vagy veszélyes jelensége nincsen. Mi lesz ennek a vége s minő következménye reám nézve is, az felszámíthatatlan! Magyarországon ez végső döfés. (Törlések után) Isten, kezeidbe ajánlom lelkemet!

16-án. Az ár 3 óráig reggel egyre növekedett. Lesz már 30 láb nulla felett. Minden Budára megy át. Panica. 3¹/₂ órakor megjelené a Nádor hajó, nagyon impozans, de keveset használ. 7¹/₄-kor Chrismarral, Vásárhelyivel a megyeháza, hol Lónyai és Földváry discourálnak.«

Amint az ár visszahúzódott, Széchenyit lelkiismeretfurdalás kezdte marni. Már 21-én ezt írja naplójában:

»Bosszant, hogy mindenütt elkésem, hiúságom nagyon sokat szenved. Helmezy az újságában sokakat dicsér, engem nem is említ. Ez fáj nagyon-nagyon; de ez csak gonosz hajlam bennem . . .

22-én. Közel vagyok a sírhoz. Ezer álmom nyugtalanít. Még nagy szenvedések várnak rám . . .

23-án. Ha Crescenciám nem volna, agyon lóném magam. Semmire sem vagyok már használható.

24-én. Megye gyűlése van. Oda sem megyek. Mennyire süljedtem! . . .

25-ön. Lelkifurdalást érzek, hogy sem a városért, sem családomért nem tettem eleget. Beteg voltam? Hagyján. Igen nyomorult szerepet játszottam.

26-án. Kielégítetlen becsvágy emészt!

28-án. Gyalázatos élet! 13—17-ig nem tettem meg a kötelességimet. Ezt mondja egy belső szózatom. Egészen oda vagyok tőle. Még rossz végem lesz . . .

30-án. Itt volt Wesselényi. Ő sorra járta Károlyit, Dessewffyt, Vayt, csakhogy bevegyenek a bizottságba! (A segélygyűjtő bizottságba.) Hagyján, ha a főherceg mellőz, de — barátaim? Wesselényit megdicséri a Beobachter!

Április 1-én. Népszerűségem az utolsó döfést kapta meg! . . . Az a benső bánkódás, amelyet most 13-ka és 21-ike közti minden lépésem felett érzek, oly mély, hogy sírba fog vinni . . .«

Jellemző Széchenyi ekkori beszámíthatatlan idegállapotára, hogy amikor kétségbeesve követel mindent, hogy beválasztassék a nádor által életrehívott segélygyűjtő bizottságba, ugyanakkor felháborítja, hogy többen a Kaszinó pénzét is oda akarják adni az újjáépítés céljára:

»Bezerédy István — írja 21-én naplójában — a casino pénzét oda akarja adni (a vízkárosultaknak). Felháborodom erre. Akkor mindentől visszahúzódom, -----«³⁾

Széchenyit — mint látjuk — súlyos idegdepressziója tartotta távol attól, hogy nevét az árvíz kapcsán is megörökítse.

Mielőtt — most már rövidebb előadásban — rátérnénk a március 15-ike reggele utáni eseményekre, még idézünk néhány jellemző egykori előadást az árvíz első időszakáról, amelyek az élmény közvetlenségét lehelvén, közelebb hozzák hozzánk e napok hangulatát.

»A pusztá visszaemlékezés is e borzasztó szerencsétlenségre — írja a *Hazai és Külföldi Tudósítások* beszámolója — kínos fájdalommal szorongatja az emberi szívet, benne lenni pedig s azt szemmel látni, kinosb volt a halál félelménél. Azoknak, kik földszint laktak, alig volt annyi idejük, hogy a sebesen rohanó vízár elől futva menthessék meg életüket. Míg a vízár csekélyebb volt az utcákon, kiki igyekszik vagyonát bátorságba helyezni, de midőn már néhol, majd az első emeletig s az alacsony házaknál szinte fedeléig növekedett, a vagyont zsákmányul hagyva a felbőszült hullámoknak, csak élete szabadtársáról gondoskodott mindenki, de mily sokan nem lehettek szerencséssek, mily sokaknak lettek koporsóivá a hullámok! Március 14-én Ferenc és József külvárosokban már dűledezni kezdtek a nagyrészt vályogból épült házak. Padlásan keresi menedékét az elrémült nép

és sok, midőn a dúló vízelemtől már bátorságban véle magát, a hirtelen összeomlott épület romjai alátemették; sírás, rívás, jajgatás, Istenhez és emberekhez segítségért emelt szívzaggató kiáltás hallatszik minden felől. Ránkborult a máskor édes álomra intő éjsz most mindnyájunkat dermesztő aggodalomban, a nagyobbbrészt élet- és halálfélelme között találta, sokat pedig örök nyugalomra szenderített; szívrázó sikoltozás szagatá az éji csendet, az összeomlott épületek dörgő zuhanása közben síri némaságot parancsolt a segedelemért rimánkodók szerencsétlen ajkinak, kik minden zuhanáskor önmagukat vélek összezúzatni; de az érzékek felülvén halálos zsidbadságukból, újra ezreknek kiáltása hangzott a sötét homályból, míg a rombolt házak dörgő ropogása ismét meg ismét elnémította őket. Sehol se volt menedék. Alul víz, az emeleteken s padlásokon összeomlás fenyegetett mindenkit s az éji sötétség még inkább növelte a veszélyt. Borzasztó volt nappal a szárazra menekedetteket egy ingben nyakba kanyarított pokróccal vagy paplannal, felsőruha, csizma s fejrevaló nélkül látni; az atya, anya, férj, nő, gyermek, testvér, rokon, barát után epedők siránkozásait hallani; de az éj borzalmának csak képzelésén is elszörnyed az emberi szív! Es ez így tartott március 17-ike reggelig ... A csatornák, udvarok beszakadoztak, számos emeletes ház is összeomlott, vagy lakhatatlanná lett. A föld alatt elszivárgó víz s az úgynevezett földárja még oly helyeken is rombolt össze épületeket, hol a földszinten víz nem volt, mint az új piacon Derra kétemeletes házának egyik szeglete egészen leomlott. Sőt általában mondhatni, hogy sértetlenül csak igen kevés ház maradt . . . Éjjel-nappal kompok s csolnakok eveztek az utcákon, de ezeknek száma az egész várost elborító özönköz képest igen csekély lóvén, némely utcákban naponként egy is alig fordulhatott meg a jajgató szerencsétlenek mentségére, vagy élelemmel ellátására.«⁷⁶⁾

»14-én reggel — írja bizonyos Z. a *Rajzolatokban* — amint kimegyek, a börze vízben áll, a német színház hasonlól, a leggazdagabb utcákkal egyetemben! ... A Gellérthegyen embereket látok, mind daruk, szorosban! — Nézik a szomszédban a veszedelmet, ahol minden kincs és erő mellett is, kényére pusztít a zajló Duna széltében s nem tehetnek neki semmit.«⁷⁷⁾

Vájjon minő látvány tárult a Gellérthegyről a szemlélő elé, ha tekintetét Pestre irányozta? Erről is van feljegyzésünk, mégpedig a már említett *Novák* Dániel tollából:

»Eloszlatván álmat szerencsétlen embertársaim leggyászosabb sorsa, mihelyest szürkülni kezdett, lábon állottam s felsiettem Gellért-hegyre látcsömmel, hogy nyílt szemmel láthassam azon nagy csapást, mely szomszéd városunkat, a szépen virágzó Pestet érte, elfeledve egészen azt, hogy a budai külvárosok is t. i. a rácz s viziváros, tabán, neustift, Ó-buda elborítvák vízzel s hogy a szegény lakosoknak, odahagyva lakjaikat hegyekre kelle futniok, hogy életüket megmenthessék. E napon, azaz március 14-én sűrű vastag köd borítván az egész tájéket, látcsömmel nem vehettem ki jól semmit s az asztronómián mindaddig tartózkodtam, míg a fényes nap széteszlatván a ködöt, megvilágítá a vízzel borított vidéket. Most már szememmel láthattam a nyomorúságot és szerencsétlen embertársaim szánakozásra méltó helyzetét, kiknek kiáltozása s jajgatása felhallatszott egészen a hegyre, névszerint a ferencvárosiaké. Nincs szavam ezen minden fölött siralmas állapotnak leírására. Azalatt, míg a házakat s utcákat egyenként vizsgáltam, hol a nyomorgó emberek rögtöni segélyért esdeklettek, néhány a házak közül összerokadt s ezen összedülés által eszközölt ropogások s az ég felé szállongó porfellegek nyilvánosítják az épület elenyészését. Mennyire csak terjedett a szem, minden vízzel volt borítva s az országút melletti nyárfák csak félíg mutatkoztak. A kéményekből sehol sem szállott fol a füst, mi elhité velem, hogy a fapincékből nem hozhattak fel semmit a víznek sebes be-tolakodása miatt. Magát a jeget tekintve, a soroksári Dunaág tiszta volt egész Soroksárig, a refraktoral vizsgálva azonban, a nagy Duna elkezdve a nádorkerttől lefelé nagy jégtömböt képezett dacára a magas víznek s a Margit szigettől kezdve felfelé a Duna jege megmaradott előbbi helyzetében. A látcsövel tisztán ki lehetett venni, hogy azon jégtömeg, mely búcsút vón tőlünk egy nappal előbb, a ráckevei szigeten feltorlódva feküdt s ennél fogva azon szomorú gondolat tölte el szívemet, hogy talán az egész sziget (cs. kir. familiái jószág) a víz s jég dühének esik martalékul...«⁷⁸⁾

Bizonyos *Némethy* nevezetű ember közzétette közvetlenül az árvíz után a maga személyes tapasztalatait, megmentetése körülményeit. Előadását ideiktatjuk, hogy a mentők és külső szemlélők élményei után szólaltassuk meg a szenvedők egyikét is:

»Szemtanúja lévén Neptun rettentő s ellenállhatatlan szörnyetegének, különös isteni gondviselés által életben megmaradtam. Pest

városa előrelátó vigyázata által tudomásul tétetett, hogy mozsarak kilövése a jég menetét, harangok általános meghúzása pedig a Duna áradásának medréből kiömlését fogja jelenteni. A mozsarak megjelenték a jég elmentét, de azért Dunánk sem apadni, sőt dagályos pöffedezési közt kezdte úgy megindulni, hogy esti tíz óra tájban a partokat s töltéseket már átrontván, az utcákat kezdé töltögetni; ez nekünk külvárosiaknak, kik ezen nagy veszélytől nem annyira tartánk, majd elszenderítőleg szolgált, midőn 12 óraker a belső városban már kezdé a népet csapatonként hajtogatni egy helyről a másikra. Hozzánk csak reggel 8 óraker ereszté az utakon vékony előlővelő sugarát az utcán először alulról, de midőn már 2 láb magasra nőtt, akkor kezdő felülről ömledezni és csakhamar növekedett egy ölnyi magasra s már 12 óraker elére az 1775-ki vízállást, másnap ezt meghaladta 5 lábbal, de az 1740-ikit el nem érte, midőn a barátok templomába zúdult be a víz. (Ez tévhit volt, akkor a barátok temploma nem is állt!) Mi szobáinkból padlásra szorítottunk. De végtére itt sem volt menekvés a szörnyetegtől, mert az általánosán vājogból épített, szegény emberek házaikat széltiben döntő. Így voltam én is nőmmel és hat neveletlen gyermekimmel a padláson. Hallék egy nagy zuhanást hátam mögött a távolban, kitekintek az ablakon, nem látok semmit, — hallok más nagyobbat ismét más tájon, a zuhanás nagyobb erejében s a legborzasztóbb volt most előttem egy sok lakossal tömött hosszú háznak mellső része leromlása! az egész lakosság fönt volt, de egy percben szerencsések voltak a szomszéd padlásra húzódni, egy kis zugba, hol sírás-rívás, kezek összekulcsolása volt mindegyiknek sorsa, míg csólnak s dereglye érkeztetett. így folyt sorsunk egész nap, a házak ropogása fellengő porzással egybekötve mutatta magát mint ágyúlövés, sőt előbb látható volt a por fölszállása, mint a ropogás. (A hang lassabban terjed!) Az egyemeletű cserépszindellyel tetőzött házak menyköleütés módjára leomlása az emberek süvöltése között még rémitőbb volt nekünk a még életben lévőeknek.

Ennél nagyobb veszélyére bennünket a sebesen áradó s folyó víz által elragadott kapuk, deszkák, más fák s jég hordása által, mert az utcákban keresztülakadván, utcaszélességű jégdarabok állapotok meg. Ez eltölte nagy darab helyeket, hogy a csólnakok s dereglyék nem voltak képesek rajtuk keresztül törni. Szinte így történt velem is; épen alattam, hol a ház tetején lukat szakasztok, szerencsémre egy

dereglyéből hallám kiáltani: »Ott szabadítsuk meg azon gyermekeket!« — ekkor már szívem érzett, örömsírásra gerjedve eregetem le remegő családocskámat édesanyjokkal; magamnak nem volt hely, de mégis atyai szívemből felhevülve minő örömmel néztem utánuk, hogy szerencsésen vergődtek ki partra, a jobbról-balról dülő házak romjai között. — Rajtam volt a sor magamon segíteni, többi szomszédaim, rettegven a ház omlásától, leszálltak s egy nagy eperfa ágai közé vették magukat. Itt a hideg lég gémberegetté teve testüket (a hőmérséklet nem volt egészen -\ 3 fok.) s az ágakon tovább már nem tarhatták magukat. Este későn érkezett egy csólnak, a kapu elzárva lévén, fákat kelle rontani s a már majd éretlen s érett lehulló gyümölcsöt kellett leszedni a fáról. Én magam lévén a padláson, reám kevés ügyelet volt, »inkább egy vesszen el, mint 30—40« így inég a világon lenni! — csak azzal vigasztalám magamat: Boldogok a síri lakosok, mert fülük ezt nem hallja, szemök nem látja. A jég pedig és vízholdta fa annyira torlódott a ház tetején kivágott luk alatt, hogy már lehetetlenség volt ott többé kiszállni; nagy sietséggel sietek a háztetőnek másik végén lukat kiszakítani, kidugván fejemet — s hála a mindenhatónak! itt küzd egy csólnak hiába a jég széthajtásával. Megpillantván ősz fejemet, kiálták: »mentsük meg hát ezt az öreget«. Úgy nyújtottak fel egy csákyát, köpenyemet fel öltve s csimotáimnak kis enivalóval zsák a nyakamba akasztva, csúsztam le élet-halál közt a hajóba. Hírtelen az emberek egy házban, mely ép akkor kezdte repedezni, észrevették az evezők csobiskolását: »segéd! segéd! Hülfé! Hülfé!« német magyarral összeölelkezve, a már hulló romok közt bevágtatva a dereglyével — a padlásról csak úgy omlott le a tömérdek nép, a dereglye ingadozott, — mind nem férhete bele, ott kelle a sok, már vízben úszót hagyni; — embertársaimat itt látni s mégis ott hagyni, kik között: »csak a gyermekimet, — csak engem, — csak a nőmet« kiáltá a szerető atya, az érzékeny anya, a hív férj,—így kelle kirántani a csólnakot kezükből a vízbe bukó emberektől — s még szerencsésen kibújhatunk az omladozó falak közül. A rémítő utánunk segélyért esdeklő nép tömegének kurjantását a sok lakókkal ellátott u. n. Kulcsár-házban hallani s rajtok nem segíthetni, minő érzelem egy a súlyedésig megterhelt hajóról visszanézni! — Partra vergődvén, már ott állott a város egy érdemes kapitánya, cédulácska kezében, tudtára adva, hol nagyobb a veszély s kezdi olvasni: szabadítandó Kulcsár-ház stb. No már ez nékem vigasztaló, de még vigasztalóbb,

hogy magát láttam a hajóba lépni. Örömhála az ily, embertársain könyörülőnek! Már most nagyobbítám én is az elszigeteltek számát. Hanem a sok hiában ott álló, szemüket csak a szegény szerencsétleneken mulattató, kocsin ülő, földön álló uracsok, némberek, helyet, utat foglaló, magát mulató nép között csak mesterséggel vala képes a csimotái után fürkésző atya átalvergődni. Még alkalmatlankodásnak tartották, hogy áttörekvésemmel zaklattam őket. Megtalálám családomat egy kapu alatt a hidegtől elgémberedett állapotban. Vittem őket utcákról-utcákra — de hová? Jó szemközt vélem egy embertársát szerencsétlenségében segíteni kívánó s valóban ilyeneket kereső, régi, jó ismerősöm, Radnics Ferenc, gróf Károlyi István ömértósága udvari tisztje, első kérdése: »hová megy?« Én zokogva felelém: »Nem tudom magam sem.« (Megolvastván gyermekeimet: egy, kettő, három, négy, öt, hat, — »no menjenek hozzám, legyenek ott, a többiről majd gondoskodom«. Itt vétettem föl a szobáját rögtön több szenvedőknek átadónál. Hála néki s más több ilyen gondolkozásúaknak, kik között t. fűskuti Landerer Lajosnak is sokan köszönhetik életük megmentését, mert szemem láttára ragadott ki egy lizstest lakosaival, hol a ház, még partra sem vergődtek, már nagy roppanással zuhant le.«⁷⁹⁾

Az 1830-as években az emberiesség gondolata mind nagyobb tért bódított. A kor vezető gondolatai közé fejlődött s kétségen kívül a tömegeknek is tulajdonává lett. A korszellemet jelentő emberiesség ülte diadalát az árvíz ilyen jeleneteiben.

Az árvíz eseményeiről és a veszedelem méreteiről hű és pontos értesülése kezdetben senkinek sem volt. Az egyes elszigetelt területek közt nem volt rendszeres közlekedés s a mindvégig inkább csak ötletszerű mentési akciók sem folytak össze egy kézbe. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy még a víz eltakarodása után is sokáig kószáltak felelőtlen rémhírek, amelyek vagy egészen alaptalanok voltak, vagy alig volt valami kis alapjuk. Első napokban, különösen a halottak számát becsülték sokkal nagyobbra, mint amennyi volt. Jellemző arra, hogy a hír szárnyán miként torzultak el a dolgok képei, a református templomban 15-ről 16-ra forduló éjjel történt pánik. A *Jelenkar*-ban már a víz le-

takarodta után napokkal később jelent meg az alábbi beszámoló-részlet:

»Miután ennyi s több iszony közt végre biztos helyre jutának a menekvők, szenvedésiknek inég korántsem volt vége. Kik a református sz. egyházba menekvének, újabb szerencsétlenségbe bukkantak. A sírbolt ugyanis a bezúduló víztől felárván lezuhant s hány ember veszté ezáltal életét! S minthogy az odafutamodtak már szinte térdig gázoltak a percről-percre magasbuló, jéggel vegyes vízben, megfagyástól, vagy befullástól kellvén tartamok, kénytelenültek rémül-tőkben vés/zajra kongatni meg a harangokat másuva vitetésük miatt, mi meg is történt, mert mind ezek, mind a nép más része a szent Ferenc-rendiek házába vonult; de a falak repedezései miatt onnan csakhamar a sz. egyházba volt kénytelen menekedni s ott éhesen, szomjan, bőrig ázottan, köveken, halálos félelem közt küzdeni a borzasztólag hosszú éjt.«⁸⁰⁾

Ez a hír tovább ment a külföldi sajtóba is s mikorra *Nürnbergbe* ért, az egyik ottani lapban már úgy jelent meg, hogy az összeomlott protestáns temetkezőhely száz menekültnek lett közös sirja.⁸¹⁾ Ezzel szemben semmivel sem történt több, mint amennyit *Trattner* is följegyzett naplójában:

»Csak ma tudtam meg az okát, múlt éjjeli hosszú borzasztó harangozásnak, mely Református Templomtól füleinkbe zúgott. A növekedő árvíz behatolt ezen templomba is, ámbátor jó magasan fekszik. Tele vala menekedő emberekkel, kik attól tartottak, hogy a templom vízzel megtelik, ők pedig vagy befúlnak, vagy a hideg éjszakában jéggel vegyített vízben állván megfagynak, vagy sírboltjába lesüllyednek. Azért e szorongatásban vészharangot húztak, hogy segítségre jöjjenek. Ez meg is történt, de nem oly hamar, mert a szükség másfelől még nagyobb volt és csolnakok sem állottak mindjárt mindenütt készen, hogy valamennyit egyszerre bátorságba vetették volna. Valamennyien Barátok Klostromába vitettek. De mivel az már anélkül is tele volt, kénytelenek voltak a hosszú fagyos éjszakát azok templomában hideg köveken, ázott ruhában, éhen, szomjan, és mindenféle testi és lelki bajokkal küzdvén, tölteni.«⁸²⁾

Mint előrebocsátottuk volt, a víz 15-ike délig nem emelkedett tovább: 14-ike este 6 órától másnap délelőtt 10 óráig változatlanul

26 láb 7 hüvelyk és 9 vonal magas volt. Déli 12 órára 1 vonallal; I órára 1 hüvelykkel emelkedett. Ekkor emelkedése gyorsabb iramot vett. Este 6 órára elérte 1 hüvelyk híján a 29 lábat s este II órakor *az egész árvíz legmagasabb vízállását*: 29 láb 4 hüvelyk 9 vonalat. Éjféltől kezdve a víz szintje lassan kezdett alászállni. Ez az alászállás 16-án délután lett gyorsabb. 16-án déli 12 órakor a vízállás a budai mércén még mindig 28 láb és 7 hüvelyk volt, de éjfélre 24 láb 10 hüvelyk és 3 vonalra szállt alá. Ez a vízállás már alacsonyabb volt, mint amekkora mellett 13-án este először átlépte a védműveket a víz. 17-én éjjel 12 órakor a víz szintje 21 láb 8 hüvelyk 6 vonal, 18-án éjjel 12 órakor pedig már csak 17 láb 10 hüvelyk volt. Ez a vízállás már alacsonyabb volt annál a szintnél, amelynél a jég január elején beállott.⁸³⁾

15-én délután 2 órakor indult el az a jégtömeg, amely addig Óbudánál tartózkodott. Ez a jég hajókat, malmokat, háztetőket, faalkotmányokat sodort magával. Ezek nagyrészt az ár a budai oldalon sodorta magával. Az alávonuló jég nagy pusztítást vitt véghez a budai házakban.⁸⁴⁾ Ez az óbudai jégtorlasz 29 láb 8 hüvelyk 6 vonal magasságnyi víz nyomása alatt indult útnak. Azonban még így sem volt a víznek annyi ereje, hogy megindítsa a Csepel-sziget északi végén álló jégtorlaszt. Nemhogy kinyomta volna a jéggátat a nagy Dunából, de még inkább összenyomta azt. Természetes, hogy a vízállás Pest és Buda közt most egyszerre gyors emelkedésnek indult s éjfélre majdnem elérte az óbudai jég megindulása előtti Óbuda feletti vízállást.

Novák feljegyezi, hogy olyan gyors vízemelkedést, mint aminő 15-én délután 3 és 4 óra közt volt, soha nem látott.⁸⁵⁾ A víz a parton levő házak szobáiban egyszerre 2 lábat emelkedett.

Azt a tizenkét, részben jó, részben rosszabb karban lévő hajót, amelyet az óbudai jég magával ragadott, az óbudai sziget felső végénél nemrégén épített téli hajó- és malom-kikötőből hozta magával a jég. A téli kikötő elsodrása után az ár be tudott nyomulni

az óbudai dunaágba is s lerontotta a Császárfürdő kiálló szárnyát. Az óbudai jég eltakarodása után lejöttek Óbudáról a királyi navigáció szállítóhajói, amelyeket addig a jég Pesttől elzárt s megkezdték részben az élelmiszerszállítást, részben a Budára menekülők átszállítását. Ezeken a hajókon a mentési munkát egy-egy tisztviselő irányította, akit vagy a térképészettől, vagy az építőigazgatóságtól rendeltek ki.

Az újabb jéggát okozta vízduzzadás következtében 15-én este 6 órára már újabb területek álltak Pesten víz alatt. A víz előntötte a Kerepesi-útnak (Rákóczi-út) még száraz részeit, a Hatvani- (Kossuth Lajos-utca), Újvilág- (Semmelweis-utca), Urak- (Petőfi Sándor-utca), Kígyó-, Kecskeméti-, Cukor- és Zöldkert-utcákat (Reáltanoda-utca). 11 órára érte el legmagasabb állását, oly magasan állt, aminőt a legvadabb képzelet sem mert álmodni. Most már alig volt terület, amely nem állt víz alatt.

A Belvárosnak és a Lipótvárosnak egy kis összefüggő része maradt ment a víztől. Ez a terület, mint egy hosszúka, keskeny sziget emelkedett ki a tengernek tűnő vízből. Ennek a szigetnek a határa a József-tér keleti felétől délre haladva a Harmincad-utcán, Miatyánk-utcán át, a Miatyánk-utca tengelyének irányában a Szervita-tér északkeleti sarkáig, onnan a Városház-utcán át a Gerlóczy-utcáig, innen keletre fordulva a Gerlóczy-utcán annak közepéig haladt, itt hirtelen északnyugatra, majd északra fordult s a Károly-körút és Deák-tér sarkán hagyta el a félig vízbemerült mai Központi városházát, továbbhaladt a Vilmos császár-úton s a gróf Tisza István-úton ért el ismét a József-térig.

A könnyebb érthetőség kedvéért használtam itt a mai utca-elnevezéseket.

A sziget tehát magába foglalta a József-tér kisebb felét, az egész Erzsébet-teret, az evangélikus templomot, a mai Központi városházának északnyugati szárnyát, két Dunafelöli udvarát és a nyugati frontját, a Szerviták-templomát, az úgynevezett Marokkói-

udvart s a vele összeépült házakat. A leghosszabb gyalogút, amit meg lehetett tenni, a következő volt: a gróf Tisza István-utca és Nádor-utca sarkától vagy a József-téren és Harmincad-utcán vagy az Erzsébet-téren át a Deák-térre, onnan a Sütő-, vagy a Kamermayer-utcán át a Szervita-térre, majd a Városház-utcán át a Gerlóczi-utca sarkáig.

A másik belvárosi szigetecske a Ferencsek temploma előtti kis terecske volt. A Lipótvárosban is volt még egy kis sziget: a Holló-, Hód- és Búvár-utcáknak (Zoltán-, Géza-, Báthory-utcák) a Pattantyús-kaszárnya (Újépület, mai Szabadság-tér) felé nyúló részei maradtak vízmentesek. A Bel- és Lipótvárosban szárazon maradt fenti három szigetnek területe nem érte el a 25.000 négyzet-ölet, holott a két városrész területe 489.600 négyzetöl kiterjedésű volt. A két városrész területének tehát alig egy huszada maradt szárazon. Elképzelhető az a zsúfoltság, amely ezen a kis területen volt.

A Terézvárosban csak a Nagymező-utca felső vége s a baromvásártér egyes pontjai maradtak ki a vízből. A baromvásártér hozzávetőleg a Bethlen-utca és a Rottenbiller-utca közötti területen volt. A víz még a Városligetbe is benyomult a mai állatkert délkeleti szöglete táján.

A József- és Ferencvárosban mindent elborított a víz, kivéve egy keskeny sávot a kőbányai határon. A víz a mai Bethlen-utca és Baross-tér sarokig nyomult elő s az elöntött terület határa dél felé a lóvásártér (Tisza Kálmán-tér) közepén haladt a Fuvaros (Nagyfuvaros-utca) utcán, Tavasz-piacon (Mátyás-tér), a Koszorú-utcán át, a Stáció-utcát keresztezve (Baross-utca) a Ludoviceum parkjáig.⁸⁶⁾

Kitűnően szemlélteti a víz legnagyobb kiterjedését s a pár kiemelkedő szigetet az a térkép, amelyet az árvízről az 5-ik pattantyús ezred készített és adott ki.⁸⁷⁾ A Duna ezekben az órákban 1200—1700 öl szélességben terjedt el Budán és Pesten

(2100—3200 méter). Ebből a Dunára magára 200—700 öl esik. 700 öl a Duna Óbuda magasságában beleszámítva a szigeteket és a zátonyokat. Budára aránylag kis elöntött terület esik, a legnagyobb ebből Pest elöntött része.

A budai oldalon a víz Óbudán, Újhelyen és az Országúton egészen a dombor lábáig hatolt. A Vízivárosban túlhatolt a Medve- és az Iskola-utcán. A Rácvárosban a Fő-utca állt víz alatt s a Gellért-hegy alatti keskeny sáv. Kivéve a Várat és a Krisztinavárost, Pest és Buda 7500 házából 16-án éjjel 5500 ház állott vízben. Érthető, hogy Pesten, Budán és Óbudán az árvíz alatt 2882 ház dőlt be és további 1363 ház sérült meg igen komolyan.⁸⁸⁾

A BELVÁROS nevezetesebb utcáin ekkor a következő magasságot ért el a víz: A pesti *Dunasor* (a mai Vigadótól a Vámházig) házai átlag 6 láb magas vízben álltak; a *régi városház* előtti piacon 9 lábnyi volt a víz. A *belvárosi templom* ajtajánál 9 láb 4 hüvelyk; a *plébániánál* 10 láb 8 hüvelyk; az *apácák templománál* 7 láb 6 hüvelyk; a *Lipót-utca* (Váci-utca déli fele) 220. számú házában 11 láb 8 hüvelyk vízmagasság volt. Utóbbi helyen bement a víz a nem magas emelet ablakain. A *Zöldfa-utcában* (Veres Pálné-utca) 8 láb; a Rácz-utca (Szerb-utca) sarkán 8 láb 3 hüvelyk, a Bástya- és Kakas-utca (Só-utca) közt 7 láb 3 hüvelyk víz állt. A *Lövész-utca* (Királyi Pál-utca) felső végén 6 láb, a *Kecskeméti-utcában* a Széna-piac (Kálvin-tér) sarkán 5 láb, a Képiró- és Magyar-utca közt 5 láb 6 hüvelyk, a Zöldkert- (Reáltanoda-utca) és Kalap-utca (Irányi-utca) közt 3 láb 6 hüvelyk volt az utcán álló víz szintje. Az *Országutat* (Károly- és Múzeum-körút) a Kórkatonaház alsó szögletén (a Központi városháza Károly-körúti déli sarka) 3 láb 6 hüvelyk, a Hatvani-utca és Kerepesi-út között (Kossuth Lajos-utca és Rákóczi-út találkozása) 1 láb 6 hüvelyk, a Városmajor-utca (Sándor-utca) sarkán 5 láb víz fedte. A *Kishíd-utcában* (Türr István-utca) 6—7 láb, az *Aranykéz-utcában* 6 láb, a *Kötő-* és a *Zsibárus-utcában* (Párisi-utca) 6 láb 6 hüvelyk, a

Duna-utcán 4 hüvelyk, a *Leopold-* és *Kalap-utca* keresztezésénél (Váci-utca Irányi-utca sarok) 7 láb 6 hüvelyk, a *Serfőző-utcában* (Sörház-utca) a Duna mellett 6 láb 9 hüvelyk, a végén 7 láb 9 hüvelyk, a *Tél-utcában* (Havas-utca) a Duna mellett 7 láb 9 hüvelyk, a végén 10 láb, közepén a 153. számú háznál 11 láb 4 hüvelyk, a *Só-utcán* a Duna mellett 5, a végén 10 láb, a *Kakas-utcában* (a Só-utca felső része) 7 láb 3 hüvelyk magasan állt a víz. A FERENCVÁROSBAN a *plébániatemplom* ajtajánál 8 láb 6 hüvelyk, a sekrestye ajtajánál 9 láb 6 hüvelyk, a *Széna-piac* és a Soroksári-út sarkán (Kálvin-tér és Ráday-utca sarok) 6 láb 2 hüvelyk, a *Soroksári-út* és Tehén-utca sarkán (Ráday-utca Kinizsi-utca sarok) 10 láb, a *Csillag-utcában* (Gönczy Pál-utca) a Sóraktáraknál 6 láb, a Malom-tó felső szélén a Duna mellett 7 láb 7 hüvelyk, a Kétnyúl-utca (Lónyai-utca) felé 8 láb 6 hüvelyk, a *Malom-utcában* (Ferenc-körút) a Duna mellett 6 láb, bennebb a Temető-utca (Mester-utca) kezdeténél 10 láb 6 hüvelyk, a Flórián-utcánál (Tüzoltó-utca) 11 láb, az *Üllői-úton* a Széna-piacnál (Kálvin-tér) 7 láb 10 hüvelyk, a Tehén-utcánál (Kinizsi-utca) 9 láb 3 hüvelyk, közepe táján 11 és fél láb, a *Liliom-utca* végén 10 hüvelyk, a *Páva-utca* végén 9 hüvelyk, a *Viola-utca* végén 6 láb magasra ért a víz.

A JÓZSEFVÁROSBAN sem volt semmivel sem jobb a helyzet, A *Statio-utca* (Baross-utca) belső végén 6 láb 5 hüvelyk, valamivel tovább ott, ahol a Serfőző-utca (József-körút) metszi 12 láb, a plébániatemplomnál 6 láb 6 hüvelyk, de a templommal szemben a túlsó oldalon még 10 láb, a Szűz- és az Orjás-utcák (Thék Endre-utca) közt 6 láb, még tovább a Koszorú-utca végén 1 láb 2 hüvelyk magasságú víz alatt állott. A *Ritka-utca* (Kölcsey-utca, de mindkét irányban meghosszabbítva) a Belváros felé 7 láb 10 hüvelyk, a Zerge- (Horánszky-utca) utca végén 10 láb 8 hüvelyk, a Bodzafa-utca (Rökk Szilárd-utca) végén 9 láb 7 hüvelyk, a Salétrom-utca végén 7 láb 2 hüvelyk, a Conti-utca végén 4 láb 6 hüvelyk, a

Fuvaros-utca (Nagyfuvaros-utca) végén 2 láb magas vízben állt. A *Városmajor-utcát* (Sándor-utca) az Ország-útnál (Múzeum-körút) 5 láb, a Zerge-utca (Horánszky-utca) kezdetén 7 láb 6 hüvelyk, a Bodzafa-utcánál (Rökk Szilárd-utca), ahol legmélyebb volt a város fekvése 12 láb magasságú víz fedte. A *Baromvásár-utcán* (Népszínház-utca) a víz állása 2 láb 3 hüvelyk és 7 láb 9 hüvelyk közt váltakozott, a legmagasabb a Német-utcánál volt. A *Kerepesi-úton* (Rákóczi-út) a belső végén 1 láb 6 hüvelyk, a régi Nemzeti Színháznál 2 láb, az Ötpacsirta-utca (Eszterházy-utca) kezdetén 5 láb, az Ősz-utca (Szentkirályi-utca) elején 7 láb, a Vas-utca elején 8 láb, a Rókus-kórház előtti piacon 9 láb és 10 hüvelyk, a tér északi oldalán 10 láb 8 hüvelyk, a Rókus templomának ajtajában 8 láb 8 hüvelyk, a Lóvásár-térnél (Tisza Kálmán-tér) 7 láb, a Szövetség-utcánál 5 láb 6 hüvelyk magasságú víz állt. Innen a vámvonalig, a Keleti pályaudvar környékéig egyre csökkent a víz magassága s ott meg is szűnt.

A THEREZIA külvárosban a vízállás magasságát az alábbi adatokkal szemléltethetjük: a *Fűzfa-utca* (Dohány-utca alsó fele) alsó végén a Marha-vásárnál (Rottenbiller-utca környéke) 5 láb 6 hüvelyk, a Szövetség-utca keresztezésénél 3 láb, a Rákos-árok (Erzsébet-körút) közelében a Dohány-utca felé fekvő 265. számú háznál 10 láb 8 hüvelyk 9 vonal mélységű víz alatt állott. A *Háromdob-utca* (Dob-utca) az Országútnál (Károly-körút) 5 láb 6 hüvelyk, a Diófa-utca (Nagydiófa-utca) sarkán 7 láb 6 hüvelyk, a Nyár-utca elejénél 9 láb, a Kismező-utca (Klauzál-utca) keresztezésénél 6 láb 6 hüvelyk, az Akáczi-utcánál (Akácfa-utca) 5 láb, a Kertész-utcánál ismét 6 lábnyi víz alatt feküdt. A *Valero-utcát* 7 lábnyi, a *Hársfa-utcát* a Rákosi-ároknál 10 és fél lábnyi, a *Rózsa-utcát* 5 láb 5 hüvelyknyi víz fedte. A *Váczi-út* (Vilmos császár-út) a vámvonalnál és a Gyár-utca (Jókai-utca) végén 3 láb, a Hárombárány- (Podmaniczky-utca) és a Nagymező-utca kezdetén 2 láb 5 hüvelyk, a Hajós-utcának elején 3 láb 6 hüvelyk magasságú

víz alatt feküdt. A *Háromszív-utcát* (Dessewffy-utca) 6 láb 6 hüvelyk, az *Új-utcát* (gr. Zichy Jenő-utca) 5 láb, az *Öreg-utcát* (Ó-utca) 6 láb, a *Lázár-utcát* 4 láb 9 hüvelyk, a *Retek-utcát* (Révay-utca) 3 láb. a *Két szerezcseny-utcát* (Paulay Ede-utca) az elején 2 láb 6 hüvelyk víz fedte.

A LIPÓTVÁROSBAN a *Háromkorona-utca* (Wekerle Sándor-utca) a Leopold-templom ajtajánál (a mai Bazilika helyén) 1 láb 10 hüvelyk, a *Fő-utca* (Arany János-utca) elején 4 láb 9 hüvelyk víz alatt állt. Az *Újépületnél* (Szabadság-tér) a víz 3 láb 6 hüvelyk, annak északi sarkánál (Batthyány-mécses) 1 láb 11 hüvelyk, nyugati sarkánál 5 láb volt. A *Szél-utcában* (Nádor-utca) a víz az utca kezdeténél 4 láb 3 hüvelyk, a *Fő-utca* (Arany János-utca) kereszteződésénél 5 láb 6 hüvelyk, a *Mérleg-utcánál* 3 láb magas volt. A *Felsődunasoron* (Széchenyi-rakpart a Vigadóig) a *Búvár-utcánál* (Báthory-utca) 5 láb, a *Hód-utcánál* (Géza-utca) 4 láb 5 hüvelyk, a *Holló-utcánál* (Zoltán-utca) 6 láb 6 hüvelyk, a *Fenyvesmadár-utcánál* (Árpád-utca) 6 láb, a *Veréb-utcánál* (Széchenyi-utca) 5 láb, a *Fő-utcánál* (Arany János-utca) 6 láb 9 hüvelyk, a *Szarka-utcánál* (Zrinyi-utca) 3 láb 6 hüvelyk, a *Mérleg-utca* kezdetén 3 láb, a *Kereskedők épületénél* (Gr. Tisza István-utca és Dorottya-utca sarok) 4 láb 3 hüvelyk, a *Wurmudvar kapujánál* 6 láb, a *JátÉkszínház* (Vigadó) dunai oldalán 4 láb 6 hüvelyk és 6 láb magas vízben álltak a házak.

BUDÁN a *Sáros-fürdőnél* 2 láb, a *Rudas-fürdőnél* 5 láb, a *Fő-utcában* 7 láb, fennebb a hajóhídnál 9 láb, a *Fő-utca* vízivárosi részében többnyire 10 láb és még magasabb, a *Szent Anna-templom* mellett 10 láb 3 hüvelyk volt a vízállás. A *Medve-utcát* 4 láb 3 hüvelyk, a *Récze-utcát* (Kacsá-utca) 4 láb, a *Királyhegy-utcát* az alsó végén 5 láb, az *Országutat* 5 láb víz fedte. Az újhelyi *Fő-utcában* (Bécsi-út Zsigmond-utca és Lajos-utca) 3 láb, az *Óbudára átvezető utcán* 4, majd északabbra 5, még fennebb 6 láb magas víz hömpölygött.

ÓBUDÁN a *Főutcán* (Lajos-utca) 9—11 láb magasan állt a víz. A víz csupán a helység közepetáján levő pár magasabb pontot nem öntötte el. A víz Óbuda nyugati partjait 8 lábbal önté el.

Hogy ma is álló épületeken szemléltessük a víz magasságát, közreadjuk az egyes *templomokban* észlelt vízmagasságokat: A mai Kálvin-tér református templomának közepén a víz 5 láb magasan állt. A Lipótváros plébániatemplomában (ma már nem áll) 1 láb 6 hüvelyk, a Szeminárium templomában (Egyetemi templom) 3 láb I hüvelyk, a terézvárosi templomban 4 láb 7 és fél hüvelyk, a Józsefváros templomában 5 láb 2 és fél hüvelyk, a dunaparti görög templomban 5 láb 9 hüvelyk, az Angolkisasszonyok templomában 6 láb 9 és fél hüvelyk, a belvárosi templomban 6 láb 11 hüvelyk, a ferencvárosi plébániatemplomban 8 láb, a Rókus kápolnájában 8 láb 7 és fél hüvelyk, a szerb templomban 8 láb 8 és fél hüvelyk, a vízivárosi Szent Anna templomban 9 láb 2 hüvelyk, a budai apácák templomában pedig 6 láb 2 hüvelyk volt a behatolt víz magassága.⁸⁸⁾

Ez az olvasótól türelmet igénylő felsorolás, ha azt térképpel a kezünkben olvassuk, esetleg az adatokat a térképre átvisszük, igen világos képet nyújt arról, hogy a víz mekkora területet borított el s magassága ezen a területen hol mekkora volt.

Mielőtt ismertetnénk a hatóságok 15—16-án tett intézkedéseit, idézzük *Wesselényi* naplóját 15-ike reggeltől kezdve az ár visszahúzódásáig s részletkiegészítéseinket ehhez az alapvető előadáshoz fogjuk aztán hozzáfűzni:

»Mind ma (15-én), mind a múlt éjjel legborzasztóbb volt az, hogy sok ház előtt kellett elmenni, melynek kapuján a szinte boltozatig emelkedett víz miatt bevezni nem lehetett s az épület hátsó részéből harsogó kiáltásokat kellett hallani, anélkül, hogy a szerencsétlencen segíteni lehessen. Az üllői-útra menve s onnan balra a Serfőző-utcán (József-körút) be, a Józsefvárost majdnem egészen letarolva találtam. Még sokakat láttunk veszély s utolsó ínség közt küszködve s megmentettek a Ludoviceumhoz több ízben vittünk. Ezen gyászos

másfél napnak számtalan, lelket rázó jelenetei közül, sohasem fogok egyet, mi a Prater-utcában történt, elfelejteni. Egy leroskadt fedél lebegett pár törékeny fán megakadva a legalább másfél öles (3 méteres) víz fölött s e minden pillanatban lezuhanandó fedél tetején mintegy harminc kétségbeesett volt; ezekhez néhány ölnyire egy emeletes háznak első fala még állott s azon első falhoz egy fatornác volt ragasztva, mely minden percben roskadni készült harminc személyléllel tőből álló terhe alatt. Hajómra harmincnál több alig fért, — mit tenni, kiken segíteni előbb? Mindkét helyről az asszonyokat csecsemőikkel, gyermekeket s öregeket összeszedtem. Midőn ezekkel sietve el akartam evezni, mentől előbb visszatérendő, terhe alatt süllyedő hajóm megakadt azon kertben, mely felett üresen a ház udvarára bementünk; tovább kellett félóránál kínlódnunk s szüntelen a bizonyos veszélyben lebegők kiáltásai közt; hallván és látván a halál félelmével küzdők verejtékező gyötrelmét. Végre mi is verejtékező hajónkat kiszabadítottuk. Szerencsére utunkban egy hajót találtunk, mely kérésemre a hátramaradottak szabadítására sietett.

Midőn azokkal, kiket megmentettem, a Ludoviceumhoz értem (az üllői-úton fekvő utolsó fogadónál tettük az embereket szárazra), öt ember állított meg azon állítással, hogy a hajó az övék; igyekeztem ígérekkel a velem tovább evezésre s munkánk folytatására rábírní, de hiába. »Nekik vagyonukat, portékáikat kell — mint mondták — megmenteni.« Verekedést kezdeni nem akartam. Az öt megtámadót többen is pártolták s így kénytelen voltam kiszállni s vesztegelni, midőn még oly sokat tehettem volna. Hajó nélkül maradván, darab ideig a szörnyű néptömeg közé szorulva, állottam, kínos helyzetben; mert mi lehet kínosabb, mint a legidveségesebb munkálattól oly módon elzárva lenni. Kértem, ígértem, de hajót nem kaphattam.

A pusztulás mindezen rémítő óráiban sok becsületes ember volt, ki fáradtságot s veszélyt nem kerülve, az embereket megmentette, de sok gonoszlelkű is találkozott, ki a kétségbeesők esdekléseire nem hallgatva, alacsony kapzsiságának hódolt s csak roppant fizetésért segített a tehetősebbeken. Valamint találkoztam számos zsványokkal, kik deszka s egyéb törmelékekből talpakat alkotván össze a szerencsétlenek vagyonkát elrablották. Míg a Ludoviceum táján kellett vesztegelnem, láttam ily zsványokat zsákmányokkal érkezni. A birtokosok messzünnen megismerték tulajdonukat s eléjükbe siettek, de amazok álltak fennebb s a szegény kárvallottak köszönhették, hogy verést

nem kaptak. A közzavarban senki sem fogta és foghatta pártukat. A gróf Károlyi-házba (mai városi képtár) néhány száz menekvő vette magát. Hajóm már nem lévén s darabig nem is kaphatván, a házhöz szorultakat igyekeztem bátorítani, számukra húst és kenyeret vettem. Walther a gróf Károlyiék levéltárnoka a levéltárért sópáncodott, mely roskadó szállásán maradt. Tanácsomra 40 pengő forinton egy ladikot fogadott, mely azon rövid utat háromszor megtegye. Az irások felrakására nem tudunk a gróf Károlyi sok drága kenyérevői közül senkit is kapni s mikor idegenek által felrakva a ladik megérkezett, emberei szivarozva, veszteg nézték s midőn rájuk kiáltottam, beljebb vonultak s tovább dohányoztak. Gróf Károlyi Budára már átment volt.

Azonban a víz untalan nőtt s vele a megmentettek rémülése is nőtt, ezen épületekben is hasadások mutatkoztak. Újra hajót kapván, megint a hullámon voltam s keblemet tágtultabbnak éreztem. Este felé a víz már akkora volt, hogy Károlyi György házánál, kapuja hajóval a főgrádicsához be lehetett evezni. Éppen több megmentettel érkeztem be, midőn egy talpon hoztak egy szegény asszonyt, ki azelőtt alig egy pár órával szült. A talp széles lévén, nem fordulhatott a grádicsához, övig kellett a vízbe menni a szegény asszony kiemelésére. Midőn paplanjánál fogva egy felől emeltem s vittem, ijedtében úgy megfogta a karomat, hogy mind az öt ujja meglátszott. A szegény asszony gyermeke sehol sem volt s azt csak másnap hozták el ismerősei, kik magukkal elvitték.

Az éjjeli s mai feszült munka, megázás, fáradtság, sebek s ütések pihenni kényszerítettek; kevésbé ledőltem, a lankadság rajtam erőt vett s elaludtam. Miután mintegy óra múlva felkeltem, nem tudtam már hajót kapni, bármennyire kértem, bármit ígértem, az ablak előtt elevezők közül egy sem állott meg s így kínos munkátlanság közt kellett a református templom s a cukor-utca felől a segélykiáltásokat hallani. Éjjel érte el a víz magassága legnagyobb fokát. A főgrádicsnak negyedik fokáig jött. Ekkor 29 láb 7 hüvelyk és 5 linea volt a Duna legalsó állása felett.

Március 16-án, pénteken reggel felé a vízözön szállni kezdett. Azon hajó, melyet ma jókor reggelre fogadtam, nem jött el s mást kellett szereznem. Emberek már nem igen voltak menteni valók s kik még némely épületek hátulsó részeiben lehettek, azokhoz férni nem lehetett. Gróf Károlyi István itt ma is, tegnap is megfordult. Ő a menekvőknek Palotán s Foton helyet s ételmezt készíttetett s már sok kenyeret

szállíttatott be. Általában a környékbeliek, sok helységek s birtokosok, mihelyt a szerencsétlenség első híret vették, az eleséget vetélkedve küldték a városba s szekereket a város szélire a távozók számára. Gróf Károlyi György és Lajos is átjöttek ma Budáról s kenyeret hoztak. Mondják, hogy István főherceg is több helyen megjelent. Az iskola-utca szögletén álltam hajómmal, midőn egyszerre hangzik s száz száz visszhangja mondja vissza: »Die Curia stürzt ein« (szemben a Ferencesek templomával). A Kúria előtt csomóban álló néptömeg (itt volt az említett belvárosi kis sziget) nyakra-főre rohant a szemben álló templomnak, de egymás hátán levén, nem fért, egymást gázolta s neki rohantak a víznek és hajóknak. Épen több úri asszonyok s mások is Budára költöztek. A rémülés, mint zavar, szörnyű volt.

Beugrottam hajómból a vízbe s előbb gróf Károlyi Lajost, ki már előbb szárazra kelt volt s azután báró Orczy Györgyöt ragadtam kézen, jöjjenek a Kúria elébe annak megmutatására, hogy nincs veszedelem. Egyik sem jött s egypár katonatiszt sem, kiket hasonlóan felszólítottam, sőt ezek közül egyik, midőn nekik mutattam, milyen mozdulatlanul áll a Kúria, ezt felelte: »Ja, es ist wahr, des Gebäude stürzt nicht ein, aber es brennt« (Igen az igaz, az épület nem omlik össze, viszont ég), t. i. a melegen sütő naptól ennek s minden épületnek fedele párologott, így nem kapván senkit, ki velem jöjjön, egyedül szaladtam a Kúria előtt üresen maradt térre s kiáltottam a népnek, mennyire rekedt hangom engedte és nevetésre változva múlt el a panicus, vagy mint az öreg gróf Bethlen Dániel mondani szokta: »Pannonicus terror«. A város piaca s váczai-utcára kerülve, a zsidó-utcán (Párisi-utca) fel az invalidusok épületéhez mentem lovaimat felkeresni, melyek, mint ma reggel megtudtam, a Zrinyi-vendégfogadóból ide menekültek.

Visszaevezésem előtt a szárazon több ismerőseket láttam, Földváry királyi táblai ülnököt, Lónyai Gábort s többeket. Bretfeld generális meglátott s hozzám futván nyakamba borult, ölelt formaruhájában engem s a víztől és sártól szennyes lett — »sed non indocere pulvere sordidum« — megölelni látni s egy főrangú katonatisztet látni az *üldözött Wesselényi* nyakába borulva, feltűnő jelenség volt s oly látvány, mi a jelenvolt sokaságnak is nagyon tetszett. Itt haliam előbb, hogy nevem mindenfelé szájról-szájra hangzik s a nép áldásának tárgya vagyok. Az ezt megérdemlésnek eddigi tudata sokkal magasztosabb volt, mint megnyerésének mostani tapasztalása.

A rokkant katonák épületében sok ezer ember kapott menekvő-helyet, a vármegye háza s a ferenciek kolostora is tömve volt. Páter Albach szobájában, mint mondják, egy egész leánynevelőintézet tanyázott. Ezen helyeken kívül csak a szerviták háza, a József- és nagypiacnak (Erzsébet-tér) egy része maradt szárazon. A víz dél óta szemlátomást szállott (16-án) s estig már néhány lábnyival apadtott. A Belvárosban azonban most kezdtek az épületek inkább hasadozni és roskadni. Mint a pincékben a víz fogyott, úgy növekedett sok pince s épület sülyedése s repedezése. Így napi munkámat mára bevégezvén este 9 óra után elindultam. A cukor-utcán s országúton víz nélkül lenotott a kerepesi útra menni egészen túl a magyar színházon, de itt már víz volt. A nagy-híd-utca (Deák Ferenc-utca) színház (Vörösmarty-tér) s József-piacon keresztül a szél-utcába (Nádor-utca) mentünk s mind szárazon. A Marczibányi-ház előtt azonban már vízben gázoltunk. Itt egy csolnakra akadtunk, de az úgy megfeneklett, hogy hosszas kínlódás után sem tudtuk víznek eresztetni. A szarka-utcán (Zrinyi-utca) mentünk a Dunasorig, itt helyenként szárazra találtunk, felhatoltunk egészen a most épülő Wodianer-ház felső széléig, de itt az állások alatt s kövek és gerendák közt bajosan lehetett a hasig érő vízben haladni. A kerepesi-úton lévő csolnakhoz akartam menni s előre örültem, hogy a már apadt vizén oly helyre mehetvén, hová tegnap jutni nem lehetett, még reggelig tán néhány embert megszabadíthatok, de fáklyám elaludt, mert rossz is volt s az eső is esett, nem tudtuk többé meggyújtani, az éj pedig oly sötét volt s azon elpusztult helyek, hova szándékoztam, romokkal annyira borítvák, hogy haza kellett indulnom. Az Uri-utca (Koronaherceg-, majd Petőfi Sándor-utca) felé akartam menni, de ott már vízben kellett gázolni s azért a nagy-híd-utcára (Deák Ferenc-utca) kerülve, haza csak éjfél után értem. «⁸⁹⁾

Megszakítjuk egy pillanatra Wesselényi előadását, hogy felhívjuk olvasóink figyelmét egy körülményre. Ha összevetjük, melyek voltak azok a területek, ahonnan a víz legkorábban, már 16-án estére annyira visszatarodott, hogy a legtöbb helyen ismét szárazon lehetett közlekedni, az előző lapokon közölt adatokkal, amelyek arról számoltak be, hogy az egyes nevezetesebb utcákat a legnagyobb vízállásnál mily magas víz fedte, látjuk, hogy az ott közölt adatok s a Wesselényi adatai kiegészítik egymást.

Legelőször azokról a helyekről takarodott el a víz, amelyek aránylag a legmagasabbak voltak s amelyeket ép ezért a legnagyobb víz-álláskor is csak kisebb víz lepett volt el. Természetes dolog volt az az akkori városrendészeti viszonyok mellett, hogy Pest utcái nem voltak nivellálva s így az egyazon utca szintje is állandóan változott, hol süllyedt, hol emelkedett. Ezeket a szintkülönbségeket a későbbi rendezések s főleg az árvíz utáni általános feltöltés egyenlítették ki. De térjünk vissza Wesselényi előadásához:

»*Március 17-én, szombaton Lányai* Jánoshoz mentem, kit a nádor ezekben a napokban királyi biztossá nevezett ki. Jelenttem neki, hogy a víz már jóval kisebb lévén, lehetne még olyan embereket megszabadítani, kikhez tegnap férni nem lehetett s kértem: adna a város és vármegye részéről segédeket, kikkel hajókat szerezhessek s őket a szerencsétlenek mentésére küldhessem. ő városi és vármegyei lovas katonákat adott mellém s fiatal mérnököket rendelésem alá. Én ezeket s még egy pár ifjat — egyiket a derék Teichengrābert — a kerepesi-útra (Rákóczi-út) s a kecskeméti kapuhoz (a Kecskeméti-utca betorkolása a Kálvin-térre) küldöttem, hová a szerzendő csónakokat gyűjteni szándékoztam. Magam lóra ültem s hajdúimmal hajók után járván, szereztem is többeket szép szóval, erővel, ígérettel s mintegy nyolc csónakot küldöttem szélllyel. Ezek estig, amit csak lehetett, felkutattak s még körülbelül harminc eléhezett embert mentettek meg. Teichengrāber nyolcat hozott s azok közt négyet, kik több óráig nyakig vízben ültek. Miután segédeim elrendeltetésükre indultak, a jövő-menő s embereket, holmikát és eleséget ki- és bevívó hajók közt igyekeztem rendet csinálni. Visszalovagoltam a vármegye házához Lónyaiak jelentést tenni s további rendelését kérni, mondván: bár mire és hová legyen szükség, velem oly szabadon parancsoljon, mint a legutolsó hajdúval. Ily baj és zavar idejében, minden becsületes embernek kötelessége magát használtatni.

Lónyai emberséges és értelmes ember; anélkül, hogy magát vakon vezetettné, hallgat másra is, nem idegen helyes tanácsot elfogadni. Ő a nádorral közvetlen összeköttetésben áll, egyenesen tőle veszi a rendeleteket s neki teszi jelentéseit. Ez igen helyes, mert tüzet oltani s vízből menekedni, vagy mást menteni, dicasteriális úton nem könnyű dolog. Gróf *Dessewffy* Aurél van Lónyai mellett s nagy buzgósággal és jól munkálkodik. A veszély óráiban ő is dolgozott, báró *Wenckheim*

Lászlóval egy hajón járt. Ez is magát jelesül viselte. A királyi biztosság egyik főgyekezete a ház- és keresetnélkül maradottakból mentől többet Budára, falúra s majd gőzhajókon innen elszállítani.

A városi tanács részéről kevés munkásság fejtett ki. Előkészületi majd mi sem volt. A nagy árvíz alatt csaknem minden tanácsbeli egy-egy hajót tartván udvarán, de dolgozva keveset lehetett látni; most pedig tehetetlen lágsággal viselik magukat. *Havason* és *Tretteren* kívül — kik jól forgolódtak s forgolódnak, — még tán egy pár kivétellel a többit *mind el kellene csapni*. Lónyai rendeléséből a Dunához lovagoltam, széllyelnézni. Az átszállításra rendelt hajósok a szegény embereket ingyen viszik.«⁹⁰⁾

Wesselényi súlyos ítélete a pesti városi tanács szerepléséről teljesen tárgyilagos. Érdekes sajtóvisszhangja is volt a tanács ilyen szereplésének. A pozsonyi *Hírnök*-ben jelentek meg az alábbi igen figyelemre méltó sorok már április 2-án:

»Egyébiránt amily egyhangú s ismételt magasztalásokkal említik a budapesti lapok s eddigi priváttudósítások a Nádor Főherceg, a nemes vármegye és más t. c. hivatalok a vészkori munkásságát és magas érdemeit, szintoly mély eddig a hallgatás a nemes Pest-városi polgári-tanács nagy részének munkássága felől, mit nem lehet némi megütközés és sajnálat nélkül észrevennünk.«⁹¹⁾

Ezen megjegyzéstől eltekintve azonban mély hallgatással tért napirendre a város tisztikarának nem éppen szerencsés szereplése felett a közvélemény s nagyobb zavarok a közeli tisztújításon sem voltak. Kiegészítve Wesselényi fenti állásfoglalását, térjünk vissza naplója előadásához:

»18-ik. Vasárnap. A megromlott kutak rossz vize elrontá gyomromat s ez nem igen hagy a aludni. Reggel a vármegye házához. *Lónyai* több javaslataimat elfogadta. Főként arra igyekeztem figyelmessé tenni, minő szükséges az embereknek mentől előbb munkát adni, sőt munkára kényszeríteni, mert egy nagy tömeg henylő ember mindég veszedelmes, köznép pedig semmit sem szók meg hamarabb, mint ingyen kapott kenyérrel élni s dolog nélküli élés szokásáról bajosan mond le. Az én nézetem szerint most a katonaságnak nagyobb részét policiává kellett volna átváltoztatni, minden közlegény keze

alá bizonyos számú embert adni, a közlegények pedig altisztek s ezek természetesen a tisztek felügyelete alatt állván. Minden ház- és kereset nélkül maradtakat összeírván, ezek között a dologtehetőket mind parancs, mind értesítés, főként pedig az ingyen tartás megszüntetése által arra bírni, hogy a katonák közt felosztva dolgozzanak. Akár mit dolgoznak, mind haszon, mert főcél maga a munka; azonban most munka híjjá nincs is: utcák tisztítása, házak támogatása, romok eltakarítása stb. Hogy helytelen szemérem ily munkától s következőleg ételme megszerzésétől sokat el ne tartóztasson, hirdetések ki nyomtatásban, mind dobszó mellett, hogy ily munka a mostani körülmények közt annyira szükséges, miszerint az nem szegényére, hanem mindenkinek becsületére válik. Ennek bebizonyítására beállottunk volna többen a dolgozók sorába s vagy egy nap együtt dolgoztunk volna. Azonban a dolgozóknak pénzben oly díjat kell vala adni, mellyel magokat s övéiket eltarthassák. Ezt lehetne mód tenni, mert a nádor által előlegesen is feles pénz assignáltott a pénztárakból; másfelől azon munkabérnek egy része egyesek által fizettetett volna, kiknek dolgozókra oly nagy szükségük van. Emellett gondoskodni, hogy elég és elég olcsó élelemnemű legyen a városban, mi a beérkező, sőt beözönlő kenyér s egyéb táplálékok mellett úgy sem vala bajos. A dolognemtehetőeknek pedig ingyen adatván ételmet, ezeket is összeírátván s azon utcai felügyelők vigyáztatja és felelőssége alá tévén, mely utcákban laktak. Így az embereknek foglalatosságáról s ételméről gondoskodván, hogy szükséges hajlékok is legyen, bódékat kellene kint a szabadban felállítani s a katonaság sátorait. A barakkokra bőven elég deszka van, mert azokból tára nem sokat szenvedtek. Ezenkívül a városi színekben s több középületekben is sok ember megfér. Mind arra, hogy emberek igen összeszorulva ne legyenek, mind az illő tisztaságra s rendre igen szükséges lévén nagyon vigyázni, minden ily tanya katonai vagy polgári, de szoros és munkás felügyelet alatt állana. Aláírás nyitásának nemcsak szükségét, hanem felette siető voltát Auréllal egyenlően éreztük; eziránt beszélünk s szoltunk többeknek, de az emberek álmosak. *Széchenyi*-nek is szoltunk; ő félvállról vette, mint mindent, mi nem tőle ered. (Ő példás jó mostoha apa testesült gyermekekre nézve, de a világon legrosszabb, lelki vagy gondolat szülötteket véve fél: mit nem ő nemz, azt sem örökbe, sem ápolása vagy nevelése alá, de még keresztgyermekének sem fogadja. Ezt természetesen csak arról kell érteni, mit ő tud, hogy nem ő nemzett;

mert én is sokszor tettem neki szarvat fel s mit én nemzettem, magáénak vélt. Sokszor tettem fészkébe tojásaimat s azokat ő oly szépen kikotolta s felnevelte.) *István* főherceg ma a vármegye házához jött. Lónyaitól kijöven hozzám fordult, sok dicséretet s lekötelezöt mondott; ez különös öröömre nem szolgált, hanem az igen, hogy folyvást s valóban szépen beszélt magyarul. Aurél megbízása következtében a *Jelenkor* számára a kormány részéről eddig tett lépések s rendeletek felől rövid jelentést írtam s ezt *Helmezy*hez vittem. A nyitandó aláírás tervét vagy fejét is feltettük Auréllal. A Duna partján fekvő helységek állapota felől szomorú hírek váltották fel egymást. Én javasoltam, hogy küldetnék a Csepel szigetéhez legalább egy gőzhajó eleséggel s a menekvők felvételére és hogy mennének a gőzhajóval több nagyobb és kisebb hajók és csónakok, melyek a sziget víz alatt lévő helységeihez evezhessenek. *Dubroviczky* is ezen véleményen volt, de gőzhajót még most sem kapott s dereglyét is csak négyet. Főszolgabíró Eckstein Rudolfot rendelte menni. Ezen expedícióval, mely reggel vala indulandó — készeknek jelentettük magunkat elmenni az Eckstein parancsa alatt én és Wenckheim Laczi. *Dubroviczky* azt mondta, hogy talán jobb lesz, ha én nem megyek, itt talán többet használhatok stb. Láttam, miként ezen küldésbeli részvétem nincs tetszésére. *Ekkor juta kedd óta legelőbb perem s notariusságom jóformán eszembe.* Elérttem a *Dubroviczky* habozását s kinyilatkoztam, miszerint tehát leteszek menő szándékomról.

19-ik. Hétfőn. Tanzerék s gyermekeim kimentek Fótra, hol Károlyi István nekik helyet ad. Én a vármegye házához; ott segitettem, mit tudtam s írogattam. E helyen sokan fordulnak meg. Gosztonyi a referensem gyakran jön; generális Vécsey s más katonai s polgári hivatalbéliek. Irántam mind kijelölő figyelemmel vannak. Vay Miklós, Szögyénys más ismerősök is jönnek. Az éjjel sem voltam jól gyomrommal s reggel rágásom volt. Ezen fájdalom a jobb oldalomban pontosult s ott *oly* égető görcsös szagatás állott elő, minél nagyobb kint alig éreztem valaha. Mintegy két órát tartott. Meleg borogatásokra s theára elmúlt. Ebédkor már csak bágyadtságot éreztem. A sok folyamodók közt a Magyar színháznál lévő cukrászleány, a szép Zsófi is megjelent anyjával s csak hozzám akart folyamodni. Őket is kiüzte a víz lakjokból. Szekeret fogadtam s holmijukat biztos helyre vittem. Magoknak régi szállásomat ajánlottam lakásul azon esetre, ha egy pár nap alatt a repedések szaporodni nem fognak. Az aláírás meg-

kezdése még mindig halad. Azon egyvelegben, melyben az ember van összegyúrva, bivalyból is jó része van: örökké kell nagyobb részét szurkálni, hogy tegyen valamit.«⁹²⁾

Wesselényi idézett naplórészleteihez most már csak néhány kiegészítéssel kell szolgálnunk, hogy az árvíz 15-ike utáni történetéről nyert képünk a lehetőség szerint teljes és plasztikus legyen.

Az árvíz emberi megpróbáltatásairól már képet adnak azok is, amiket eddig előadtunk. Az ár romboló ereje a víz szintjének 15-én délután bekövetkezett rohamos emelkedése után csak növekedett s mint jellemző példát említjük meg erre, hogy *Trattner* feljegyzése szerint 15-én délután az árnak olyan ereje volt, hogy »egy nagy gabonás hajót egész az Üllői-útra elragadt«.⁹³⁾

Széchenyi naplójának idézett részében kicsinylően nyilatkozik az óbudai jég eltakarodása után megjelent gőzhajók szerepéről. A kicsinylésben kétségtelenül sok a túlzás. A »Nádor« és a »Ferenc« gőzhajók álltak munkába ekkor s ettől kezdve naponta reggel 7-től egész estig álltak a Budára átköltözni akarók rendelkezésére. Mivel egész Pest »közönséges futamodásnak eredt« — mint egykorú írja — nagy könnyebbségül szolgált az üzembehelyezett két gőzhajó, amelyeknek teljes biztonsága mellett a befogadóképessége is sokkal nagyobb volt, mint a kisebb-nagyobb ladikoknak, csónakoknak.⁹⁴⁾

Akik össze nem omlott házaikban várták be az árvíz elmúlását, azok többnyire súlyosan megérezték az ivóvíz, az élelem és a tüzelőanyag hiányát.

»Négy egész napon tartván az iszonyú áradás — írja a *Hazai és Külföldi Tudósítások*, — ha kik éltoket a habok és házomlások ellen erős alkatú épületekben mentve lenni vélek is, egy más ínség: az éhen s — víz közepette — szomjan hálás várakozók rájuk; mert ily áradást itt sem történet, sem emberemlékezet nem tudván s most is senki sem várván, több napi élelemmel s ivóvízzel senki sem látta el magát és így a veszélytől menekedni semerre sem mutatkozték.«⁹⁵⁾

Akik a Gellérthegyről nézték a várost, azoknak feltűnt, hogy a

városban egy kémény sem ég. A tüzelőfát vagy előntötte a pincékben az ár, vagy el is sodorta s így a tűzifa-hiány — épp úgy, mint a szennyezett kutak miatt az ivóvíz hiánya — az árvíz után is általánosan érzett volt.⁹⁶⁾

A szárazon maradt területekre összezsúfolódott tömeg élelmezésének kérdését az önkéntes ajándékozók oldották meg. Ezeknek sorát maga a *Nádor* nyitotta meg, aki a veszély napjaiban több ezer kenyeret küldött át Pestre. Az egykorú sajtó a nádor neve mellett elsősorban gróf *Károlyi* Istvánt, gróf *Károlyi* Györgyöt, gróf *Erdődy* Jánost, gróf *Dessewffy* Aurélt, báró *Wenckheim* Lászlót és a *soroksári bírót* jegyezte fel.⁹⁷⁾ Az utóbbi azért, mert még mielőtt hivatalos utasítást kapott volna az élelemszállításra, azonnal önszántából 10 vagy 12 csónakot rakott meg kenyérral és eleséggel s azt a szűkölködők számára beszolgáltatta a megyei hatóságnak. Így tett különben *Nagykőrös* és *Kecskemét* is. Sőt lemondott napokon keresztül kenyéradaga nagyrészéről az oda menekültek javára az Újépület katonasága. Bizonyos, hogy a sok nehézség ellenére sem halt senki éhen az árvíz napjai alatt.

József nádor és *István* főherceg nemcsak Pestnek, de Buda és Óbuda szűkölködoinek is juttattak kenyeret. Óbudán különben elsősorban gróf *Keglevich* Gábor igyekezett minden arra szorulókat ellátni étellel. Élelmet juttatott a pestieknek s budaiaknak az eddig említettekén kívül gróf *Sándor* Móric és felesége szül. *Metternich* hercegnő, *Lenhossék* Mihály országos főorvos és helytartósági tanácsos, *Prokopiusz* György kormányzékai ügybiztos, *Heichele* Ferenc budai pékmester, *Hausmann* pékmester, *Wieser*, a császármalom haszonbérelője. Jelesül kivette részét az élelmezésben a *pesti izraelita hitközség*, amelynek az altruista célra *Binder* Mihály pékmester akkor adott el igen jutányosan 40 mázsa lisztet, amikor már egy zsák lisztet sem lehetett a város boltjaiban kapni. A hitközség vezetőin kívül kitüntette még ezen a téren magát a zsidók közül *Boskovitz* József nagykereskedő, *Rosenfeld* Móric,

a nádor udvari szállítója, *Ullmann* és *Kern*, az izraelita kereskedők előljárói és *Pollak* M. A Pesten rekedt külföldi kereskedők közül a bécsi *Feiller* és a brünni *Pessina* József jártak elől jó példával élelmiszerek beszerzése és szétosztása terén.

Pest vármegye földesurai közül nem lehet megemlítés nélkül hagyni gróf *Beleznay* Jánost, Patay József táblabíró, Kubinyi Ferenc táblabíró és Amália nővérét, néhai Földvály Miklós özvegyét, Dercsényi Pál táblabíró, Tahy Károly táblabíró, Domaniczky Antal táblabíró, valamint Stettenay péterii kasznár és Schnell Károly evangélikus kántor nevét. Az árvíz áldozatai sokat köszönhettek *Grassalkovich* hercegnek, gróf *Nádasdy* váci püspöknek, báró *Orczy* Erzsébetnek s néhai *Glosius* Dániel táblabíró özvegyének is.

A kisebb adományok küldőit is feljegyezték a kortársak, de nekünk — sajnos — a hosszúra nyúló felsorolásra nincs terünk. Meg kell azonban említenünk, hogy nemcsak Pest és Buda közvetlen környékének városai, falvai siettek élelemmel a szerencsétlenség színhelyére segíteni, hanem résztvett az élelmezési akcióban — amelyre még az árvíz után következő napokban is szükség volt — a távolabbi Pest megye, *Fehér* vármegye, *Győr*, *Gyöngyös*, *Pozsony*, *Szeged*, *Miskolc*, *Veszprém*, *Eger*, sőt *Bécs* város lakossága is. Pozsonyban március 21-éig közadakozásból 8000 váltóforint gyűlt össze a két fővárosba küldendő élelmiszerek beszerzésére s 22-én hat hajó élelmet tudtak így a pest-budai szükségen segítő, a derék pozsonyiak elindítani.

Az emberi áldozatkészség, amely utóbb a készpénzadakozás terén, — mint látni fogjuk — valóban bámulatraméltó eredményű volt, megmutatkozott minden lehető téren, az életmentés és az önkéntes élelmezés terén is. Emellett nem szorítkozott egy társadalmi osztályra sem s nem ismert sem nyelvi, sem felekezeti különbségeket. Mindennél jellemzőbb a Pesthez közelfekvő *Palota* község esete. Az árvíz hírének hallatára a község azonnal élelmet

hozott a sanyarú helyzetben levő Pestre. Amikor gróf *Károlyi* István, aki a községnek földesura volt, a behozott élelem árát meg akarta a községnek téríteni, azt a község a legönérzetesebben utasította vissza.

Azok, akik akár Pesten, akár Budán menekülteket fogadtak magukhoz, többnyire megosztották a maguk kevés élelmiszerkészletét is azokkal, akiknek fedélt nyújtottak. Ezeknek se szeri, se száma. Némelyek nevét azonban mégis feljegyezzük, mert ilyenemű áldozatkészségük felülmúlta úgyszólván anyagi erejüket is. Ilyenek voltak *Souper* ezredes, *Flamm* őrnagy, *Hocker* őrnagy, *Szalay* főhadnagy, *Öhl* számvevő-kapitány, *Gürtler* hadbíró-kapitány. *Schwin* káplán, *Stockinger* József markotányos-vendéglős, *Eisendle* pékmester, *Földvári* Ferenc kir. tanácsos és táblabíró, nagyszentmiklósi *Nákó* János, *Végh* István nádori ítélőmester, *Somsich* királyi személynök, *Benyovszky* Péter táblabíró, *Vindisch* Lipót orvos, *Schuhmajer* György kórházi gondnok, *Sámuel* Alajos lelkész, *Kölber* Karolina, *Hauer*, a »Hét választófejedelem« vendéglőse, *Neszarba* Vencel sörfőző, *Parkfrieder* háztulajdonos, *Schmid* János könyomtató, gróf *Teleki* Sámuel, *Rottenbiller* kereskedő, szolcsiczai *Czicco* Demeter és György kereskedők, *Gömöry* Károly gyógyszerész és felesége született *Bogsch* Julia.⁹⁸⁾

Az árvíz nehéz óráit nem egy tűzriadalom tette még nehezebbé. Hol a párologó háztetőket nézték füstölgőknek, mint ahogy egy esetben Wesselényi naplójában láttuk, hol valóban támadtak tüzek. Ilyen tűz volt 16-án a Molnár-utcában. Víz ugyan volt elég, de fecskendők hiányában nehéz volt az oltás. Szerencsére szélcsend volt s a tűz nem harapódzott tovább s gyorsan sikerült eloltani. Ugyanekkor gyúlt ki a *Kép-ház* a Zöldpiacon. A kéménytüzet egy *Férges* Mihály nevű fiatal szolga oltotta el, aki a szomszéd ház tűzfalát keresztültörte s így közelítette meg a tüzet. Budán a Vízivárosban is volt tűz. *Prey* kereskedő háza gyúlt meg a víz és egy hordó oltatlan mész keveredéséből származott tűz folytán. Ezt

a tüzet *Gabler* főhadnagy, *Sághy* Lajos helytartósági gyakornok, *Dualszky* Ignác és *Hekés* háztulajdonos oltotta el.⁹⁹⁾

A víz alatt lévő Pest látványa sok embert csalt a Gellérthegy és Buda egyéb kiemelkedő pontjára. Legtöbbször a Budára átmenekült pestiek első útja is idevezetett. Így tett *Trattner* is 17-én. Élményéről számoljanak be saját sorai:

»Szent Gellért hegyére felmentem, minél magosabbra mentem, annál jobban fejtődött szemeim előtt a nyomorúság és iszonyúság képe, mely Dunának balpartján mutatkozott. Budának külvárosai és Óbuda is sokat szenvedtek ugyan, főképen az utóbbi, mely majd egészen megsemmisített. De mi az Pest szerencsétlenségéhez és borzasztó tekintetéhez képest. Még most is az egész tér, melyet Pest városa elfoglal, egy háztömeg több mint két óra kerületébe iszapos vízzel ellepve, némely magasabban fekvői pontokat kivéven, melyek mint szigetek hullámzó tengerből kiállanak, melynek színe felett emberi lakások többnyire összedőlve mint sziklák és elsülyedt hajó töredékei látszanak. Ugy látszik, mint egy elsülyedt város. A Duna melléki sor az ő palotaforma épületeivel pompásan itt áll, de lejjebb és hátul szörnyen néz ki. Pestnek felénél több, mely négy ezer házon felül számlál, elpusztult, főképen déli és keleti részen. Ferenc városa majd egészen dülőben fekszik, úgylátszik, mintha egy iszonyú nagy hajósereg partra kivetett volna. A legiszonyúbb ellenség jobban nem dühösködött volna. És ezt a Duna cselekedte ... A szem nem állhatja ki könnyezés nélkül, ha ezt a rémitő pusztítást látja. Országnak kevély reménye, Pest, mi vagy most és mi lesz még belőled. Legsomorúbb gondolatok behatnak a fájdalommal megtelt ember szívébe. Az egész nagy kiterjedésű városban majd egy füstölő kéményt nem lehet látni, mintha egész kihalt volna, mintha legirtóztatóbb ragályos járvány dühöngött volna itt. Egészen pusztá a város, amely utcákban ezelőtt legerényebb élet volt, most zavaros árvíz hullámzik, csak a Duna mellett lehet élénk munkásságot észre venni. Sokan visszamennek Pestre, de sokkal többen jönnek Budára, mert Pesten még nincsen bátorság.

Amennyire a szem elláthat, mindenütt csak a Dunát látja rettenetes szélességre, mint egy tenger kiterjedve és mindenütt romlásnak és pusztításnak nyomait. Csepel szigete vízzel és jégtáblákkal van elborítva. Promontorium is víz alatt van. Albertfalva megsemmisít-

tetett. A Duna vize tegnap reggel, mikor még mindkét ága jéggel bé volt dugva, Nádor kertje felett és később Draskovics téglá házána egész Albertfalvaig új utat tört magának, a szép országutat' és Sz. Gellért hegy egész déli völgyét elöntötte. Legkisebb tárgyat sem lát az ember szeme, melyen örömmel megnyugodhatna. Ismét Pestre néztem s barátaimról gondolkodtam, kikről most semmit sem tudok, kik talán még veszedelemnek vannak kitéve, vagy talán már el is veszték. Sok nép volt a hegyen, több ismerősökkel találkoztam. Mindegyik örvend, hogy ismerősit ismét láthatja, mert senkiről sem lehet bizonytalán fölteni, hogy életben van, míg csak nem találjuk. Egyik a másikat kérdi, hogy volt dolga rémülés idejében és nem egyebet jajgatást és panaszkodást lehet hallani. Ha kérdik egymást, atyafiai és önnönei felől, nem tudnak egymásnak tudósítást adni, vagy egy fohászodással felelnék.«¹⁰⁰⁾

A Gellérthegyen tolongó kíváncsiakat persze a pestiek is látták. Az előző napon, 16-án délben még maga *Trattner* emlékezik meg róluk naplójában.:

»Mi szüntelenül az ablaknál vagyunk, szorgosan nézegetvén egy hajó után, mely nekünk ígérkezett, hogy Budára átalvisz, de még sem jön. Sz. Gellért hegye mintha emberekkel bé volna vetve. Talán olyanok, kik megmenekedtek? vagy kíváncsiak? vagy mind a kétféle. Szerencsések, mert kemény földön állanak, mely nem sülyedez lábuk alatt; fejük felett örökös égi boltozat van, mely le nem dől. Mily sokan fájdalmasan néznek le az ő nyomorult állapotban lévő atyafiaikra, kikkel kevésel ezelőtt hasonló állapotban voltak; az ő kipusztult csűrjeikre, tulajdonaik sírjára és oh! talán szerelmeseik sírjára is.«¹⁰¹⁾

A Gellérthegy kíváncsiainak köszönhette életét az a paraszt-ember, akit az árvíz 13-áról 14-ére virradólag az átszakadt soroksári töltésen ért s most lovastól, szekerstől harmadnapja étlen-szomjan állt a töltésnek egy épen maradt darabján, körülvéve a zajongó víztömegettől. A Gellérthegyen fedezték fel látcsón szorongatott helyzetében s akkor néhány vállalkozó készségű emberbarát 16-án délben kimentette reménytelen helyzetéből.¹⁰²⁾

A szegény emberek vagyontárgyainak megmentése körül igen

nagy szerepe volt a pesti *zálogház* egész személyzetének. A magyar királyi helytartótanács már március 17-én elismerő magas tetszését fejezte ki *Kornheim* Pálnak, a pesti kir. főzálogház igazgatójának és az egész zálogház személyzetének, hogy minden zálogot és a hivatal egész berendezését megfelelő gondossággal megmentették az árvíz elől.¹⁰³⁾

Lónyairól azt írja Széchenyi, hogy beszélgetve találta a megyeházán. Wesselényi ezzel szemben elismerően ír róla s a sajtó is megállapította, hogy már 15-én maga mellé vette mind a megyei, mind a városi hatóságot — az utóbbi kézbevitelére mód felett szükség volt — s első intézkedése az volt, hogy megszervezte az éhséggel küzdő lakosság élelmezését, az élelmiszerek rendszeres felhozatalát és mindent elkövetett, hogy a városban életben maradt lovakat és szarvasmarhákat talpakon kiszállítsák az előntött városból a szárazra, ahol élelmezésükről gondoskodni lehetett. Azonnal betiltotta a közlő József-napi vásárt, amely már igen sok idegent hozott a városba, akik csak növelték a köznymorúságot. Utasította a városban tartózkodó idegeneket, hogy azonnal hagyják el azt s gondoskodott róla, hogy hajlék nélkül maradt pestiek közül minél előbb, minél többen vitessenek el Budára és a környék faluiba, városaiba.¹⁰⁴⁾

Lónyai előterjesztésére ruházta fel a nádor Pest városát *rögtönítélő hatalommal*, mely azonnali kötéltali halált helyezett kilátásba mindazok számára, akik a város lakosságát a rendkívüli árvíz miatt házaik, szállásaik, raktáraik, boltjaik kirablása s bútoraik vagy egyéb holmiaik eltolvajlása által még nagyobb ínségbe merésznék dönteni.¹⁰⁵⁾

Március 20-án Lónyai a Szervitákhoz tette át a hivatalát s ettől kezdve onnan intézte az újjáépítéssel kapcsolatos adminisztrációt. Első intézkedéseit *Wesselényi* foglalta össze pár mondatban a *Jelenkor* számára, melynek beszámolóját így teljesen hitelesnek kell tartanunk:

»A lak s élelem nélkül maradt roppant tömeg számára mind a cs. kir. katonai raktárakból, mind több vidéki helység s birtokosok által lelkes buzgósággal annyi kenyér s egyéb ételmi tárgy adatott, hogy abban jelenleg a város szükségét nem lát. Több helyen kenyér ingyen osztatik az ügyefogyottaknak, a kevésbé megszorultak számára pedig olcsón, 10 krajcárral számítván egy közönséges nagy kenyeret, árulatik az. A dolog nélküli létei rossz következményei elhárítására s hogy az oly nagy számban levő, kenyér s vagyon nélkül maradtak táplálása továbbra is lehetséges legyen, nagy gond és figyelem fordítatik arra, miszerint a szegénység illő fizetés mellett dolgot kapjon, gyalog munkás napszáma 20 garas, marhásé 3 fr, s hogy a dologtehetők csak munkájuk által megérdemelve tápláltassanak. (Amint azt Wesselényi ajánlá Lónyainak.) A lak nélkül maradtak nagyobb tömegekben a Ludoviceum, Sz. Ferenciek épülete, invalidház, újépület, kir. kúria, s lövészháznál tápláltatnak. A betegek számára is rendelések tétettek, mívégre az úgynevezett tábori kórház most készítették el. A rommá vált külvárosokban még megtalálható vagyonok biztosítására azon elfajult emberek zaboláztatásukra, kik ily veszély alkalmát gonoszság-gyakorlásul használni hajlandók lennének, rögtöni ítélőhatalommal ruháztatott fel Pest városa. A sérelmet szenvedtek s roskadott házak összeíratnak s látható jellel jegyeztetnek meg. Azok, amelyeknek összedülésétől méltán tarthatni, haladék nélkül le fognak bontatni, miáltal az itteni lakás és járás-kelés teljesen biztosítva leend. A halottak számát még tudni nem lehet, összeszedésükre s eltakarítatásukra már rendelések tétettek.«¹⁰⁶⁾

Az árvíz okozta kárt utóbb a különböző bizottságok a helyszínen kiszállva pontosan megállapították. Az első bizonytalan becslést a *Hazai és Külföldi Tudósítások*-ban március 21-én olvashattuk. Eszerint:

»felszámíthatatlan a kár, melyet e vízáradás lakosainknak okozott s több milliókra fog menni. Az elseprett, összeomlott s megrongált épületek számát, noha még hivatalos tudósításunk nincs róla, közel kétezerre tehetjük. A romok alá temetett s vízbefült szerencsétlenek száma is tetemes leend.¹⁰⁷⁾«

Az első becslés a halottak valószínű számában túlozott, a házakat ért károsodásban azonban ellenkező irányban tévedt.

»Pesten múlt márciusban — írták utóbb a lapok — meghalt összesen 438 ember, közülé 122 vízbe fúlt, vagy házromok alá temettetett s e föl-számítás eléggé megcáfolja azon némely rosszakaratúak által terjesztett hírt, mintha e veszélykor vízbe fúlt szerencsétlenek száma ezerekre menne. Ama nagy veszélyhez képest csekélynek mondhatni e számot.«¹⁰⁸⁾

A 122 személy végleges eredménynek bizonyult. Előbb a feltételezett szám 151, majd 136 volt. A pontos megállapítás azért késett, mert nagyon sokan hagyták el Pestet, akik közül számosan csak hetek, vagy hónapok múlva tértek vissza s addig eltűntnek is lehetett őket tartani. A külföldi sajtóban így is fantasztikus rémhírek láttak napvilágot az árvízről, amelyekből a *Der Spiegel*, a *Hírnök*, a *Rajzolatok*, és a *Jelenkor* igen pompás csokrot gyűjtött össze.

Az *Allgemeine Zeitung* március 25-én (84-ik számában) egy Pestről március 17-én keltezett levél alapján azt írta, hogy néhány pékboltot a tömeg feltört; a vásártér fabódéit a vagyonosok szállták meg; Budára életveszély nélkül csak a vagyonosok mehettek át; a két gőzhajó megjelenése előtt semminemű jármű nem kelt át a Dunán Pestről Budára; egy 19-én kelt bécsi levél szerint pedig azt írta, hogy a mentési munkálatok a katonaságot annyira kimerítették, hogy az egész katonaság betegen fekszik. Ezeket az álhíreket a *Hírnök* és a *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* sietett megcáfolni.¹⁰⁹⁾

Ugyancsak az *Allgemeine Zeitung* írta egy bécsi levelező nyomán, hogy a piactér, amely a valóságban szárazon maradt volt, az árvíz alatt árumegállító helye lett a nagy tár ha jóknak. Egy március 30-án kelt bécsi levél nyomán megemlékezett ez a lap arról is, hogy sok bécsi iparos és gyáros fulladt az árba s hogy rablás és lopás miatt több embert statáriális úton kivégeztek. Március 28-án különben a *Dorfzeitung* is tudni véli, hogy tolvajlásokért az újpiacon kivégzések voltak. Az *Agramer Zeitung* március 31-én már azt is tudta, hogy hét férfit és egy 17 éves leányt végeztek ki

a rögtönítelő bíróság ítélete alapján. A *Nürnbergi Korrespondent* március 27-én Bécsből vett értesítés alapján írta, hogy Pesten a drágaság oly nagyméretű, hogy egy zsemlye 30 krajcár s egy cipó komiszkenyér két forint. Értesülése szerint sokezer ember fült az árba, közöttük a fegyencek kivétel nélkül s hogy az összeomlott protestáns temetőház száz menekültnek lett sírjává. A poroszországi *Staatszeitung* március 28-án azt írta, hogy mindazok, akik az áradás kezdetén a színházban voltak, 36 órán át vártak a színházban a szabadításra. Egy *bécsi újság* tudósítója szerint már csak pár ember töltötte az első éjszakát a német színház páholyaiban. Ugyanezen lap írta, hogy Nagykörsről, Ceglédre és Kecske-métről hajók vitték az élelmiszereket Pestre. Bár a Ferencvárosban akkor még egyetlen kétemeletes ház sem volt, a lap szerint ezek második emeletéről kötélén ereszkedtek le a csónakokba. Egy másik szintén *bécsi újság*, melynek címét a *Der Spiegel* szintén nem árulja el, azt írta, hogy a jégtorlasz november közepén keletkezett. Nem kis malícia nélkül nevezi álhírnek a *Der Spiegel* az előbbi bécsi lap azon értesülését is, hogy a pesti városi tisztviselői kar és a városatyák úgy dolgoztak volna, mint a közönséges napszámosok. Ez a lap már 3—4 emeletes házak ablakaiból kúszatta le a menekülőket. Pontosan tudta azt is, hogy a Terézia-templomban és a Ludoviceumban 586 halott van felravatalozva. Pozsonyt és Fehérvárt Pesttel szomszédos megyéknek nevezte ki s beígérte, hogy be fog számolni a »bécsi kereskedők, örmények, halászok és zsidók« tetteiről.¹¹⁰⁾

Mint érdekes epizódról kell megemlékeznünk egy esetről, melynek kapcsán azt látjuk, hogy a hozzátartozók megbotránkoztak azon, ha valakiről alap nélkül azt híresztelték, hogy az árvíz áldozata lett. A *Jelenkor* március 24-iki számában jelent meg a jellemző híradás:

»Sujánszky Antal táblabírárt s kir. táblai ügyvédet március 14-én munkás élete 56. évében tudósorvadás, nem pedig, mint némely

álhír-koholok rebesgetni kezdték, árvíz juttatá jobb világba. Ezen igazság nyilatkoztatásával tartozunk jóhírú és szépreményű gyermekeinek némi bánatenyhítésül e közinségben.«¹¹¹⁾

A víz eltakarodása után nagyon szomorú látványt nyújtott Pest. Március 18-án ment *Trattner* vissza Pestre, hogy lássa, mit veszített. Tapasztalatairól hadd számoljon be önönmaga:

»Pesten voltam, hogy lássam, mit vesztettem, mim maradt. Mindent beiszapolva találtam. Legtöbb könyveim és épen a legbecsesebbek használhatatlanok. Különös szerencse által egy kézi iratom, melynek vesztese reám nézve legfájdalmasabb lett volna, megmaradt és csak keveset sértődött meg. Midőn mindenekről lemondottunk, akkor kétszeres az örömünk, ha valamit megmentve látunk. És mily könnyen elszenvedjük magunk veszteségét, ha látjuk, hogy mások sokkal többet vesztettek! Pestnek rémítő a képe. Leopold-utca (a Váci-utca déli fele) már majd egészen szabad a víztől, szinte Kereszt- (Veres Pálné-utca) és Kecskeméti-utca is. Továbbá az Országút (Károly- és Múzeum-körút) Széna-piacca (Kálvin-tér) reformátustemplomig és Soroksári-utcának (Ráday-utca) egy része, nemkülönb Kerepesi-út (Rákóczi-út) közel Polgári ispotályig (Rókus-kórházig), Három dob-utca (Dob-utca) stb. De az utcák tele vannak iszappal, jégdarabokkal, mindenféle faneművel és — omladékkal. Mindenfelé látni süllyedéseket és mélységeket, úgy, hogy sok helyen jární sem lehet, mert igen sok csatornák bedőltek. Számtalan házak már gerendákkal vannak megtámogatva, oly helyeken is, hová az árvíz nem is ért. Mindenütt foglalatoskodnak az elöntött tárgyaknak rendbeszedésével és tisztogatásával. Vasárnapról semmit sem tudnak, ünneplő ruhákat sehol sem látni, templomokba vagy be nem lehet menni, vagy hajléktalanokkal tele vannak. Kiki, ha lehet, siet lakába, boltjába stb., hogy lássa, mit nevezhet még önének. Jaj, de keveset talál! Milyen állapotban találja kereskedő szép és drága portékáját! ámbár nem váratlan előtte, még is egészen elkábul, ha a rettenetes kárt, melyet kevés óra sok esztendei keresetén tett, látja. Minél jobban távozik a víz, annál jobban felfedeztetik nyomorúság néző helye.

Mindenütt vándorlókkaal találkozunk, mintha az egész város költözni akarna. Némelyek hazatérnek, sokan félelem és reménység közt

lebegvén, mert nom tudják, mindenüket veszítették-e el, vagy még maradt valamiük. Mások lakhelyet keresnek, elhagyván a nyilvános, vagy különépületeket, hol összeszorulva voltak, valamint dőléssel fenyegető lakásukat is. Budára, vagy máshová költöznek. Sokan annyira elbátoraltattak, hogy Pestet egészen elhagyni és soha visszatérni nem akarnak. Mert ma ismét egy új két emeletű ház Három Korona-utcában (utóbb Nagykorona-utca, ma már Wekerle Sándor-utca) hosszában félig lerogyott. Tehát még mindig nincs bátorság! A Dunánál oly nagy tolokodás van, hogy csak életveszedelem között lehet átmenni. Mind a kétfelől tele van a part nyughatatlan várakozó emberekkel és mihelyt egy hajó érkezik, kiki legnagyobb sietséggel berohan, még mások ki sem mentek, hogy minduntalan lehet félni a szerencsétlenségtől; itt sem kérés, sem intés, sem fenyegetés nem használ. Kevés a ladik, mert sok az életművek szállítására használtatik.«¹¹²⁾

A kereskedőket ért kárról jól tájékoztat a Hartleben és Heckenast cég egyik tagjának, *Hartleben*-nek Lipcsébe írt március 17-iki levele:

»Csak saját, ezelőtt hat hónappal újonnan felkészített könyvkereskedésem mostani állapotáról írok egy pár szót. Könyvboltomban 3 napon és 3 éjen által 6 láb magasan állott a víz; minden támasz és a regálék egy része ledőlt; bekötött és kötetlen könyvek egy pép-halomná olvasztva hevernek a földön, az egésznek $\frac{3}{4}$ -e megsemmisítve.«¹¹³⁾

Ha a Lipótvárosban a házak nem is szenvedtek sokat, de az áruraktárak és boltok anyagának vesztesége igen nagy volt. A Váci-utcában, a legszebb üzletek utcájában, a boltokban napokon át egy ölnyi magasan állt a víz. Elképzelhető az a kár, ami a kereskedő-világot érte.

A *Jelenkor* március 21-én az első szerethető benyomást e mondatokban örökítette meg:

»A kár mind a két városban felszámíthatatlan. Óbudán többszáz házat elsodorván a jég s árvíz, mind ez, mind az Újváros, majd egészen eltűnt s a vízi- s rácvárosban is sok ház részint leomlott már, részint minden percben lezuhanással fenyeget. Pesten minden utca siralmas

tekinteti. A Váci-, Úri-utcában (Petőfi Sándor-utca) és számos egyébben beszakadt mélyedéseknél s támogatott házaknál egyebet alig láthatni. A külső városokban ledőlt házak számát még nem tudhatni, de néhány száznál többre biztosan teheti. Inségi tárgynál most egyebet sehol sem láthat a szem. A nép oszolván, lakásai fölkérésére indult; de vajmi kevesen lelek meg azt! Az utcákban itt-ott holt embereket s dőglött barmokat lehete látni fölakadva egyes jégtömegek tövében s e szörnyű látvány mindenkiben iszonyt gerjeszte.«¹¹⁴)

»Miután a Duna vize — írja ugyanazon nap a *Hazai és Külföldi Tudósítások* — 17-én leapadt s a vizek utcáinkról leszivárogtak, szabadabban kezdék lélekzeni, de a nép egy terhes nyavalyából lábbadozóhoz látszók hasonlónak. Sietett kiki elhagyott lakához, de annak helyén sokan csak romokat, a vagyomból csak hitvány maradványokat találtak, keserves sírásra fakasztókat. A szép s drága árukkal rakott boltokban könnyező szemekkel áll a kalmár, tönkretéve látván egész életbéli keresményét s várt szebb jövendőjének reményét. Ki minap még dúsgazdag volt, ma koldussá lőn . . . Hogy e szomorú körülmények közt semmi vásárunk sem volt, nem szükség említenünk. Bátorságban még most sem vélhetjük magunkat, mert az épületek még mindég repedeznek.«¹¹⁶)

Március 20-áról jelentette a *Vereinigte Pester Ofner Zeitung*, hogy az *árvíz végetért*. Ekkor — mint a lap írja — az egész budai Duna-oldalt még nagy jégtömegek borították. Több helyen a Vízivárosban, Újhelyen és Óbudán a jégtömegek valóságos kis hegyek voltak. Pesten ekkor a mélyebb fekvésű József- és Ferencváros nagy része még mindig valóságos tenger volt, amelyből az emberi hajlékok romjainak tetői merednek ki. Terézvárosnak is sok mélyebben fekvő része állt még víz alatt. Hogy mennyi ház és ember pusztult el, azt még nem lehet tudni. *Csak egy bizonyos, hogy a kár felmérhetetlen s hogy minden rendű és rangú ember siet segíteni.*¹¹⁶)

Érthető, ha a nép még ekkor is özönlött Budára s aki tehetett, vidékre ment el. *Jassik* Menyhért állapította meg április közepén a *Társalkodó*-ban, hogy

»ha Pest jelen állapotját vizsgáljuk, ez most az uraságok nagyobb részétől és számos mindenrendű lakostól elhagyottan szomorkodik.

Külvárosaink nagyobb része tüledék, belsejében a legszebb, némely kétemeletes házak is, föltámaszd va s cölöpözve, igen sok leomolva áll s ez okbul valamint nem hibázik, ki azt véli, hogy néhány év kívántatik, míg a Pesten ejtett sebek megorvosoltatnak.«¹¹⁷⁾

Az *Athenaeum* is megemlíti, hogy még májusban is érezhető volt a város előkelőbb lakosságának távolléte:

»A magyar színpadon az árvíz okozta szünidők óta sűrűbben jelennek meg új mutatványok . . . csak a közönség részéről is több részvét mutatkoznék: de az árvíz óta, igen megfogyott, kivált a páholy közönség, mert az uraságok nagyobb részint elhagyák városunkat.«¹¹⁸⁾

Március 24-én még mindig szomorú képet rajzolt a helyzetről a *Jelenkor*:

»Ámbár a Duna folyvást apad, pincéinkből még nem takarodott el a víz, a József- és Ferenc-külváros nagy része pedig még mindég tengert képez, mivel alacsony fekvése miatt nem térhet belőle szokott helyére a víz s ennek következtében most a még épen maradt jobb anyagú házak is roskadozni kezdenek. Valóban siralmas tekintet, látni, mikép ássák ki sárból s omladványok alul részint elromlott, részint alig ismerhető vagyonekákat a szerencsétlen károsultak, kik közül sokan szekrény, vagy egyéb csomó helyett holt gyermeküket, vagy rokonukat húzzák napfényre! A holtak számát bizonyosan még nem tudhatni, hiteles állítások szerint azonban már 150-et halad meg az eddig feltaláltak száma.(!)«¹¹⁹⁾

A nagy természeti csapás után a lassan rendes mederbe terelődő élet első jele az első mise volt, mely 19-én tartatott a Serviták szárazon maradt templomában. 10 órakor délelőtt szállt az első hálaadó ima az egek urához s a kórusban a vakok intézetének megmentett növendékei zengtek hálaadó éneket a magasság felé, a veszély elmúlása felett érzett közörömnök adván hangot. Hálaének könyörgött Füredy László énektanár vezetése mellett József nádorért is, akinek bölcs gondoskodása az árvíz megpróbáltatásokkal teli napjaiban oly jótékonyan és nyugtatólag terjedt ki a veszélyben sújtottakra.¹²⁰⁾

Évekkel előbb, 1832-ben, Győry Sándor, a Magyar Tudós Társaság rendes tagja, »a Buda és Pest közt építendő átló hidról« írt tanulmányában ezeket írta volt:

»Mivól a jégterlatot s jeges árvizeket nemző okok nem csak nem fogyatkoztak, sőt 1775-től fogva nevedtek is, nagy jégjáráskor csak egy pillanatnyi, még pedig naponként mindég hihetőbb történetes megakadástól függ, hogy az addiglani legnagyobb árvíz elborítottassunk s egy könnyen előre látható szerencsétlenség miatt: tízszer több kárral lakoljunk, mint amennyibe a veszedelemnek egész elhárítása kerülne.«

D. Vállas Antal felelevenítette ezeket a váteszi sorokat s a következő megjegyzést fűzte hozzá az *Athenaeum* hasábjain:

»Mi a budapesti özönvizet magát illeti, fájdalom! magunk tapasztaltuk, miképen Győry jóslata, melyet ezelőtt még csak néhány héttel is fantáziák országába voltunk készek utasítani, majdnem szórói-szóra beteljesedett, int az idő, hogy mindenképen azon legyünk, nehogy ismételve . . . tízszer több kárral lakoljunk.«¹²¹⁾

A két angol mérnök, Plews és Slater, az árvíz szemtanúi, máimárcius 19-én ezt írták báró Simá-nak, aki egyik ajánlattevője volt a tervezett állandóhid építésének:

»Szemtanúi valánk azon iszonyú csapásnak, mellyel a Duna árvize borítá el Pest városát és azt hisszük: egy állóhid nagy szolgálatot tett volna a lakosoknak, kik közül sokan vagyonukat Buda magasabb részeire áthordhatták, vagy életüket is biztonságba helyezhették volna rajta.«¹²²⁾

Kétségtelen, hogy az árvíz s főleg az utána megindult igen elágazó és gazdag hírlapi polémiák nagyban hozzájárultak az állandó hid gondolatának minél szélesebb körben való elterjedéséhez, népszerűsödéséhez.

De sok egyéb gondolat tetetöltéséhez is nagyban hozzájárult az a légkör, amelyet ez az elemi csapás teremtett meg. A Duna-szabályozás, a város utcáinak feltöltése, a hatékonyabb védgátak

felépítése, a város szabályozása, az új építkezési szabályzat kiadása, a két városnak — Pestnek és Budának — elmagyarosodása, a magyar színháznak a német felett aratott győzelme, Pest-Budának minden magyar szívébe való mélyebb bevésődése, mind-mind az árvíz következménye volt.

Az elemi csapás serkentőleg hatott az emberekre, megnyitotta áldozatkészségük és munkakészségük kapuját s megindította Budapest igazán világvárosi mértékű fejlődését. Így lett az árvíz napjainak elmúlása után az árvíz alatt tehetetlenül vergődő s csak az elemek ellen küzdő ember egyszerre alkotóvá és teremtővé, hogy igazi hőse lehessen előadásunk második részének, amelyben az elemek helyett most már az ember veszi át az irányítót, a döntő szerepet.

Az árvíz iszonyú napjai, bármily lassúaknak tünnek is fel annak órái, gyorsan elvonultak a két testvérváros felett s bár láthatóan csak a rombolás nyomát, a romokat hagyták maguk után, láthatatlanul hatalmas termékenység magjait ültették el a szenvedő emberek lelkében, akik olyan bőséges sikert arattak az iszap alól kitisztított városba általuk ültetett új élet eredményeként, mintha a szörnyű árvíz a Nilus termékenyítő s áldásthozó áradásaként öntötte volna csupán el az ország két fővárosát.

Így vált végül az árvíz döntő jelentőségű hőségévé mégis az ember s nem a dühöngő elem, mint ennek a folyamatnak megindulásáról előadásunk második része igyekszik rövid, de plasztikus rajzot nyújtani . . .

Jegyzetek.

¹⁾ *Regélő* 1838. I. félév, I. szám, 6. lap. Itt jegyzem meg, hogy az idézett szövegek eredeti helyesírását a könnyebb érthetőség kedvéért a mai helyesírásra írtam át.

²⁾ *Vasárnapi Újság* (Kolozsvár) 1838. 196. szám, január 21, 22-ik lap. A levelező cikkét K. K. aláírással jegyezte.

³⁾ *Jelenkor* 1838. 2. szám, január 6, 6. lap.

⁴⁾ *Regélő* 1838. 13. szám, január 11, 22. lap.

⁵⁾ *Rajzolatok* 1838. 2. szám, január 7, 16. lap.

⁶⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 5. szám, január 16. A Pestről keltezett levél január 8-án íratott.

⁷⁾ *Trattner* János: Jégszakadás és Duna kiáradása Magyar országban Buda, 1838. 16. lap.

⁸⁾ *Jelenkor* 1838. 3. szám, január 10, 9. lap.

⁹⁾ *Trattner* i. m. 17. lap.

¹⁰⁾ *Jelenkor* 1838. 4. szám, január 13, 13. lap.

¹¹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 5. szám, január 17, 34. lap. — *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* 1838. 4. szám, január 14, 23. lap.

¹²⁾ *Trattner* i. m. 139. lap. — *Zawadowski* Alfréd: Magyarország vizeinek statisztikája. I. rész. Bp. 1891. 45—46. lapok.

¹³⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 5. szám, január 17, 35. lap.

¹⁴⁾ *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* 1838. 5. szám, január 18, 31. lap.

¹⁵⁾ *Jelenkor* 1838. 5. szám, január 17, 17. lap.

¹⁶⁾ *Rajzolatok* 1838. 5. szám, január 18, 39. lap.

¹⁷⁾ Többek közt: *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* 1838. 7. szám, január 25, 51. lap; *Jelenkor* 1838. 6. szám, jamiár 20, 21. lap; *Vasárnapi Újság* (Kolozsvár) 1838. 199. szám, február 11, 48. lap; *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 6. szám, január 20, 42. lap stb.

¹⁸⁾ *Regélő* 1838. 6. szám, január 21, 46—48. lapok.

¹⁹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 10. szám, február 3, 75. lap.

²⁰⁾ *Jelenkor* 1838. 13. szám, február 14, 49. lap; *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 14. szám, február 17, 109—110. lapok.

²¹⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 15. szám, február 20.

²²⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 17. szám, február 28, **131.** lap.

²³⁾ *Jelenkor* 1838. 16. szám, február 24, 61. lap.

²⁴⁾ *Athenaeum* 1838. 18. szám, március 4, 278. hasáb.

²⁵⁾ *Századunk* (*Pozsony*) 1838. 77. szám, szeptember 24, 221—222. hasábok.

²⁶⁾ *Athenaeum* 1838. 18. szám, március 4, 275. és 282. hasábok. Vásárhelyi tanulmánya megjelent *Oonda* Béla: Vásárhelyi Pál élete és művei (Bp., 1896.) c. mű 216—257. lapjain. Lásd ezen mű 29. lapját is.

- ²⁷⁾ *Athenaeum* 1838. 20. szám, március 11, 308—312. hasábok.
- ²⁸⁾ *Athenaeum* 1838. 47. szám, június 14, 737—738. hasábok.
- ²⁹⁾ *Hasznos Multságok* 1838. I. félév, 25. szám, március 26.
- ³⁰⁾ *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* 1838. 18. szám, március 4, 158. lap.
- ³¹⁾ *Jelenkor* 1838. 19. szám, március 7, 73. lap.
- ³²⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 19. szám, március 7, 148. lap.
- ³³⁾ *Der Spiegel* 1838. 20. szám, március 10, 159—160. lapok.
- ³⁴⁾ *Hasznos Multságok* 1838. I. félév, 25. szám, március 26.
- ³⁵⁾ *Jelenkor* 1838. 20. szám, március 10, 77. lap.
- ³⁶⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 20. szám, március 10, 154. lap.
- ³⁷⁾ *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* 1838. 20. szám, március 11, 179. lap.
- ³⁸⁾ *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* 1838. 21. szám, március 14, 193. lap.
- ³⁹⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 21. szám, március 13.
- ⁴⁰⁾ *Jelenkor* 1838. 21—22. szám, március 14—17, 82. lap.
- ⁴¹⁾ *Gr. Széchenyi István naplói*. Összeállította Zichy Antal. Bp. 1884. 366. lap.
- ⁴²⁾ *Szilágyi Ferenc: Ifjabb B. Wesselényi Miklós, élet és korrajz*. Bp., 1875. 39—40. lapok és *Kardos Samu: Báró Wesselényi Miklós élete és munkái*. Bp., 1905. I. köt. 329. lap.
- ⁴³⁾ *Trattner* i. m. 119—126. és 19—35. lapok.
- ⁴⁴⁾ *Erdélyi Híradó* (Kolozsvár) 1838. 23. szám, március 20, 91. lap.
- ⁴⁵⁾ *Trattner* i. m. 36—40. és 128—129. lapok. Trattneren kívül elég részletesen leírták napról-napra haladva az árvizet még a következő munkák is: *Die O eher schwemmung* zu Pesth-Ofen und Gran im Monat März 1838. (Wien, 1838.); *Benkert, Anton: Muth des Elements und Milde des Menschenherzens. Erinnerungsbuch an die verheerende Ueberschwemmung der Städte Pesth und Ofen im Monate März des Jahres 1838.* (Pest, 1838.); *Rövid értesítés* az 1838-diki martiusban történt vízáradás felől, különösen Pestre nézve. Emlékül a történetekre későbbi években is (Magyar Hazai Vándor 1839. Pest.); *Weil, Philipp: Denkbuch der Ueberschwemmung in Pesth und Ofen im Jahre 1838.* (Pesth, 1838.) Az árvíz eseménysorozatának előadásánál valahány előadás anyagát értékesítettem.
- ⁴⁶⁾ *Trattner* i. m. 46—48. lapok.
- ⁴⁷⁾ *Trattner* i. m. 41. lap.
- ⁴⁸⁾ *Erdélyi Híradó* (Kolozsvár) 1838. 24. szám, március 24, 95. lap.
- ⁴⁹⁾ *Honművész* 1838. 22—23. szám, március 22., 174. lap.
- ⁵⁰⁾ *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* 1838. 22. szám, március 18, 205. lap.
- ⁵¹⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 23. szám, március 20.
- ⁵²⁾ *Jelenkor* 1838. 23. szám, március 21, 85—86. lapok.
- ⁵³⁾ *Regelő* 1838. 22—23. szám, március 22, 174. lap.
- ⁵⁴⁾ *Kardos* i. m. 329—333. lapok és *Szilágyi* i. m. 40—45. lapok.

- ⁵⁵⁾ *Trattner* i. m. 129—130. lapok.
- ⁵⁶⁾ *Schmoll* Lajos: A pesti régi városháza története. Bp. 1902, 67. lap.
- ⁵⁷⁾ *Trattner* i. in. 175—176. lapok.
- ⁵⁸⁾ *Társalkodó* J838. 30. szám, április 14, 113—115. lapok. — *Jassik* Menyhért cikke: A közvézs.
- ⁵⁹⁾ *Jelenkor* 1838. 23. szám, március 21, 86. lap.
- ⁶⁰⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 23. szám, március 21., 170. lap.
- ⁶¹⁾ *Trattner* i. m. 175. lap.
- ⁶²⁾ A visszaélésekre lásd *Trattner* i. m. 163—165. lapok. A csolnaktól kiharancsolt úrfiról itt és *Rajzolatok* 1838. 23. szám, március 22, 173—175. lapok.
- ⁶³⁾ *Trattner* i. m. 189—190. lapok.
- ⁶⁴⁾ *Trattner* i. m. 191. lap.
- ⁶⁵⁾ *Trattner* ugyanott.
- ⁶⁶⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 25. szám, március 28, 186. lap és 32. szám, április 14, 225. lap.
- ⁶⁷⁾ *A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene*. Bp., 1902.: *Szalay* Imre cikke: A Magyar Nemzeti Múzeum alapítása és fejlődése mai napig. XXVI. lap; *Török* János: A Magyar Nemzeti Múzeum 1848 előtt (*Hazánk*. 1858, 162—163. lapok).
- ⁶⁸⁾ *Trattner* i. m. 191—195. lapok.
- ⁶⁹⁾ *Trattner* i. m. 50., 202—220. lapok.
- ⁷⁰⁾ *Trattner* i. m. 220—221. lapok.
- ⁷¹⁾ *Rövid értesítés* az 1838-diki martiusban történt vízáradás felől . . . (Magyar Hazai Vándor, 1839, 50. lap.)
- ⁷²⁾ *Trattner* i. m. 150. lap és *Regélő* 1838, 22—23. szám, március 22, 174. lap.
- ⁷³⁾ *Trattner* i. m. 172—174. lapok.
- ⁷⁴⁾ *Trattner* i. m. 175—200. lapok. *Trattner* az egykori újságokból és egyéb hivatalos feljegyzésekből állította össze névsorát, melynél teljesebbet összeállítani többé nem lehetett.
- ⁷⁵⁾ *Zichy* i. m. 366. és 369. lapok.
- ⁷⁶⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 23. szám, március 21., 169—170. lapok.
- ⁷⁷⁾ *Rajzolatok* 1838. 23. szám, március 22, 175—176. lapok: »A pesti ár« írta Z.
- ⁷⁸⁾ *Nóvák* Dániel: Dunaáradás 1838-ban s ez iránti technikai észrevételek. *Hasznos Multságok* 1838. 37. szám, május 9, 282—283. lapok.
- ⁷⁹⁾ *Némethy*: Pesti Dunakiöntés. *Hasznos Multságok* 1838. 26. szám, március 31., 194—197. lapok.
- ⁸⁰⁾ *Jelenkor* 1838. 23. szám, március 21, 85. lap.

⁸¹⁾ *Nürnberger Korrespondent* 1838. március 27. Bécsi levelezőtől. *Der Spiegel* 1838. 28. szám, április 7, 223. lap. A *Jelenkor* híret cáfolta a *Hírnök* 1838. 27. szám, ápr. 2, és a *Társalkodó* 1838. 30. szám, április 14, 124. lap.

⁸²⁾ *Trattner* i. m. 76. lap.

⁸³⁾ *Trattner* i. m. 141. lap és *Zawadowski* i. m. 49. lap.

⁸⁴⁾ *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* 22. szám, március 18., 205. lap.

⁸⁵⁾ *Novak* Dániel előbb idézett cikke. *Hasznos Mulatságok* 1838. 284. lap.

⁸⁶⁾ *Trattner* i. m. 130—133. lapok.

⁸⁷⁾ *Plan der Ileborschwemmung von Ofon und Pesth bei dem Eisgang des hűchsten Wasserstandes vom 15-ten auf dem 16-ten März 1838, zum Besten der Durch die Uebersehwmung Verunglückten herausgegeben auf oeffenerliche Kosten vom k. k. 5-ten Feld. Artill. Regiment.*

⁸⁸⁾ *Trattner* i. m. 137—137. lapok. Közölték ezeket az adatokat az egykori újságok is. A vízállás magassága az egyes utcákon fel van jegyezve az előbbi jegyzetben említett térképen. Azonban a térkép kisebb mérete és túlzásfűltsága miatt nehezen vehető ki. Az egykori utcaneveknek a maival való azonosítása igen nehéz, mert az utcanevek nagyszámban változtak meg 1906 óta is, amikor *Schmoll* Lajos kiadta igen becses »Budapest utcái és terei. Adatok a Buda-Pesti utcák és terek elnevezéséhez és történetéhez« c. munkáját.

⁸⁹⁾ *Kardos* i. m. 334—337. lapok és *Szilágyi* i. m. 45—49. lapok.

⁹⁰⁾ *Kardos* i. m. 337—338. lapok és *Szilágyi* i. m. 49—51. lapok.

⁹¹⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 27. szám, április 2.

⁹²⁾ *Kardos* i. m. 338—340. lapok, *Szilágyi* i. m. 51. lap. Szilágyi Wesselényi

naplóját 18-ikától már csak nagyon kivonatatosan közli s így kihagyja Wesselényinek Széchenyi viselkedéséről tett megjegyzését s Széchenyiről adott jellemzését. Hogy Széchenyit a megindítandó segély gyűjtés valóban nem érdekelte, arra már szűvegűnkben utaltunk s valóban megakadályozta, hogy a Nemzeti Kaszinó nagyobb ily irányú áldozatot hozzon. Wesselényi itt is teljesen tárgyilagosan ír naplójában.

⁹³⁾ *Trattner* i. m. 81. lap.

⁹⁴⁾ *Regélő* 1838. 22—23. szám, március 22, 175. lap, *Trattner* i. m. 74. lap.

⁹⁵⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 23. szám, március 21, 170. lap.

⁹⁶⁾ *Regélő* 1838. 22—23. szám, március 22, 175. lap.

⁹⁷⁾ *Jelenkor* 1838. 23. szám, március 21, 86. lap.

⁹⁸⁾ Az élelemadományozók neveit megtaláljuk az egykorú sajtóban. Innen vette át nevűket igen becses művébe *Trattner* i. m. 233—253. és 207—217. lapok.

⁹⁹⁾ *Trattner* i. m. 76. és 198. lapok.

¹⁰⁰⁾ *Trattner* i. m. 78—80. lapok.

¹⁰¹⁾ *Trattner* i. m. 72—73. lapok.

¹⁰²⁾ *Trattner* i. m. 81. lap.

- ¹⁰³⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 30. szám, április 14.
- ¹⁰⁴⁾ *Jelenkor* 1838. 23. szám, március 21, 86. lap.
- ¹⁰⁵⁾ *Jelenkor* 1838. 23. szám, március 21, 86. lap; *Regélő* 1838. 22—23. szám, március 21, 175. lap.
- ¹⁰⁶⁾ *Jelenkor* 1838. 23. szám, március 21, 86. lap.
- ¹⁰⁷⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 23. szám, március 21, 171. lap.
- ¹⁰⁸⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 35. szám, május 2, 268. lap és *Trattner* i. m. 167. lap.
- ¹⁰⁹⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 28. szám, április 5., *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* 1838. 26. szám, április 1. szám, 256. lap.
- ¹¹⁰⁾ *Der Spiegel* 1838. 28. szám, április 7, 223—224. lapok. A *Der Spiegel* cikkét a forrás megnevezése nélkül átvette a *Jelenkor*, amit aztán a *Rajzolatok* (1838. 29. szám, április 12, 221—222. lapok) »Hírlapi furcsaságok« cím alatt ki is pellengérezett.
- ¹¹¹⁾ *Jelenkor* 1838. 24. szám, március 24, 92. lap.
- ¹¹²⁾ *Trattner* i. m. 88—89. lapok.
- ¹¹³⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 29. szám, április 9.
- ¹¹⁴⁾ *Jelenkor* 1838. 23. szám, március 21, 86. lap.
- ¹¹⁵⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 23. szám, március 21, 170. lap.
- ¹¹⁶⁾ *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* 1838. 23. szám, március 22, 218. lap.
- ¹¹⁷⁾ *Jassik* Menyhért: *A köztárs. Társalkodó* 1838. 30. szám, ápr. 14, 115. lap.
- ¹¹⁸⁾ *Athenaeum* 1838. 39. szám, május 17, 520. hasáb.
- ¹¹⁹⁾ *Jelenkor* 1838. 24. szám, március 24, 91. lap.
- ¹²⁰⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 25. szám, március 28, 186. lap. A *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* 1838. 24. száma (március 25, 226. lap) közli a császárhimnusz dallamára énekelt két versszakú nádor-himnusz német szövegét.
- ¹²¹⁾ *Athenaeum* 1838. 25. szám, április 1, 400. hasáb.
- ¹²²⁾ *Századunk* (Pozsony) 1838. 76. szám, szeptember 20, 618. hasáb.

A részvét

Az árvíz évtizedének koreszmei jellemzői közül messze kimagaslik az *emberiesség gondolata*, amely számos emberbaráti intézmény megteremtéséhez s nem egy mély közjogi intézkedéshez is vezetett. Ebből fakadt az általános részvét, amely Európaszerte adakozásra készítette az embereket a pest-budai károsultak javára. Nem hiába írta lelkesen június elején a *Társalkodó* egyik munkatársa:

»Nagy a részvét Budapest iránt külföldön, istennek hála! nagy; — ez a *humanitás* és *civilizáció* növekedésének, az ész és tudomány tisztulásának győzelmi ünnepe.«¹⁾

Nem hiába mondta a szószékről április 1-én tartott szentbeszédében P. *Gasparich* Kilit ferencrendi szerzetes, hogy a »*Szeretet* az ember mindenhatósága e földön: ami nálunk egész mértékkel bebizonyodott . . . Mindent tett velünk a *szeretet*.«²⁾

Hogy mindazt meg lehetett tenni, amire szükség volt a rombdólt város életrekeltésére, ahhoz a szükséges módokat — mint egy egykorú krónikás írja — az »*általános emberszeretet*« adta meg.³⁾

Az árvíz alatt számosan tették kockára életüket gondolkodás nélkül, hogy megmenthessék embertársaikat. Az élelmiszer-ajándékok valósággal özönlöttek Pestre és Budára. A víz eltakarodta után pedig megindult a pénz- és egyéb adományok áradata.

Az adakozások hosszú sorát maga V. *Ferdinánd* király indította meg, aki rögtön a katasztrófáról való értesülése után 20.000 forintot adományozott magánpénztárából a pest-budai károsultaknak. Ehhez a kezdeményezéshez utóbb még maga Ferdinánd is hozzájárult újabb összegekkel, családtagjai is adakoztak, úgy, hogy a királyi család az akció folyamán 97.500 forinttal járult hozzá az árvíz-károsultak felsegélyezéséhez.⁴⁾

Már a március 22-iki újságok hírt adtak arról is, hogy báró *Sina György* 40.000 forintot bocsátott a rendkívüli árvíz által megkárosított nesiiek felsegítése céljából a nádor rendelkezésére s

ezzel a királyi ajándékot kétszeresen felülmúló összeggel a magánosoknak olyan adakozási kedvét gyújtotta fel, amelyre a legderülátóbbak sem mertek számítani.⁵⁾

Március 20-án indította meg az uralkodói elhatározás az általános gyűjtést azzal a levéllel, amelyet *Ferdinánd* gróf *Mittrowsky* főkancellárhoz intézett:

»*Kedves Mittrowsky gróf!* A hallatlan szerencsétlenség, mely közelebb a jég elmenetelek a Dunának áradásai Magyarországonban, különösen Budán és Pesten okoztak, arra bír Engem, hogy Önt ezene megbízom, az illető kormányok útján haladék nélkül intézetet tenni, miként a monarchia minden országaiban kegyes adakozások gyűjtessenek a két szomszéd város és vidéke legnagyobb inségre jutott számos lakosainak gyámolítására és a begyüendő adakozások mielőbb magyar udvari kancelláriámhoz küldessenek, mely azokat rendeltetésükre fordítandja. Alattvalóimnak ismert jótévősége nem hogy kétkednem afelől, hogy ők szerencsétlen rokonikat örömmel és szeretettel gyámolítani s inségöket sikeresen enyhíteni fogják. Bécs, mart. 20-án 1838.

Ferdinánd.«⁶⁾

Mennyire benne volt az embertársakon való segítőkészség mindenki, arra jellemző példa az, hogy a budai német színház bérlője, *Nötzl* Fülöp, már március 15-én az aznapi előadás jövedelmének felét a budai szegények intézetének adta s a 22-iki előadás bevételének felét pedig a budapesti árvízkarosultak javára szolgáltatta be. így közvetlen a veszély alatt és után önszántából 1055 forint 8 krajcárról mondott le jövedelméből kárvallott embertársai javára.

Wesselényi naplójából már tudjuk, hogy *Lányai* és *Wesselényi* környezetében már március 18-án felmerült a gyűjtői vek kibocsátásának gondolata. 19-én *Desewffy Auréllal* meg is szövegezte *Wesselényi* az inségesek felsegítése céljából nyitandó aláírás tervéte, amelyet a nádorhoz 20-án terjesztettek fel. A nádor alig változtatott a szövegen, amit az eredeti fogalmazványból maga *Wesselényi* fordított aztán magyarra, *Wesselényi* ezer forinttal akarta a

gyűjtést a maga részéről megindítani. Azonban a kormányzat igen veszélyesnek látta azt, hogy a per alatt álló Wesselényit az árvízi szereplése ennyire a közfigyelem homlokterébe hozta s ezért barátai útján azt tanácsolta neki, hogy vonuljon vissza a nyilvános szerepléstől, sőt Széchenyi arról is lebeszélte, hogy a gyűjtőívet aláírja. »Jobb volna terhes adósságaidat fizetni« tanácsolta neki.⁸⁾ Így szorítottatott le Wesselényi ismét a közélet teréről, akinek neve pedig összeforrt az árvíz emlékével s akiről a kortárs *Horváth Mihály* a következőket jegyezte fel:

»És midőn a veszély és rémület három hosszú napja elmúlt, ezek megmentett élete jutalmazá a dicső tett fiának öntudatát, ezek hálaönnyei, egy népes város, majd egy egész nemzet magasztalása! dicsőíték emberi s polgári erényeit. Történelmünk eddigelé nem mutathatott fel egyéniséget, kinek nevéhez annyi lelkesedés, oly népszerűség csatlakozott volna, mint Wesselényiéhez azon időben, midőn a királyi tábla által súlytátott.«⁹⁾

A pénzadományok gyűjtése kezdetben a vármegyházán *Nagy István* főjegyzőnél történt. Ezt a március 24-iki lapok már köz-hírré is tették s egyben jelezték, hogy az adakozók nevei közre fognak bocsáttatni.¹⁰⁾ Valóban ettől kezdve hónapokon keresztül a hazai sajtó hasábjainak igen nagy részét az adományok nyilvános nyugtázása vette igénybe.

Március 28-án jelenti elsőnek a *Hazai és Külföldi Tudósítások*, hogy a pénzadományok miként fognak kezeltetni. Az adakozók megjegyyezheti, hogy adománya valamilyen meghatározott célra, vagy bármire felhasználható. Az adományok kezelését egy választott bizottság fogja intézni, amely a nádor legfelsőbb fennhatósága alatt működik, természetesen Lónyaival, a kinevezett kormánybiztossal való teljes egyetértésben. Ez a választott bizottság egy önéből, egy Pest megyei, egy Buda- s egy Pest-városi személyből fog állni, akiket a nádor nevez ki. Mellettük lesz a pesti és budai asszonyegyesületek két titkára s azon hét személy, akiket a gyűjtő-

ívek aláírói választanak, mintegy bizalmiak gyanánt, amint az aláírók száma Pesten és Budán eléri a 30-at. Ez a bizottság Pesten fog székelni s jegyzőkönyveit bemutatja mind a kormánybiztosnak, mind a nádornak számadásaival együtt s azután közzé is teszi. Az adakozók nevei és adományuk megnevezése hetenként kétszer fog a hírlapoknak átadatni. Az adományok átvételére a nádor nevez ki pénztárnokot.¹¹⁾

A választott bizottság március 25-én a nádor tudtával és helybenhagyásával meg is alakult. József nádor elnökül gróf *Cziráky* Antal országbíró-t nevezte ki. Rendes tagjai lettek e választmány-nak gróf *Dessewffy* Aurél helytartósági titoknok, *Dubraviczky* Simon Pest-megye első alispánja, gróf *Károlyi* György, *Sártori* János pesti nagykereskedő, *Szepessy* Ferenc Pest városi tanácsnok, gróf *Teleki* János koronaőr, *Thoma* József budai városatyja, báró *Vay* Miklós Borsod megyei főispáni helytartó és *Walheim* János Pest városi tanácsnok. Helyettes tagok lettek *Kappel* Frigyes pesti városatyja, *Pap* Gábor helytartósági titoknok, báró *Prónay* Albert Pest megyei főispáni helytartó, báró *Redl* Imre helytartósági tanácsnok, gróf *Széchenyi* István (aki megválasztását főleg Wesselényi és Koch agitációjának köszönhetette, mert a nádor neheztelt rá), *Szógyéni* László ítélmester és gróf *Török* Bálint helytartósági titoknok. A pénztári főkönyvvivő *Grohe* László helytartósági számvevő tiszt, pénztárnok *Eggenberger* József pesti városatyja lett. A bizottság jegyzői teendőivel *Karlovsky* Simon kúriai ügyvéd bízott meg.¹²⁾

A megalakult választottság működését azonnal meg is kezdte s azt mindvégig a legnagyobb nyilvánosság előtt folytatta. A március 28., 30., 31. és április 3., 7. és 10-én tartott ülésein a működése alatt követendő elveket állapította meg. A választmány önön hatásköréről a következőket állapította meg:

»1. A választottság munkálkodása mindennemű segélyosztásban állandó s valamennyi dunaparti kárvallottra, főtekintettel lévén Pest

városára, melyet más okok mellőzésével az adakozók többsége is különös figyelemre méltott s a szenvedett kár töméréksége főleg ajánl, kiterjedend.

2. A kiosztandó segély áll mindennemű a választottság kezelése alá akár adakozások útján bejövendő, akár egyébként bizandó készpénzekből, terményekből, kézművesi szárazsámból s egyéb haszonvehetőségekből, melyek szükségét fődözni s így ínséget enyhíteni képesek.

3. A választottság segély kiosztásában az adakozó akaratát vallásos lelkiismerettel követi s csak azon ajánlásokat fogja saját nézetei szerint hiteles adatok nyomán kiosztani, melyek általában valamennyi kárvallottnak, minden közelebb meghatározás nélkül küldettek.

4. A kiosztandó segély a vallott kárhoz arányosan, tekintettel a segélynyerők minden körülményei összességére az egyes esetekben fog meghatározatni.

Megállapítván így mind hatásköre, mind elvei, a választottságnak első főgondja volt: I. a kiosztandó segély összegyűjtése, azután II. annak kezelése s végre III. a kárvallottak kárai pontos s hiteles kitudása felől rendelkezni.«¹³⁾

Már a választmány megalakulása előtt gyűjtött Pesten erre a célra gróf *Erdődy* János, gróf *Károlyi* György, *Liedemann* Sámuel Frigyes, *Oesterreicher* Dávid, *Oeffner* Ferenc budai polgármester, *Pregardt* János, gróf *Szapáry* Ferenc, *Szentkirályi* Miklós, báró *Vay* Móricz és gróf *Zichy* János. Most a választmány többszáz aláírási ívet küldött szét, többnyire a nádor és a választott bizottság elnökének aláírásával. A készpénzadományok gyűjtője a budai kir. kincstári főpénztár lett, de közvetíthetett minden oly pénztár, amely a kormányzék fennhatósága alatt állt. A nem pénzbeli adományok átvételével Lónyai János kormánybiztossága bízott meg. A pénzek kifizetése a pesti fiókpénztár vezetőjére, Eggenberger Józsefre bízott, akinek ellátmánya az 5.000 forintot nem haladhatta meg s aki csak olyan utalványokra foganatosíthatott kifizetést, amelyekre rá volt vezetve a kifizetést elhatározó jegyzőkönyv száma s amin rajta volt az elnök és a jegyző, Cziráky és Karlovsky aláírása. Természetes, hogy szabályszerű elszámolásra is köteleztetett.

Azonnal bizottságok küldettek ki a helyszínre, hogy becsüljék fel mindenekelőtt a háztulajdonosokat és a mesterembereket ért károsodást. Alakult egy bizottság a rögtöni segélyezésre is. Ennek elnöke gróf *Károlyi* György, helyettese *Szögyéni* László lett. A bizottság pesti tagja *Staffenberger* István, ennek helyettese *Pfeffer* Ignác, budai tagja *Thoma* József s ennek helyettese *Kumacher* Lajos lett. Valamennyien városatyák.¹⁴⁾

Az ideiglenes rögtöni segélyosztó bizottság, melyre csak közvetlenül a katasztrófa után volt szükség, tíz napi fennállás után megszünt. Ez alatt 2100 forintot osztott szét.

A gyűjtés első lendülete igen szép eredményt hozott. Április közepéig 345.214 forint 47 és ½ krajcár, valamint 102 arany, a fiókpénztárba pedig ezen felül április 21-ig 26.478 forint 12 krajcár folyt be. Az április 13—21. közt tartott 9 ülésen újabb elvi határozat is született:

»Két gyakran előforduló folyamodási körülmény külön határozatokat szült: — írja a közreadott jegyzőkönyv. — a) oly folyamodók, kik állítólagi kárukat semmivel sem bizonyítják, tanúleveleik elédása végett az összeíró küldöttségek elibe utasíttatnak, b) Azoknak, akik kölcsönért folyamodtak, elég nem tétethetett, mert oly pénzek, melyeket kölcsön adni lehetne, a választottság kezelése alatt nincsenek, elvül van pedig elfogadva, hogy minden begyülő segély szorosán az ügyefogyottaknak sajátja gyanánt tekintetik és így másra, mint a köztük való elosztásra, nem fordíthatók.«¹⁵⁾

Június elején adatott át a nyilvánosságnak az április 22. és május 9. közt tartott XV—XXXI. ülésnek jegyzőkönyve. Ezek az üléseken összeállították azoknak a rászorulóknak a jegyzékét, akiknek állapotuk s ingókban történt károsodásuk indokolja a segélyt s akik sem nem háztulajdonosok, sem nem kereskedők, sem nem iparosok. Kizárattak a pénzsegélyből a 45 évnél fiatalabb ács- és kőműveslegények, ha káruk 60 váltóforinton alul volt, tekintettel arra, hogy az árvíz után neki lendült hatalmas építési konjunktúrában a szokottnál gazdagabb keresetük van.

A választottság egyik főgondja az volt, hogy felkutassa azokat, akik szegyenlik bevallani károsodásukat s így önmagukat fosztják meg a jól megérdemelt segélytől. Erre a célra a nádor 1000 pengő forintot bocsátott előlegként a pesti jóltevő asszonyegyesület rendelkezésére.

Alapos vizsgálatok nyomán megkezdték a házakat ért pontos károk összeírását is. Kihagyták az ismert vagyonos háztulajdonosokat s azokat, akiknek káruk ossz vagy onukhoz viszonyítva csekély volt. Kihagyattak azok is, akiknek háza adósságmentes s így remélhető volt, hogy Pest város alku alatt levő alacsony kamatlábú kölcsönéből részesedhetnek. Külön jegyzékbe kerültek természetesen azok is, akik e kölcsön elmaradása esetén a segélyre igényt tartanak. Az ilyen összeírásoknál jelen volt mindig az illető kerület előljárója. Összeállították azoknak a háztulajdonosoknak is a jegyzékét, akik kölcsön felvételére nem képesek. Ezek közt négy csoportot állapítottak meg. Egy kivételes csoportot, amelynek tagjai a legnagyobb arányban fognak segélyt kapni s három alacsonyabb arányszázalékú csoportot. A háztulajdonosoknak kifizetendő segély kiosztásáról azonban úgy határoztak, hogy arra akkor fog sor kerülni, amikor már pontosan tudni lehet, mennyi pénz áll rendelkezésre s amikor így már megállapítható a szenvedett kár és a kiosztható pénz közötti arány.¹⁶⁾

Május 11. és 31-ike közt a választottság 12 további ülést tartott. Az ezekről az ülésekről kiadott jegyzőkönyv összegezte az addig végzett munkát, amely a következő volt: A munkálkodási elvek megállapítása. A városnegyedenként elrendelt kárösszeírások elvégzése. A budai és pesti vízkárosult kézművesek felsegélyezése. Azoknak a budaiaknak és pestieknek felsegítése, akik sem háztulajdonosok, sem kézművesek, sem kereskedők. A háztulajdonosok osztályozása, kiemelve az alacsony kamatú kölcsöntkérőket, a segélyről önként lemondókat és a vagyoni helyzetük miatt segélyre nem szorulókat. A fennmaradtak három osztályba és kivételes

csoportba való beosztása, majd ezek közt a részletetési arány megállapítása. A kiváltságos osztályba sorozottaknál a kár 80%-a, az I. osztályba bejegyzetteknel 45%-a, a II. osztályúaknál 25%-a, a III. osztályúaknál 15%-a fog megtéríteni. Ezen kulcs szerint május végéig Pesten 1274 háztulajdonos kapott 271.668 és Budán 311 háztulajdonos 39.739 forintot ezüstben.

Azoknál, akiknek házát a királyi biztos már elkezdte építtetni, vagy akiknél attól lehetett tartani, hogy a pénzt másra fogja költeni, a pénzt a választottság közvetlenül a királyi kormánybiztossághoz fizette ki s Lónyai ezt az összeget felhasználva, ezek számára építkezésüknel az olcsóbb és gyorsabb katonai munkaerőket vette igénybe.

A kölcsönre igénytartók jegyzékét a bizottság felterjesztette a nádorhoz.

Kaptak pótllólag újabb segílyt a rászoruló kereskedők. Összeírták azokat a kézműveseket és zselléreket, akik az első összeírásokról vagy nem voltak Budapesten, vagy hanyagságuk miatt nem jelentkeztek s most ezek is kaptak segílyt. De nemcsak az első, hanem a pótösszeírásból is számosan kimaradtak. Ezekről még egy újabb jegyzék készült s köztük is szétszótatott 7838 ezüst forint. Megkezdődött májusban a vidéki károsultak támogatása is.¹⁷⁾

Júniusban 15 ülést tartott a bizottság. A két előző összeírásból kimaradt folyamodók ügyei ekkor vizsgáltattak felül s ennek kapcsán kifizettek Pesten 39.222 forint 12 krajcárt, Budán 1109 forintot. A június 16-i ülésen osztották ki a segílyt azok közt, akik Budapesten, Esztergomban, Esztergom- és Nógrád vármegyékben az árvíz által lettek özvegyé, illetve árvává. Összesen 68 árva és 20 özvegy kapott 2800 pengőforint segílyt. Ekkor osztattak ki a segílyek a károsult megyéknek és kerületeknek.

A *pénztári egyenlet* június végén a következő volt:

13 országból begyűlt	952.798 firt 55 ²⁵ / ₄₀ kr.
kiadott ebből segílyként.....	580.324 « 49 kr. ¹⁸⁾

Júliustól október végéig a választottság további 35 ülést tartott. Tovább folyt a segélyért folyamodók felülvizsgálása, szigorúan ragaszkodva továbbra is az addigi elvekhez. Számos folyamodás utasított ugyan vissza most is, de számos segélyezés is történt. Ez alatt a négy hónap alatt újabb 243.677 frt 51 kr. osztott szét ezüstben a rászorultak között. Az *októbertévi pénztári egyenleg* így a következő volt:

17 országból begyűlt	1,125.403 frt 53 ¹⁵ / ₄₀ kr.
kiosztott segély	824.002 « 40 kr.
tehát rendelkezésre maradt	301.401 « 13 ¹⁵ / ₄₀ kr. ¹⁹⁾

1839 május 1-én adta ki »az 1838-ik évi dunai áradás következtében Pesten alakított segedelemosztó választmány« a teljes munkálkodásról szóló zárójelentést. Ennek számadatai világítják meg legjobban azt a hatalmas részvétet, amely segítségére sietett a kárt szenvedetteknek s azt a hatalmas támogatást, amelyet ez az általános részvét jelentett. De rámutat arra is, hogy Budának és Pestnek mely városrészét s melyik társadalmi rétegét érte a kisebb 6 melyiket a nagyobb károsodás.

A bejelentett és összeírt kár a következő volt:

	Pengő forintban	pénzben,
Buda szabad királyi városban	1,900.000	
Pest szabad királyi városban	20,000.000	
Esztergom szabad királyi városban	1,600.000	
Esztergom vármegyében	160.000	
Pest vármegyében	3,800.000	
Nógrád vármegyében	30.000	
Baranya vármegyében	80.000	
Fehér vármegyében	20.000	
Hont vármegyében	250.000	
a Jász-Kun kerületben	700.000	
összesen . . .	28,540.000 forint.	

A gyűjtés eredményezett összesen 1,158.290 forint $1^{35}/_{40}$ krajcárt, amely a következőképen gyűlt össze:
ezüst fr. és kr.

Magyarországból bejött összesen.....	355.506 «	49
(Ebben benne van Dalmácia 3.193 fr. 58 kr valamint Fiume 6.250 « 48 « és több külföldi 12.914 « 43 « összegű ajándéka is.)		
Csehországból begyűlt	52.472 «	24 «
Lombardiából	84.358 «	30
Illyriából	24.040 «	1
Galíciából	15.411 «	53
Az osztrák főhercegségből	497.129 «	21

(Ebben az összegben benne van azonban
az ausztriai magyarok..... 86.075 fr.
a Majna melletti Frankfurt 9.909*
Hamburg 1.136 «
Wurtemberg..... 1.639 « 26 «
Kur-Hessen 252 « 12 «
Törökország 617 «
Hohenzollern-Sigmaringen . . . 838 «
Nápoly 280 «
Dánia 220 « 30 «
Toscana 240 «
Hannover 50 «
York-grófság 300 «
Svájc 250 «

és több oly más apróbb adomány, amely Ausztriából helymegnevezés nélkül küldött át.)

Erdélyből gyűlt össze.....	19.188 fr. 21 kr.	O
Stájerországból	24.658 „ 11 „	k
Morvaországból és Sziléziából	40.353 „	t
Tirolból	7.918 „ 3 „	ó
Oroszországból	23.884 „ 32 „	b
Bajorországból	2.632 „ 38 „	e
Szászországból	4.899 „ 32 „	r
Hollandiából	1.309 „ 37 „	t
A római birodalomból	400 „	ő
A badeni nagyhercegségből	3.416 „ 40 „	l
Krakóból	294 „ 11 „	á
A Hessen-Darmstadt nagyhercegségből	416 „ 40 „	p
összesen	1,158.290 fr. 1 ²⁵ / ₁₀	r
		il
		i

sig már csak alig 33.000 forint újabb adomány jött be. Ezért télen a bizottság nem osztott ki segélyeket, hanem a fennmaradt s azután begyűlt összeget 1839. tavaszán osztotta szét, amikor az építkezés a tél elmúltával ismét megindult. Ekkor kaptak azok a háztulajdonosok, akik hiába számítottak kölcsönre s azok a zsellérek, akik előbb semmi támogatásban nem részesültek. Ugyancsak kaptak azok is, akiknek az első segítség nem volt elég házaik építésének befejezéséhez.

A szétosztott segély végül is a következőképen oszlott meg:

I. BUDÁN kaptak segélyt:
a háztulajdonosok közül:

a Vízivárosban 147-en.....	14.706 forintot
az Országúton 34-en	3.768
az Újvárosban 260-an	48.253
a Tabánban 74-en	5.663

az *iparosok* közül :

a Vízivárosban 261-en	3.948 forintot		
az Országúton 29-en	333	€	
az Ujvárosban 146-an	1.679	€ és	48 kr-t
a Tabánban 40-en.....	657	€	
összesen 476-an.....	6.617 forint	48	kr-t

a *kereskedők* közül :

az egész városban 48-an	3.380 forintot
-------------------------------	----------------

az *egyéb károsult lakosok* közül :

a Vízivárosban 278-an	2.385 forintot		
az Országúton 38-an	306	€	
az Ujvárosban 234-en	1.791	€ és	12 kr-t
a Tabánban 102-en.....	1.265	€	
az egész városban elszórva még 120-an .	350	€	
összesen 773-an	6.097 forint	12	kr-t

az *özvegyek és árvák* közt :

szétosztott a királynénak erre a célra küldött pénzéből	280 forint
összesen kiosztatott Budán	88.765 forint.

II. PESTEN segélyt kaptak :

a *háztulajdonosok* közül :

a Belvárosban 160-an	41.810 forint	46	kr-t
a Lipótvárosban 57-en	21.073	€	
a Terézvárosban 862-en	218.925	€	$\frac{6^2}{8}$ €
a Józsefvárosban 1000-en	222.345	€	$\frac{23^6}{8}$ €
a Ferencvárosban 595-en.....	154.285	€	2 €
összesen 2674-en ...	658.439 forint	19	kr-t

az *iparosok* közül :

a Belvárosban 96-an	2.600 forint	46	kr-t
a Lipótvárosban 167-en	3.872 º		
a Terézvárosban 2079-en	20.669 º	40	º
a Józsefvárosban 862-en	13.424 º	24	º
a Ferencvárosban 631-en.....	8.966 º	24	º
összesen 3835-en ...	49.533 forint	14	kr-t

a *kereskedők* közül :

a Bel- és Lipótvárosban 132-en	11.077 forint	57	kr-t
a Terézvárosban 529-en	15.361 º		
a Józsefvárosban 56-an	2.164 º		
a Ferencvárosban 46-an	1.476 º		
az egész városban elszórva még 34-en ..	10.301 º	18	º
összesen 797-en	40.380 forint	15	kr-t

az *egyéb károsult lakosok* közül :

a Belvárosban 500-an	8.732 forint	09	kr-t
a Lipótvárosban 372-en	4.686 º		
a Terézvárosban 3157-en	25.350 º		
a Józsefvárosban 2100-an	14.277 º	24	º
a Ferencvárosban 822-en.....	6.912 º	24	º
az egész városban elszórva még 551-en...	1.750 º		
összesen 7502-en ...	61.707 forint	57	kr-t

az özvegyeknek és árváknak:

szétosztatott a királyné erre a célra küldött pénzéből	4.675 forint	16	kr
---	--------------	----	----

a pesti jótékony asszonyegyesületnek:

átadatott elosztás végett	3.050 forint		
---------------------------------	--------------	--	--

a szegények biztosságának:

adatott a hajléktalan vizkárosultak ápolására	2.400 forint		
--	--------------	--	--

a Vakok Intézetének	1.934 forint	20	kr
---------------------------	--------------	----	----

gyógyszerekre és ápolásért:

kiadatott 6840 hajléktalan személy ápo- lására a különböző kórházakban ...	7.633 forint	47	kr
---	--------------	----	----

több szegény házbirtokos felsegítésére :

a Pesten működő királyi biztos kezéhez kifizettetett	24.047 forint	11 ⁴ / ₈	kr
<u>maradvány</u>	5.088 *	36 ⁶ / ₈	*
<i>összesen kiosztatott Pesten ...</i>	858.889 forint	56 ² / ₈	kr

III. ESZTERGOM sz. kir. városban kaptak :

a károsultak	49.027 forint	8	kr-t
az özvegyek és árvák a királynénak az erre a célra küldött pénzéből	1.290 *		
<i>összesen</i>	50.317 forint	8	kr-t

IV. ESZTERGOM vármegyében kaptak :

a károsultak	6.775 forint	18	kr-t
az özvegyek és árvaik, a királynénak az erre a célra küldött pénzéből	500 „		
összesen	7.275 forint	18	kr-t

V. PEST vármegye *károsultjai* kaptak : 112.828 forint 01¼ kr-t

VI. NÓGRÁD vármegyében kaptak :

a károsultak	1.212 forintot
az özvegyek és árvaik a királynénak az erre a célra küldött pénzéből	500 „
összesen	1.712 forintot

VII. BARANYA vármegye *károsultjai* kaptak 3.200 forintotVIII. FEHÉR vármegye *károsultjai* kaptak 1.200 „IX. KOMÁROM vármegye *károsultjai* kaptak 150 „X. HONT vármegye *károsultjai* kaptak 7.200 „XI. a JÁSZ-KUN kerület *károsultjai* kaptak 19.000 „

XII. KÖZÖS KIADÁSOK voltak :

1. 103 különböző idegennek kiosztatott	2.232 forint	18	kr
2. a gőzhajó hivatalnak 553 kárvallott idegen elviteléért	2.383 „	25	„
3. a nyomtatási, lithografiai, könyvkötői és irodai költségekre	3.136 „	55 ³ / ₈	„
összesen	7.752 forint	38 ³ / ₈	kr.

A felsorolt kiadások összesítése:

	E z ü s t b e n		
I. Buda sz. kir. városnak jutott	88.765 forint	—	kr
II. Pest sz. kir. városnak	858.889	€	58 ² / ₈ „
III. Esztergom sz. kir. városnak	50.317	€	8 „
IV. Esztergom vármegyének	7.275	€	18 „
V. Pest vármegyének	112.828	€	1 ¹ / ₄ „
VI. Nógrád vármegyének.....	1.712	€	— „
VII. Baranya vármegyének.....	3.200	€	— „
VIII. Fehér vármegyének	1.200	€	— „
IX. Komárom vármegyének	150	€	— „
X. Hont vármegyének	7.200	€	— „
XI. A Jász-Kun kerületnek.....	19.000	€	— „
XII. A közös kiadásokra elment.....	7.752	€	38 ³ / ₈ „
Összesen	1,158.290 forint	1 ³ / ₈	kr.

	E z ü s t b e n		
<i>A gyűjtés eredménye</i>	1,158.290 forint	1 ³⁵ / ₄₀	kr
<i>A felhasznált összeg</i>	1.158.290	€	1 ³ / ₈ € ²⁰⁾

A bemutatott elszámolás mindennél beszédesebben mutat rá az emberiesség gondolatának diadalára. De nemcsak az tiszteletre-méltó, hogy milyen hatalmas összeg jött össze a legkülönbözőbb országokból, hanem az is, hogy a begyűlt összeg kezelése nem került semmi személyi természetű kiadásba s az elkerülhetetlen irodai kiadások sem lépték túl az adminisztrált összeg 0.27%-át, ami igazán nagyon kevésnek mondható.

Érdemes egy összefogó pillantást vetnünk arra, hogy miképen gyűlt össze olyan rövid idő alatt ilyen hatalmas összeg. Azt lehet mondani, hogy a katasztrófa, ahová a híre eljutott, mindenkit megindított s az adakozásból az államfők ép úgy kivették a részüket, mind a gyermekek és a szegények.

A külföldi uralkodók közül a *szász király* már kevéssel az árvíz után felszólította országa lakóit, hogy adakozzanak a károsultak

javára s a gyűjtést külügyminiszterére bízta.²¹⁾ Frigyes Ágost felszólítása nem maradt eredménytelen, mert Szászországból közel 5000 forint érkezett.

Az *orosz cár*, Miklós, április 17-én a szentpétervári es. kir. követség útján a következő szövegű levelet intézte gróf Hardegghhez, a cs. kir. udv. haditanács elnökéhez:

»A nagy vízáradás híre által, mely Magyarország egy részét, különösen Pest és Buda városokat annyira pusztítja, részvételre kelle indíttatnom annál is inkább, mivel, mint tulajdonosa a boldogilt Ferenc császár által nekem ajándékozott huszár-ezrednek, ez országra nézve egészen idegen nem vagyok. E tulajdonságban kétszeresen érzem magamat ösztönöztetve Excellenciádnak abbeli kívánságomat nyilvánítani, miként ama borzasztó esemény okozta ínség enyhítésére valamit én is tehessek. E célra 5000 aranyat szántam, melynek hova-fordítása iránt O Felsege parancsát kérje ki Excellenciád. St. Peterburg ápr. 17-én 1838.

Miklós

mint ki első tulajdonosa a 9. sz. cs. kir. huszárezrednek.«²²⁾

Ferdinánd az összeget Pálffy Fidél gróf magyar kir. udv. kancellár útján a nádor irányítása alatt működött, előbb ismertett választottságnak küldte át felhasználás végett.

A *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* április 26-án egyszerre jelentette, hogy a *szász király* gyűjtési felszólítást bocsátott ki, hogy a *Frankfurter Zeitung* április 3-án, az *Allgemeine Zeitung* április 15-én tett közzé egy-egy lelkes felszólítást, amelyben gyűjtésre hívta fel olvasóit, hogy a szerencsétlenség *Parist* sem hagyta hidegen s hogy a jótékonyaságokról ismert *hollandok* Amsterdamban már gyűjtenek a károsultak javára.²³⁾

Meglepő nagy részvét mutatkozott Csehországban, amit József nádor már április folyamán lelkes levéllel köszönt meg.²⁴⁾ A nádor nagy agilitást fejtett ki a gyűjtés előmozdítása terén s egyszer sem késett a birodalom különböző kormányhatóságainak hátaltel

levélben köszönni meg gyűjtésük eredményét. így köszönte meg például május 27-én az alsóausztriai kormányzék elnökének az addig ott gyűjtött közel 149.000 forintot²⁵⁾ s már előbb, április 21-én az erdélyi kormányzéknek az ott gyűjtött 1.596 forintot. Álljon itt a nádornak ez, a gróf Kornis János erdélyi főkormányzóhoz intézett levele példaként:

»Kegyelmesség az inség súlytotta szerencsétleneknek *önkéntes adakozások* általi segedelmezésükre készségének igen szép jelét adta akkor, midőn becsesi levele mellett a Duna rendkívüli áradása által megkárosított budapesti s más dunamelléki lakosok számokra, addig is, míg az erdélyi fejedelemségben a rendes úton segedelem gyűjtethetnék, a kir. főkormányzék és az ország Rendéi jelenvolt némely tagjai adakozásokból gyűlt 1.596 forint ezüstpénzbeli summát ide felküldé, mely kitűzött célra fordítandó segedelemért a *szenvedő emberiség nevében* midőn Kegyelmességnek és a több adakozóinak is szíves köszönetemet küldenem, állandó és megkülönböztetett indullal maradok Kegyelmességnek, Buda április 21-én 1838.

József nádor.«²⁶⁾

Két gondolat volt döntő az egész mozgalomban s ez kiérzik földre nem érhetően a nádor leveléből is: az önként való áldozathozatal s a szenvedő emberiségen való segítés készsége.

Elén járt a külföldi gyűjtésnek Bécs városa, a monarchia székhelye. Egyrészt, mert ott élt a királyi család s a vezető arisztokrácia, másrészt, mert igen sok magyar is élt Bécsben. Egymást érték a különböző hangversenyek, színi-és egyéb előadások, sorsjátékok, kiállítások, amelyek egytől-egyig a magyarországi árvízkárosultak segélyezését szolgálták. Elmondhatjuk, hogy a monarchia fennállásának ideje alatt soha nem tanúsított olyfokú együttérzést, mint a humitárizmus gondolatának jegyében a pesti árvíz után! A Bécsből, Alsóausztriából, Cseh- és Morvaországból, Galíciából, Stájerországból, Tirolból. Lombardiából, Dalmáciából, Horvátországból stb. begyűlő összegek a hatalmas birodalomnak egészen szokatlan együttérzéséről tettek tanúbizonyságot.

Április folyamán a magyar lapok tele vannak a bécsi és egyéb külföldi jótékony ünnepek beszámolóival. Az ilyen alkalmak méreteiről fogalmat alkothatunk magunknak, ha tudjuk, hogy *Metternich herceg estélye* 74.000 forintot jövedelmezett a célnak.²⁷⁾ Annak a *bécsi sorsjátéknak*, amelynek szabályait Ferdinánd már március 23-án jóváhagyta s amelynek nyereségét az udvar és az arisztokrácia, valamint a nagykereskedelem adta össze, az április 22-én megtartott húzás után 58.817 forint 42 kr. tiszta jövedelme maradt.²⁸⁾

A *Honművész* hasábjain olvassuk, hogy *Bécsben az árvízkárosultak javára* április 1-én két hangverseny is volt. Az egyik a nagy redut-teremben s azon a hazai és külföldi arisztokrácia tagjai működtek közre s megjelent a királyi család több tagja is. Ugyanezen a napon a tudományegyetem nagy termében is volt hasonló célú hangverseny. Április 3-án a bécsi hangászegyesület nagytermében úgynevezett »concert spirituel« volt az árvízkárosultak javára. 5-én a Burgszínházban volt jótékony hangverseny, amelyen maga a király, az özvegy királyné s a királyi család számos más tagja is jelen volt. Ugyanezen a napon a hangászegyesületben is volt egy hasonló célú hangverseny. Szintén 5-én volt a »Sperl« termében a leopoldstadti színház sűgójának hangversenye szintén erre a célra. Nem maradt ki az alkalmi előadást rendezők sorából a wiedeni színház sem. 9-én nyitotta meg a jótékony célú virágkiállítását Held József gazdasági és műkertész (Rennweg 551), mely kiállítás a hó végéig naponta reggel 8-tól délután 6-ig volt nyitva a szent cél szolgálatában. Liszt Ferenc 18-án tartotta meg páratlan anyagi és erkölcsi sikerrel bécsi hangversenyét a magyar árvízkárosultak javára. De a vidék sem maradt hátra: a kis Linz színháza például már március 30-án a magyar károsultak javára tartotta meg aznapi előadását.²⁹⁾

Ez a kis ízelítőként bemutatott program a maga zsűfoltsággal jól szemlélteti, hogy mennyire mindenki ügye volt a katasztrófát

követő napokban Ausztriában az árvízkárosultak ügye. Minden ilyen vállalkozásnak akadt látogatója és volt megfelelő jövedelme, ami mindennél többet mond.

Említettük, hogy április 1-én a bécsi egyetemen is volt egy hangverseny. Ennek kibocsátott felszólítása ezeket mondta:

»Legszebb diadala a művészetnek, ha munkálkodása által ínség könnyeit törli le s a nyomorban védangyalként jelen meg. Toll elégtelen rajzolni, mi keményen sulytá a sors keze Magyarország fővárosait, Pestet s Budát. A fellázadt elem dühe pusztítóig rombolt a régi királyok lakhelyének klasszikus földjén s a kereskedés és művészet által gazdag Pestnek ereje megtörött. Sok lakos elveszte vagyonát, sokan még többet, férjet, atyát, testvért s barátot. Özvegyek könnyeznek s a hullámsírba eldölt romok alatt árvák keresik szülőiket. Ausztria lakói egy birodalom népe a szomszéd magyarokkal, egy császár s király alattvalói s így a magyarokat súlytott veszély minden polgártárs szívet egyaránt dúlja. Erős rokon-lánc, a történet folyamata által megszentelt, kapcsol minket magyar polgártársainkhoz, kik Bécsről a vész borús napjaiban soha meg nem feledkeztek.«³⁰⁾

A monarchia egységének eleven érzése mellett kicsendül a kor egyik jellemző gondolata, hogy a művészeteknek is az ad csak létjogosultságot, hogy az emberiségnek javát és örömét szolgálják, hogy az emberiség eszközei lehetnek. Ezért sietett már március 29-én hangversenyt adni a magyarok javára a bécsi konzervatórium az osztrák zenekedvelőkkel karöltve³¹⁾ s ezért kíséri hangverseny, színelőadás, szavalóest, irodalmi művek jótékony célú kiadása, a gyűjtést Németországtól kezdve Itálián át végig Erdélyig mindenütt. Még talán az a bűvész is így vélte kóklermesterségét művészetté magasztosítani, aki április 16—17-én két előadása jövedelmét is az árvíz özvegyeinek és árváinak javára ajánlotta fel a bécsi redut nagyterméből.³²⁾

Hangversennyel áldozott a célnak április 21-én Lemberg. Ünnepi előadást tartott a prágai színház. Ferdinánd születésnapján Znaimban volt zeneestély. Négy nappal utóbb, április 22-én Brünnben adott 300 műkedvelő hangversenyt. Természetesen

egymást érték a hangversenyek az olasz tartományokban is. De mindeniket felülmúlta az április 15-én, a Majna melletti Frankfurtban tartott templomi hangverseny, mikor Haydn Teremtését egy 800 személyes ének- és zenekar adta elő a Katalin-templomban s mely hangverseny a tetemes költségek levonása után is 4010 frfc 20 kr. tiszta jövedelmet hozott.³³⁾

Nincs terünk a felsorolás folytatásához, de ennyinek bemutatása is elég annak szemléltetésére, hogy milyen eszközök mozdították meg a külföldi tömegeket az eredményes áldozathozatalra.

Az egyéni adományok felsorolására nincs helyünk. Azoknak a neveit, akik 100 forintnál nagyobb összeggel járultak a gyűjtéshez, Trattnernek előadásunk folyamán többször idézett alapvető könyvében meg lehet találni.³⁴⁾ A kisebb összeget adakozóinak az egykorú napisajtó hasábjairól való összeállítására még a helyvel sokkal inkább rendelkező Trattnernek sem volt tere.

Egyik legkorábbi magyarországi vidéki gyűjtési kezdeményezés volt gróf *Desseffy* Antalnak, a Magyar Tudós Társaság igazgató- és tiszteleti tagjának március 24-én kelt felhívása, amely - az egyesült két kassai kaszinót felszólította, hogy az egész ország számára való példaadásul lehetőleg már április 1-én rendezzen egy jótékonycélú bált. Felszólításában többek közt ezt írta:

»Az oly észrevehetőleg emelkedni és virágozni kezdő Budapestnek hazánk fővárosának szívzakasztó sorsa az egész országé. Ami minden hazafi szívet méltán megrázott, az minden honfi kebeltől balzsamot óhajt. Illő, hogy a Felföld fővárosa, bármi szorultak legyenek felvergődése kútfejei, az egész ország fővárosa iránt viseltetett oly igazi szomorúsága közepette buzgó érzeitet tettel és példaadással mielőbb nyilatkoztassa ki . . . Ha példánk után az egész hazában minden város lakói méltán fogják érezni a főváros rettentő szerencsétlenségét, már maga e részvétük kimutatása is enyhülést szerzend a sok bús veszteség alatt szenvedő s hanyatló fővárosiaknak.«³⁵⁾

Az országos gyűjtést Magyarországon és Erdélyben nemcsak a hivatalos szervek végezték, hanem *magánosok* is kezdeményeztek

gyűjtést. Bár Erdélyben a főkormányzék a gyűjtést már március végén megindította,³⁶⁾ a kolozsvári *Vasárnapi Újság* április 8-án »Felszólítás«-sal fordult olvasóihoz, amelyben ecsetelvén a pesti katasztrófa nagyságát, a császári család és a bécsiek nagy áldozatkészségét, maga is gyűjtést hirdetett:

»Bizalommal szólítja fel tehát a Vasárnapi Újság szerkesztősége is olvasóit, hogy adományait, bármi keveset is, ezen irgalmas végre hozzá beküldeni méltóztassanak, hol is minden fillérről nyugtató fog adatni s az adakozó neve, hanem ha megtiltandja, közzé tétetik.«³⁷⁾

Más újságok is indítottak gyűjtést. A *Regelő* hasábjain többször olvashatjuk, hogy mennyi gyűlt be a lap szerkesztőségéhez. November 1-ig a *Regelő* gyűjtése 249 forint 24 krajcárt tett ki ezüstben, mely összeget a lap a választottságnak be is fizette.³⁸⁾

A *Honművész* egymást követő számai hónapokon át emlékeznek meg a két haza különböző helyeiben történt jótékony célú bálokról, hangversenyekről, színi- és egyéb előadásokról. Kolozsvárt április 8-án a redutban adatott hangverseny a pesti károsultak javára, mely majdnem 360 váltó forintot hozott. *Temesvárott* április 19-én az alispán és a polgármester kezdeményezésére volt hangverseny e célra. A műkedvelő gárda szerepelt s a színházban a belépőjegyek ára a szokottnak kétszeresére volt emelve. *Kassán* a társalkodási egyesület május 8-án tartott a városi táncteremben táncvigalmat, melynek jövedelme 2.137 forint és 50 kr. volt. *Temesvárott* a német színház igazgatója már április 6-án az árvízkárosultaknak ajánlotta fel az aznap előadott »*Krisztina, svéd királyné*« bevételeit. *Pécsett* április 19-én volt nagy jótékony táncestély a »Hattyú« termeiben, amelyen a katonazenekar is ingyen játszott, 26-án pedig a pécsi székesegyház zenekarának két szólistája adott hangversenyt a cél érdekében. *Tordán* 16-án volt táncestély, amely azonban nem sikerült valami kitűnően, mint az egykorú tudósító fanyarul megállapítja. Azonban a május 25-iki színielőadás jövedelme helyrehozta az előző csorbát. *Nagyváradon* a nemzeti casino

május 6-iki hangversenyének 1000 forint tiszta haszna volt. *Iglón* már április 16-án lezajlott a helybeli zenetanár hangversenye. *Ungvár ott* a megye műkedvelői külön társulatot alakítottak, amely több előadást tartott az árvízkárosultak javára. *Aradon* május 31-én a színházban »az ott divatos magyar, német, romlott francia és oláhnyelven« tartatott ötszáznál több pengőt jövedelmező estély. Megmozdultak a *szebeni* szászok is, akik április 25-én filharmonikus hangversenyt tartottak. A kis *Szilágysomlyó* casinója Ferdinánd április 19-iki születésnapján sorsjátékkal egybekötött táncvigalmat rendezett, amely összesen 310 váltóforintot jövedelmezett.³⁹⁾ Hasonló estélyek voltak *Győrben*, *Földváron*, *Nagyenyeden* s a két haza számos más helységében is.⁴⁰⁾ Ki is tudná most száz év távolából valamennyit megemlíteni.

A szórakozva adakozás láza ép úgy megmozdította a két magyar haza lakóit is, mint azt a külföldön láttuk.

Több *irodalmi estély* is volt, a bécsi *Saphir* is eljött Pestre előadást tartani.⁴¹⁾ Különösen nagy volt a jótékony céllal kiadott irodalmi művek száma. Sőt jelentek meg egészen közömbös, az árvízről független tartalmú művek is, amelyeknek jövedelmét a szerző, vagy a kiadó a gyűjtés gazdagítására szánta. Ezekről könyvünk külön fejezetben számol be, felsorolásukat tehát mellőzzük.

A hevesen feltámadt adakozási láz a nyár közepe felé kezdett elcsendesedni. A közönség kimerült s lassan elfásult. Ez vetett véget, nemcsak az egymást követő táncmultságoknak, hangversenyeknek és előadásoknak, de a jótékony célú könyvkiadásoknak is. Két tucatnál is több jótékony célú könyv és műlap megjelenése után volt néhány, amely már a közöny miatt nem jelenhetett meg, mint például gróf *Dessewffy* József tervezett »Bajenyhítő egyveleg«-e,⁴²⁾ a *Hírnök* c. újság tervezett könyve: »A Duna pusztításai Magyarországon 1838«⁴³⁾ és Alistáli *Mátyus* N. János könyve: »A lótudomány«.⁴⁴⁾ A *Hírnök* tervezett vállalkozásának az az érdekessége, hogy míg számos olyan megye volt

amelyből egyetlen előfizető sem jelentkezett, addig az erdélyi Küküllő vármegyéből 227 előfizető akadt.

Bár a személy szerinti adakozókat a két magyar hazából sem tudjuk hely hiányában felsorolni s a vagyoni helyzetüknél fogva nagyobb adományokat tevők kiemelése igazságtalan volna, mégis meg kell egyetlen esetet említenünk: *Lenkey főhadnagyét*, akinek 1848-ban hazajött századát Petőfi oly szépen énekelte meg. *Lenkey János főhadnagy* a galíciai Chodorowban állomásozott 1838. tavaszán alig 80 főnyi escadronának legénységével. Lenkey ötletére a kis csapat tisztjei 17. a sovány zsoldú legénység pedig 15 pengőt gyűjtött össze a rászoruló otthoniak segélyezésére, az escadron trombitása pedig a kis Brzezany városában hangversenyt adott erre a célra.⁴⁵⁾ Ez a kikapott példa mutatja, hogy mennyire mindenkit áthatott a segítség vágya itthon és idegenben egyaránt.

Az általános adakozási kedv nemcsak készpénzadományokban nyilvánult meg, hanem egyébben is. Egy bécsi nagykereskedő például elengedte annak a pesti adósának több mint ezer forintnyi első helyen betáblázott tartozását, akinek házáat az ár ledöntötte s kis üzletét megsemmisítette. Egy bizonyos pesti polgár az árvíz előtt félévvel vett egy pesti házat, amelyre még 6.000 forint adósága volt. A hitelező elengedte a tartozás harmadát, meghosszabbította önként a fizetési határidőt s leszállította másfél százalékkal a fizetendő kamatot. A bécsi tűzkárbiztosító társaság már március 25-én, a trieszti biztosító társaság pedig április 9-én közhírré tette, hogy azoknak, akik az árvíz általi károsodásukat igazolni tudják, visszafizeti az 1838. évi biztosítási díjat.⁴⁶⁾

Egyesek fizetésüket adták vissza a köznek, hogy annak terhein könnyítsenek. A 84 éves id. *Báthory Gábor* dunamelléki ref. superintendens, aki a pesti ref. egyházat 42 éven át szolgálta s aki magas kora ellenére is, amikor az árvíz a lakását ledöntötte, minden igyekezetét az ott őrzött egyházkerületi levéltár megmentésére fordította, az árvízkor szerzett betegségében elyöngülve

a nyár folyamán lemondott hivataláról. Ugyanekkor azonban lemondott hátralékos fizetéséről, 2250 ezüst forintról az árvíz által tetemesen megkárosult pesti ref. egyház javára.⁴⁷⁾ Az óbudai plébános, pécsújfalusi *Péchy* Ferenc apát, szintén elengedett az évi fizetéséből 1000 váltó (400 ezüst) forintot, amiért nem késett Óbuda mezőváros bírása, tanácsa és közönsége szíves köszönetet mondani.⁴⁸⁾

Jellemző a támogatás sokoldalúságára, hogy Pest vármegye jegyzői hivatala a megye két alispánjának közbenjárására készséggel elengedte annak a 450 darab kötelezvénynek betáblázási díját, amelyet az óbudaiaknak kellett kiállítaniok a király által nekik hitelezett 50.200 pengő forint kölcsön fejében.⁴⁹⁾

Hogy az *iparosok* ismét megkezdhesék iparukat, sürgős szükség volt arra, hogy az árvíz alatt tönkrement, vagy elveszett eszközeik minél előbb pótoltsanak. A pesti városi tanács már az árvíz utáni első napokban igyekezett ennek eleget tenni, de mellette segítségére sietett az iparosságnak a legtöbb hazai és számos külföldi iparos cég is, amelyek részben eszközökkel, részben eszközök beszerzését szolgáló anyagi támogatással siettek a kártvallott pesti szaktársak segítségére.⁵⁰⁾ Április elején az alsó-ausztriai csász. kir. kormányzék hivatalosan is felszólította a birodalom kézműveseit, hogy nélkülözhető műszereiket osszák meg a budapesti szerencsétlen iparosokkal, kiktől azokat az ár elragadása miatt nem kereshetik meg kenyerüket.⁵¹⁾

Igen nagy szükség mutatkozott az árvíz után *felső- és alsó-ruhákban*. Ezért igen jelentős ruhaadomány is érkezett hazánkból is, külföldről is. Ennek összegyűjtése s utóbb szétosztása terén nagy szerepe volt a *budai és a pesti jótékony asszony egyesületeknek*. Pedig a pesti jótékony asszonyegyesület nagy kár érte, mert a több mint 700 szegényt ellátó pesti szegény intézetét, melyet a nádor rendelete értelmében a város 1833-ban vett volt át, az árvíz ledöntötte s most elsősorban arra kellett törekednie, hogy

ezeket a szegényházi szegényeket tudja felsegíteni.⁵²⁾ Mind a pesti, mind a budai jótékony asszonyegyesület derekasan kivette a részét a szegények ellátásából és a ruhaakcióból, amint erről a két egyesületnek június végén kiadott jelentése részletesen beszámol.⁵³⁾ Igen kedves ötlete volt a két asszonyegyesületnek az, hogy decemberben a hírlapok útján felszólított mindenkit, miszerint újévi jókívánatait ezúttal pénzzel váltsa meg. Az így összegyűlő összeg azután az árvíz utáni első tél viszontagságaitól szorongatott szegények felsegélyezésére fordítatik.⁵⁴⁾

Az előadott vázlatos ismertetés is meggyőz arról, hogy igaza volt a kortársnak, amikor ezeket a feljegyzéseket hagyta örökül ránk:

»Az egész április kiváltképen Ausztriában és Németországban *egy közönséges nagy szakadatlan emberszeretet ünnepe* vala, milyent Európa még soha nem ünnepelt ... A történettár ily közönséges *a legnemesebb emberszeretet* idegen nyomorúság iránti cselekedetek által bebizonyított *részvételének* példáját nem mutatja. Mint rendkívüli volt a szerencsétlenség, *oly rendkívüli volt a segedelem*, mely azoknak, kiket ez ért, adatott. Nagy szerencsétlenség nagy erényeket szül, csillagok az égen setét éjjel tündöklenek legfényesebben. És a jötevőségnek forrása még nem száradt ki, közel is, távol is, mindég folyvást bugyog.«⁵⁵⁾

Láttuk, hogy a végleges kárbecslés összege 28,540.000 pengő forint volt. Kezdetben, amíg csak hozzávetőleges becslések voltak, a kárt sokkal nagyobbra becsülték. Egy március 24-iki bécsi hírforrás a kárt még a valóságosnak közel háromszorosára becsülte:

»Bécs. Március 24. A budapesti iszonyú csapás miatti kárt e két fővárosban hozzávetőleg 70,000.000 pengő forintra becsülik! Mint-halljuk, a mi nemzeti bankunk két millió pengő forintot fog az itteni kereskedő-kar jótállása mellett a pesti kereskedőségnek kölcsönözni 2% kamatra.«⁵⁰⁾

Március 29-én már közölték a pesti lapok, hogy a kereskedőség kára számbavétegetett s mintegy 4,000.000 pengő forintra becsül

tetett.⁵⁷⁾ Ebből a kárból a választottság a gyűjtésből — amint láttuk — Budapest kereskedőinek 43.760 forint 15 krajcár térítetett meg, tehát alig többet, mint 1%-ot. A gyorsan talpraálló kereskedőosztály inkább kölcsönt és áruhitelt vett igénybe.

Általános részvét kísérte a könyvkereskedőket az őket ért kár miatt. Több lapban olvastuk az alábbi résztvevő sorokat:

»Azon intézetek közt, melyek a budapesti áradáskor tetemesen szenvedtek, megemlítendő: *Heckenast*, *Hartleben* és ifjabb *Kilián* könyvkereskedései, de mindenike közt legkíméletlenebbül dühöngött a pusztító elem *Heckenast* úr könyv- és rakházaiban. Hiteles tudósítások után mondhatjuk, hogy az ő gazdag tárának $\frac{7}{8}$ -da semmivé lett. S ez annál fájlatóbb, minthogy ő igen tetemes megbízási cikkelyein kívül Pesten a legerősb s legvállalkozóbb kiadó volt (ez utóbbi kivált a magyar újabb belletristicára nézve) s ennél fogva igen sok kész, mind Írónál, mind nyomtatónál már kifizetett s legközelebb szétküldendő munkája veszett el.«⁵⁸⁾

Heckenaston maguk a magyar írók igyekeztek segíteni s az ő javára szerkesztette gróf *Majláth* János és a *bécsi* Saphir Zsigmond az »Iris« című német nyelvű zsebkönyvet, majd báró *Eötvös* József az emlékezetes »Budapesti árvíz-könyv«-et.⁵⁹⁾

Megemlítünk egy-két érdekes esetet, amikor a károsult iparos, vagy kereskedő a sajtó útján igyekezett a közfigyelmet magára vonni.

A *Pesther Handlungszeitung*-ban jelent meg április 7-én *Argauer* Antal pesti polgári nőiszabómester nyílt levele, akinek üzeme a Váci-utcában a 412-es számú, a 3 gráciához címzett Mocsonyi-házban, a második emeleten volt. *Argauer* előadta, hogy mivel a Duna kiöntése miatt házáat és vagyonát elvesztette s nagyon segítségre szoruló helyzetbe jutott, kérni kénytelen vásárlóit, akik még tartoznak neki, hogy kötelezettségüknek tegyenek eleget. Az »adós fizess« felszólítást azonban reklámra is felhasználta, mert egyúttal ajánlta bécsi és párisi modelljeit is.⁶⁰⁾

Tomola Ferdinand műkereskedő május végén 10 féle, francia velin papirosra nyomott műlapot bocsátott közre az árvízről. Amikor ezt szélteben-hosszában hirdette a lapokban, üzleti hirdetését mindenütt ezzel a lirai bevezetéssel toldotta meg:

»*Tomola* Ferdinánd pesti műárus boltja, mely a borzasztó árvíz okozta kárai miatt folyó évi március 13-ról zárva volt, folyó május 24-én ismét megnyitván, azt a t. t. közönség pártfogásába tulajdonosának e nyomasztó állapotjában annál inkább ajánljuk, mert *Tomola* úr már 13 év óta ismeretes azon fáradhatatlan szorgalmáról, áldozatokról, melyekkel a serdülő szépművészetek honi vállalkozatok kivételében magának némi érdemet szerzett, e mostani gyász körülményekben pedig, fájdalom! szinte egész vagyonát elveszte.«⁶¹⁾

Ugyancsak a lapok hirdetési mellékletein jelentette be *Lenesé* úr, a »Honi Cimerlap« kiadója, hogy

»miután nemcsak kész edzett köveimtől, több risma papirosomtól; hanem majd mindenemtől megfosztván, »Honi Cimerlap« című munkám is, mely magyar, horvát és társországok ns. megyéinek címereit magában foglalja, az árvíz kártékonyága miatt Józsefvásárra meg nem jelenhetett.«⁶²⁾

De biztosítja az előfizetőket, hogy pénzüik nem vész el, mert a mű szeptember elsejére még is meg fog jelenni.

Igen kedves az a hirdetés, amelyben novemberben egy virágkereskedő hívta fel magára és áruira a figyelmet:

»UTASÍTÁS. *Virág- s gyümölcsfa eladás.* Az árvíz által megrongált Pest fölsegélésére jóltevőleg munkál csaknem egész Európa; maga a nemes Magyar nem leend részvétlen. Férjem minden keresetét és saját hozományomat, egy virág-tenyésztő intézet alapítására fordította. — Milyen állapotban, tudják azon szép érzetű honfiak, kik nemcsak szemlélői, hanem készpénzfizetéssel gyámolítói is voltak az árvíz előtt. Ez, mint sok más ezreket, ezt is semmivé tette. Szomorú romok állottak, hol előbb mosolygott a természet: de Isten, a jó emberek s magam megerőltetése új életre hozták, mit a mostoha hullámok örökre el akartak enyészetni. Intézetem, csak kedvelői ne

felejtsek, újra kedveskedhetik mindazokkal, melyek előbb gyönyörködtették. Van ott nevezetesen Camilla 97 fajta, mind virágzó . . . (Stb. stb.) Ezek azok, melyeket s melyek által magát a nemes nemzet bizodalma aláztatosa ajánlja Pesten a király utcában

Ns. *Bene Gergely* özvegye egy virág-tenyésztés s gyümölcsfa-eladás tulajdonosa.«⁶³)

A házomi ásókról az első megfelelő becslés március 24-én jelent meg. Ez a következőképen számol be:

»Utcáinkon szomorító tárgyakkal egyebet nem lát a szem. A külvárosokban temérdek ház hever halomba dőlve, a Belvárosban is sokféle romladozott épületek s repedezett falakat támasztó gerendák tűnnek elő; némely utcán a járás sem bátorságos. A ref. egyháznak semmi baja sem történt. A vármegye házának régibb része, a Nemzeti Színház, a kir. Curia épülete, a Károly-kaszárnyának egy része, a növendék papság laka és egyeseknek kitünőbb épületeik tetemesen megrongálódtak. *Pesten összesen 2281 ház dőlt le.* Ennyi romlás igen hihetővé teszi, hogy a bős hullámok dúló erejét földrengés is neveié, mit némelyek március 15-én négy és öt óra közt, tompa morajjal, ismét éjfélkor, érezték, sőt Esztergomból is írják e tünemény jelentkezését.«⁶⁴)

»A belvárosi nagyobb épületek közül — *írja egy március 28-iki lap* — legtöbbet szenvedte a kir. Curia épülete, egy része a növendék papság lakának és a megyeháza régi szárnya. Nemzeti Színházunk csak kevés ideig állott vízben s így az ottan okozott kárt aránylag nem mondhatni szerfölöttinek. A légszszvilágítás mindazon által sokat szenvedte (főleg a gasometer), mivel a műépület alatti pince beroskadt.«⁶⁵)

A pontos *házromlási statisztika* március végére került nyilvánosságra. Eszerint a *Belváros* 695 háza közül erősen állt továbbra is 456, nagyon megsérült 167, bedőlt 70. A *Lipótváros* 394 háza közül sértetlen maradt 256, nagyon megrongálódott 67, bedőlt 71. A *Terézváros* 1381 háza közül sértetlen maradt 166, nagyon meg-

rongálódott 404, bedőlt 811. A *Józsefváros* 1255 házából sértetlen maradt 249, erősen megrongálódott 115, beomlott 891. A *Ferencvárosban* az 529 ház közül csak 19 maradt épen, 72 rongálódott meg s 438 omlott be. Tehát *Pest* 4254 háza közül sértetlenül csak 1146 maradt, 827 nagyon megrongáltatott s 2281 össze is omlott. A budai oldalon a *Tabán* 927 házából épen maradt 879, megrongálódott 27, beomlott 21. A *Vízivárosban* 773 ház közül sértetlen maradt 595, megrongálódott 150, beomlott 28. Az *Országúton* és az *Újvárosban* a 789 ház közül 549 maradt sértetlenül, megrongáltatott 85, beomlott 155. Tehát a *budai keleti külvárosok* 2489 házából 2023 sértetlenül úszta meg az árvizet, 262 megsérült és 204 össze is dőlt.

Óbuda mezőváros 767 házából csak 91 maradt épen, 274 nagyon megsérült és 397 beomlott.

Pesten, Budán és Óbudán az ár eltakarodása után tehát 2882 háznak a romja s 1363 erősen megrongált ház mutatta a lefolyt árvíz rettentő romboló erejét.⁶⁶⁾

A tömeges házomlást az egykorúak azzal magyarázták, hogy a szegényebb külvárosokban, ahol a legtöbb házomlás volt, a házak nem égetett téglából, hanem vályogból épültek; hogy az ár oly erővel zúdult a mélyebben fekvő külvárosokra, hogy azok házait valósággal tövükben mosta ki; hogy a víz által hozott jégdarabok a házaknak vágódva valóságos faltörő kosként hatottak; hogy a talaj főnyes lévén, a talajvizet igen nagy mértékben átengedte s így a ház alulról könnyen s idő előtt átázott, így aztán az alapjában meggyöngült ház nagy terhénél fogva összerogyott. Különben a csatornák is valósággal felrobbantak, mert különböző helyről nyomulván beléjük a víz, a közbekerült levegő nem tudott magának különben utat találni. Az alulról jött nyomás nem egy boltozatot megrongált, ami magával hozta természetesen a fölötte levő ház beomlását is. Így omlottak be házak az ártól menten maradt területen is.⁶⁷⁾

A megrongált pesti házak felbecsült kárösszege a következő volt:

a Belvárosban esett kár	1,071.040 forint
a Lipótvárosban	545.706 «
a Terézvárosban	3,686.334 «
a Józsefvárosban	3,198.557 «
a Ferencvárosban	1,999.087 «
összesen.....	10,500.724 forint

váltóban.⁶⁸⁾ Ebből a kárból megtérítették a gyűjtésből 682.480 és fél ezüst forint. Figyelembe véve a váltó és az ezüst forint közötti értékkülömböt, a pesti háztulajdonosok összkárának közel 15%-a térített meg.

Történtek házomlások még a víz eltakarodta után is, például április 24-én egyszerre két helyen is:

»A veszedelem napjai még nem lebegőnek el egészen Pest városa fölött — írta az eset kapcsán az egyik hírlap —. Mindenütt hallani dülöfélbeni vagy leroskadt házakról beszélni, melyek eddig erős alkotmányuknál fogva minden veszéllyel dacolni látszanak. Ugyanis április 24-én, épen déltájban, az írj világ-utcai (Semmelweis-utca) Sas-vendégfogadó egyik része leomlott, a másik tetemesen megrongálódott. Ugyanezen nap egy másik ház is összeroskadt a belvárosban, melynek pincéjéből a vizet már egészen kiszivattyúzták. Méltó aggodalom foglalja el szívét sok házbirtokosnak, ki eddig támaszokkal hive védhetni házáat az álnok elem ereje ellen.«⁶⁹⁾

Még október 21-én is volt házbeomlás, mely két kőműves inast agyonütött s egyet súlyosan megsebesített. A Csekonics-ház egyik boltíve omlott be, amikor ép megerősítésén dolgoztak. Mint utóbb kiderült, a Kecskeméti-utcán a Csekonics-ház előtt az arra haladó kocsik túl sebesen mentek s ez a rázkódtatás okozta, hogy a beázott alapfalak bedőltek.⁷⁰⁾

A nádor által kinevezett *királyi biztos* már az árvíz alatt nagy tevékenységet fejtett ki. Ennek volt köszönhető, hogy az életben

maradt lovak és szarvasmarhák még az árvíz alatt kivetettek a városból s hogy 17-étől kezdve a Kemnitzer-háznál kikötő gőzhajókkal bárki átmehetett Budára. Azoknak, akik Pestről nem Budára, hanem valamely egyéb közeli helységbe akartak menni, a királyi biztostnál kellett előbb jelentkezni.⁷¹⁾ *Lányai* — mint elmondtuk — hivatalát az árvíz alatt a megyeházán, azután a szervitáknál tartotta.

V. Ferdinánd már márciusban felhatalmazta a nádort, hogy szabadon rendelkezhet nemcsak a magyar kir. kamarával, hanem akatonaságot is szabadon felhasználhatja a netáni közmunkáknál.⁷²⁾ A nádor és *Lónyai* éltek is ezzel a felhatalmazással s az olcsó és serény katonai munkáskezeknek igen nagy szerepe volt abban, hogy Pest szinte alig hihetően hamar visszanyerte régi arculatát.

Egyik legfontosabb teendő volt egy *szükségkórház* felállítása. *Szász* Mátyás pesti tanácsnok és *Appel* József százados polgár ezt a feladatot pompás gyorsasággal hajtotta végre. 36 óra alatt állítottak fel egy tábori kórházat 600 beteg számára, amelyet március 25-én már át is lehetett adni a városi polgári kórház-ügyelőnek. *Lónyai* a nádor főherceg megbízásából már március 25-én közölte írásban a nádor magas megelegedését a két érdekelttel. A nádor az újonnan felállított tábori kórház igazgatójává *Stahly* Ignác kir. tanácsos, egyetemi tanárt nevezte ki. Csakhamar 300 betegét ápolták itt az árvíznek. *Stahly* mellett *Csausz* Márton segédkezett az igazgatói teendők ellátásában. Főorvos *Pongrác* Mihály és *Dietrich* Lajos lett, akik mellett 2—2 alorvos működött. A kórházban gyógyszerterát is állítottak fel, amelyben egy igazgató és egy segéd dolgozott. A tábori kórház felállítására azért volt szükség, mert az árvíz a kórházak nagyrésztét is tönkretette. Bár csak 25-én lett teljesen kész a berendezés, de már 21-én megkezdte működését.⁷³⁾ Április 11-én meglátogatta a kórházat a nádor felesége, fiának *István* főhercegnek társaságában. Ekkor már 328-an feküdtek az öt teremben. Ugyanezen a napon meglátogatta

a nádorné és fia a Ludoviceumban elhelyezett anyákat és csecsemőket is.

A *Ludoviceumban* nagyon sok hajléktalanná vált maradt a víz eltakarodta után is. Ezért *Lányai* böjt 5-ik vasárnapjának előestéjén arra kérte a es. kir. tábori lelkészséget, hogy a Ludoviceumban lévő házikápolna szenteltessék fel. *Czigler* Ignác tábori főpap még azon éjjel elő is készítetett mindent s másnap felavatta a kápolnát s nagymisét celebrált benne. A katonai zenekar egyházi zenedarabokat adott elő. A szentbeszédet *Müller* könyvárus saját költségén kinyomatta s a hallgatók közt kiosztotta.⁷⁴⁾

A tömegszállításokon az összegyűlt tömeg fegyelmezése nem kis feladat volt. Szeptemberben a *Nemzeti Lovardá-ban* elhelyezett hajléktalanok közül egy nő veszekedés közben egy városi poroszlót egy paradicsomos fazékkal úgy fej bevágott, hogy az nyomban szörnyethalt.⁷⁵⁾

A *katonaság munkaerejének kihasználására* már azért is szükség volt, mert egyes iparágakban nagy *munkáshiány* mutatkozott. Az *egyik újság* március 22-iki száma arról panaszkodik, hogy kénytelen két számot egyben és képmelléklet nélkül adni, mert a munkások a nyomdából elszéledtek s elveszett javaikat keresgélnek s így a lapot alig lehetett előállítani.⁷⁶⁾ A *Nemzeti Színház* még májusban is panaszkodik, nemcsak azért, hogy látogatói közül sokan elhagyták Pestet, hanem azért is, hogy a díszletfestők és a díszletmunkások még most sem álltak valamennyien munkába.⁷⁷⁾ Az alsóausztriai es. kir. kormányzék már április legelején közölte hirdetményében minden ausztriai *kőművessel és áccsal* Budapest siralmas állapotát s felszólította őket, hogy akinek nincs munkája, siessen oda, mert ott bő keresetre van alkalom.⁷⁸⁾ Azonban még ez sem volt elegendő, mert *Lányai* királyi biztos június elején hirdetményt tett közre, amelyet minden hazai újság leközölt s ebben felszólította az országot valahány *kőműveslegényét*, hogy jöjjön Pestre s álljon ott munkába, mivel

»a sok építésre igen számos magát jól értő kőműveslegény kívánatik, kik itt az építőmestereknél jelentkezés után azonnal munkát kapandnak. Hazánk hatóságai kéretnek tehetségük szerinti nyilvání-tásaért ennek a körülménynek.«⁷⁹)

Kedves szövegezése miatt álljon itt egy hirdetmény, amely *szabólegényeket* keresett:

»UTASÍTÓ. *Felszólítás szabólegények iránt.* Miután a pesti nagy árvíz eltakarodott, a legénységnek nagyobb része is, a vizet követvén. Pestről elutazott, mégpedig oly nagy számban, hogy a mesterek felette nagy szűkében vannak a legényeknek, — s többek között alulírott is, vidéki kegyes pártfogóit illendően ki nem elégíthetvén — felszólítatnak általa ezennel a hazánknak minden városában létező asszonyi szabólegények, kik magukat munkáikban tökélyeseknek érzik és kedvük volna nálam munkába állani, minden halasztás nélkül Pestre jönni ne késedelmezzenek. Tízennyolcat elfogadhatok. *Jegyzés:* Vándorkönyveikbe mindjárt helyben lehet beiktatni, hogy egyenesen hozzám indultak. — Lakásom Pesten a váci utcában a három Gráciánál igen is ismeretes Moesonyi házban 412. szám alatt az első emeletben. Pesten 1838-ki május 18-án

Keresztessy Sámuel s. k.
polg. asszonyi szabó
mester.«⁸⁰)

Az árvízszűjtotta Pesten, ha nem is az azelőtti méreteken, de hamar megindult az élet. Ha az árvíz alatt a pánik és a pillanatnyi kilátástalanság borulátóvá is tette a jövőbe tekintő embereket, ezt a sötétenlátást csakhamar derűs bizakodás váltotta fel. A Pozsonyban megjelenő *Hírnök* pesti levelezője már március 22-én bizakodó hangú jelentést küldött lapjának:

»A vízőzön által okozott károk korántsem oly iszonyúak, mint ezt az apály előtt hittük s mint talán a nagyobbuló hír országszerte kürtöli. A szilárd anyagú épületek közül még egy sem omlott össze; repedezések azonban sokon mutatkoznak, annyira, hogy némelyeket dúccokkal is támogatni kell; ha nem mellőzhetetlen szükségből is, legalább óvatosságból. Pest néhány év múlva ismét kiforrandja e csapást, sőt *már most is oly élénk*, oly sürgő népü, hogy *belső élete épen*

semmi elakadást vagy csökkenést nem gyanított. A vásári nép, mely nem remélhetett számmal jelentkezik, félelem nélkül tapossa a támogatott elejü ház kövezetét, legkevésbé sem aggódva képzel veszélyen, melytől a félénk városiak némelyike minden pillanatban retteg. Úgy látszik, Pestnek még szebb jövődjé van, mint minőt eddigi emelkedésének irányából következtethetünk: s e szép jövődjé gyorsabb felvirradtál alkalmasint leginkább mostani balesete fogja eszközölni.«⁸¹⁾

Egy Bécs-ben március 28-án kiragasztott *felhívás* szintén osztozott ebben a derülátásban:

»A magyar nemzet, — írta a kiáltvány — de az egész birodalom lakossága biztos kezesek nekünk arra nézve, hogy minden áron azon lesznek, miszerint Pest nem csak régi alakját fogja visszanyerni, hanem *phönixként új dicsfényben fog kiemelkedni romjaiból*. Nem! Pest nem fog megszünni Magyarország dics- és fénypontja lenni.«⁸²⁾

Már április 1-én felröppent egy jelszó, annak az öse, amely a szegedi árvíz kapcsán Ferenc József szájába adva közmondásossá lett: »*Pest még szebb lesz mint volt*«. Ez volt annak a hírlapi cikknek a címe, amely, miután bőségesen elmélkedett az általános részvétről, új tervekről, ezzel fejezte be mondanivalóit:

»Azonban akármi történnék ez elpusztult külvárosainkkal, annyi bizonyos, hogy *Fenséges Nádorunk fővárosunkat újra és szebbé fogja alkotni*. Adjon az ég, a minden dicsőítésen felülálló Főherceg-Nádorunknak e nagy munkához hosszú kort és ifjú erőt.«⁸³⁾

Az árvíz megadta a lökést ahhoz, hogy a közvélemény felismerje azt a *helyzeti erőt*, amelyet *Budapestnek földrajzi fekvése ad*. Sokaknak az adott biztos reményt Budapest jövőjére nézve, hogy felismerték annak hatalmas geopolitikai energiáját. A *Der Spiegel* már március 31-én hangot ad ennek: hangsúlyozván, hogy *Budapest földrajzi helyzeténél fogva szíve Európának*. Amellett, hogy a közepén fekszik a Monarchiának, partjain fekszik egy hatalmas folyónak. Klímája egészséges stb.⁸⁴⁾

A *Társalkodó*-nak egy májusi cikke határozottan meg is jelöli, hogy mi Budapestnek a feladata. »Budapest jövődjé« írja többek

közt, »még a nemzeti kereskedelem terén túl is szép kilátású, mert fekvése, ifjú pezsgő ereje s világkereskedelmi tekintetben már is fontossága, azon szerepet látszanak számára kijelölni, hogy a Középeurópa és a Kelet közt rakodó hely legyen«. Hangsúlyozta ez a cikk, hogy az országnak törekednie kell arra, miszerint a világkereskedelemben visszatérjen Pest iránt az a bizalom, amely megvolt az árvíz előtt.⁸⁵⁾ Ez a cikk is hangsúlyozza, hogy milyen jó lett volna a vész napjaiban az állóhíd. Reméli, hogy most végre meglesz.

Ez a reménykedés, hogy egész sereg függő kérdés fog most megoldatni, általános volt. *Jankovich* Antal ekkor megjelent Budapestről szóló könyvének ismertetése kapcsán *Schedel* Ferenc sietett is leszegezni ezt a reménykedést:

»A dunai közlekedésről szólóban szerző az állóhíd minél előbbi létesülése iránt fejezvé ki buzgó óhaját, nem lehet referálónak ez alkalommal aggodalommal nem érdekelnie, miképen a márciusi katasztrófa által annyi más közügy, intézet, üdvös javítás s általán jóléti s műveltségi haladásunk több időre való visszalökésével, ezen teljesüléséhez már oly közelítő reménységünkben is néhány időre talán vissza vagyunk vetve. Nem tartozik ide, arról elmélkedni, hogy miképen alighanem jobb fordulat vészen a ránk borult veszély, ha egy, bár hídoszlopon, mint megannyi hatalmas jégtörőn a Duna félelmes fagyömegei összetörődnek vala s referens nem is competens e tárgyban; de azt bárhol és helyén lenni hiszi, felkiáltunk: *Ne csüggedjünk el!* sőt osztozzunk azok érzelmében, kik most annál élenkebben reménylik a haza atyái bölcs gondoskodásától, hogy a *Duna szabályozása* egészben munkába vétetvén, a *budapesti állóhíd* annál biztosabb alapon emelkedve fogja az elválasztott két várost a haza javára és dicsőségére összeforrasztani.«⁸⁶⁾

A levegő egyszerre tele lett megoldást követelő feladatok emlegetésével. »Töltés, csatorna, állóhíd« foglalta össze három szóban tömören a megvalósítandó feladatokat az egyik hírlap, követelvé, hogy készíttessenek el ezek tervei s a kormány azok megvitatására, hívja össze az ország rendjeit.⁸⁷⁾ De a megyegyűlések is ezt vissz-

hangozták s egyik felirat a másikat követte, amelyben követelték Budapest árvízvédelmének megszervezését s a fenti munkák elvégzését. *Budapest sorsa egyszerre országos érdeké lőn*, az ország osztatlan közvéleményének érdeklődési terébe lépett.

A Parisban megjelenő *Journal des Débats* is megemlékezett a pesti katasztrófáról s ez a lap is reménykedve írt Pest jövőjéről. Ez a lap Budapestben a liberalizmus modern szellemének keleti bástyáját s közvetítőjét látta kelet felé. Hitte, hogy a katasztrófa, amely vizsgálja az ország áldozatkészségének, hamar a feledés homályába fog elmerülni. Remélte, hogy az ország erejének ragyogó bizonyosságát fogja adni s *nem is sokára szerencsés jövőt fog Pest megérni.*⁸⁸⁾

A *külföld bízott* Pest jövőjében. A *magyarok rajongani* kezdtek Pestért. Egymást érték a tanácsok, hogyan és miképen lehetne Pestet szebbé tenni. A *Hírnök* május elején pesti levelében egész sereg szépítési tanáccsal szolgált:

»Több kívánságai volnának a pesti közönségnek *városunk szépsége eszközlése tárgyában*: így a fő országos utakat, úgymint a váczit, kerepesit, üllőit és magát az országutat (tehát a belső körutat, a Rákóczi- és az Üllői-utat) *sorfákkal kellene beültetni*, ezen felül még egy *külön sétatért* alkotni. Erre legalkalmasabb volna a nagypiac (Erzsébet-tér). Végképen el kellene itt pusztulni a vásári sátoroknak. Igaz ugyan, mostan az utolsó szerencsétlen vásárkor jó szolgálatot tettek ezen sátorok, de Isten mentsen meg, hogy még ily szolgálatot tehessenek. Ezen sátorok tűzveszéllyel fenyegetik a város ezen részét, ezenfelől a gyönyörű tért elrontják.«⁸⁹⁾

Szemere Bertalan tanulmányserű cikket írt május elején »Pest jövődjéről szépítési tekintetben«. Cikkében összegezte külföldi tanulóútjainak eredményét s jellemezte Londont, Parist, Bécsot, Berlint és a hollandiai városokat építészeti sajátságaiik szempontjából. Majd olyan terveket szó Pest jövőjét illetően, amelyek csak igazán fanatikus kebelben születhettek meg. *Pest jövődje*

oly nagy, állította, *hogy túllépi a legcsapongóbb fantázia határait is.* A lelkes cikket így végezte be:

»Ily elemekből lenne Pest szép, roppant és csudálandó várossá. Eként lenne a magyar szellemnek teljes kifejezője s képviselője az országnak ...

Így támadna egy pompás arcú város, melyet az idegen nemzeteknek Fekete-tengerbe siető hajói ágyúikkal s lobogóikkal csudálkozás közt üdvözlőnének.«⁹⁰⁾

Hogy milyen érzelmeket váltott ki a magyarság lelkéből a Pestet ért katasztrófa, azt a szemtanú s az érzelmeket átélt báró *Podmaniczky* Frigyes foglalta össze legtömörebben s legjellemzőbben naplótöredékeiben:

»Az 1838-ik évi vízáradás Pest városát majdnem tönkretette. — írja. — A veszély sohasem gyanított vagy bekövetkezhetőnek képzelt azon fokot érte el, melyen túl csak a végmegsemmisülés lehetséges; sokan azt vélték, hogy Pestből, a tapasztaltak után Ítéelve, sem a kereskedelemnek, sem az iparnak, sem a jólétnek s gazdagságnak biztos menedéke nem lehetend soha többé s mégis *az a vészteljes évszám alapította s gyökeresítette meg tulajdonképen a magyar nép szívében a főváros iránti érdeklődést s előszeretetet*, melynek a negyvenes évek folyamában annyi bátorító anyagi és szellemi eredményeit szemléljük. Mikor végigvillant százazrek lelkén ama borzadály telj es gondolat: hátha Pestet végleg elsepri vala az ár; — csak akkor kezdették megérezem a hazának milliói, mit vesztek volna az ország központjának végpusztulása következtében. Lázás kíváncsisággal kísérték azontúl mindazon intézkedéseket, melyet Pest biztosítása érdekében nagyjaink s a hatóságok által kezdeményeztetek s legtöbbyire, az akkor létező állapotokhoz viszonyítva, csodálatos gyorsasággal végre is hajtottak. A magyar rendszerint gyorsan feledi az őt ért csapásokat. Alig változik jobbra sorsa s már is mosoly ül ajkain a nemrég hullatott könnyek helyében. Pest vőgpusztulásának csak képzelete is népünk ez ősi jellegét, a fővárosban történők körüli érdeklődést tekintve, teljesen megváltoztatta. Ki-ki akart s tudott is valamit tenni, gondolni, eltúrni, vagy javasolni, amiből az ő hite szerint legalább Pest jövőjére remény s áldás sugározhatik. Hogy Pest népéről mint magyarról szólok, teszem azért, mert rendszeren a hozzánk letelepülők első sorban gyengéink s fogyatkozásaink elsajátításai által egyesülnek s válnak velünk egyvé.«⁹¹⁾

Ilyen közhangulat közben indult meg az ár eltakarodása után a romokban álló Pest újjáépítése. *József nádor*, akinek Pest annyi sokat köszönhet, maga járt elől a munka elindításában s kitűnő segítséget kapott szerencsés kézzel kiválasztott munkatársában, Lónyaiban. Már március 21-én elrendelte a *Múzeum* épületének további építését, gondoskodván a napszámosok és iparosok élelmezéséről. A nádor személyesen győződött meg arról, hogy mi kárt tett az árvíz az építkezésben s meg is neheztelt *Pollákra*, hogy nem találta őt és munkásait az épületben. *Pollák* március 24-iki jelentésében szinte elkeseredve írja, hogy a nádor őt azért nem látta, mert a vízzel még fedett részen dolgozott, hogy a víz és iszap lefolyásának utat csináljon. Munkásai viszont a régi múzeum-épületen dolgoztak a veszély elhárításán. Különben az árvíz az alapokban nem okozott különösebb kárt, *Pollák* azonban biztonságból két lábbal mégis emelte a földszinti szobák padlóját s ezért alacsonyak a múzeum földszinti helyiségei.⁹²⁾

Igen fontos kérdés volt az átázott lakrészek újra lakhatóvá tétele. Ezért sietett a *Hasznos Mulatságok* már március 31-én külön cikkben kioktatni az embereket, hogy »mire kell vigyázni, hogy a lakrészek vízáradás után az emberek egészségének ne ártsanak?«⁹³⁾ Hogy a megingatott alapú házak kíméltsenek, a királyi biztos azonnal eltiltotta az utcákon a sebes hajtást. Erre az intézkedésre az összeromlott csatornák és a behorpadt úttegek miatt is szükség volt.⁹⁴⁾ Április elején köttetett meg a szerződés *Turteltaub* és *Ullmann* pesti hajótulajdonosokkal, hogy a kárvallott pesti háztulajdonosok részére Pozsonyból Pestre nagyobb mennyiségű téglát szállítsanak, 1000 darabonként 8 pengő forintnyi viteldíj mellett. A két hajótulajdonos önként elengedett 1000 darabonként a szállítási díjból 3 pengő forintot s 5—600.000 téglát szándékoztak ezrenként a 8 forintnyi viteldíj helyett 5-ért Pestre lehozni. A nádor a nemes tett felett azonnal kifejezte magas megelégedését s a két vállalkozó nemeslelkűségét közhírré is tétette.

Április elején Pestre jött *Förster* Lajos bécsi építész, aki, a károsultakon segítettő, közhírré tette, hogy 6-tól 20-ig, amíg Pesten tartózkodik, készséggel áll mind tanáccsal, mind tettel azok rendelkezésére, minden honorárium nélkül, akiknek házait a Duna áradása kapcsán kár érte.⁹⁶⁾

A középületek közül még meg kell futólag említenünk a *vármegyé-éi* a *városháza* renoválását. A megye április 29-én tartott közgyűlésén határozta el székháza leromlott régi szárnya helyett új kétemeletes szárny építését. A határozatot gyors kivitel követte. Július közepén egyik hírlap már így örvendezhetett:

»Azon épületek közt, mellyek víz általi megromlításuk után új alakban, csínnal, nagyszerűséggel emelkednek fel, különösen említést érdemel a megyeházának granátos-utcai (Városház-utca) része. Ennek szétbontásán naponként számos kéz dolgozik, mely az újvilág-utcai (Simmelweis-utca) résszel összehangzólag fölépülvén, a tisztviselőségre kényelmet, városunknak pedig díszet fog kölcsönözni.

A pesti városi tanács 1837-ben visszatért az 1807-es határozathoz, hogy a városháza a helyén marad, de második emeletet építenek rá. 1838 február 21-én jött meg a helytartótanács hozzájárulása, de közbejött az árvíz s a »királyi szépitő bizottság« ezért 1839-ben végre új építési szabályzatot adott Pest város számára. Ennek az elgondolásnak a régi terv nem felelt meg. A bizottság erősebb falakat, az épület alatt pincét és magasabbra emelt padlózatot kívánt. Ez vont a maga után a boltozat s az pedig az egész épület emelését. A falak megkívánt vastagsága miatt le kellett bontani a régieket s ezért a régi terv kivitele lehetetlenné vált. így bízott meg *Kaszalik* Ferenc építész, hogy dolgozzon ki egy új tervet. A tér alacsony fekvése miatt a közgyűlés ugyan el akarta vetni az átépítés tervét, de az végül is diadalmaskodott. Az átépítés kapcsán telekszabályozás is történt s bár a régi épület falainak egy részét beillesztették az újjáépítési tervbe, a kivitelezés után a városházát mégis egészen új épületnek lehetett tekinteni.⁹⁸⁾

Éppen azért, mert Pesten *építkezési szabályzat* gyanánt tulajdonképpen az 1788-as tűzrendészeti szabályzat szolgált, az árvíz tanulságait érvényesítendő a házak újjáépítése május 14-éig tiltva volt. Ekkor oldatott fel az építkezési tilalom. A szépitő bizottság ekkor előírta, hogy az építkezésnél miket kell okvetlenül betartani. Minden építeni akaró köteles volt tervét a bizottságnak bemutatni, hogy az intézkedhessen különösen az oly építkezéseknél, amelyek az utcák és terek szabályozási terveit érintek.⁹⁹⁾

A hatalmas méreteket öltött építkezés és renoválás, amelynél a királyi biztos a katonaság közreműködését is igénybe vette, nagyon sok téglát használt fel s ezért szükség volt egy *téglagyárra* is. A téгла árának nagyon is érezhető emelkedése egyrészt lassította az építkezések előhaladását, másrészt csökkentette az építési kedvet. A konjunktúrát kihasználható állított tehát fel *Miesbach* Alois, nagy bécsi téglagyáros Pesten is téglagyárat, amely évi 15—18,000.000 darab téгла előállítására rendezkedett be. Mivel az árvíz óta a tűzifában nagy hiány mutatkozott, az új gyár a kiégetésnél nem fát, hanem kőszén alkalmazott. A vállalatot *Görlich* Károly vezette. A nádor és Lónyai örömmel látták az új vállalkozást, már csak azért is, mert az már a téglagyártás megkezdése előtt is többszáz szegény embernek nyújtott munkaalkalmat s így megélhetést. Június utolsó napjaiban a nádor és a királyi biztos meg is látogatták az új vállalat színhelyét s ott a nádor tetszését fejezte ki a látottak felett s *Görlichet* további szorgalomra buzdította.¹⁰⁰⁾ A *nagy építkezés felhajtotta az építőfa árát* is. November végén bejárta a sajtót a következő helyzetkép:

»A pesti sok építés hatása a haza távolabb részeiben is érezhető vala. A faeszközök ára mindenütt emelkedik, mivel a főbb áruhelyekről tömegesen szállítanak és szállítanak épületfákat Pestre. Az építőmunkások pedig országszerte úgy megritkultak, hogy több helyen a megkezdett építéseket nem végezhetek be. Mennyiben ez némi káros befolyású volt, annyiban az építetöket kivéve a nagyobb pénzforgás haszná kiegészíté a hiányt.«¹⁰¹⁾

Nem lesz érdektelen, ha néhány szemtanú felsorakoztatunk s idézzük tapasztalataikat arról, hogy milyen volt 1838-ban az épülő Pest. A *Rajzolatok* munkatársa *május legelején* járta be a külvárosokat, legfőbbképen a Terézvárost s megírta tapasztalatairól a magyar hírlapirodalom első színes riportját. Ez a két folytatásos lírai hangú beszámoló még csak romokról tud beszámolni.¹⁰²⁾ Bezzeg egészen más a tapasztalata, amikor a *június közepi állapotról* számol be:

»Városunk a munkásság színhelye. Az építő katonaság valóban köztiszteletre méltó munkásságot fejt ki; *az általuk épülő nagy mennyiségű ház, jobbadán már fedél alá jó.* A házak ablakai csaknem oly magasra emelvék, mily magas külön helyeken a víz volt s e szerint *a telkek is feltöltettek.* Az *utcák magasbra emelésével* is számos kéz foglalatoskodik. Az *országút* egész hosszában majd félőlnyire töltetek fel. Bécsből néhány *szobaszárító* került városunkba, kik a szobában vaslemezekon széntüzet élesztenek s napközben égésben tartják.«¹⁰³⁾

A július közepi állapotról így számol be a *Hírnök*:

»A beköszöntött hónapok rekkenő melegségét valamennyire enyhíté a tegnapi virradón hullott permeteg: ez azonban csak oly parányi volt, hogy alig áztatá keresztül az *iszonyú portömeget*, mely a két város Duna-részét s Pestnek *feltöltött utcáit* naponként fölleg gyanánt lépé. Lehetetlen volt sajnálkozás nélkül tekinteni a hőség által megizzasztott s a szél sodorta homok által szinte beiszapolt arcú munkásokat. De hiában, ennek így kell lenni. Használni kell az időt, míg nem késő. S valóban használtatik is mindenfelé. *Már száma sincs a tető alá jutott új házaknak.* Nemzeti Múzeumunk építése is annyira haladt, hogy rövid időn az óépület lerontására kerül a sor s így az abban lévő mindennemű ritkaság és kincs a Ludoviceába fog kihordatni s ott időközileg felállíttatni.«¹⁰⁴⁾

Október végéről is van egy bőséges beszámolónk, amely annak idején a *Rajzolatokban* jelent meg:

»Pest, a víz által annyira szétrombolt Pest, most újra él: *villámsebességgel épülnek, rövid idő alatt most mindenütt szebb, rendesebb, erősebb házak.* A Duna-parton a »*Vidra*« erősen munkálkodik, mely

merítése 14 kocsit rak meg homok, sár s kövekkel. Ezen tisztításnak kettős haszna van: *mélyebbé ássa a Dunát, a felhozott anyaggal a partot emeli magasabbra.* A Leopoldváros mindig elevebb. Azt gondolta volna az ember, hogy az áradás majd lenyomja az építési kedvet, de még jobban buzdítá azt. Az órjási új *Múzeum*, mely erősségében és nagyságában ezredek múlva is hirdetni fogja, hogy ezt a hazának egy nagy Nádora emelő, napról-napra magasabbra emelkedik. — Az ágyúsok kaszárnyáján felül három hónap alatt emelkedett fel Lichtl nagyszerű, pompás *cukorgyára*. Ez is Pollák úr munkája, mely párját keresi. Azon szerencsétlenekek, kiknek télire nincs lakásuk, a most újonnan épült házakba osztják el, valamint a Ludoviceumban 11 száz embernek még a télen szabad lakás van megengedve. Szapáry Ferenc gróf a kerepesi-úton egy nagy épületet emeltete, melybe 50 szerencsétlen háznélküli családot fogadott. Hála és köszönet az ily nemes emberbarátoknak! A nemzeti lovaglósiskola is a víz által károsultaknak még folyvást lakul szolgál.«¹⁰⁵⁾

Érthető, hogy a nagy fellendülésben már május elején *felment a házak ára*. Egy házért a Király-utcában, amelyért az árvíz előtt árverésen is csak 36.000 forintot lehetett elérni, most 40.000 felül ígértek. Némely teljesen lerokkadt ház telkéért a venni szándékozók többet ígértek, mint amennyit az árvíz előtt az egész házért adtak volna.¹⁰⁶⁾

Az újabb *árvízveszedelmet elhárító intézkedések* létrejötte is a nádor erélyének köszönhető. Majdnem ezer embert rendelt ki a határra s rövid idő alatt elkészíttette a váci gátat, amely aztán Pestet 1876-ban meg is védte az árviztől.¹⁰⁷⁾ Október közepén már írják a lapok, hogy a nádor intézkedésére óriási munkával elkészültek már a töltések: *egyik* a Duna mellett az alsó fapiactól a tábori kórház felé a vámház mellett a Ludoviceum felé fekvő temetőig, a *másik* a váci út melletti puskaporraktártól a temető mögött a vámház mellett, a régi s most egy öllel felemelt töltéssel egyesülve a cukorgyár felé halad s ott találkozik a töltéssel együtt szintén felemelt országúttal. Mindkét védőtöltés oldala ki van gyepezve s teteje fővenyes lévén, kellemes sétaút. A városi

házak alsó végsorától a vámházig a Soroksár felé vivő töltésnek dunai oldala kövekkel rakatott ki s a végén volt vámház kivitetett a határkocsmáig.¹⁰⁸⁾

Részletesen beszámol erről a nagy tevékenységről naplótöredékében *Podmaniczky* is:

»Mikor néhány hóval a vízáradás után Pestre érkezénk, javában folytak a biztosítási munkálatok s mi keservtől kísért érdeklődéssel szemléltük meg naponta, mint emelkedik itt vagy amott egy gát, feltöltött út, vagy tér, mely Pest városának kétségbeejtő lejtmereti viszonyain könnyíteni s javítani van hivatva. Így emelkedett lázas gyorsasággal az úgynevezett váczi-gát, azon útdarab, mely most az osztrák-magyar államvasút indóházától a kis sörccsarnokig terjed. Ugyanakkor készült e gáttal összeköttetésben az a töltés, mely a Lehel-utcán végig az Aréna-útig látható most is, de amely rövid időn mint már szükségtelen el fog tűnni. A Váczi-körút, valamint a Károly-, Múzeum- és Vámházi-körutak, nemkülönben a Kerepesi-, Üllői- és Soroksári-utak felszínének emelése s a soroksári gátnak megalkotása ugyanakkor nemcsak kezdeményeztetett, de József nádor Ő Fensége erélyes s mindenre kiterjedő tevékenysége s érdekeltsége folytán végre is lőn hajtva. Rövid néhány hónapnyi időköz alatt Pest városa az erődítések által mintegy körülsáncoltan, a közelében hömpölygő áldásdús, de veszélyes szomszéd előtt bevehetetlen védelmi állapotba helyeztetett. Ama néhány ledőlt s roskadozni kezdett ház részint eltávolított, részint tatarozás által oly állapotba juttatott, mely az első emeletig ért vízszin borzadályait képes volt elfeledtetni. Mi roppant kár, mi milliókra menő vesztesség háramlót által fővárosunkra, hogy akkoron uralkodó viszonyoknál s a reánk súlyosodó körülményeknél fogva még nem valánk azon helyzetben, legalább a tabularasa-t mutató városrészekben egy a Lipótvárost megközelítő végleges szabályozást vihetni keresztül.«¹⁰⁹⁾

Hogy az említett nagyszabású építkezés megindulhatott, azt a kiosztott segély mellett *kölcsönök* tették lehetővé. A *bécsi Nemzeti Bank* a bécsi kereskedőség garanciája mellett kétmillió pengő forint kölcsönt adott 2% kamatra a pesti kereskedőségnek. *Rotschild* báró pedig egymillió váltó forintot ajánlott fel 4% mellett bizonytalan idejű visszafizetésre magának Pest városnak.¹¹⁰⁾

A feltámadt építkezési kedvet néhány számadat mindennél jobban szemlélteti. 1834—1837 közt Pesten a pesti és a vidéki építőmesterek összesen 237 házat építettek. 1842 és 1845 között pedig összesen 343 ház került tető alá. Ezzel szemben az árvízet követő négy év alatt ezek az építőmesterek (az építő katonaság munkája nincs beleszámítva) 1164 házat építettek: mégpedig 1838-ban 424-et, 1839-ben 435-öt, 1840-ben 176-ot s 1841-ben 129-et.¹¹¹⁾ Tudván azt, hogy Pestnek az árvíz előtt 4254 háza volt, melyből 2281 dőlt be s tekintve azt, hogy az új házak a leomlottaknál nagyobb méretűek voltak, látjuk, hogy Pest az épületeit ért csapást már négy év alatt ki is heverte s a további négy év alatt azt túl is haladta.

Említettük a fenyegető *tűzifa-hiányt*. Ezt részben a kisebb felhozatal okozta. A környékről a hetivásárookra szekereken 400—500 öllel hoztak kevesebbet a szokottnál. Másrészt a nyári nagy és szokatlan használat is, mert a téglá- és a mészégetés szokatlan tömegű tűzifát használt fel. Október közepén a fa ára drágulni kezdett s ekkor a hatóság intézkedett, hogy hozassék elegendő tűzifa Pestre és Budára. Az »Erős« nevű gőzös november közepére két uszály fát hozott Pestre. Ezenkívül Buda november 7-én, Pest pedig november 14-én elhatározta és közhírré is tette, hogy akik 1838 folyamán még tűzifát szállítanak Pestre, akár hajón, akár más eszközön, azoktól sem rakhelyi, sem egyéb díj fizetése nem fog kívántatni.¹¹²⁾

Hogy az árvíz idejében kihirdetett *statárium* alkalmazására sem Budán, sem Pesten nem került sor, főleg annak köszönhető, hogy a hatóságok megfelelően gondoskodtak a szegény nép ellátásáról és foglalkoztatásáról. Azonban, dacára a nagy építkezési és renoválási láznak, az 1838/39-es télnek még igen sokan mentek saját hajlék nélkül neki. A hajléktalanokról tehát még ezen a télen is kellett gondoskodnia a királyi biztosnak. Mint azelőtt is, úgy most is megfelelő intézkedéseket téve, oldotta meg feladatát.

Ezekről az intézkedésekről a *Hazai és Külföldi Tudósítások* december 31-iki száma az alábbiakban számolt be:

»A *nádor* Őfensége *Lányai* János helytartósági tanácsnok és kir. biztos nrat egy külön *beszállító választmány* alkotásával bízta meg, hogy a vízáradás által hajlékuktól megfosztott személyek a tél közeledtével, tágas, száraz, fűthető helységekbe szállíttassanak. E választmány áll *Patachich* József Pest városi tanácsnokból, *Ferdinándi* s *Gazda* Emánuel választó polgárokból és *Georgievich* Mihály jegyzőből; üléseket naponként délelőtt után tart a városkapitányi új épületben az *Auguston* féle házban s a szállásért folyamodókat felfogadja, így a *Ludoviceum* épületében, hol *Pistory* Jakab városi tanácsnok a főügyelő, okt. 1-ke óta 180 férfi; 180 asszony; 77 özvegy; 10 éven alul levő gyermek 105; 10—16 éves 93; 16 évünel idősb ifjú 76; összesen 264 család, vagy 711 személy vétetett fel. Itt vön magának lakást *Klinkó* orvostanár úr is, kire e nép fölötti orvosi felügyelés bízott. Mellé városi kerületi biztos és szükséges őrcsapat van rendelve. Hogy azonban az élelmezés, fűtés, világítás és egyéb szükségek költségei legalább némi részben visszapótoltassanak, minden férfi, asszony s 16 éven túli ifjú hetenként 10 p. krajcárt fizet a lakásért és fűtésért, a 10—16 évesek pedig 5 p. krajcárt, a 10 éven alul levő gyermekek felmentvék a fizetéstől. A *nemzeti lovaglóiskolában* is okt. 4-én 137 férfi; 103 asszony; 54 özvegy; 118 tíz éves gyerek, 10—16 éves 87 és 17-nél idősebb ifjú 44, összesen 223 család, vagy 532 személy szállíttatott be, kik ugyanazon arányban, mint a *Ludoviceum*-beliek, 6 és 3 krajcárt fizetnek hetenként lakás és fűtésért. A rend fenntartására egy városi biztos lakik a *lovaglóiskolában*, a főfelügyelést pedig *Székényessy* Endre városi tanácsnok viszi. Tűzveszély eltávoztatása és az egészség s tisztaság fenntartása tekintetéből a városi tanács ide is, mint a *Ludoviceumba* vendéglőt rendelt, ki szabott ár szerint, az ételek jóságaérti szoros felelősség mellett, melyek egyébiránt naponként különös ellenőrzés alatt vannak, ételt szolgáltatni köteles. A *Ludoviceum* és a *lovaglóiskola* lakosai számára külön konyhában mosnak s egy-egy család egyszeri mosásért alig fizet 3 váltó krajcárt. A *katonaság által épített házakban* is sok családnak adatott szállás, melyek 1 szobáért s konyháért általában csak 12 pengő krajcárt fizetnek hetenként a háztulajdonosnak és pedig egész Sz. György-napig, mert a *bérbeadási jog azontúl visszamegy a háztulajdo-*

nosokra. Az *Oláh-féle majorban* is, melyet a tulajdonos mindjárt eleinte a hajléktalanok számára ajánlott, sok kézműves találta menedékét s hogy készítményeiket a városban eladhassák, naponként ingyen kapnak szekereket a városba és vissza. A város *költségén* számos ügyefogyott szegény tartatik, kikről *Eicholz* János polgármester és *Stajfenberg* gyámnok visel gondot. így hárrítatott el a nádor gondoskodása által a *vízáradás egyik legi élelmesebb következése, elegendő téli szállások hiánya.* A biztosság munkásán jár el *emberbaráti hivatásában,* a szenvedők iránt gyöngéden érző s jólétükért fáradatlanul munkáló kir. biztos *ta. Lányai* János úr különös gondot fordítván arra, hogy e jótékony intézetből egy szűkölködő se zárassék ki. Egyébiránt az ekép szállással ellátott személyek, mint kézművesek és napszamosok, naponként reggeltől estig dolgoznak s így helyzetük nemcsak tűrhető, de takaróosság mellett még jövődjére is gyűjthetnek magoknak valamicskét. Végül kir. biztos úr vallási szűkségük kielégítése s gyermekeik neveléséről is célszerűleg intézkedik.«¹¹³⁾

Szűk terünkhöz mért vázlatossággal megrajzoltuk azt az ezer alakban jelentkező cselekvő és alkotó részvétet, melynek annyit köszönhetett az újra éledő Pest. Most még pár vonással vázolnunk kell, miként tért vissza az élet a katasztrófától sújtott városba.

Említettük már, hogy az első *istentisztelet* 19-én volta szerviták templomában. Most már a többi templomok is felszabadultak s 22-től 24-ikéig minden katolikus templomban hálaadó áhítatosságok voltak s azután három vasárnapon át reggel 6-tól este 6 óráig imaórák tartattak, amelyek iránt végig nagy és általános volt az érdeklődés. 25-én délelőtt tartatott meg az evangélikus templomban a tót nyelvű hálaistentisztelet. A vak gyerekek itt is énekeltek s ismét Füredy László vezényelte őket. A magyar evangélikusok április 1-én fél kilenctől tízig, a német ajkúak pedig utánuk tartották meg a maguk »Te Deum«-át az árvíztől való megmenekülés felett.¹¹⁴⁾ Március 13-át a pestiek ettől kezdve mint fogadalmi ünnepet évről-évre megülték egészen 1848-ig. Akkor a rendkívüli szellemi és politikai áramlatok a tíz év előtti vízár emlékét is feledésbe taszították s ettől kezdve az árvíz

miatti fogadalmi ünnep megtartása elmaradt, helyet adva a másik március emlékünnepének.¹¹⁵⁾

Az árvíz közvetlenül a *József-napi vásár* előtt történt s így derékban törte a vásárt s elodázott egész sereg közgyűlést és több társadalmi eseményt, mert ezeknek időpontja rendszerint egybeesett az egész országot úgyszólván Pestre gyűjtő vásárok időszakával. A pesti kereskedőség nevében ugronyi *Robitschek* József elnök és *Bozda* Naum másodelnök hivatalos jelentésben számoltak be arról, hogy az árvíz miatt a vásár hivatalosan felfüggesztettet s ezért semminemű jelentősebb vásárkötés nem is volt. Így a szokott vásári árjegyzéket sem lehetett közreadni. Az áruk nagy része az árvízkor tönkrement, megsemmisült. Ami kevés gyapjú azonban száraz maradt, az iránt nagy volt az érdeklődés s az ár így a tavalyinál jobb lett.¹¹⁶⁾ A vásárt megzavaró árvíz miatt mozgalom is indult meg, hogy a tavaszi vásár ideje tétessék át későbbre. *Bujanovich* Eduard az indítvány mellett így érvelt:

»Az első, vagyis józsefnapi vásárra nézve a jelen évi szomorú tapasztalás, miszerint ugyanekkor valamennyi vásári vendég oly tetemes károkat szenvedett, e vélemény helyességét a leggyászosabb módon igazolja, ha ezt maguk a korábbi évek eseményei, t. i. a majd óvenkint ez időtájban megújulni szokott jégzajlasi veszélyek, vagy legalább a meggátolt hajóhid-beállítás s a sokféleként megnehezült közlekedések, oly igen világosan nem tüntetnék ki! S így különösen most, midőn minden ismét a *bizalom helyreállításától* függ, már csak ezen egyetlen egy ok miatt is elkerülhetetlennek látszik, legalább e tavaszi vásárt módosítani. A józsefnapi vásár képét a két testvérváros javára ön valamennyi vásári vendég emlékezetéből minél előbb kitörleszteni óhajtom.«¹¹⁷⁾

Az árvíz után nem lehetett azonnal megkezdeni a *tanítás folytatását* sem. Már március 20-án kiadatott a 9837. és 9838. számú rendelet, amely a Duna áradása miatt a pesti egyetemen és a gimnáziumban az oktatás folytatásának megkezdését április 23-ára tűzte ki s ennek megfelelően a tanév végét augusztus végére tolt ki.¹¹⁸⁾

Szintén már március 20-án közhírré tette a *Magyar Tudós Társaság* is, hogy üléseit bizonytalan időre felfüggeszti s ezért a beérkezett pályaműveket hivatalosan letette a levéltárába. Majd az április 2-án tartott ülés úgy határozott, hogy a március 19-én és 24-én lejárt pályázatok határidejét a közbejött rendkívüli viszonyok miatt május 1-re ki tolja.¹¹⁹⁾

Az élet rendes kereteinek visszatérését elsősorban a *hajóhíd* beállítása jelentette, amely március 31-én történt meg. Az egykorúak feljegyzik, hogy soha még nagyobb örömet nem okozott a Pest és Buda közti gyalogközlekedést biztosító hajóhíd felállítása, mint ebben az esztendőben.¹²⁰⁾

Április 10-én megtartotta elmaradt félévi vizsgáját az *angol-kisasszonyok intézete*.¹²¹⁾ Majd kevéssel utóbb valóságos reklámhadjáratot indított ez az iskola, mert a legtöbb lapban közreadta az alábbi hirdetésszerű hírt:

»UTASÍTÓ. A pesti angol kisasszonyok nevelő intézete azon szülők megnyugtására, kik a közelebb Pesten dúlt árvíz miatt az intézetben levő gyermekeik iránt netalán aggodalomban voltak, tisztelettel jelenti: hogy erős alkatú háza, mely sérelem nélkül maradt a pusztító veszélyben, nemcsak az intézethez tartozókat minden bajtól megóvva, hanem másoknak is biztos menedékül szolgálhatott. Az élelmiszerekben sem látott az intézet szükségét: mert részint önellátása, részint ő. es. kir. főnséges kegyelmes nádorunknak atyáskodó gondoskodása s több emberbarát segélye eleve elhárítja azt. A nyilvános vizsgálat, mely ép március 14-re volt kitzúve, ekkor ugyan meggátoltatott, de a veszély után azonnal folytathatván minden tanulmányok, a közvizsgálat is folyó ápril hó 10-én már megtartott. Midőn tehát ez intézet az illető szülőket ezekről tudósítaná, magát további bizodalrnukba ajánlja.«¹²²⁾

A sokat hányatott *vakok intézete* is révbe jutott. A nádor rendeletére addig, amíg pesti intézetük újra felépül, átvitettek Budára a krisztinavárosi Horváth-kertbe, ahol április közepétől a vak növendékek élete ismét a rendes mederbe került s ettől kezdve minden hó utolsó napjának délelőttjén bemutatták tanulmányaikban való előhaladásukat a nyilvánosságnak.¹²³⁾

Jellemző Pest életkedvére, hogy Lónyai megbotránkoztatás nélkül átírhatott a Gazdasági Egyesülethez s kérhette azt, hogy az egyesület a *pesti lóversenyeket* ebben az évben is tartsa meg. Lónyait erre a lépésre maga Pest város tanácsa kérte fel. A kérés indokolása az volt, hogy az árvíztől sújtott lakosságnak minél több kereseti lehetőséget kell nyújtani. Az egyesület március 29-én tartott választmányi ülése örömmel vette ezt a megkeresést s azt annál is inkább teljesítette, mert »abban saját nézetének előítélettől megszabadult elismerését örömmel látja.« Ennek következtében május 31-én meg is volt az első 1838. évi versenynap.¹²⁴⁾

Április közepére megújultak Pesten az árvíz előtti *szórakozási lehetőségek is*. Április 16-án nyitott mind a magyar, mind a német színház. A *német színház* a »Teli Vilmos« c. operával nyitott s az előadás előtt *Kalisz-Padjera* öngyógyása elszavalta J. B. *Oppenheimer* 80 soros alkalmi prológiáját.¹²⁵⁾ A *magyar színház* megnyitása többszöri eltolást szenvedett, de 16-án mégis megtörtént. Ez alkalommal *Csató Pálnak* »Fiatalkor házasságai« c. vígjátéka került színre.¹²⁶⁾ A budapesti *hangász egyesület* április 22-én délután tartotta meg évi III-ik előadását, mikor is *Haydn* »Teremtés«-e került műsorra. Ugyancsak 22-én kezdődtek meg a déli órákban a *Casino* szokásos hangászati mulatságai.¹²⁷⁾

A magyar színház kárának megtérítésére több adakozó jelentkezett s mikor visszatért ősszel Pestre a közönség s a színház októberre az elromlott légszuszulógátát is rendbehozta, kiheverte az árvizet. A német színház azonban belebukott az árvízbe, mert helyreállítása után is oly nedves volt, hogy annak kellemetlensége hosszú időn át távoltartotta közönségét. A magyar színház pedig igen helyesen az operát is művelte s ezzel a németajkú közönséget is falai közé szoktatta. A magyar és német színjátszás vetélkedésének történetében az árvíznek jelentős szerepe volt a magyar színház javára.¹²⁸⁾ Csakhamar megkezdődött az *idegenforgalom is*. Április 3-án érkeztek Pestre a »Zrínyi« gőzösön *Rifat bey* bécsi török követ és

Kiamil basa berlini török követ 34 főnyi kísérettel s megszálltak a Vadászkiútban azzal a céllal, hogy néhány napig Pesten töltsék az idejüket. *Rifat* bey még május 5-én is Pesten volt s folyvást látogatta a város nevezetességeit s nyilvános intézeteit.¹²⁹⁾ Pest ekkor már gondoskodni tudott az idegenek szórakoztatásáról.

Április 30-án az *ítélőtábla* is megkezdte működését a Hatvani-utcában (Kossuth Lajos-utca) levő Grassalkovich-házban, előbb ünnepélyes *Veni Sanctet*et tartva a ferenceseknél.¹³⁰⁾

Alig akadt olyan valaki, aki látva Pest újjáéledését, ne bízott volna most már a dolgok jobbrafordulásában. Ritkaság az oly eset, mint aminőről a *Honművész* egyik tavaszi számának hírdetése szól:

»UTASÍTÓ. *Tótné asszony nevelő intézete.* A köztisztelőben levő Csáforti Tótt született Stepanovits Theresia asszonyság leánynevelő jeles intézetével a pesti szerencsétlen vízáradás óta Eger városába költözött, nevelőnői pályáját ott folytatandó.«¹³¹⁾

Sőt akadt olyan hivatalos beszámoló, amely azt jelentette, hogy *az árvíz használt!* A magyar bortermelő egyesület jelentette, hogy közraktárában a Duna áradása alig tett kárt, sőt azokat a hordóbéli borokat, amelyeket azelőtt törésük miatt nem lehetett palackba lehúzni, a három héten át történt jeges, hideg vízben állás annyira feltisztította, hogy tiszták és lehúzhatók lettek.¹³²⁾

Nagy lendületet vett az élet s már egész nyugodt arca volt Pestnek a nyári, a *Medárd-napi vásárkor* (június 8). A vásárról a *Jelenkor* többek közt így számolt be:

»Az idei Medárd-napi sokadalom gyalogvására sokkal silányabb volt, mint remélték az idei semmi József vásár után. Okozá pedig az adásvételi léhaságot részint a pénz szüksége, részint pedig azon körülmény, hogy általánosan tekintve sokkal kevesebb idegen jelent meg e vásárra, mint máskor és pedig főleg azért, mivel a víz rombolásairól oly túlzó hírek keringenek ország szerte, hogy sokan helyet sem véltek találni Pesten, hová utazás terheitől elfáradt fejüket nyugalomra hajthassák. S valóban sokan, midőn a már ismét régi

fényben díszlő gyönyörű Váczi-utcán végig ménének, bámulva tekintgetének egymásra s egyik túlságból másikba esve, *azt sem akarok hinni, hogy e falakat f. évi március 14—16-dikáig csapongó hullámok ölelték.*¹³⁵⁾

Még érdekesebben számol be Pest fellendülő helyreállításáról a *Hírnök* azon cikke, amely *az ősz*, a János fővétele napján (aug. 29) tartott vásár sikerét ismerteti:

»A János fővételi sokadalom messze felülhaladta a várakozást. Múlt márciusban a gyászos emlékű árvíz miatt nem volt vásárunk. Medárdkor sok távolabb lakó nem mert fővárosunkhoz közelíteni, a mindent nagyító hír következtében pusztá romhalmot vélvén találni; mi természetes tehát, mint, hogy most mindenfelől *hosszú karavánokban érkeznek a vevők*, még pedig, mint fönnebb említénk, duzzadt tárcával s erszénnyel, mert a gyapjú jól fizete s néhány vidékét kivéven hazánknak, a gabona sem engedé magát gúnyoltatni, a dohány pedig csakugyan derekason kitett magáért. Az első vásárhót elején már egész Budapesten *nem lehet vendégfogadóban szállást kapni* és az érkező magányos házaknál valának kénytelenek pénz- és jó szóért lakást keresni, minek következtében több szegényebb sorsú polgár s kézműves összehúzván magát 3—4 szobából egybe, annyit szerze magának vásárosoknak kiadott szobáiból, hogy az egész évnegyedi lakbért is kifizethette belőle.«¹³⁴⁾

A *tavasszal elmaradt közgyűlések* nagyrésze a Medárd-napi vásár idejében tartatott meg. Június 1-én reggel tartotta közgyűlését a *Kisdédóvó Egyesület*; a *Nemzeti Casino* 3-án reggel; a *Gyapjútár Egyesület* 5-én reggel; a *Gazdasági Egyesület* 6-án reggel; a *Magyar Színház Egyesülete* ugyanazon nap délután s a *Borismertető Egyesület* 7-én reggel.¹³⁵⁾

Az élet nyárra minden vonalon visszatért a szokott kerékvágásba s az utolsó rendkívüli jelenség az volt, hogy az *iskolák évváró vizsgálatai* augusztus 9. és 25. között tartattak meg.¹³⁶⁾ Ettől kezdve, a nagy építkezési, útfeltöltési, gátemelési munkáktól eltekintve, semmi sem emlékeztette az idegent arra, hogy márciusban Pest városa fennállásának legnagyobb megpróbáltatásának esett keresztül.

A megrongálódott *szállodák* és *kávéházak* egymás után hirdették már április eleje óta, hogy kapuikat újra kitárták a vendégek előtt. Már április 4-én jelentette a *Der Spiegel*, hogy a *Nádor-szálló* I—II. emeleti szobái fogadókészek, hogy a *Vadászkiürt*, a *Magyar királyné*, a *Hétféjedelem*, a *Zrínyi* vendégfogadók nagyrészt már üzemben álltak. Április 21-én jelentette a lapokban a Szél-utcában levő (Nádor-utca) *Tigris vendéglő*, hogy a szolid s erős építés miatt kibírta az árvizet s ajánlá kitűnő konyháját. Május 16-án hirdeti a *Kemnitzer-házban levő régi kávéház*, hogy árvíz által tönkretett berendezését kicserélte s most megújulva áll a közönség rendelkezésére. A *Nádor vendégfogadó* az elterjedt vész hírek leküzdésére május végén építőmérnök igazolásával hirdette a lapokban, hogy a legnagyobb árvíz alatt is üzemképes volt. Október 25-én hirdette *Privorszky*, hogy igen látogatott kávéházát az Úri-utcában (Egyetem-utca) helyreállította, Bécsből négy új billiárdasztalt hozatott s kávéházát légszesszel világította meg.¹³⁷⁾

Nem lehet meghatottság nélkül olvasni azt a hírt, amely arról számol be, hogy a debreceni református kollégium felső osztályainak azon tanulói, akik Pesten át szoktak Debrecenbe utazni, 94 forintot küldtek annak a pesti vendégfogadónak ajándékba, amelyben meg szoktak szállani.¹³⁸⁾

Nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a közvéleményben Pesttel szemben a bizalom elég korán helyreállt, hogy Pest város tanácsa a lapokban már április derekán erélyesen szembeszállt azokkal a híresztelésekkel, hogy Pesten *egészségtelen állapotok* volnának s az árvíz megfertőzte volna a várost. Hivatkozott a városi orvosok megállapítására, amely szerint a város egészségi állapota tökéletesen megnyugtató s a halálozás semmivel sem nagyobb, mint máskor szokott lenni.¹³⁹⁾

Az *elismerés* azok számára, akik az árvíz alatt emberbaráti készségükkel különösebben kitűntették magukat, nem késett. A sajtó igyekezett minél teljesebben összeállítani azok névsorát,

akik érdemesekké váltak arra, hogy nevük megörökíttessék. Jellemző, hogy az emberek nem akartak *érdemtelenül* elismeréshez jutni. A *Jelenkor* megemlítette Dessewffy Emilt is azok közt, akiket dicséret illet, mire *Dessewffy* levelet intézett a lap szerkesztőségéhez, amely aztán a lapban meg is jelent:

»Tisztelt Szerkesztő Úr! A budapesti veszély alatt engem családi kötelezettségek előbb pesti, később budai szállásomon tartóztatván, nevem a *Jelenkor* 23-ik számában azok közepette, kik embertársaik életét menteni tettel buzgólkodtak, nem helyesen jelenék meg. Amennyire fájdalom, hogy ennek így kellett történnie s legmelegebb részvétel tanúsításával veszély utánra szorítottam, épen annyira ellenkezőnek úgy velem, mint a történeti igazsággal, ha ezt elhallgattam volna, mind a szerénységgel, ha olyasmit akarnék bitorlani, mire érdemem nincs. Egyébiránt szavahihető férfiak előadása után állíthatom, hogy kegyed említett hírlapjából több veszély alatt serényen munkált emberbarát neve tudomásom szerint maradt ki: ilyen gr. *Szapáry* Sándor, gr. *Gebrian* Ferenc, gr. *Graskovich* Károly, br. *Brüderl* Lajos. Kérem kegyedet, ne sajnálja ezen sorokat a legközelebbi *Jelenkorba* igtatni, egyszersmind kitűnő böcsülésem bizonyítását elfogadni. Pest. mart. 23-án 1838.

gr. *Dessewffy Emil*¹¹¹)

Pest város tanácsa március 28-án fejezte ki köszönetét mindenkinek az árvízkor tanúsított viselkedéséért. A nyilvános köszönetnek, amelyet a már halálosan beteg polgármester helyett *Eichholtz* János főbíró, a későbbi polgármester írt alá, szószerint így hangzott a szövege:

»Azon nagy szerencsétlenség közepette, mely ezen várost s annak nagyobb számú lakósit éré, a minden részről közvetve s közvetlenül érkezett segítség nemes példái elannyira szívemelők, hogy minden egyesnek s a város összes lakosinak keblei a legforróbb s érzékenyebb hála érzelmeivel vannak eltelve s minél előbbi kiömlés után vágyódnak. Ezen közérzelmeknek csak némi tolmácsolására is alulírt városi Tanács, nemkülönb a választott Polgárság kötelességének tartja, mindazon *nagylelkűeknek*, kik tulajdon életük veszélyeztetésével az idegent megmenteni siettek; valamint az ország *legfelsőbb s felsőbb Kormányzékeinek*, melyek kegyes s atyai gondoskodással mind a

létező ínség-enyhítést, mind pedig a következhető baj lehető eltávolítása végett a legbölcsebb rendeleteket tevék; a cs. kir. *Katonaságnak*, mely a személyes bátorság- s rendfenntartással s az elhagyottaknak fedél- s élelemadással résztvevőleg keztenyújtának; továbbá tekintetes *nemes Pest Vármegyének*, mely mindennemű munkálatot s intézkedést a leggyorsabban előmozdítani segített, mind *az Ország*, mind pedig *a Birodalom azon Testületeinek s Hatóságainak*, melyek a bekövetkezett közszükséget pénz- és éleleményi küldemények által hathatósan enyhíteni ügyekeztek; s végre mindazon *egyes szentélyeknek* is, kik netalán tulajdon személy s szükségeiket sem tekintvén hasonló forró hálát érdemlő adományokat nyújtottak, az egész szenvedő emberiség nevében ezennel előlegesen s ákalányosan alázatos κ mély köszönetünket nyilvánosan kijelenteni s kérni, hogy ezen méltó megismerésüket nagylelkű Jóltevőink iránti nagy adósságunknak némi lefizetésére szolgáló törekvésök csekély tanujelölül venni méltóztatnának. Mely hálás köszönetét alulírt városi Tanács s választott Polgárság azon nyilatkozással fejezi, hogy amint a még szüntelenül minden részről küldött kegyes adakozások tökéletesen s egyenként tudva leendenek, azokat minden egyes adakozó megnevezésével tovább hálás érzéssel nyilvánítani fogja. Pesten, mart. 28-án 1838. sz. kir. Pest város Tanácsa s választott Polgársága. «¹⁴¹⁾

Április 8-án külön levélben köszönte meg *Pest* városa *Pest vármegyének*, hogy a közelmúlt rendkívüli árvízveszedelmében a *megye* minden tisztviselője s minden egyes tagja oly emberbaráti részvétéről tett eleven bizonyosságot s ezért nekik háláját nyilvánította.¹⁴²⁾

V. *Ferdinánd* április 4-én meghagyta a fő hadikormányzék elnöknek, hogy *Br. Lederer* parancsnokló lovassági tábornoknak nyilvánítsa királyi legfelsőbb megalégedését szemességéért s kezdeményezésteljes munkálataért, valamint, hogy az illető parancsnokokkal, katonasággal s hadi tisztviselőkkel tudassa általános s a parancsnokló tábornok útján személyenkénti megdicsérés formájában a tetteik felett való legfelső tetszést. Ugyanakkor 10.000 pengő forintot adományozott arra a célra, hogy az a megkárosodott katonai személyek közt osztassák ki.¹⁴³⁾

A *polgári személyek erkölcsi megjutalmazását* Pest vármegye vette a kezébe. Április 30-án tartott közgyűlésén kifejezte köszönetét a *királynak, a nádornak, István főhercegnek*, majd jegyzőkönyvébe iktatta a következőket:

»Hogy tudják az utódaik is azon egyes férfiaknak a neveit s érdemeiket, kik ember- és polgártásaik veszedelmén önéletük kockázatása által is segíteni, szükségeiken enyhíteni bátor, elhatározott lélekkel s órtékökbeli nevezetes áldozatokkal törekedtek, ezen nemes lelkű hazafiak neveit a jegyzőkönyvbe jegyeztetni rendelték oly hozzáadással, hogy bár az önmagának mindenkor elég érdem külső fénylésre nem vágyik is, mindazáltal például szolgáljon az utókornak. Ilyenek: br. *Wesselényi* Miklós, br. *Prónay* Albert, gr. *Szapáry* Ferenc, br. *Podmaniczky* János, gr. *Ráday* Gedeon, *Landerer* Lajos, br. *Eötvös* József és Dénes, gr. *Károlyi* György, kik személyesen önvészélyeztetésükkel hajókra ülven igen számosnak életét mentették meg; gr. *Károlyi* István, gr. *Beleznyay* János, táblabíró *Patay* József, *Kubinyi* Ferenc, néhai *Földváry* Miklós özvegye, táblabíró *Dercsényi* Pál, *Tahy* Károly, *Domaniczky* Antal Vácról és számosnak, kiknek neveik nyomtatásban is közönségesítették, a szűkölködő lakosoknak élelem és ruhabeli tárgyakban segédeimül voltak.«¹⁴⁴)

Elhatározta a megyegyűlés, hogy utasítja követeit, miszerint a legközelebbi országgyűlés iktassa díjfizetés nélkül a honfiak sorába *Pfeiler* Alois bécsi nagykereskedőt, aki nagy érdemeket szerzett az árvíz napjaiban, Kérte a megyegyűlés *Eckstein* Adolf hites ügyvéd nemesítését, aki kirendelt biztosí minőségében igen szorgoskodott s életét is többször kockáztatta, mialatt számosakat megmentett.

Különös elismerését fejezte ki a megye *Soroksár, Monor, Cegléd, Kecskeméti Körös* helységeknek, amelyek elől jártak Pest élelemmel való megsegítésében s *Palotának*, amely segítsége értékének megtérítését visszautasította.¹⁴⁵)

Országszerte ünnepelték a megyék *Wesselényi* Miklóst, de a személyét ekkor osztatlanul ölelő ünneplésnek talán az volt az egyik legkiemelkedőbb pontja, amikor május 13-án a Nemzeti

Casino termében adott hangászati mulatságon *Lendvayné* asszony elszavalta a jelenlevő nagyszámú gyülekezet élénk tapsától kísérvé *Vörösmarty* új románcát, az »*Árvízi hajós*«-t.¹⁴⁶⁾

Június 23-án Pest városa fűskuti *Landerer* Lajost a vízáradásnál mutatott emberszeretete, fáradhatatlan munkássága s rettenthetetlensége elismerésül polgári joggal tisztelte meg.¹⁴⁷⁾ Ugyanekkor a nádor parancsára meghivatott a gyűlésre *Oláh Elek* pesti polgár, szíjgyártó mester s a gyűlésen közölte vele a nádor elismerése afelett, hogy 15 szobát ajánlott fel a laknélkülieknek.¹⁴⁸⁾ *Oláh* különben nagy ajándékkal segítette a vakok intézetét is. A gyűlésen a két héttel utóbb polgármesterré választott *Eichholtz* János üdvözölte *Oláht*, aki meghatott szavakban köszönte meg az ünneplést.

Július folyamán díszpolgársággal tisztelte meg Pest városa *M. G. Saphir* urat, a bécsi »*Humorist*« szerkesztőjét, aki Pesten és Bécsben is nagyjövendelmű felolvasást tartott volt az árvízkarosult pestiek javára.¹⁴⁹⁾ Ugyancsak díszpolgárává választotta külön Buda és külön Pest városa is *Bäerle* Adolfot, a bécsi »*Theater-Zeitung*« szerkesztőjét, aki szintén nagy szerepet játszott a pesti és budai árvízkarosultak javára indított gyűjtés szép sikerében.¹⁵⁰⁾

Nem lehet megemlíteni nélkül hagyni, hogy míg a két testvér-város magyar és németajkú polgárai közt az egész idő alatt semmi ellentét sem merült fel, *a tótok többiben is megpróbálták nemzetiségi különállásukat demonstrálni.* Még az árvíz alatt külön gyűjtést rendezett a pozsonyi líceumban *Borik* Dániel Miroszláv és *Húrban* József Miloszláv tót hittudományi hallgató s 100 kenyert és 60 font sajtott vitt Pestre *Kollár* pesti tót evangélikus lelkésznek, hogy ő azt a pesti tótnyelvű lakosok közt ossza szét.¹⁵¹⁾ Megjegyzendő, hogy *Húrban* 1848-ban egyik vezetője lett a tótok magyarellenes megmozdulásának s *Kollár* János pedig egyik legnagyobb apostola volt a tót nemzeti ébredésnek. A líceum többi hallgatóit megbotránkoztatta ez az eljárás s külön gyűjtést rendez-

tek, amely már nem ismert nyelvi különbséget a felszegélyezendők között.

Utóbb *Kollár* egy olyan cikket írt egyik prágai folyóiratban, amely méltán váltott ki Pesten felháborodást. A *Figyelmező* december 8-iki számában olvashatjuk:

»A Prágában »*Kwety*« (Virágok) cím alatt megjelenő, belletristicai foglalatú hírlapban (1838. 43. sz.) *Kollár* János pesti ev. paptól áll: Pest, October 14-ről szóló leveléből kivonva. Árvíz borította városunk varázserővel emelkedik romjaiból. Új házak, új utcák állnak elő, mint egykor Thebában Orpheus sípja által. Morvák, tótok s részben csehek is legnagyobb szorgalommal dolgoznak s a katonaságon kívül ezeknek leendenek legkitűnőbb érdemeik az új Pest felől. Magából Prágából néhány ács és kőműves tartózkodik itten, kik templomunkat s prédikációinkat igen szorgalmasan látogatják, örvendvén lelkökben, hogy Pesten a Józsefvárosban cg\külön cseh-tót templom fog építtetni. Tót beszédet most szültében s nyilvánosan lehet hallani az utcákon, a hidon, a kávéházakban, a deákok és jurátusok ajkairól, honnan e nyelv, mi elébb szokatlan volt, bátran és tartózkodás nélkül harsog le. Nemzetünknek külső nagysága egy idő óta némi belső nagylelkűséget s magas önérzetet kezd szülni. *Kollár János.*

A névtelen cikkíró felháborodva jegyzé meg, hogy az építendő templom nem tót, hanem »második evangélikus templom« nevét viseli s hogy a közös pénztárból építendő templomban a gyülekezet kifejezett akarata szerint koronként német és magyar nyelven is fog az ige hirdettetni, mert a pesti evangélikus gyülekezet magyarokból, németekből és tótokból is áll. Cikkét így végezte be:

»Elvárjuk egyébiránt a levélíró válaszát arra: miféle nemzetet és ifjakat ért ő, a magyar törvények alatt élő magyar polgár, nemzetünk és ifjaink alatt? s vigyázzon, hogy ne feledje, mikópen *Magyarországnak* eddig egy *királya* s egy *nemzete* volt, *bármennyi népet* tápláljon a vendégszerető földje.«¹⁰²⁾

A Pestet ért katasztrófa feletti részvétnek volt még egy megnyilatkozási formája, amelyről lehetetlen bár pár szóval meg nem

emlékezni. Az embereket elfogta a tanácsadási láz, hogy bár ötleteikkel segítsenek Pest jövődő életén. A tanácsadások sorát az ismert *Novak* Dániel nyitotta meg, aki a *Pesther Handlungszeitungban* március 31-től április 28-ig adta közre zavaros elme-futtatását. Megállapításainak s tanácsainak értékét azonban *Vásárhelyi* Pál júniusban teljesen semmivé tette az *Athenaeum* hasábjain.¹⁵³) Nem fukarkodott tanácsaival *Jassik* Menyhért sem, aki a *Társalkodóban* fejtette ki véleményét. Szükségesnek tartotta, hogy jövőre mórtéglából és vályogból házak, főleg emeletesek ne építtessenek. Az alapzatba építsenek be kemény köveket az eddigi morzsékonyak helyett s a jövőben az épületeket pincékkel s földalatti istállókkal ne gyöngítsék. Ajánlotta velencei mintára a cölöpökre való építkezést. Lándzsát tört az állóhíd és a duna-szabályozás mellett.¹⁵⁴) Szintén még áprilisban szállt síkra gondolatáiért, hasonlóképpen a *Társalkodóban*, *Ballá* Károly. Különösen azt hangsúlyozta, hogy a város mélyen fekszik s a part eddig csak szemétből növekedett. A város lassan betolakodott az ártérbe s így a Dunát 160 öllel szorította vissza. Régen az ár a bástyáig kalandozhatott, ma már ott a várost találja. Végül a Dunában 13 olyan pontot sorolt fel, ahol szerinte a pesti sziget felső végétől kezdve jégtöröket kell felállítani a hasonló veszély meggátlására.¹⁵⁵) Balla cikkét is utólérte a végzet, mert *Vásárhelyi* az ő megállapításait és tanácsait is ízekre szedte az *Athenaeumban*,¹⁵⁶) melyből aztán egész polémia keletkezett.

A külföldi sajtóban is hangzottak el tanácsok. Az *Oesterreichischer Beobachter* azt ajánlotta április eleji cikkében, hogy szabályoztassék a Duna; emeltessék állandó híd Buda és Pest közé; építtessenek az új házak a homokos pesti talajon cölöpökre. Szükségesnek tartja, hogy a Duna bal ága Pest alatt zárassék el s a megmaradó jobb ág mellett emeltessék a legnagyobb vízállást legalább 4 lábbal meghaladó gát Thököly, Szigetújfalu és Makád előtt, azonban a túlso parttól legalább 1900 láb távolságban.¹⁵⁷) A *Deutsche Allgemeine*

Zeitung főleg a több kőlabon álló állandó hidat tartja fontosnak, melynek lábai jégtörő szerepet játszanának.¹⁵⁸⁾ Nyilatkozott ugyanebben a lapban Rennie György angol mérnök is, aki az állóhid tervezése kapcsán mint érdekelt fél az előző év őszén járt Pesten és tanulmányozta a Dunát. Szerinte a Gellérthegy és a Csepel-sziget közötti zátonyok okozzák a jég megtorlódását.¹⁵⁹⁾

Amonyi mérnök felelevenítette III. Károly vízszabályozási terveit s felveti a kérdést, hogy az könnyítene-e az állóhid felépítésén s elodázná-e az árvízveszélyt? Kívánatosnak tartja a legkülönböző csatornák építésének megkezdését, márcsak azért is, mert az »árkoknak kiásására az ország most pihenő fegyveresei legcélszerűbben alkalmazhatók volnának s azáltal a haza kebelében a kereskedés életet nyerendene.«¹⁶⁰⁾ A csatornaépítés gondolata többször felbukkant. Miskolczy István egyenesen tiltakozott a védőgátak emelése ellen, amelyek szerinte igen drágák. Ehelyett a Duna—Tisza csatorna megépítését ajánlja, amely a Dunát a váci töltéstől a Ludoviceum mellett vezetné el Szeged irányába. Szerinte ez elvinné a Duna feleslegét s emellett nagy kereskedelmi hasznot is jelentene.¹⁶¹⁾ Egy másik cikkíró azt ajánlotta, hogy építtessék Pesttől keletre egy Duna-csatorna. Ez azért volna fontos, mert ez felvenné a Pesttől keletre húzódó dombokról Pest felé igyekvő talajvizet. A szerző szerint ugyanis a sok házomlást az okozta, hogy a nagytömegű hó elolvadása után nagymennyiségű talajvíz húzódott keletről a Duna felé s az ásta alá a házak alapzatát.¹⁶²⁾

A már egyszer említett Ballá Károly egy újabb cikkében nem kevesebbet ajánlott, minthogy oda, ahol most árvíz volt, a jövőben ne építkezzenek. A Belváros és a külvárosoknak magasabb fekvésű s jó épületekkel bíró részei maradjanak ugyan meg a mai állapotukban, de az új építkezés történiék az úgynevezett *tábor téren*. Ez a pesti-soroksári vámvonaltól a gubacsi csárdáig terjed s párhuzamosan halad a Dunával. Fekvése magas. Vize jó. Emellett

közel van a pesti kőbányákhoz. Azt állította, hogy rövid idő múlva itt lenne a terménykereskedők fészke. A régi Pest megmaradna hivatal- és iskolavárosnak s ott laknának majd az iparosok. Az új kereskedővárosrész azonban szerinte 50 év múlva messze felül fogja haladni a mostani Pest szépségét, erejét, hírét, nevét.¹⁶³⁾

A citált s még sokszorozható többé-kevésbé dilettáns ötlet-özönön akart segíteni gróf *Andrássy* György, aki, amikor beiktatták Gömör és Kishont vármegye főispáni helytartójának, tiltakozott az ellen, hogy beiktatását sok pénzbe kerülő külsőségek közt tartsák meg s az így megmaradt pénzen a megyével *pályázat* íratott ki erre a két kérdésre: Mi kárt tett a Duna a legrégebbi idők óta Magyarország városaiban s mi lenne a legcélrányosabb építési mód Pest és Buda városaiban. A pályázat határideje 1840. március 1-ére tűzött ki s annak eredményét a bírálatra felkért *Magyar Tudós Társaság* 1845-ben külön kötetben ki is adta.¹⁶⁴⁾

Amint tudjuk, az *1840. IV. törvénycikk* kiküldött *egy országos választmányt*, hogy az tárgyalja le a Duna és egyéb folyók szabályozására, valamint a Budapest elemi csapás elleni védelmére készült adatokat, rajzokat, terveket, melynek elkészítésében *Vásárhelyi* Pálnak jutott a legnagyobb szerep s a legközelebbi országgyűlésen tegyen ennek alapján a teendőkről jelentést. A véleményes jelentést elkészítendő a választmány támogatására s a szükséges felvilágosítások megadására *Vásárhelyi* Pál hajózási felügyelő s igazgató-segéd küldetett ki.¹⁶⁵⁾

Ezzel eljutottunk addig a pontig, amikor a kérdést az ország legilletékesebb szerve, *az országgyűlés vette a kezébe*. Ezen a ponton le is kell zárunk előadásunkat, mely ha a tér szűke miatt végig vázlatos is maradt, de mindenütt *kortársakat szólaltatott meg* s így a szemtanuk közvetlenségével talán mégis sikerült plasztikus és eleven képet hoznia az olvasó elé.

Az árvíz az *elemek kitörése* volt, a részvét az *emberek lelkéből* fakadt, de legalább olyan elementáris erejű volt, mint az elemek

lázadása. Az árvíz pár nap után elmúlt, de az emberek lelkében fakadt s ezer alakban megnyilvánult részvét építő, alkotó lett s így következményeiben még ma is hat. *Hisz a mai Pestnek is egyik legfontosabb talpköve az 1838-ban megnyilatkozott elemi erejű emberi részvét építőeredménye.* És ameddig ez a város él, virágzik, mindig abba a talajba ereszti le erkölcsi gyökereit, amelyet az emberiség érzésének örök diadalát jelentő 1838. évi egyetemes részvét munkált meg termő jövődjé számára.

Ezért nem lehet az árvíz történetét előadni anélkül, hogy a vele szervesen összefüggő részvét körvonalai is fel ne rajzoltassanak. Annál is inkább, mert hiszen ma már az árvizet csak ez a részvét közvetíti hozzánk. Annak az eredményei maradtak maradandóak és örökre hatók. Az árvízéi régen megsemmisültek . . .

Jegyzetek.

¹⁾ A. J. cikke: Pestnek vízár-elleni biztosítása ügyében. *Társalkodó* 1838. 44-ik szám, június 2., 169. lap.

²⁾ *Gasparich* Kilit: Egyházi Beszéd ... az ... 1838-diki árvíz elmúltával a kesergő Pestiekhez ... Pest. É. n. 28—29. lapok.

³⁾ *Magyar Hazai Vándor* 1839., 60. lap.

⁴⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 23-ik szám, március 21., 169. lap és *Trattner* i. m. 285. lap.

⁵⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* u. o. és *Trattner* i. m. 286. lap.

⁶⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 24-ik szám, március 24., 177. lap; német szöveg *Vereinigte Pester Ofrier Zeitung* 1838. 24-ik szám, március 25., 225. lap.

⁷⁾ *Honművész* 1838. 25-ik szám, március 29., 190. lap., *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* 1838., 22-ik szám, március 18., 206. lap.

⁸⁾ *Wesselényi* naplója. *Szilágyi* i. m. 51—56. lapok.

⁹⁾ *Horváth* Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből. III. kiadás. Bp. 1886. II. köt., * 59. lap.

¹⁰⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 24-ik szám, március 24., 178. lap; *Jelenkor* 1838. 24-ik szám, március 24., 91. lap.

¹¹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 25. szám, március 28., 187. lap.

¹²⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 27. szám, április 4., 202. lap és *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* 1838. 28. szám, ápr. 8., 277. lap.

¹³⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 38. szám, május 12., 289—290. lapok. A választottság jegyzőkönyvei ezen kívül minden lapban megjelentek.

¹⁴⁾ Ugyanott.

¹⁵⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 39. szám, május 16., 297—298. lapok.

¹⁶⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 44. szám, június 2., 338—339. lapok.

¹⁷⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. II. fele. 12—13. számok, aug. 11—14., 89—90. és 97—98. lapok.

¹⁸⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. II. fele, 17. szám, augusztus 29., 129—130. lapok.

¹⁹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. II. fele, 45. szám, december 15., 377—378. lapok.

²⁰⁾ Az 1838-dik évi dunai áradás következtében Pesten alakított segedelemosztó választmány munkálódásáról. *Hazai Magyar Vándor* 1840. (Pest, é. n.) 41—46. lapok.

²¹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 28. szám, április 7., 207. lap.

²²⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 44. szám, június 2., 337. lap.

- ²³) *Vereinigter Pester Ofner Zeitung* 1838. 33. szám, április 26., 337. lap.
- ²⁴) Ugyanott.
- ²⁵) *Jelenkor* 1838. 47. szám, június 13-án, 185. lap.
- ²⁶) *Erdélyi Híradó* (Kolozsvár) 1838. 36. szám, május 5., 144. lap.
- ²⁷) *Vasárnapi Újság* (Kolozsvár) 1838. 208. szám, április 15.
- ²⁸) *Trattner* i. in. 263—265. lapok.
- ²⁹) *Honművész* 1838. 28. szám, ápr. 8.,; 29. szám, ápr. 12.,; 31. szám, ápr. 19.,; 32. és 36. szám (215., 223., 227., 228., 230., 231., 239—240, 248., 287—288. lapok).
- ³⁰) *Honművész* 1838. 28. szám, ápr. 8., 215. lap.
- ³¹) Ugyanott.
- ³²) *Honművész* 1838. 33. szám, április 26., 256. lap.
- ³³) *Trattner* i. m. 267. lap.
- ³⁴) *Trattner* i. m. 280—339. lapok.
- ³⁵) *Társalkodó* 1838. 27. szám, április 4., 101. lap.
- ³⁶) *Erdélyi Híradó* (Kolozsvár) 1838. 27. szám, április 3., 113. lap.
- ³⁷) *Vasárnapi Újság* (Kolozsvár) 1838. 207. szám, április 8.
- ³⁸) *Regélő* 1838. 33., 83., 87. számok, április 26., október 18., november 1., 254., 654. és 686. lapok.
- ³⁹) *Honművész* 1838., 31., 33., 36., 37., 38., 39., 46., 47., 48., 58. számok, 240., 256., 279., 280., 287., 288., 296., 304., 358., 366., 375. és 456. lapok.
- ⁴⁰) *Trattner* i. m. 271. lap.
- ⁴¹) *Honművész* 1838. 45. szám, június 7., 352. Lap.
- ⁴²) *Figyelmező* 1838. 27. szám, július 3., 444. hasáb.
- ⁴³) *Hírnök* (Pozsony) 1838. 74. szám, szeptember 13.
- ⁴⁴) *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. II. félév, 35. szám, szeptember 31. és *Hasznos Mulatságok* 1838. II. félév, 2. szám, július 7.
- ⁴⁵) *Vereinigter Pester Ofner Zeitung* 1838. 47. szám, június 14., 513. lap.
- ⁴⁶) *Trattner* i. m. 289—290. lapok.
- ⁴⁷) *Jelenkor* 1838. 57. szám, július 18., 225. lap.
- ⁴⁸) *Jelenkor* 1838. 62. szám, augusztus 4., 246. lap.
- ⁴⁹) *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. II. félév, 41. szám, szept. 21., 324. lap.
- ⁵⁰) *Trattner* i. m. 261—262. lapok.
- ⁵¹) *Jelenkor* 1838. 32. szám, április 21., 126. lap.
- ⁵²) *Jelenkor* 1838. 51. szám, június 27., 201. lap.
- ⁵³) *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. I. félév, 51—52. szám, 395—396. és 402—403. lapok; II. félév 6. szám, július 21., 42. lap.

⁵⁴⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. II. félév, 48. szám, dec. 15., 378. lap; *Jelenkor* 1838. 100. szám, dec. 15., 397. lap; és *Regélő* 1838. 10.1 szám, dec. 20., 798. lap.

⁵⁵⁾ *Trattner* i. m. 279. és 336—337. lapok.

⁵⁶⁾ *A bécsi hírt a Hírnök* közvetítésével átvette az *Erdélyi Híradó* (Kolozsvár), 1838. 27-ik szám, április 6., 113. lap.

⁵⁷⁾ *Rajzolatok* 1838. 24-ik szám, március 29., 192. lap.

⁵⁸⁾ *A Hírnökből* átvette az *Erdélyi Híradó* (Kolozsvár) 1838. 37. szám, május 8., 148. lap.

⁵⁹⁾ *Figyelmező* 1838. 27. szám, július 3., 444. hasáb és 41. szám, október 700. hasáb.

⁶⁰⁾ *Pesther Hanglungszeitung* 1838. 14. szám, április 7., 56. lap.

⁶¹⁾ *Der Spiegel*, 1838. 28. szám, április 7., 224. lap.; *Rajzolatok* 1838. 44. szám, június 8., 344. lap; *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 41. szám, május 23., 316. lap, *Honművész* 1838. május 31., 43. szám, 336. lap.

⁶²⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 34. szám, április 28. Hirdetések.

⁶³⁾ *Honművész* 1838. 91. szám, november 15., 720. lap.

⁶⁴⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 24. szám, március 24., 177. lap.

⁶⁵⁾ *Jelenkor* 1838. 25. szám, március 28., 96. lap.

⁶⁶⁾ *Trattner* i. m. 161. lap és valamennyi egykorú hazai hírlapban.

⁶⁷⁾ *Novak* Dániel: *Dunaáradás* 1838-ban. *Hasznos Multságok* 1838. 37. szám, május 7.

⁶⁸⁾ *Regélő* 1838. 64. szám, augusztus 12., 502. lap.

⁶⁹⁾ *Rajzolatok* 1838. 33. szám, április 29., 264. lap.

⁷⁰⁾ *Jelenkor* 1838. 77. és 80. szám, szeptember 26. és október 6., 305. 316. lap.

⁷¹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 21—22. szám, márc. 13—17., 164. lap.

⁷²⁾ *Vasárnapi Újság* (Kolozsvár) 206. szám, április 1., 104. lap.

⁷³⁾ *Jelenkor* 1838. 28. szám, április 7., 109. lap; 29. szám, április 11., 114. lap; 31. szám, április 18. 121. lap.

⁷⁴⁾ *Jelenkor* 1838. 36. szám, május 5., 142. lap.

⁷⁵⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. II. félév, 24. szám, szeptember 22., 189. lap.

⁷⁶⁾ *Regélő* 1838. 22—23. szám, március 22., 176. lap.

⁷⁷⁾ *Jelenkor* 1838. 37. szám, május 9., 145. lap.

⁷⁸⁾ *Jelenkor* 1838. 28. szám, április 7., 110. lap.

⁷⁹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 46. szám, június 9., 335. lap.

⁸⁰⁾ *Honművész* 1838. 41. szám, 320. lap.

⁸¹⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 27. szám, április 2.

- ⁸³⁾ *Fővárosi Lapok* 1872. 188. szám, 818. lap.
- ⁸³⁾ *Rajzolatok* 1838. 26. szám, április 1., 199. lap.
- ⁸⁴⁾ *Der Spiegel* 1838. 26. szám, március 31., 206—208. lapok.
- ⁸⁵⁾ A. J.: Pestnek vízár-elleni biztosítása ügyében. *Társalkodó* 1838. 40-ik szám, május 19., 153—155. lapok.
- ⁸⁶⁾ *Schedel F.* ismertetése Jankovich könyvéről. *Figyelmező* **1838. 17.**, 20. és 22. számok. Idézett rész a 268. lapon.
- ⁸⁷⁾ A. J.: Pestnek vízár-elleni biztosítása ügyében (II. cikk). *Társalkodó* 1838. 44-ik szám, 269—170. lapok.
- ⁸⁸⁾ *A Journal des Débats* cikkét teljesen közölte a *Der Spiegel* 1838. 37. szám, május 7., 294—296. lapok. A cikk jelzete: St.—M.
- ⁸⁹⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 37. szám, május 7.
- ⁹⁰⁾ *Szemere Bertalan*: Pest jövődjéről szépítési tekintetben. *Társalkodó* 38. szám, május 12., 145—147. lapok.
- ⁹¹⁾ *Podmaniczky Frigyes* br.: Naplótöredékek 1824—1886. Bp. 1887. I. köt. 226—227. lapok.
- ⁹²⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 24. szám, március 24., **177.** lap; *Jelenkor* 1838. 23. szám, március 21., 86. lap; *Szalay Imre* id. tanulmánya XXVI. lap; *Lechner Jenő*: A Magyar Nemzeti Múzeum épülete 1836—1926. Bp. 1927., 29—30. lapok.
- ⁹³⁾ *F. L.*: Mire kell vigyázni, hogy a lakházak vízáradás után az emberek egészségének ne ártsanak? *Hasznos Multságok* 1838. I. félév, 26-ik szám, március 31.
- ⁹⁴⁾ *Regélő* 1838. 22—23. szám, március 22., 176. lap.
- ⁹⁵⁾ *Jelenkor* 1838. 30. szám, április 14., 119. lap.
- ⁹⁶⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 29. szám, április 11., 219. lap.
- ⁹⁷⁾ *Jelenkor* 1838. 37. szám, május 9., 145. lap; *Rajzolatok* 1838. II. félév, 4. szám, július 15., 32. lap.
- ⁹⁸⁾ *Schmall Lajos*: A pesti régi városháza története. Bp. 1902., 67—69. lapok.
- ⁹⁹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 40. szám, május 19., 308. lap; *Trattner* i. m. 227—233. lap.
- ¹⁰¹⁾ *Jelenkor* 1838. 52. szám, június 30., 205. lap.
- ¹⁰¹¹⁾ *Erdélyi Híradó* (Kolozsvár) 1838. II. félév, 48. szám, december 10., 182. lap; *Jelenkor* 1838. 95. szám, november 28., 378. lap.
- ¹⁰²⁾ *Rajzolatok* 1838. 36—37. számok, május 6. és 9., 279. és 285—6. lapok.
- ¹⁰³⁾ *Rajzolatok* 1838. 49. szám, június 21., 384. lap.
- ¹⁰⁴⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 60. szám, július 26.
- ¹⁰⁵⁾ *Rajzolatok* 1838. II. félév, 33. szám, október 25., 256. lap.
- ¹⁰⁷⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 37. szám, május 7.

¹⁰⁷⁾ Gööz József: Budapest története. Bp. 1886. 167—168. lapok.

¹⁰⁸⁾ *Regélő* 1838. 83. szám, október 18., 654. lap.

¹⁰⁹⁾ *Podmaniczky Frigyes* i. m. 227—228. lapok.

¹¹⁰⁾ *Trattner* i. m. 225—226. lapok.

¹¹¹⁾ *Bierbauer Virgil*: Pesti építőmesterek munkássága 1809—1847.

Tanulmányok Budapest múltjából I. 82—83. lapok. (Bp. 1933.)

¹¹²⁾ *Jelenkor* 1838. 84., 88., 90., 92. számok, okt. 20., november 3., 10., 17.; 333., 349., 357., 361. lapok. A tűzifára vonatkozó híreket átvette az *Erdélyi Híradó* is, 1838. II. félév, 34., 39., 40., 42. szám.

¹¹³⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. II. félév, 52. szám, december 31., 409. lap.

¹¹⁴⁾ *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* 1838. 25. szám, március 29., 239. lap és 26. szám, április 1., 253. lap; *Jelenkor* 1838. 25. szám, március 28., 95. lap.

¹¹⁵⁾ *Fővárosi Lapok* 1876. 61. szám, márc. 15., 284. lap. (*Höké* Lajos: Árvíz-tárca.)

¹¹⁶⁾ *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* 1838. 25. szám, márc. 29., 240. lap; *Pesther Handlungszeitung* 1838. 12. szám, márc. 24., 47. lap; *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 26. szám, március 31., 197. lap.

¹¹⁷⁾ *Századunk* (Pozsony) 1838. 51. szám, június 25., 406—408. hasáb. *Bujanovich Eduard*: A pesti országos vásárokról.

¹¹⁸⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 24. szám, március 24., 180. lap.

¹¹⁹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 23. szám, március 21., 171. lap és 27. szám, április 4., 203. lap.

¹²⁰⁾ *Regélő* 1838. 27. szám, április 5., 206—207. lapok.

¹²¹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 29. szám, április 11., 221. lap.

¹²²⁾ *Honművész* 1838. 33. szám, április 26., 256. lap.

¹²³⁾ *Honművész* 1838. 29. szám, április 14., 227. lap.

¹²⁴⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 27. szám, április 4., 202—203. lapok.

¹²⁵⁾ *Der Spiegel* 1838. 31. szám, április 17., 244—246. lapok.

¹²⁶⁾ *Honművész* 1838. 31. szám, április 19., 237. lap.

¹²⁷⁾ *Honművész* 1838. 31. szám, április 19., 240. lap.

¹²⁸⁾ *Kádár Jolán*: A pesti és budai német színészet története. Bp. 1923» 62. és 75. lapok.

¹²⁹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 28. és 36. szám, április 7. és máj. 5., 213. és 277. lapok.

¹³⁰⁾ *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* 1838. 36. szám, május 6.

¹³¹⁾ *Honművész* 1838. 40. szám, 312. lap.

¹³²⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 35. szám, május 2., 267. lap.

¹³³⁾ *Jelenkor* 1838. 46. szám, június 9., 181. lap.

¹²³⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 72. szám, szeptember 6.

- ¹³⁵⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 39. szám, május 16., 201. lap.
- ¹³⁶⁾ *Jelenkor* 1838. 64., 66., 67. számok, augusztus 11., 18., 22., 233., 261. és 265. lapok. *Der Spiegel* 1838. 70. szám, szeptember 1., 566. lap.
- ¹³⁷⁾ *Der Spiegel* 1838. 27. szám, április 4., 216. lap és 39. szám, május 16., 311. lap; *Pesther Handlungszeitung* 1838. 16. szám, április 21., 64. lap; *Hírnök* (Pozsony) 1838. 44. szám, május 31.; *Rajzolatok* 1838. II. félév, 33-ik szám, október 25., 256. lap.
- ¹³⁸⁾ *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* 1838. 60. szám, július 29., 566. lap.
- ¹³⁹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 32. szám, április 21. 246. lap.
- ¹⁴⁰⁾ *Jelenkor* 1838. 24. szám, március 24., 91. lap.
- ¹⁴¹⁾ *Jelenkor* 1838. 26. szám, március 31., 102. lap; *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 26. szám, március 31., 187. lap; *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* 1838. 26. szám, április 1., 254. lap.
- ¹⁴²⁾ *Jelenkor* 1838. 31. szám, április 18., 121. lap.
- ¹⁴³⁾ *Jelenkor* 1838. 30. szám, április 14., 117. lap.
- ¹⁴⁴⁾ *Jelenkor* 1838. 38. szám, május 12., 290—291. lapok.
- ¹⁴⁵⁾ Ugyanott.
- ¹⁴⁶⁾ *Honművész* 1838. 39. szám, 304. lap.
- ¹⁴⁷⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások*
- ¹⁴⁸⁾ Ugyanott. 1838. 52. szám, június 30., 401. lap.
- ¹⁴⁹⁾ *Der Spiegel* 1838. 59. szám, július 25., 472. lap.
- ¹⁵⁰⁾ *Jelenkor* 1838. 77. szám, szeptember 26., 305. lap és (Kolozsvár) 1838. II. félév, 5. szám, július 17., 18. lap. *Erdélyi Híradó*
- ¹⁵¹⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 29. szám.
- ¹⁵²⁾ *Figyelmező* 1838. 51—52. szám, december 18., 904—905. hasáb.
- A cikk aláírása: Wxx.
- ¹⁵³⁾ Nóvák Dániel: Technische Betrachtungen über die Hochwässer, mit besonderer Rücksicht auf die letzte Ueberschwemmung. *Pesther Handlungszeitung* 1838. 13—17. szám, március 31—április 28. *Vásárhelyi válasza* megjelent az *Athenaeum* 1838. 47. számában. Megfelelő hely a 738-ik hasábon.
- ¹⁵⁴⁾ *Jassik* i. cikke: *Társalkodó* 1838. 30. szám, április 14., 115. lap.
- ¹⁵⁵⁾ Ballá Károly: A budapesti Duna jégárjairól s kármentőjéről. *Társalkodó* 1838. 33. szám, április 25., 125—128. lapok.
- ¹⁵⁶⁾ *Vásárhelyi* az *Athenaeum* 1838. 48. számában a 753—762. hasábon felelt.
- ¹⁵⁷⁾ *Társalkodó* 1838. 30. szám, április 15., 115. lap.
- ¹⁵⁸⁾ *Honművész* 1838. 32. szám, 245—246. lapok.
- ¹⁵⁹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 34. szám, április 28., 261. lap.
- ¹⁶⁰⁾ *Amonyi* mérnök: Vizek szabályozása hazánkban. *Hasznos Mulatóságok* 1838. I. félév, 29. szám, április 11.

¹⁶¹⁾ *Miskolczy* István: Egy-két szó Pest Buda fővárosoknak a Duna árjától jövődjére megmentések ügyében. *Regélő* 1838. 65. szám, augusztus 16., 509—511. lapok.

¹⁶²⁾ A. J. i. cikke: Társalkodó 1838. 44-ik szám, június 2., 169—170. lapok.

¹⁶³⁾ *Ballá* Károly: Ötlet a pesti építésmód iránt. *Társalkodó* 1838. 55. szám, július 11., 213—215. lapok.

¹⁶⁴⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 47. szám, június 12., 361. lap. A kiadott pályamunkák a következő című kötetben jelentek meg: *Budapest-*

nek árvíz ellen megóvásáról. G. Andrassy György jutalmaira érkezett pályázatok, az azokra kelt véleményekkel, valamint Gáty István és György Sándor acad. tagok e tárgybeli külön értekezéseikkel együtt. Pest, 1845.

¹⁶⁵⁾ *Gonda*. Béla i. m. 34. lap és 36—37. lapok.

AZ ÁRVÍZ MŰSZAKI LEÍRÁSA

(Az árvíz okai, keletkezése és lefolyása. A budapesti Dunaszakaszból szabályozása.
Fővárosunk árvízbiztonsága napjainkban.)

ÍRTA

LÁSZLÓFFY WOLDEMÁR

Bevezetés.

A mai pesti polgár még csak halvány fogalmat sem tud magának alkotni arról, mi is volt a »nagy árvíz«. El sem tudja képzelni, hogy a budai hegyek lábától majdnem a mai Keleti pályaudvarig és a Ludovika Akadémiáig terjedő tengerből csupán a Központi Városháza és az Erzsébet-tér közt, továbbá a Nádor-utca felső végénél emelkedett ki egy-egy sziget, egyébként *több mint 2 km szélességben mindent elborított a Duna szennyes, jeges árja*. A tündéri sétánnyá kiépített pesti Dunakorzón ugyan ki is gondolna arra, hogy száz év előtt volt városunk életében egy nap, amelyen magasabb volt a Duna vize, mint a járda szélén ma húzódó kőkorlát! Vájjon a gondtalanul fel-alá sétáló ezek közül valakinek is eszébe jut-e, mire valók ezen a villamos megállók helyén megszakadó kőkorlátokon azok a csúnya rovátekok? És ha tudja is valaki, hogy ezek közé a rovátekok közé fapallókat illetve, az egész fővárosi Dunaparton összefüggő zárt falat tudunk emelni az árvíz ellen, vájjon számot vet-e magában azzal, hogy az 1838-i árvíz megismétlődése esetén a Duna vize éppen egy szintben lenne ezzel a védőfallal s azon már a legkisebb hullámok is átcsapnának? (1. kép).

Pedig a száz év előtti város a mainál sokkal rosszabb helyzetben volt. Az utcák szintje sok helyen több mint egy méterrel feküdt a mai úttest alatt. Pesten a Veres Pálné-utca és Szerb-utca sarkán álló egyemeletes ház, a Piarista-utca sarkán álló Krist-féle söröző kis barokk palotája, Budán a Döbrentei-utca mélyenfekvő épületei, amelyeknek kapubejáratához az úttestről lépcsők visznek le, még az árvíz előtti időkből valók és az akkori utcaszintet mutatják. A budai Fő-utca, Pálffy-tér és Margit-körút környékén még néhány év előtt látható mélyfekvésű öreg házak egymás után adták át helyüket új, többemeletes bérpalotáknak, nemrégiben emelték fel 1.5 m-rel eredeti szintje fölé a Szt. Flórián kápolnát és így tűnik

el az egész városban fokozatosan sok, kultúrtörténeti szempontból nem minden becs nélkül való emlék, amelyek támogatnák képzeletünket a »rémület napjainak« magunk elé idézésében.

Igaz, a város számos pontján jelzik kis vörös márványlapok az emlékezetes árvíz szintjét. De időközben végzett épülettározások során sok került ezek közül eredeti helyzeténél magasabbra, másrészt a táblák mellett megálló járó-kelő téves fogalmat alkot magának az árvízről, mikor azt a *mai* utcaszinthez hasonlítja.

A Szerb-utca és Királyi Pál-utca sarkán, a József Nádor Műegyetem Közgazdasági Karának épületén levő táblán az árvizet jelző vonal pl. 138 cm-el van a járda szintje felett. Az egykori feljegyzések ugyan-ezen a helyen 190 cm (6 láb) elbontásról tanúskodnak! Hasonlóan hamis képet ad a Nemzeti Múzeum Sándor-utcai kerítésfalán levő tábla. Eszerint a víz ott 108 cm magasan állott volna, — ami igaz lehet a *mai* járdaszintre vonatkoztatva — de nem ad támpontot az akkori viszonyok elképzelésére, mert azon a környéken 158 cm (5 láb) mély víz fölött jártak a mentéssel és élelmiszerszállítással foglalkozó csónakosok!

Ahhoz, hogy a képzeletünk helyes nyomokon járjon, meg kell gondolnunk azt is, hogy 100 év előtt Pest városa túlnyomórészt olyan épületekből állott, amelyeket ma a külvárosokban vagy kisebb vidéki városainkban látunk. Az utcaszinttel egyforma magasságban fekvő padlózat és alacsony ablakpárkányok a földszinti lakások legtöbbszörében; a földszintes házak száma — különösen a külvárosokban — túlnyomó, az épületek anyaga gyakran csak vályog. Most már magunk előtt láthatjuk a helyzetet, — ahogy ma már talán egyedül a Döbrentei-utca 15 számú házon levő emléktábla mutatja (2. kép), — hogy számtalan helyen a földszinti ablakok felső párkánya is víz alatt volt, csak háztetők sokasága emelkedett ki a tengerből és a hosszú télvégi éjszakákon a siralmas képet az elázott falú, magukbaroskadó épületek kísérteties recsegése, ropogása tette hátborzongatóvá.

1. kép. Mellvédfal a Dunaparton. A képen látható rovátlékba helyezett fatáblákkal a korlátfal nyílásait el lehet zárni úgy, hogy az a rendkívüli árvizek ellen is védelmet nyújt. Az 1838-i árvíz magassága helyenkint meghaladta még ennek a korlátfalnak a tetejét is.

2. a kép. A Döbrentei-utca 15. számú ház az 1775. évi és 1838. évi árvíz emlékeit őrző táblákkal. Az utóbbi, az 1775-ikét 165 cm-el meghaladó árvíz a kapuholtozatot is elérte.

24. kép. Az 1775. évi árvíz latin-, magyar- és németnyelvű emléktáblája a Dohánytelepen (15. számú házban).

26. kép. Az 1838. március 15-i árvíz magasságát jelző, magyar és szerb felírást tábla ugyanazon ház falán.

Régebbi árvizek.

Az egykori krónikákból tudjuk, hogy az 1838-i árvíz nem volt az első, amely a fővárost meglátogatta. Tanúskodik erről az éppen az imént említett Döbrentei-utcai ház is, amelynek kapuja mellett egy tábla az 1775-i árvíz emlékét hirdeti. (2/b kép.)

Az árvizekre vonatkozó legrégebb feljegyzésünk 1012-ből való, amely évben «számtalan ember, barom és épület veszett oda.¹⁾»). 1126., 1193., 1210. és 1211. évi Duna-kiöntésről is történik említés. A fővárost ért árvizek közül az 1267. évi a legrégebb, amelyről biztos tudomásunk van. A *Pray-féle* Szent Margit legenda említi, hogy három évvel Szent Margit halála előtt, (amely a legenda szerint 1271 február 15-ön következett be), »Karácson után lön nagy árvíz úgy, hogy bejüve a klastromba ... az nagy udvarra.« A víz leapadása után Szt. Margit megjósolta az áradás megismétlődését, ami 1268 januárjában, vízkereszt után valóban be is következett: »a Duna nagy hirtelenséggel megárad és kezd nagy zúgással a víz bejönni az udvarra.«

Amint a későbbiekből látni fogjuk, nem véletlen, hogy az 1838-éhoz hasonlóan ezt a legrégebb árvizet is jégtorlasz okozta. Ma már talán egyáltalában nem, vagy legfeljebb fáradságos levéltári kutatással lehetne eldönteni, hogy a 13—16. századból feljegyzett 14 árvíz közül (1210., 1211., 1267., 1268., 1272., 1275., 1280., 1316., 1402., 1465., 1480., 1490., 1508., 1516. és 1595.) hányat okozott jégtorlasz és hányat a Duna május—július között levonuló »zöld árja«, amely az Alpesek hótakarójának maradványait hozza le a nyárelő bő csapadékával együtt. Annyi azonban a szabályozásra vonatkozó legrégebb feljegyzésekből bizonyosan kiviláglik, hogy a jeges árvizek igen gyakoriak voltak és, hogy — a hajózás igényei mellett — ezek szolgáltatták a legtöbb érvet a mederrendezés megindítása mellett. A 17. századtól fokozatosan sűrűsödnek az adatok (1622., 1640., 1661., 1668. és 1694.), de az évszámon kívül többet alig tudunk és még *Trattner* is, aki 1838-ban minden rendelkezésre álló hivatalos adatot összegyűjtött²⁾, csak általánosságban szól: »Emlegetnek továbbá vízáradásokat, mellyek 1640., 1694., 1730., 1740., vagy 1741. évekbe Budát és Pestet elöntötték, azonban ezekről sem az Ország Építő Igazgatóságnál, sem

*) A jegyzetek felsorolását lásd a tanulmány végén.

a Budai Klastromok Krónikáiban, de másutt sem semmi bizonyos nyomdokát nem lelhetni.«

A 18. századra vonatkozóan Zawadowski nem kevesebb, mint 24 dunai árvízről gyűjtött össze adatokat és a 19. század elejéről, 1838-ig még további 7 áradást sorol fel. Ezeknek az árvizeknek némelyikéről már közelebbit tudunk, így biztos, hogy az 1730., 1732., 1740., 1741., 1744., 1748., 1771., 1775., 1781., 1787., 1789., 1795., 1799., 1809., 1811. és 1830. évek Pesten is pusztítottak.

Az egykori árvízjelek kétségtelenül bizonyítják, hogy az 1838-at megelőzően ismert legmagasabb pesti vízállások ugyan-csak jégtorlódás következtében állottak elő. Trattner írja: ³⁾ »1732. évben legnagyobb víz magassága közel 22 lábnyi volt. 1744-be Mártzius 10-kén 22½ lábon felül emelkedett, 1799-be majd 23 % lábnyi, 1775-be Februárus 16-dik napján 23¾ lábnyi. Ez vala tehát Pesten a' legnagyobb minden ismeretes vízáradások közül; a többi bebizonyított vízáradások mind kisebbek voltak, mint a'mellyeket fellejebb említettünk, mellyek' magossága Pesten belsővárosba, Tél útszába 153-dik szám alatti házon (ma Havas-utca, a szám valószínűleg a telekkönyvi nyilvántartásra vonatkozik) fel vagyon jegyvezve...«

Az 1838-i árvíz arányai.

Talán nem lesz érdektelen, ha — összehasonlításul — ideiktatjuk azt a pár részletesebb adatot, amely ezekre a régebbi árvizekre vonatkozóan rendelkezésre áll:

A tetőzés napja	A tetőzés magassága, a kisvíz fölött	A Pesten elpusztult házak száma	A fővárosban okozott kár
1744. III. 10.	712 m	50	?
1799. III. 7.	7-30 «	az egész Ferencváros	?
1775. II. 16.	765 «	611	171.244 frt.
1838. III. 15.	9-29 «	3108	10,500.724 frt.

1838 mellett eltörpül minden! Pedig az 1775-i árvizet mint egészen rendkívülit tartották nyilván és az országos építési főigazgatóság által 1823-ban elkezdett »dunai mappáció« lapjain mint addig észlelt legmagasabb vizet tüntették fel. És valóban, a maga nemében ugyancsak páratlan csapást mért a fővárosra, mikor 1200 házból 611-et rombadöntött. Lejjebb pedig 27 pestmegyei községben, a megyei levéltárban őrzött részletes kárlevétel szerint, további 77.160 forint anyagi kárt okozott: víz alá került 21.073 hold föld, tönkrement 1184 ház, odaveszett 2190 háziállat, 5468 pozsonyi mérő (=2700 métermázs) szemes termény és 4148 kocsi széna. Emberáldozatot kettőt követelt az ár. A kárvallott községek között első helyen állott Kalocsa (18.701 forint kár), utána Hajós község következett (14.708 forint kár).

Ha osztrák adatokat vizsgálunk⁴⁾ azt látjuk, hogy Ausztriában a 18. század folyamán 20-szor okozott árvizet a jéglevonulás. 1744, 1775 és 1799 ott is emlékezetes évek maradtak.

A jég szerepe az árvizek keletkezésében.

Bennünk, akik a most lepergő évtizedekben élünk itt a Duna partjain és napjainkban csak nagyritkán olvasunk az újságban dunai jégtorlaszokról, feltétlenül felvetődik a kérdés: vajjon mi lehetett az oka a régente olyan gyakran megisméltlődő jeges árvizeknek?

Mielőtt rátérnénk ennek a kérdésnek a vizsgálatára, előre kell bocsátanunk néhány általános jellegű megállapítást a folyóvizek jégviszonyairól.

Jégekpződés.

Köztudomású, hogy a folyóvíz hőmérséklete a folytonos átkeveredés következtében minden pontján egyforma és hogy

0° alá sohasem száll le. Ha kemény télen a folyóvíz egész tömegében lehült már 0° -ig és a hideg még tovább tart, megindul a jégképződés.

A felszínen a hideg levegővel érintkező vírzészecskék túlhűlnek és valamilyen alkalmas szilárd pont körül (ilyen a vízben lebegő iszap-szem és a parton vagy a mederfenéken kiálló hordalék- v. talajszem) kikristályosodnak. A már megtelepedett jégkristályok gyorsan fejlődnek tovább, mert a velük érintkezésbe kerülő újabb és újabb túlhűtött vírzészecskék a kristályosodás közben felszabaduló meleget elvezetik. Ilymódon a mederfenéken laza, szivacsos szerkezetű, át-látszó jéggomolyok keletkeznek, amelyeket a víz sodra és felhajtó ereje könnyen a felszínre hoz. (A jég könnyebb, mint a víz, mindig annak tetején úszik. A 0° hőmérsékletű jég fajsúlya 0.9167 gr/cm^3 , az ugyanolyan vízé 0.99987 g/cm^3). De mint mondtuk, nemcsak a fenéken keletkezik jég, hanem magában az áramló vízben is képződnek jégkristályok, amelyek kásaszerű tömegben lepik el a felszínt s ott egymáshoz fagnak. Végül a partok közelében, a sekély, csendes-vízü helyeken is keletkezik — összefüggő hártya alakjában — parti vagy karaj jég, amelyet a víz sodra, főképen ha a folyó kissé megárad, ugyancsak könnyen magával ragad.

A víz felszíne lassan benépesül kisebb-nagyobb jégtáblákkal, amelyek részben egymáshoz fagyva növekednek, részben a folyamatos jégképződés révén híznak. A víz sodrában haladó táblák gyorsabban úsznak, mint a partok közelében levők, eközben egymáshoz súrlódva jellegzetes hangot adnak, azt mondjuk: zajlik a jég. A zajló táblák forgó mozgásba jönnek és széleiken a folytonos ütközések eredményeként kissé kimagasló, hőszerű gyűrű alakul ki. Ezen belül az eredetileg vizes, laza jégtömeg sima és kemény táblává fagy, amelynek vastagsága a Dunán meghaladhatja a 15—20 cm-t is.

A folyam beállása.

A folyó hátán úszó jégtáblák tehetetlenségüknél fogva csak lomhán követik a meder kanyarulatait. Amíg egyesek a sodorban

előresietnek, mások a domború partra sodródnak és a télen rendszeren alacsony vízállás folytán zátonyra kerülnek. így a sekélyebb domború part közelében a víz széle felől befelé növekvő álló jégpáncél képződése indul meg. Hasonlóan megállásra kényszeríti a jégtáblákat egy-egy szigetcsúcs, középzátony, hídpillér, mederszűkület vagy más akadály, amint azt a budapesti Dunaszakaszon is megfigyelhetjük.

De ne gondoljuk azt, hogy a jég megállásához feltétlenül ilyen külső ok közreműködése szükséges. Mindenütt, ahol a folyó sebessége, a meder túlságos szélessége vagy esésének kisebbedése folytán, lecsökken és ilyenformán a víz lassabban viszi tovább a jégtáblákat, mint ahogyan azok érkeznek, rövidesen annyira tele lesz a meder jégtáblákkal, hogy végül is összeszorul néhány tábla és megakasztja a többieket is. Ha hideg az idő, az összetorlódott táblák összefagynak, valósággal elzárják az utat és a felülről érkező újabb jégtáblák a többiek után sorakozva, hamarosan kilométerekre terjedő hosszon összefüggő jégtakaróval borítják a folyót, míg a torlasz alatt, — újabb jég felülről nem érkezhétven, — sík víztükör lesz. Lehet, hogy közel egyidőben több helyen is megáll a jég. Ekkor hosszabb-rövidebb jégpáncéllal fedett és nyílt vízszínű szakaszok váltják egymást.

Régi időben a jégzajlásos nagy folyókra még nem mertek állandó hidakat építeni. Az akkori építőanyagokkal nem tudtak 50—100 m-es, vagy annál nagyobb nyílású áthidalásokat készíteni, kisebb ívek esetén pedig a mederbe kerülő sok pillér veszedelmes jögtorlásokat okozott volna. (Olasz-, Spanyol- és Délfranciaországban nem ismerik a jégzajlást; ezeken a helyeken, de Középeurópában is a sebesvízű, keskeny folyókon, még megfelelt a kőhíd. A széles folyamokon azonban, amilyen a Duna, Rajna stb., csak a nagy fesztávú vaszerkeztű hidakkal indult meg a fejlődés.)

Amíg nyáron réven vagy kompon — esetleg hajóhídon, amilyen Buda és Pest között is volt, — könnyen ment az átkelés, addig a jégzajlás megindulásával mind veszedelmesebb lett a csónakban való közlekedés, sőt hamarosan lehetetlenné is vált. Ilyenkor tehát nehezen várt örvendetes esemény volt a folyam beállása, mert ezzel ismét megindulhatott a két part között a fennakadt forgalom.

A jég hátán nemcsak gyalogosok, hanem szekerek is jártak rendszeresen.

Az átkelési lehetőség jelentőségét igazolja *I. Lipót király 1659. évi I. dekrétumának 74. cikkelye*: »Ő Felsége jóváhagyásával rendelik, hogy a komáromi és újvári erősségekből, az idők és a veszély szükségéhez képest a nevezett erősségeknek Pozsony és Komárom vármegye fő- és alispánjaitól megkeresett kapitányai a jégátjárások őrzésére saját élelmezés és rendes ellátás mellett elégséges gyalogkatonákat küldjenek.«^{10.})

A jég hatása a folyók vízállására.

Mit jelent a folyó beállása a vízlefolrás szempontjából? Nem nehéz belátni, hogy a vízfelszint borító szabálytalan felületű és rendszertelenül összeékelődött jégtakaró megnehezíti a vízlefolrást. A víz eddig csak a mederfenéken és oldalfalakon sűrűlött. Most a felülről határoló jéggel valósággal érdesfalú csőbe van zárva. A jég azonkívül az átfolyási keresztmetszélyt is csökkenti, hiszen vastagsága szerint kisebb-nagyobb területet elfoglal abból. Es ha a felülről érkező víz ugyanannyi, mint a beállítás előtt volt, akkor ez a vízmennyiség a megnövekedett ellenállás miatt csak lassabban tudván folyni, nyilván több helyet követel magának és ezért megemeli a égtakarót. A folyó beállása tehát a vízállás növekedésével jár.

De mi lesz, ha beköszönt a tavasz és hirtelen megindul az olvadás? A jégpáncél nehezen enged fel, viszont a folyó árad. A torlasz időközben talán a fenékhez is fagyott és alatta csak igen kis nyílás maradt a víz számára, amely most birokra kel a jéggel. Eleinte nem bír vele és mivel felülről továbbra is folytonosan érkezik a víz, viszont lefolyni nem tud, a jégtorlasz felett meggyülik: rohamos áradás áll be, a folyónak esetleg az ágya is szűk lesz. Végre a felgyülemelő víztömegnek a nyomása valósággal

kilöki kirobbantja a torlaszt és leszalad a víz. De csak addig jut, amíg a jég valamilyen újabb akadálnál, például szigetcsúcsnál, sekély, elszélesedő mederrésznél vagy mederszűkületben ismét össze nem torlódik. Itt újra kezdődik a birkózás. Ha egyszerre köszönt be a tavasz, néhány nap alatt mégis csak megtörik a jég és elmúlik az árvízveszély. Sokkal rosszabb a helyzet, ha átmeneti enyhülés után ismét hidegre fordul az idő. A megbontott torlasz jégtáblái egymás alá csúsznak és sokkalta szabálytalanabban állanak össze, mint első alkalommal. Az akadály tehát nagyobb és ezzel az árvízveszély is növekszik.⁵⁾

A Duna medrének szerepe az árvizek keletkezésében.

A Duna medrének természete.

Látjuk, hogy a jég levonulása mindig veszedelmekkel járhat. De százszorosan veszélyes a magyar Dunán. Az osztrák szakaszán még nagyésű (kilométerenkint átlag 40 cm) Duna ugyanis sebes folyását csak *Gönyüig* (Komárom felett) tartja meg, itt hirtelen síksági folyammá lesz és kilométerenkint mindössze 6—8 cm eséssel hömpölyög végig a Kárpátok medencéjén. Dévény és Gönyü között — bár még nagyésű a folyam — a felső szakasról magával hozott és itt évezredek óta lerakott kavicsfordalékon, ebben a laza anyagban, nem tudott állandó medret alkotni, hanem kanyargós pályán, számtalan mellékágra szakadozva, helyüket minduntalan változtató szigetek között bolyong. A múlt század 80-as éveiben végrehajtott átfogó szabályozásig ezen a szakaszon tulajdonképeni anyamedre sem volt a Dunának, amely minden árvíz után másfelé vette útját. A számos ágban megoszló víz egyik medret sem tudta kellő mélyre kifejleszteni, a sekély, zátonyokkal teli meder pedig,

— mint láttuk, — a jég levonulása szempontjából igen hátrányos. De talán még veszedelmesebbek a szigetsúcok és az ezekkel kapcsolatos mederelágazások, mert ezeken a helyeken a lomhán mozgó, a vízfolyás hirtelen irányváltozásait követni képtelen jégtáblák hamarosan fennakadnak. Az egyszer megállott jég egyes tömbjei a sekély helyeken könnyen lefagynak a fenékre. Az ilyen jégtömbök, ha fel is tépi őket a víz, nem úsznak többé a felszínen, mert a beléjük fagyott kavicsok miatt már nehezebbek a víznél. Ezért igen veszedelmesek, mert tovahaladva, a folyam alsóbb szakaszain még álló *jégtorlaszok alá kerülnek és így valóságos jégdugulások okozói* lehetnek. (A szabályozás óta egységes anyamederbe kényszerített, kellő mélységű szelvényben nagy sebességgel folyó vízen már sokkal nehezebben képződik jégpáncél. A mellékágakban kemény télen ma látható, fenékre fagyott jégtáblák nem úsznak le, hanem helyben olvadnak el.)

A Gönyü alatt következő csekély-esésű szakaszon már csak azért is könnyű a jég megállása, mert a felső, nagyobb-esésű szakasról gyorsabban érkeznek a jégtáblák, mint ahogyan itt haladni tudnak. Ezért a folyam felszínét itt sűrűbben lepik el az úszó jégtáblák, mint amott. Minél sűrűbben borítja azonban a folyam hátát a jég, annál könnyebben lehetséges az, hogy egyik vagy másik tábla, aránylag kisebb akadály által feltartóztatva, szerencsétlenül ékelődik össze a szomszédos táblákkal és kisebb-nagyobb szélességben elrekeszti a többiek útját. Akadályokban azonban nincs hiány! Mindjárt a Garâmes az Ipoly-torkolat alatt levő zátonyok ilyenek. Ezek az aránylag jelentéktelen mellékfolyók árvíz alkalmával rengeteg hordalékot szállítanak a Dunába, azt torkolatuknál lerakják és az így képződő zátonyt maga a Duna is csak magasabb vízállásnál képes elhordani, de nem télen, mikor csekély a vize. Komoly akadály a dömös-nagy-marosi éles kanyarulat és rögtön alatta a Szentendrei-sziget csúsa is. A szigettel kapcsolatban meg kell gondolnunk, hogy minél kevesebb víz folyik le valamely mederben, annál kevésbé mélyülhet az ki. Azért mindenütt, ahol két ágra oszlik a folyam, a többi, egységes mederszakaszokhoz képest aránylag kisebb a mélység, következésképpen könnyebben áll meg a jég.

Kevéssel a szentendrei sziget alsó vége alatt, a Szent-Gellért-hegy lábánál összeszűkül a Duna medre és ezt a szűkületet, — a fővárosi Dunaszakaszból szabályozása előtti időben, — hirtelen kiszélesedő mederrész követte, amelynek nagyrészét a hírhedt *kopaszi zátony* foglalta el. Közvetlen alatta kettéágazott a folyam. A Csepelsziget északi csúcsa, és a víz megoszlása folytán mindkét ágban kevésbé fejlett meder, kiválóan alkalmas volt a jég megállítására.

Így folytathatnánk a szigetek és középzátonyok felsorolását a Csepelsziget alatt is. Végeredményben mindegyikük keletkezésének egy az oka: a csekély esés, amely a hordalék tovaszállításának épügy akadálya, mint a jég levonulásának. Ennek a természeti adottságnak hátrányait csak igen költséges szabályozási munkálatokkal lehetett ellensúlyozni, amelyekről azonban a múlt század elején még nem lehetett szó.

Paks alatt megváltozik a meder természete, de azért a jéglevonulás szempontjából nem jobb a helyzet. A partok laza anyagában, eddigi egyenes folyását elhagyva, kígyózó medret vájt magának a Duna. A szigetek száma sokkal kisebb, de az éles kanyarulatok akadályok sorozatát állítják a jéglevonulás elé.

A Duna medre a szabályozás előtt.

Szembeszökően bizonyítja az említett viszonyoknak nagy befolyását a főváros árvízi helyzetére *Ballá* Antalnak, Pest megye hites mérnökének 1793-ból származó kiváló térképe⁶⁾ és a már említett »Duna-mappáció«-nak a nagy árvizet megelőző felvétele is.⁷⁾ Ezek szerint a Vág torkolatától (Komáromtól) Paksig a 19. század elején 40 olyan sziget volt, amely a meder közepén a víz sodrárt károsan osztotta meg és így a kedvező mederfejlődést akadályozta. (Ma mindössze 14 ilyen szigetet számolhatunk a szóbanforgó 235 km-es folyamszakaszon. A többiek mellett a mellékág el van zárva, azon a magasabb vizek lefolyást találhatnak, de a mederképző kisvizek a főágban vannak összefogva.) Még feltűnőbbek azok az éles

kanyarulatok, amely ezeken a régi térképeken körülbelül Pakstól lefelé láthatók. Paks közelében Dunakömlődnél volt az *insósi* hajtúkanyar, Kalocsa alatt, Fajsznál teljes S betűt írt le a Duna. Bekanyarodott egészen Fadd és Tolna községek alá, amelyektől ma 10 km távolságban folyik, végül egészen elfajult, — a Csallóközhöz hasonló képet mutatott — innen délre, egészen a Drávatorokig (3. ábra). A Dráva beömlése alatt a Duna, ennek a bővizű mellékfolyónak hozamával gyarapodván, egységesebb medret fejlesztett és a meder-viszonyok még inkább javulnak a Tisza és a Száva torkolatán alul. A Drávatoroktól kezdve ezért a jég levonulása ritkán járt árvíz-veszéllyel.

Éghajlati és domborzati tényezők.

Súlyosbítják a magyar Duna jégviszonyait éghajlati és domborzati körülmények is. Az osztrák és a magyar medence hőmérsékleti viszonyai között nincs lényeges különbség. A nagy hideg mindkét helyen egyidőben következik be. De míg a nagy esésű osztrák Duna-szakasz sebes vizében a jégképződés lassúbb és torlasz nehezebben keletkezik, addig a Középdunán, különösen Paks és a Drávatorok között, egykettőre beáll a folyam és néhány nap alatt 200—300 km hosszon összefüggő jégtakaró borítja az egész szakaszt. A tél folyamán beköszöntő átmeneti enyhülések a hegyvidéken kisebb árhullámokat idéznek elő, amelyek a Felső-Dunán a jég túlságos megerősödését megakadályozzák. A mi sík vidékünkön azonban az átmeneti olvadást meg sem érzi a folyam. Ezért *mindalunk a jégtakaró sokkal erősebb, mint a Felső-Dunán.* Végül a jég megindulása szempontjából is egészen más a helyzet a Dunának Gönyü és a Drávatorok közötti részén, mint többi szakaszain.

Legelőször a Száva és a Dráva vízgyűjtőterületén köszönt be a tavasz és az olvadásokozta áradás nemcsak magukat a mellékfolyókat, hanem a Drávatorok alatti Dunaszakaszt is megszabadítja a jégtől.

Említettük, hogy ezen a vízbő szakaszon a meder mélysége jól fejlett és ezért a jég levonulása nem szokott veszedelmes torlódásokkal jární. Az osztrák és a magyar medencében körülbelül egyidőben enyhül meg az idő. A hegyekben az általános olvadást egy-egy alpesi főhn-vihar fokozhatja. (Föhnnek a hegységen átbukó szelet nevezzük. A gerincen lezúduló levegő sűrűbb légrétegekbe érve, erősen összenyomódik, aminek következtében felmelegszik és néhány óra alatt több kárt tesz a hegyek hótakarójában, mint a napokig tartó erős napsütés.)

A rendkívül gyors olvadás folytán egyszerre megdagadnak a hegyvidék folyói és megindítják a Duna jegét is, amikor még a Közép-Dunán tehetetlen lomhaságban fekszik a vastagra hízott jég. Ha a mi szakaszunkon itt-ott meglazul is az olvadó jég, megindulni csak akkor tudna, ha útjában mindenütt hirtelen megszűnne az összes akadály. Erről azonban szó sincs, legfeljebb egyik-másik helyen csúszik meg a jég, hogy néhány száz vagy ezer méterrel lejjebb ismét összetorlódják. Számottevő mellékfolyó nincsen a szakaszunkon, a jeget megbontó áradás csak felülről jöhet. Innen van az, hogy a Felső-Duna mindig hamarabb szabadul meg jegétől, mint a magyar Dunának a Drávatorok feletti szakasza. *A jég csak lépésről-lépésre jut tovább. Minden torlódás mögött addig emelkedik a vízállás, amíg az összegyűlt víztömeg nyomása el tudja tolni helyéből az akadályt.* Ekkor az egész tömeg, — víz és jég, — hirtelen leszalad, míg lejjebb valamilyen akadályon ismét összetorlódnak a jégtáblák és ismét helyi áradás következik be. Minél lejjebb megyünk, annál több lesz az összegyűlt jég, mert az árhullám, mint seprő gyűjti össze maga előtt a jeget, viszont az olvadás csak igen lassan pusztítja azt. *A magyar Dunának Gönyütől a Drávatorokig terjedő szakaszán képződtek tehát mindig a legveszedelmesebb jégtorlódások, amelyeknek fenyegető voltát csak fokozza a j oly am kis esése és völgyének szélessége.* Mindkét körülmény részes abban, hogy a torlaszok felett meggyűlő víz aránylag kis vízszínelelkedés esetén is hatalmas területet áraszt el.⁸⁾

A Duna jégviszonyai.

Az elmondottak jellemzésére sajnos nem tudok a múlt század elejéről való adatokat felhozni, mert még a múlt század derekán is csak 5 vízmércén figyelték rendszeresen a Duna vízjárását. A mércehálózat erőteljes sűrítése csak a 80-as években, különösen pedig 1886-ban, a Vízirajzi Osztály felállításával indult meg. De ha újabb, — az 1876—1932. évekre vonatkozó számadatokat iktatok ide, azok is sokat mondanak. Hiszen a jég viszony okát befolyásoló tényezők közül *csak a meder állapotát tudtuk szabályozással javítani*, — ezt is csak pénzügyileg korlátolt mértékben, — *az éghajlat és domborzat megváltoztatása az emberi lehetőségek határain kívül áll.*

A jégtakaró kifejlődésének sebessége az egyik, a viszonyokra jellemző szám.

1881 januárjában 4 nap alatt Pakstól Vácig terjedő, összefüggő, 148 km-es jégtakaró képződött a Dunán. 1901 januárjában ugyan-csak négy nap alatt Bajától Ercsiig 134 km-en állott meg a jég. 1909 januárjában 4 nap alatt Moháctól Dunaadonyig (150 km) növekedett a jégpáncél, 1929 januárjában a Mohács és Paks közötti 85 km-es szakasz teljes jégborításához 2 nap volt szükséges. *A jégtakaró fejlődési sebessége tehát naponta átlag 35—40 kilométer.* Kivételesen előfordult, — pl. 1879 decemberében, — hogy 2 nap alatt Moháctól Budapestig (200 km-en) állott be a folyó.

Budapest felett ma egy nap alatt körülbelül 15—20 km-rel növekszik a jégtakaró hossza, de a szabályozás előtt bizonyosan rosszabb volt a helyzet.

Másik, talán még jellemzőbb adat *az álló jégpáncél átlagos tartósága a Duna különböző szakaszain.* Az 1876-tól 1932-ig terjedő 76 év átlagában egy-egy télen:

*Pozsonynál 8.6 napig,
Budapestnél 11.8 napig,
Paksnál 23.0 napig*

állott a jég. Budapesten, — *Vásárhelyi* Pál és mások egykorú feljegyzéseiből számítva, — 1820 és 1870 között, vagyis *a szabályozás előtti időben, átlag 24.5 napon keresztül borította jégpáncél a Dunát.*⁹⁾

Végül ugyancsak jól rávilágít a viszonyokra az, hogy 1876—1932

*Pozsonynál február 7-e,
Budapestnél február 15-ike,
és Paksnál február 20-a*

a jég megindulásának átlagos időpontja. A Felső-Dunán tehát kereken 2 héttel hamarabb indul meg a jég, mint Paksnál.

A Duna szabályozása a XIX. századot megelőző időkben.

Ezekután magától értetődő, hogy a Duna szabályozására vonatkozó, a 14. századig visszanyúló emlékeink között sűrűn találunk adatokat a jégtorlaszok képződésére kiválóan alkalmas csallóközi és Paks alatti szakaszokról. Egyik legrégebbi idevágó adat *Miksa király* 1569-i harmadik dekrétumának 21. cikkelye:

»... mivel a Dunának gyakori és igen nagy kiáradásai köztudomásúak, amelyek ebben és a múlt évben is az egész Csallóköz-szigetnek akkora kárt okoztak, jövőre az ilyen károknak elhárítására szükséges, hogy a régi gátakat és töltéseket, amelyek a víz kiöntését feltartóztatnák, de elromlottak, ismét kijavítsák és némely helyeken megújítsák.

1. §. Megállapították, hogy Pozsony és Komárom vármegyéknek a megnevezett szigeten lakó jobbágyai az említett tizenkét napi munkából hat napi munkát a jelzett töltések kijavítására fordítsanak.«

II. Mátyás 1618-ból való negyedik dekrétuma 54. cikkelyében már kifejezetten mederszabályozásról van szó:

»A karok és rendek szükségesnek látják, hogy ő Felsége a győri őrhely mellett elfolyó Duna árka megvizsgálására bizonyos, arra alkalmas biztosokat rendeljen ki.

1. § Amely megbízatás elvégeztével Győr és Mosón vármegyéknek meg a kisebbik Csallóköz szigetének (a mai Szigetköz) az ingyen-mimkái oda kell alkalmazni.¹⁰⁾«

1659-ben /. *Lipót* a Duna és Vág árvizeinek levezetését és a védtöltések helyreállítását rendeli el; 1687-ben pedig a Vág és a győri Dunaág szabályozása ügyében külön bizottságot küld ki.

Egy 1737-ből való okmány a Duna pestmegyei szakaszának tisztításáról s több partigazításról szól.

Dissel C. őrnagy 1751 október 23-án kelt jelentésében a Pataj, Ordas és Imsós közti (közvetlenül Paks felett, a balparton) védtöltések helyreállítására és a Pataj—csanádi új töltésvonal építésére vonatkozóan tesz előterjesztést.

Mikoviny Sámuel, a jeles mérnök, a pestmegyei levéltárban őrzött 1774. évi 78. számú irat szerint, a Duna kiöntéseinek megelőzése céljából már felveti a kanyarulatok átvágásának gondolatát. *Ballá* András 1781. évi és *Pongrácz* Boldizsár 1872. évi jelentése a védtöltések helyreállításáról és új gátak építéséről szól.

Szabályozási munkálatok a XIX. század elején.

A mi szempontunkból a legérdekesebb történelmi adat *Zichy* Ferenc királyi biztosnak 1825 november 12-én kelt jelentése, amelyből a Baja alatti Dunaszakasz szabályozására vonatkozóan a következőket idézzük:

»... ezen Királyi Biztosságra volt a legfelsőbb helyről bízva a Duna folyásának megigazítása is Pest, Tolna, Baranya és Bács Vármegyékben: melly a' nagy görbülései által mind a' jég járást tartóztattván, mind a' szomszédságokat elöntvén, mind a' hajókázást akadályoztattván, igen káros következtetéseket okozott. Ezen rossznak elhárítására tehát 1820-dik és 1821-dik esztendőben a' mondott Dunai görbülések által vágattattak és ez által a' Dunának egyenes folyás szerezettvén, mind a' hajókázás megkönnyebbítettett, mind a' kártételek eltávoztattak. Jelesen pedig

	Görbületek hossza	Általvágások öleiben
a) Mohácsnál egy Duna görbület	9.000	
megrövidítettett egy átmetszéssel.....		1.000
b) Bajánál és Báltánál szinte egy görbület. megrövidíti etet egy általvágással.....	3.000	600
b) Ugyanott ismét más görbülés	5.000	
rövidebb lett egy általmetszéssel.....		350
d) Ugyanott a harmadik görbület.....	4.000	
által ásattatván lett belőle átmetszés . .		1.400
Ezen munka tehát a hajókázásnak a on hasznot okozta, hogy	21.000	
öli hosszú dunai görbületek helyett.....		3.350
öli hosszú új Dunán járhatnak a' Hajók.« ¹¹⁾		

1832-ben az országos főkormányshék a Paks—batinai szakasz éles kanyarjait vágatta át, hogy a jégzajlás veszedelmeit csökkentse. A 11 átmetszés rövid idő alatt anyamederré fejlődött, a hajóút 96 km-rel megrövidült és a jégtorlódásoknak is elejét vették.

Pest árvédelmi helyzete.

A főváros sem maradt tétlen, gátakat emelt a megismétlődő jeges árvizek ellen.

A Dunának valamikor, körülbelül a mai Nagykörút helyén, volt egy mellékága, az úgynevezett *pesti-ág*.¹²⁾ Ezt az egykori medret az árvizek hamar megtalálták és rajta keresztül részben a Teréz- és Józsefvárost fenyegették elárasztással, részben alulról visszaduzzadva a Ferencvárost borították el. A város fejlődése folytán *égető szükségé vált ezen egykori meder alsó és felső végének elzárása*, ami az 1775-i árvíz után valóban meg is történt. E célból épült körülbelül a mai Berlini-tér és Lehel-tér között a *Váci-gát*, — amely a Váci-út árvízszin feletti magasságban húzódó vonalához csatlakozott. Délről pedig az ugyancsak magasvezetésű Soroksári-út folytatásával, a körülbelül a mai Gróf Haller-utcától a Boráros-térig terjedő *soroksári gáttal* biztosították a fővárost. A védvonalat a mai

Közraktár-utca helyén az úgynevezett *Főgát* egészítette ki. Az egykori mellékág ilymódon lezárt kitorkolási és visszatorkolási helyeitől eltekintve a Dunapart elég magas volt, itt tehát, — legalább is a rendes nyári árvizek idején, — nem volt veszély.

A Duna-mappáció eredményeinek felhasználásával készült és 1833-ban *Vörös László* »országos dunamérési hiteles földmérő által kiadott »vízhelyzeti térkép« ezeket a gátakat híven mutatja. és magyarázó szövegében rajtuk kívül a »pesti parterősítésről« is említést tesz, amely a Dunapartnak a Wurm-utcától a Kötő-utcaig (ma Piarista-utca) terjedő szakaszán volt. (4. ábra).¹³⁾

Amilyen mértékben növekedett Pest városának gazdasági és kulturális jelentősége, olyan arányban vált mind komolyabbá árvízvédelmének feladata. A város nagyrészének alacsony fekvése és a sűrűn megismétlődő jeges árvizek állandóan ébrentartották a kérdést. Az árvízveszedelem és a hajózás forgalmi jelentősége mellett harmadik tényező, amely a Dunára terelte a közfigyelmet, a Buda és Pest közt építendő állandó híd volt. Az ország közigazdasági lendületének volt köszönhető egyrészt a Duna-mappáció, másrészt a felvételekre támaszkodva a szabályozási tervek munkabevétele. De a felvétel tárta fel a szakemberek előtt is, hogy mennyire elfajult a Dunameder és ezért milyen veszedelmes a főváros helyzete a téli árvizek szempontjából. Beszédes bizonyítékai ennek a felismerésnek az építő főigazgatóság által minden szigorúbb télen megismételt meder- és jégfelvételek, amelyekből kitűnik, hogy *a hivatalos körök szinte állandóan tartottak a katasztrófa bekövetkezésétől.*^{1*)}

Hazánk legnagyobb vízimérnöke, *Vásárhelyi Pál*, aki ebben az időben az országos építési igazgatóság »első hajózási mérnöke«, a Magyar Tudós Társaságnak pedig levelező tagja volt, az »*Athaeneum*« c. folyóirat 1838 március 4-én, tehát *az árvíz előtt*, megjelent 18. számában »*A budapesti áttóhid tárgyában*« írott értekezésében ezeket mondja:¹⁵⁾

»A folyamnak állapotjára való tekintet valóban alapos aggodalmat gerjeszt, hogy a tavaszi olvadással, ha a jégindulás nem kedvező körülmények között megy véghez, még nagyobb áradások fognak bekövetkezni; ha p. o. a felső Dunavidékeken meleg esőzések állnának be, minekelőtte az alsóbb részeken a Duna zaja megindulhatna.

Azért valóban javallható, hogy Pest városa a lehető nagyobb árak ellen töltésekkel óvakodik, melyek talán, ha a jég zaja baj nélkül távozik, nevetség, éretlen nevetség tárgyai fognak lenni.«

Ezek a sorok, bár 1838 telén jelentek meg, nem csupán erre az alkalomra vonatkoznak; ugyanezt írhatta volna Vásárhelyi akkor is, ha cikke néhány évvel hamarabb lát napvilágot, mert szavaiban a Duna-mappáció során leszűrődött tapasztalatait foglalta össze a kiváló víziépítő-mérnök.

Az 18384 árvíz.

Időjárás, vízállás és jégviszonyok 1837/38 telén.

Megismerkedve a jégzajlás jellegzetességeivel és kísérő jelenségeivel, a Dunának és különösen a budapesti folyamszakasznak mederviszonyaival és a főváros árvízvédelmi helyzetével, nézzük most már, hogyan köszöntött rá városunkra az 1837/38-iki tél.

A budai csillagda észleléseiből, továbbá *Vásárhelyi Pál* és *Trattner János* közléséből pontosan ismerjük a hőmérsékleti viszonyokat. A csapadék-adatokról nincsenek részletes feljegyzéseink. Csupán dr. *Jankovich Antal* »*Pesth und Ofen mit ihren Einwohnern, besonders in medicinischer und antropologischer Hinsicht*« c. művének¹⁶⁾ függeléke alapján közli *Trattner*, hogy mely napokon volt esőzés vagy havazás, anélkül azonban, hogy a csapadék mennyiségét megmondaná. A budapesti csapadék mennyiségének ismerete azonban amúgy sem volna elegendő, mert a Duna vízhozama nem a helyi esőzéstől, hanem a vízgyűjtőjének feljebb fekvő részein hullott csapadék nagyságától, ill. az ott uralkodó és az olvadást befolyásoló hőmérsékleti viszonyoktól függ.

Vásárhelyinél és Trattnernél is részletes kimutatást találunk az 1837 dec. 1 és 1838 márc. 31 közt a budai vízmű aknájában mért dunai vízállásokról. *Hieronymi* Károly »*A budapesti Dunaszakas szabályozása*« c. könyvének¹⁷⁾ 2. tábláján a budain kívül a pozsonyi és komáromi vízállások görbéje is rendelkezésünkre áll; végül a földművelésügyi minisztérium vízrajzi intézetének múzeumában őrzött egykori feljegyzések között megtaláltam az 1838. évi péterváradí vízállásfeljegyzésekről készült grafikont.¹⁸⁾

Mindezeket az adatokat a ma szokásos mértékegységekre átszámítva az 5. ábrán egyesítettem, amelynek *nyomán*, — az egykori feljegyzéseket is figyelembe véve, — a következőket állapíthatjuk meg:

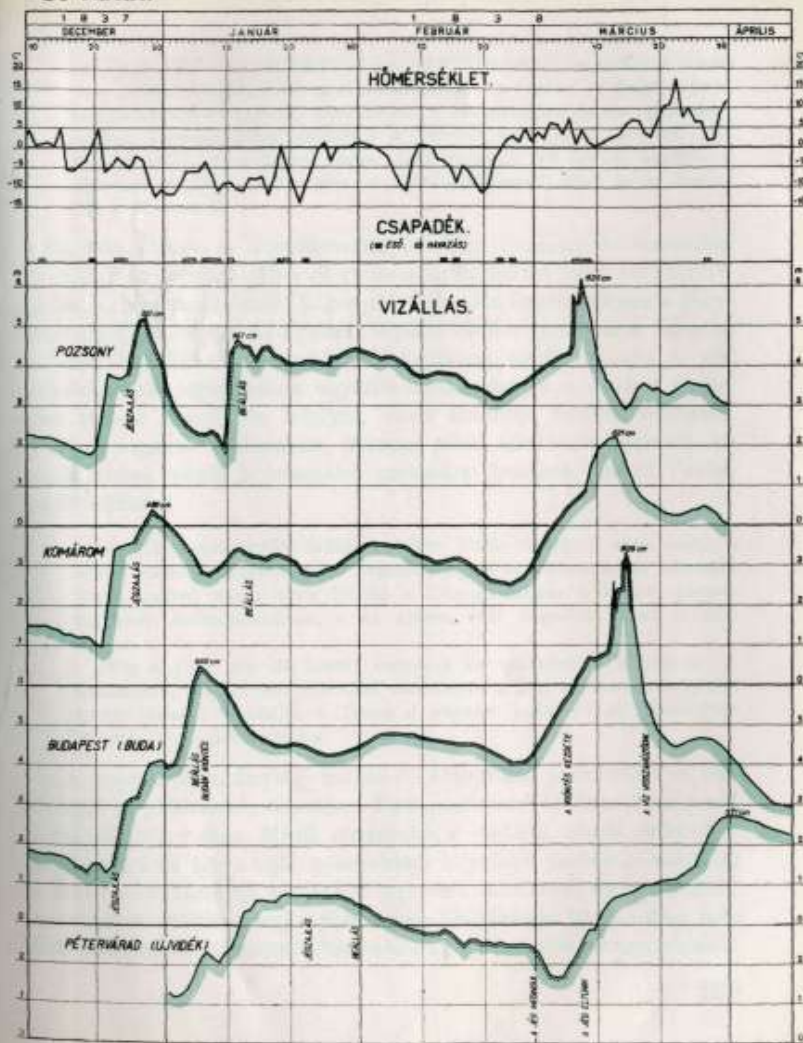
December közepéig mérsékelten hideg, a hónapnak általában megfelelő időjárás uralkodott. Csak 16-án szállott mélyebbre a hőmérő. 20-án megenyhült az idő, azonban 22-én még keményebb hideg köszöntött be, amely 26-án hirtelen ismét felengedett és nem csak olvadást, hanem 36 órás szakadatlan esőzést is hozott. Előzőleg 6., 7. és 9-én egymásután, majd 24-én esett az eső, 25-én erősen havazott. A Duna a sok csapadék következtében megáradt. Abból, hogy a 16-ától hirtelen hidegre fordult és Pesten 20—21-én csak rövid átmeneti időre megenyhült időjárás ellenére¹⁹⁾ is ennyire megáradt a folyam, arra kell következtetnünk, hogy valahol, a Duna vízgyűjtőterületének Magyarországon kívül eső részén, vagy nagy esőzés volt, vagy az átmeneti enyhülés olvasztott el tekintélyes mennyiségű havat. December 16-án délután 3 órakor Budán — 5*5 C°-ot mutatott a hőmérő. Másnap —5*8 C° volt. A Dunán egyszerre megjelent a jég és Tolna körül, a legefajultabb szakaszon rövidesen meg is állott.

Vásárhelyi erről fentidézett cikkében a következőket írja.

A Duna beállása.

»Vízművi elvek s számtalan tapasztalások szerint számítható volt, hogy a *jégakadások s dugulásoknak ott kelle történni, hol a folyam, gyöngesége miatt, az egyenesen úszó jégdarabokat alább sodorni nem bírja, tudniillik, . . . , a rögtöni fordulatoknál, vízsekélyeknél,*

5. ÁBRA.

A HÖMÉRSÉKLET, A CSAPADÉK ÉS A DUNA VIZÁLLÁSAI AZ 1837—38-I TÉLEN.

milyenek az imsósi görbület Pakson fölül Kömlődnél; a Hármás sziget, vagy faddi görbület, a várszegi átásás táját; a borrhévi fordulat Tolnán alól az öcsényi s bogviszlói határ között; s valósítva is volt ezen gyanítás, midőn december 22-d déltájban a borrhévi fordulatnál, Tolnán alól 2 mérfölddel, 24-d reggel pedig, azaz mintegy 42 órával később, a Hármás szigetnek alsó részén, a faddi görbületnél állott be a Duna.« (L. a 3. ábrán.)

Mi lett ennek a következménye? Míg Pozsonynál december 29-étől, Komáromnál 30-ától gyors apadás indult meg, ami természetes is, hiszen a hőmérő higánya 22-ike óta ismét mélyen a fagy-pont alatt járt és így a folyamat tápláló kisebb vízfolyások hozama hirtelen lecsökkent, — addig Budapesten tovább áradt a víz. A keletkezett jégtorlaszok ugyanis elrekesztették a medret és így nem tudott annyi víz lefolyni, mint amennyi felülről érkezett. A folyó vízszíne felduzzadt, felszíne mind sűrűbben népesült be jégtáblákkal, végül is hosszabb szakaszon beállott. Ismét *Vásárhelyit* idézem:

»A Hármás-szigettől felfelé egészen Buda-Pestig, s azon felül, a Duna szakadatlanul darabos tömedék jéggel van borítva, mi kétségen kívül valóvá teszi, hogy fölfelé a Duna beállása a leúszó jégnek folyvásti összehalmozása, s az alsóra való hegedése által történt legyen.«

»Míg a (dec. 20—26 közti) esőzések következtében a folyam . . . feláradott, ezalatt minduntalan akadozott a jég, a Hármás-szigettől felfelé lassan be-beáll a Duna s végtére január 6-án Buda-Pest között is megállapodott.«

Az, hogy a jég aránylag magas — közepesen jóval felüli — víz-állásnál megállhatott, mutatja a Budapest alatti Dunaszakasz rendkívül elfajult voltát. Minél magasabb a vízállás, annál erősebb a folyó sodra és így annál nehezebben képződik torlasz. Csakhogy a borrhévi és várszegi kanyarok egyrészt rendkívül élesek voltak, másrészt az utóbbi megjavítására készült átvágás átmenetileg még kedvezőtlenebb helyzetet is teremtett a jéglevonulás szempontjából.

Az átvágás ugyanis csak keskeny vezérároként készül, amelyet aztán a víz bővít ki fokozatosan kellő szélességűre és mélységűre. Amíg ez nem következik be, a víz számára az eredeti, természetes medret is nyitvahagyják. Ez azonban, kevesebb vizet kapván, mint azelőtt, feliszapolódik és így átmenetileg előáll az a helyzet, hogy *az átvágás új medre még, a régi meder már nem megjelelő*. A nagy tehetetlenséggel úszó jégtáblák az egyenesen folytatódó átvágás szűk torkába sodródnak bele és azt valósággal eldugaszolják. Vásárhelyi említi is, hogy »a várszegi átvágásban, melynek szélessége 50 öltől 80-ig változik (95—151 m, szemben a 400—600 m széles Dunamederrel) jégtől szabad tiszta víz találtatott«, ami világosan mutatja, hogy a torlasz az átvágás bejáratánál képződött. Ugyancsak ez a szabad víz színű szakasz bizonyítja, hogy a várszegi torlasz a bőrrévitől különálló okokból állott elő. *Vásárhelyi* feljegyzéseiből tudjuk, hogy Pesten december 28—30-ika közt jég nélkül folyt a Duna. Mivel ugyanekkor nagy hidegek uralkodtak, ez csak úgy lehetséges, hogy *a főváros felett* is megakadt átmenetileg a jég. Mutatják ennek hatását a vízállásvonalak is: Komáromnál kis vízszínelmelkedés mutatkozik, míg Budapestnél az áradás üteme december 29—30-án mérséklődött, majd Újév napjáraapadás következett, de csak azért, hogy azután annál hirtelenebb legyen a vízszín növekedése.

A januári árvíz.

A számos torlasz akkor is magasan tartotta a Duna vizét, mikor a december 20-a körüli enyhe időjárás által okozott árhullám rég levonult. Sőt annyira emelkedett a vízállás, hogy *január első napjaiban Kalocsa, Paks, Dunaföldvár, Érd, Tétény és Budafok néhány napra részben víz alá kerültek*. Budapestnél először január 5-én állott meg a jég, majd rá másfélóra megindult és *január 6-án* reggel fél ötkor ismét megtorlódott, 650 cm-re emelvén a vízszint. Ennek következtében a Duna itt is kilépett medréből és *Buda egye*s

mélyebben fekvő utcáit 60—90 cm magasan elöntötte a víz. Elősegítette a folyam beállítását a január 4. és 5-én hullott 30 cm-es hó. 7., 8. és 9-én ismét havazott és részben talán ennek is tulajdonítható, hogy *Vácnál január 7-én, Visegrádnál és Esztergomnál 8-án, végül Komáromnál 12-én ugyancsak megállott a jég.* Pozsonynál valamilyen helyi akadály már január 11-én megakasztotta a jeget, de véglegesen csak *13-án állott be a folyam.* (A vízállásgörbéken jól látszik, hogy míg Pozsonynál torlasz képződött, Komáromnál szép simán állott meg <tz alulról idáig fejlődött jégpáncél. Az előbbi esetben rendkívüli akadály gördül a vízfolyás elé, ezért hirtelen emelkedik a vízállás, az utóbbi esetben szintén gátolt a lefolyás, de sokkal kisebb mérvben és így a vízszínelelkedés kisebb.) Január 13. és 14-én a már két hete tartó kemény hideg ellenére újra tekintélyes hó hullott, — a hótakaró vastagsága már 90 cm-re emelkedett, — amely az egész Magyar Dunát borító jégpáncélt megerősítette és megkötötte.

A budai vízállás a január 6-iki 650 cm-es magasságról 6 nap alatt 542 cm-re szállott alá: a folyam visszahúzódott a medrébe. Amint láttuk, az áradást nem a Duna vízhozamának növekedése okozta, — a nagy hideg hatása éppen ellenkező, — de a gyors apadás sem tulajdonítható a vízhozamban beállott változásnak. Egyszerűen arról volt szó, hogy a szabálytalanul összetorlódott táblákból alkotott jégtömeg alsó felületét a víz néhány nap alatt simára gyalulta. Űt ját ily módon elkészítve, már szűkebb szelvényben is elfért, ezért a vízszínduzzasztás csökkent. Mindazonáltal a vízállás továbbra is elég magas volt és alig egy méterrel maradt a partok alatt, mert a tekintélyes vastagságú jégborítás és a torlaszok sorozata így is eléggé megnehezítette a vízfolyást. Ahogy Vásárhelyi mondja:

»Ha a bécsi, pozsonyi, komáromi vízmérték lajstromaiba tekintünk, kénytelenek vagyunk tapasztalni, mikép *nem a fölülről ömledező víz, hanem a jégbeállítás alkalmával történt helybeli eldugulásai a folyam medrének tárták e magas fokon egész télen át a Duna vízszínét.*«

Az 1837/38-i hőmérsékleti viszonyok jellemzése.

A nagy hideg január 24-éig tartott, — közben csak 19-én volt átmeneti enyhülés ismét tekintélyes csapadékkal, — és ez alatt a Duna jege folyton hízott, erősödött. Ha összehasonlítjuk az 1837/38-i tél hőmérsékleti viszonyait az azóta eltelt 100 esztendő adataival²⁰⁾, a következőket találjuk:

Havi középhőmérséklet	dec.	Jan.	febr.	máíé.
Az 1837/38-i télen	— 2.0	—6.7	—3.6	+4.7 C °
100 éves középérték 1837/1936 ...	+0.3	—1.3	+0.5	+5.4 «
Különbség	—2.3	— 54	— 41	—0.7 C°

Amint látjuk, az 1837/38-i tél átlagos hőmérséklete viszonylag igen alacsony volt. Az eltérés nagyságát akkor értékelhetjük igazán, ha figyelembe vesszük, hogy a nagy árvíz óta eltelt 100 év közül

decemberben csak 20 ízben (20%),

januárban mindössze 2 ízben (1864 és 1893),

és februárban csupán 9-szer (1841, 42, 58, 70, 75, 91, 95, 1917 és 1929) volt a havi középhőmérséklet alacsonyabb, mint az 1837/38-i télen.

Érthető, hogy ilyen viszonyok között a rendkívül acélos jeget a január 26-ától február 12-éig uralkodó, és csupán két rövid fagyhullámmal megszakított enyhébb időjárás egyáltalában nem lágyította meg, annál kevésbbé, mert ezalatt a 18 »enyhe« nap alatt is csak 3 ízben ment fel a hőmérő +1.2 C°-ig és akkor is csak napközben. Mindössze annyi történt, hogy a folyam meggyarapodott vize néhány napra kissé megemelte a jégtakarót, de az amúgy is jelentéktelen olvadási árhullám a jég alatt vonult le, anélkül, hogy azt megbontotta volna.

Természetesnek kell ezekután találnunk, hogy az Országos Építési Főigazgatóság nyugtalanul nézett a jégmegindulás elé. Régi

tapasztalat ugyanis, hogy a legmagasabb vízállások a tavaszi olvadás idején állanak elő, amikor a nagy tömegekben meginduló jég minden szigetcsúcsnál, éles kanyarulatban stb. hatalmas torlaszt alkot. »Január közepén a m. kir. helytartótanács bölcs gondoskodásából a Dunának ez óvszakaszban rendkívül magas állása s állapotja 1 m. kir. építési főigazgatóság által mérnöki vizsgálat alá vétetett 3 a netalán történendő nagyobb áradások ellen némi óvások tétettek.«¹⁵) Február 10-én és az azt követő napokon a méréseket megismételték, »hogy megtudassék, történt-e a jégtorlással tetemes változás az időközbeni olvadás következtében.« Hogy a »jég mennyire szűkíté a folyam keresztmetszését s hátráltatá a víz Lefolyását, könnyen gondolható, a folyam medrének % része jég, 54 része víz.«¹⁵)

A pesti Dunaszakasz állapota.

»Különös figyelmet érdemel — írja Vásárhelyi — a Dunának hibás állapotja Pest s Budán alól, hol szertelen szélessége erejének oszlatását s mélységének csökkenését szüli.« (1. 4. ábra.)

»A folyam, a két város felső részén több sziget s zátony, s nevezetesen a Pesti- (Szűnyogsziget), Nagy-, Kis-, (óbudai és hajógyári sziget), Margit- s F első-szigetek (a szabályozás beleolvasztotta az előbbibe) által van megosztva s gyengítve; a, Margit szigeten alól egy árokba szorul ugyan, de csak a mostani hídhely táján (a hajóhíd, a mai Vigadónál volt) egyesíti egész erejét; innen lefelé alig marad néhány száz ölre központosítva s ismét széles medrében elterül, s két ágra, a fő promontoriumira (budafokira), s a kisebb soroksárira oszlik.

Szélessége a szigeteknél 400—500 öl (760—950 m); mélysége 5—10, 12 láb (1-60—3-20, legfeljebb 3.80 rn).

Szélessége a Sz. Gellértnél 160 öl (300 m); mélysége 30 láb (9.50 m).

Szélessége a két város alsó részén 400—500 öl (760—950 m); mélysége 8—15 láb (2.50—4.70 m); a folyam sodrában tudniillik s a legkisebb vízállás idején.«

Február 12 és 23 között ismét nagyon hideg volt, aminek következtében a folyam erősen apadt. A budai vízmércén február 25-én 408 cm-re szállott le a vízszin. A hőmérő 18-án reggel elérte az 1837/38-i tél legalacsonyabb hőfokát: —18 C°-ot. 23-án esővel következett be az enyhülés. Az általános olvadást 25-én újabb eső tetőzte. Dr. Jankovich írja:

»E naptól fogva szüntelen lágy idők jártak, melyek a' rettenetes jég, 's körül belől a' mezőkön fekvő hótömegeket olvasztották és a Dunának oly tetemes táplálást nyújtottak, hogy *a hatalmas folyónak partjai szűkek lettének, és már martzius 6-kán ismét Buda hosszaságán végig azokat által hágta, a'nélkül, hogy jégtakarója csak legkevésbhő indulni kezdett volna.*«

»Aggodalmas szívvel reszkednek már mind a' két város lakossai majd el nem kerülhetetlen vízáradás miatt, és annak elhárítására szolgáló készülöketek tettek.«²²⁾

Védőintézkedések.

»Az országos építő főigazgatóság javallatára a' pesti parton, ahol e' legalacsonyabb, 200 ölnyi (380 m) hosszúságú, 6' (1'90 m) szélességű, és majd 4' (1.30 m) magasságú, *az eddig ismeretes 1775. évi legmagasabb vízálláson felyül emelkedő, keményen összevert, homokból és trágyából csinált védtöltés húzatott.* Azon felyül a' Dunába folyó csatornák berekesztettek, és a' beléjek folyó hóvíz szivattyúk által kihúzatott. A' dunamelléki mélyebben fekvő városrészek lakosai felszólítottak, hogy kapuik előtt gátot csináljanak, földszint található holmijokat, és portékájukat magasabb helyekre hordják, magokat élelemmel, 's csónakokkal ellássák, mellyekből sok az utszákba állítatott.²³⁾«

Pesten kívül is történtek óvintézkedések. »Bölcskén (Tolna megyében), hol 1830-ban a 400 ölnyi hosszú töltésen keresztülhágott az árvíz és ennek következtében 600 ház közül 67 dőlt le, a többi megrongál-

tátott, Szabó Pál falubírónak csüggedhetlen buzgalma, fáradhatatlan iparkodása és okos rendelkezései által az árvízről és annak szomorú következeitől megoltalmaztatott. . . . Az említett bíró az eddigleni gyenge töltést megerősítette, és három lábnival feljebb emeltette. Továbbá kelet felől, honnan a veszedelem fenyegetőzött, 60 ölnyi hosszú, egy szekér szélességű új töltést csináltatott, s a Tahy utszánál 30 ölnyi hosszú sáncot hányatott. Négy nap és három éjjel szünet nélkül dolgoztak rajta.«

Február 2 6-a óta a folyam rohamosan áradt. Vízszíne március 9-éig átlag napi 25 cm-rel 6.70 m-re emelkedett, vagyis 1 m-rel magasabbra, mint a mai alsó rakpart. A helyzet veszedelmessé vált.

A Felső-Dunán a jégpáncél gyengébb volt, mint a Közép-Dunán, mert a sebes vízben nehezebben képződik a jég, ha pedig beáll a folyam, a víz jobban koptatja a jégtakarót, mint a lassúbb vízű helyeken. A nagyesésű szakaszon erősebb a víz sodra is, ezért a jégtorlódások száma kisebb, az általuk okozott duzzasztás pedig csak kisebb távolságra hat. Ennek folytán alacsonyabb a vízszín, amelyet már kis vízhozam szaporulat is jelentékenyen megemel és ezzel megindítja a jeget. A kisesésű Közép-Duna csendesebb vize mind a torlasképződésnek, mind a jég erősödésének kedvez, a jégtorlaszok hosszú szakaszon és nagymértékben megduzzasztják a folyót. A magas vízállás miatt azonban az olvadási árhullám kezdetén érkező csekélyebb vízhozamtöbblet, amely a felsőbb szakaszon elegendő volt a jégtakaró megbontásához, itt jóformán meg sem emeli a jeget, nem hogy megmozdítaná.

Vegyük még ehhez hozzá, hogy:

1. a február 19-től 25-ig tartó apadás folytán a folyam jégtakarója 1 m-rel süllyedt és ennek következtében tömörödött;

2. a Felső-Duna vidékén hamarabb köszöntött be a lágy idő, mint a Közép-Duna mentén;

3. az olvadási árhullámmal felülről érkező jégtömegek a Közép-Duna torlászain fennakadtak és még jobban eldugaszolták a medret

éppen akkor, amidőn az áradás miatt folytonosan növekvő vízmennyiség érkezett felülről.

A szakértő körök el voltak készülve a legrosszabbra. Azonban »a kegyetlen valóság messze felülmúlta a legkomorabb gondolkodást s legiszonyúbb képzeletet.«

A jég megindulása.

Bécsnél már március 5-én elment a jég. Rá 2 napra *Pozsony* is megszabadult és bár a 7-én a város alatt rövid időre megakadt jég 1.40 m-rel felemelte a vízszint és az alacsonyabb partok víz alá kerültek, — a veszély igen rövid ideig tartott. Ugyanezen a napon *Gönyүнél* is jégmentes lett a Duna. A jégtakaró egy része itt már március 6-án levált és elúszott épúgy, mint *Esztergomnál*. A Pozsony alól 7-én elindult jég előbb *Gönyүнél*, majd *Komáromnál* akadt el, de 8-án innen is tovább ment. Kevéssel alább *Nyergesújfalunál* ismét megtorlódott. A felduzzasztott víz elöntötte a *Tál-tól Dorog*-felé vezető utat, de mindez csak néhány óráig tartott; még aznap a már 6-ika óta jégmentes esztergomi szakaszon is leszaladt a jég.

Az esztergomiak megkönnyebbült szívvel sóhajtottak fel, de örömük korainak bizonyult. Mert *a város alól 6-án elindult jég még ott ült Kisoroszinál, a Szentendrei sziget csúcsánál*, máris jelentékeny vízszínelelkedést okozva és most megakasztotta útjában *a felsőbb szakasz egytömegbe összeverődött jegét* is. Ez először a dömösi kanyarban állott meg, majd rászaladt a szigetcsúcson összetorlódott jéggátra. *A felülről folyton érkező, de lefolyni nem tudó víz rohamosan áradt, mert útja szinte teljesen el volt zárva, a hatalmas jégfalat nem bírta áttörni.* Öt teljes napon át mind magasabbra és magasabbra emelkedett a vízszin, *felfele 40 km-es szakaszon mindent elöntött az ár, míg végre 13-án az irtózatos víznyomás kimozdította helyéből a torlaszt és megindult az apadás.* Az ötnapos árvíz szörnyű pusztítást végzett különösen Esztergomban és környékén, amiről még alább lesz szó.

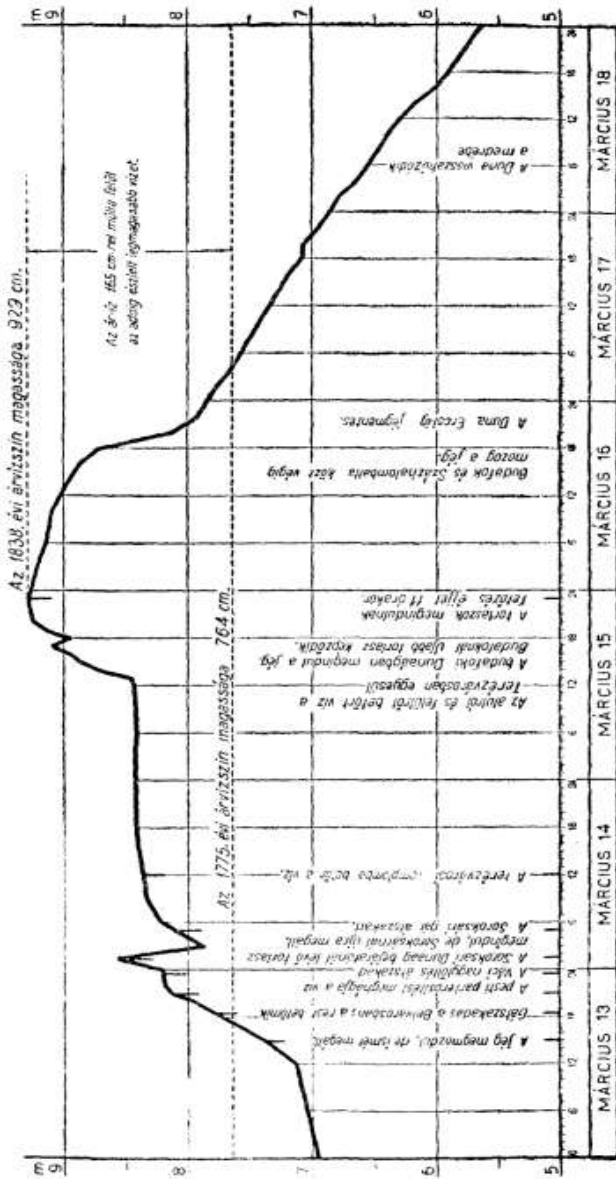
A kisoroszi torlasz meg volt bontva és bár a felette felgyülemlett víztömeg magábanvéve is jelentékeny árhullámként vonult le, nem lett volna baj, ha lejjebb nem állott volna még mindenütt sziklaszilárdan a Duna jege. A *Vác* előtti vastag jégtömeg 13-án megindult és a megáradt víz lassú apadásba kezdett. De mikor ezt a lomha tömeget a *Kisoroszitól* rohanva érkező jégtömeg utolérte, újabb torlasz állott elő, a vízállás rohamosan kezdett emelkedni és 15-éig folytonosan növekedett. Vácot is elpusztította az ár.

A Szentendrei Dunaágban sem volt jobb a helyzet. Március 13-án a szigetcsúcsi torlasz átszakadása után egyetlen napon 2*40 m-t emelkedett a vízszín és az este 11 órakor elért legmagasabb szinten maradt 15-én reggel 4 óráig.

Budán, mint említettem, már *március 6-án kilépett a Duna a medréből* és ismét előntötte a Rác- és Víziváros mélyfékvésű utcáit. A város nem lévén gáttal védve, a hatóságok már eleve felszólították a lakosságot javai mentésére és már 5-én kiürítették a veszélyeztetett helyeket. 8-án már csak csónakon lehetett a mélyebbfékvésű utcákban közlekedni. A 9-ére virradó éjjel megmozdult az óbudai szigetnél a jég és a nap folyamán a vízszín néhány centimétert apadt, de mivel lefele el volt zárva a jég útja, ezt az apadást igen hamar további áradás váltotta fel. 11-én reggel ismét 675 cm volt a vízállás, 5 cm-rel magasabb, mint 9-én. Az óbudai szigetnél meg-megmozdult a jég, de megindulni nem tudott. 12-ére újabb 8 cm-es áradás mutatkozott, amely 13-ára is folytatódott. A reggeli vízállás 712 cm volt!

Március 13-a.

13-án délelőtt a 18 napja tartó olvadás folytán már annyira fel-lágyult és meglazult volt a jégtakaró, hogy veszélyessé vált a rajta való közlekedés. *A folyton emelkedő víz a budai Fő-utcában a föld-*

7. ábra. A budai vízmercén 1838 március 13-a és 18-a közt észlelt vízállások és az árvíz legfőbb mozzanatai.

szinti ablakokon ömlött már be és a Viziváros néhány mély fekvésű utcájában a kapuboltozatot is elérte. Pesten azonban a Váci- és Soroksári-gát még biztosan állott és az előző hónapban sebtiben megerősített parti védgát is jól tartotta m^ogát.

És ekkor, dél felé, leérkezett a kisoroszi torlasz mögött felgyülemlt víztömeg, maga előtt hozván annak szétfúzott jegét . . .

Míg 12-étől 13-áig 24 óra alatt összesen 29 cm-t áradt a folyó, most oly rohamosan kezdett emelkedni, hogy déli 12 órától délután háromig újabb 25 cm-t növekedett. (Lásd a 7. ábrán.) Délután 3 óra tájban a hatalmas víznyomás megmozgatta ugyan a jeget, de nem bírta vele: a csepelszigeti torlasz áttörhetetlennek bizonyult. 3 órától 6-ig még rohamosabban további 35 cm-rel áradt a víz és már a pesti belváros mentén húzódó védőgát koronáját nyaldosta. Megkondultak a harangok, a belváros üzleteit bezárták, a házak kapui előtt emelt védőgátakat megerősítették, kiki mentette ingóságait. De az emberek még mindig reméltek s legfeljebb a belváros néhány mélyenfekvő utcájának elöntésétől tartottak.

Délután 6 órakor a vízállás már 8 cm-rel meghaladta az 1775. évi, eddig észlelt legmagasabb árvízszint és a Színház (a mai Vigadó) közelében (a Klopfinger háznál) átszakította a töltést. A rést azonban hamarosan sikerült eltönni. A városi tanács minden lehető elköve-tett a gát megerősítésére. Délután 4 órától szekerek serege hordta a gátemeléshez szükséges földes trágyát, napszámosok és katonák dolgoztak lázasan, fáklyafény mellett, de minden hiába volt. Este 9 óra tájban a víz meghágta a gátat és rajta keresztül előntötte a belvárosnak a mai Vigadótól délre eső utcáit: a Deák Ferenc-utcának a Vörösmarty-térig terjedő szakaszát, a Váci-utcát, a mai Piarista-rendház helyén volt Városház-teret, a Molnár-utcát, a Váci-utcának az Eskü-út és Vámház-körút közé eső szakaszát és a felsorolt utcáknak a Duna felé eső keresztutcait.²⁴) Éjjel felé a Teréz-városban is félreverték a harangokat: a sziklaszilárdnak vélt váci nagytöltés szakadt át és a magát teljes biztonságban érző városrész felső része víz alá került.

Erről írta Vörösmarty:

Éjfél volt, szomorú, mély csend, s a hajdani város
Mint egy kísértet, fölkele kínjaiból.
És hogy látta magát elképtelenítve magától
S feldúlt utcáin a zabolátlan özönt,
S annyi halált és annyi veszélyt s a századig élő
Ínségnek kezeit művei hosszú során:
Megrendült fájdalomában s erejének aléltan
Lassú sóhajtással a vad özönbe rogyott.

Az a nyúlgát, amelyet gróf Vécsey tábornagy Patisz városkapitánnyal egyetértésben körülbelül a mai Alkotmány-utca vonalán néhány nappal előbb katonai és polgári erővel emeltetett, csak arra volt jó, hogy a menekülés idejét kissé megnyújtsa.

Mindazonáltal a polgárság, amely házainak emeletére húzódva aggodalommal figyelte a vízszín legcsekélyebb változását, — minden házfal és lépcső vízmércéül szolgált, — örömmel gondolta, hogy a várva-várt tetőzés ideje közeledik, mert este 10-től mindössze 2 cm volt az áradás. Joggal állapíthatták meg, hogy a víz már utat nyert. Csak később derült ki, hogy a feltevés ugyan helyes volt, de *a víz nem a torlasz alatt, hanem a védőgátakon keresztül a pusztulásra ítélt város jelé vette útját.*

Március 14-e.

Éjfél után ismét, az estinél is rohamosabban folytatódott az áradás, $\frac{1}{2}$ l-kor 858 cm-t mutatott a budai vízmérce; néhány cm híjján már 1 m-rel többet az 1775-i árvíznél! A Csepelsziget csúcsánál keletkezett jéggát által felduzzasztott vízszín legalább 2—3 m-rel volt magasabb, mint a torlasz alatti vízszín, ami azt jelenti, hogy *az eldugaszott mederkeresztelvény minden egyes négyzetméterére ugyanannyi tonna nyomás jutott.* (Nincs kizárva, hogy a duzzasztás, illetve a víznyomás ennél is nagyobb volt.) Ez az irtózatos erő végül is kinyomta helyéből a soroksári Dunaág kiágazásánál ülő

jégdugót, mire a vízszín másfélórán belül — reggel 3-ig — 71 cm-t; süllyedt. A kitörő öröm azonban sajnos még mindig korai volt. Mert a mozgásba jött torlasz 4 óra körül Soroksárnál ismét elakadt és így a vízállás tovább emelkedett. *Reggel 5 óra tájban a várost délről védő soroksári gát átszakadt és rajta a táborig kórháznál (a mai dunaparti terherpályaudvar területén) 90 cm-es rétegben bukott át a víz. A rendkívül mély fekvésű (az egykori pesti Dunaág medrében épült) Ferencváros percek alatt víz alá került.*

A fékevesztett ár most már három oldalról ömlött a városba: a pesti part mentén a belváros felé, az egykori pesti Dunaág medrén felülről a Terézvárosba és alulról a Ferencvároson át a Józsefvárosba, sőt a Terézváros alsó részébe is. Reggel 6 órára a belvárosban már a Veres Pálné-utcáig és az Apponyi-téren álló Párisi-udvarig terjedt a víz, ezenkívül csaknem az egész Ferencváros, a Józsefváros, — a belváros és a város külső határa felé eső magasabb részek kivételével, — a Terézváros nagyobb része és a Lipótváros a Duna és a Nádor-utca között le egészen a Vigadó-térig víz alatt állott. Délben már az addig menedékkül szolgáló terézvárosi plébánia-templomba is betört a víz.

A folyam vízhozamának minden cseppje, amely a torlaszok alatt nem tudott lefolyni, a város felé vette az útját. Ennek következtében az áradás üteme lelassult és amíg a város 1½ napon keresztül, mint valamely üres tartály nyelte a roppant víztömeget, a vízállás közel állandó szinten maradt.

Estig a város déli része alulról felfelé a Prohászka Ottokár- és Sándor-utcáig, a külvárosok a Nagykörút felől a Duna felé a Rákóczi-úton, a Wesselényi-utcán és a Király-utcán majdnem a Károly király-útig víz alá kerültek. A Terézváros már teljesen víz alatt volt, a Lipótváros felülről egészen a Bazilikáig.

Így töltötte el az árvízszújtotta város a második éjszakát. A reggel elkezdődött házbeomlások egész éjszaka kísérteties dübörgéssel folytatódtak.

Március 15-e.

Vigasztalan változatlanóságban virradt fel március 15-e, ez az örökké emlékezetes csütörtöki nap. A vízállás már szerda délután 3 óra óta változatlanul 842 cm maradt. A várost alulról és felülről elárasztó vizek mind nagyobb és nagyobb területet borítottak el, reggel 8 és 9 óra között már a Terézváros közepén is egyesültek. *Az élelem- és ivóvízhiány fokozott mértékben kezdett jelentkezni.* Volt ugyan egy-két élelmiszerkereskedés, amelyet még nem ért el a víz és néhány magasabb fekvésű helyen, — pl. a Ferenciek-terén — igaz, háromszoros áron, de lehetett kenyeret, tejet stb. kapni, de a nagy tömegek ellátása szempontjából ez csak csepp volt a tenger vizében.

Megrázó tömörséggel jellemzi a viszonyokat az a hivatalos jelentés, amelyet a magyar udvari kancellária készített a legfőbb államtanács (K. K. Staatsrat) részére.²⁵) Csak egyetlen mondatot ragadunk ki belőle: »*Ein einziger Bäcker, gegenüber dem Invaliden-Palais* (a mai Központi Városháza) *war im Stande fortzubacken, und der Stadtrichter selbst gezwungen, das in der Leopoldgasse* (a Váci-utcának az Eskü-úttól dél felé eső szakaszát hívták így) *gelegene 6'* (hat láb, vagyis 1*90 m) *hoch mit Wasser angefüllte Haus das er bewohnte, sammt seinen erst am 13. entbundenen Gattin am 15. mit Lebensgefahr zu verlassen, welcher Umstand auch die Verzögerung seines Berichtes erklärte.*«

Ilyen és hasonló egyéni tragédiákkal tele vannak az egykorú feljegyzések.

A padlásokra menekült és ottrekedt lakosságot csónakok szállították a szilárdabb építésű középületekbe és a magasabban fekvő szárazon maradt helyekre. Elsősorban a kolostorok, templomok és a katonai épületek (Ludoviceum, a mai Központi Városházául szolgáló Invalidusház, a Szabadság-tér helyén állott hírhedt Neugebäude stb.) szolgáltak menhelyül, de számos magánpalota is megnyitotta kapuit a szerencsétleneknek. A menekültek között azonban nem egy helyen pánik tört ki: évtizedes kőházak falai repedtek meg és fenyegettek beomlással. A víz a városi csatorna-

hálózaton, de a talajon keresztül is, utat talált a pincébe és számos helyen üreget vájt. Itt is, ott is megsüllyedt a talaj vagy beomlott az úttest és a közelben álló épületek, amelyeknek alapjai ily módon támaszukat veszítették el, összedültek. Így olyan házak is elpusztultak, amelyek szárazon maradtak, mint pl. az Új Piac-téri kétemeletes Derra-ház (a mai Erzsébet-téren).

Déltájban a promontori (jobbparti) Dunaág jégpáncélja is megmozdult végre a Csepelsziget csúcsa és a Nádorkert között, majd a kelenföldi Lóportárnál. *»Délutáni két óra felé a felsőbb szigetektől is újra elszakadozott (a jég), és iszonyú hegymagasságnyi tömegekben hajókat, fedeleket, fákat és mindenféle faneműt magával ragadván, iszonyú hatalommal folyt le a két város közt, hogy a partok ingadoztak, házak bedőltek, és a szerfeletti nyomtatás következtében az újpiacson (a mai Erzsébet-tér), és más száraz helyeken számtalan kis források bugyogtak ki a földből.»²⁶⁾*

A hatalmas jégtömegek megmozdulása és az ennek nyomában járó lökésszerű vízmegindulás — mint rendszeren — áradást hozott magával, mert azok a járatok, amelyeket a víz a nyugvó jégtorlasz alatt dolgozott ki magának, eltömődtek. Az eleinte lassan induló áradás ijesztő méreteket öltött, mert *az egymásra szaladt jéghegyek Budafoknál ismét megtorlódtak.*

Déli 1 órától 3-ig 42 cm-t emelkedett a vízszín és a folyam a Váci- és Soroksári-úti gátakat, amelyeknek koronája a legkisebb vízszín felett 850 cm volt, teljes hosszukban átlépte. Délután 5 órakor 910 cm-t mutatott már a vízmérce, ami a mai Dunakorzón is bokáig érő vizet jelentene. Ekkor valami rés támadhatott a torlaszon, mert 6 óráig hirtelen 15 cm-rel lejjebb szállott a vízszín. De az átfolyás megindulásával megmozdult jégtömbök ismét eldugaszolták a medret és így az áradás újra kezdődött. Este 7 órakor 914 cm-t jegyezték a budai vízmércén.

Ekkor már *a Rákóczi-úl és a Kossuth Lajos-utca felől kétirányból összetalálkozott a víz és el volt öntve a belvárosnak a központi város-*

házától délre eső magja is, amely eddig szárazon maradt volt (Petőfi Sándor-utca, Semmelweis-utca, Kossuth Lajos-utca, Réáltanoda-utca, Károlyi-utca, Egyetem-tér).

Este 8-ig szinte változatlan gyorsasággal áradt tovább a víz, aztán csendesebb lett az ütem, de az emelkedés még mindig folytatódtott. *11 órakor a kisvíz felett 929 cm magasan állott a vízszín.* Éjfélig 2 cm-nyi apadás állott be, de a végső kétségbeesés szélén senki sem hitte már, hogy valóban elmúlt a további veszedelem. Hiszen a rémület 3 napja alatt annyiszor bizonyult átmenetinek az apadás...

Az árvíz tetőzése.

Pedig még *éjjél előtt megmozdult a soroksári torlasz és röviddel azután a Budafoknál elakadt jég is. És a Duna vize utat talált a hatalmas balparti síkságon, amelyen rombolva szaladt végig.* A 11 órai 929 cm-es vízállás valóban tetőzőnek bizonyult: *165 cm-rel magasabbnak az addig észlelt legmagasabb árvíznél!* Elérkezett a megkönnyebbülés órája.

Az apadás azonban igen lassú volt. Reggel 6 óráig mindössze 15 cm-rel csökkent a vízállás, délig csupán további 11 cm-rel, a helyzet tehát az apadás ellenére is súlyosabb volt, mint az előző napon.

A vízborítás nagysága.

A Belvárost átlag 203 cm, a Ferencvárost 260 cm, a Józsefvárost 216 cm, a Terézvárost 208 cm és a Lipótvárost 150 cm magas vízréteg borította, de *volt olyan hely, — pl. a mai József-körútnál, az Omnia mozi körül — ahol 380 cm magasan állott a víz.* Pest város területéből kereken 1300 hold volt elárasztva, míg szárazon csupán 37 hold maradt.

A legnagyobb sziget a Gróf Tisza István-utca, Vilmos császár-út, Deák-tér, Gerlóczy-utca, Városház-utca, Szervita-tér, Bécsi-utca, Harmincad-utca és József-tér által határolt rész volt; csak jelentéktelen száraz folt volt a Ferencesek pesti temploma előtt; valamivel nagyobb felület maradt vízmentes a Nádor-utcának a Kossuth Lajos-tértől a Zoltán-utcáig terjedő szakaszától a Duna-felé, nem egészen az Akadémia-utcáig. A negyedik, még a város beépített részén levő, — ugyancsak kicsi — sziget, a Nagymező- és Podmaniczky-utca sarkánál volt.

Az elárasztott terület széle, a külső Józsefvárostól eltekintve, a beépített városterületen kívül haladt, a következő pontok összekötő vonalán: Podmaniczky-utca-Aréna-út sarok, — Andrássy-út-Munkácsy-utca sarok, — Damjanich-utca—Bajza-utca sarok, — Dohány-utca—Rottenbiller-utca sarok, — Rákóczi-út-Berzsenyi-utca sarok, — Városi Színház, — Mátyás-tér, — Baross-utca-Kemény Zsigmond-utca sarok, — Üllői-út: külső klinikai telep és Gróf Haller-utca-Telepy-utca sarok.

A budai oldalon a Bécsi-út, a Zsigmond-utca, a Margit-körút, Horvát-utca, Medve-utca, Mária-tér, Iskola-utca, Corvin-tér, Fő-utca, a Lánchíd-utca, Döbrentei-tér, Szent Gellért-rakpart, a Horthy Miklós-út és a Bercsényi-utca vonaláig terjedt a víz.

Mindez jól látható az árvíz után a Pesten állomásozó 5. tábori tüzérezred által jótékony célra kiadott egykori térképen (8. ábra), amely gondosan feltünteti — örendszerben — az egyes jellemző pontokon a legmagasabb vízálláskor mért vízmélységet és fekete színnel ábrázolja az összedőlt házakat. Mégis, hogy a ma olvasója teljes képet kaphasson a csapásról, amely fővárosunkat 100 év előtt érte, megszerkesztettem az elborítás szintvonalait a mai város-térképen is. (9. ábra) Ez a térkép természetesen semmi esetre sem jelenti azt, hogy az 1838-as árvíz megismétlődése esetén a város utcáit a jelzett mértékben borítaná a víz, hiszen a városrendezés során számos utcát tetemesen feltöltöttek. Csupán azt kívántam jelezni, hogy a mai város egyes helyein milyen volt az elárasztás

A kárt szenvedett városrészek	A házak száma az árvíz előtt	A z á r v í z u t á n					
		épen maradt		nagyon megromlódott		összedült	
		I a k ó h á z a k					
		száma	%	száma	%	száma	%
Belváros	695	456	65·6	169	24·3	70	10·1
Lipótváros	394	256	65·0	67	17·0	71	18·0
Terézváros	1.381	166	12·0	404	29·3	811	58·7
Józsefváros	1.255	249	19·8	115	9·2	891	71·0
Ferencváros	529	19	3·6	72	13·6	438	82·8
<i>Pest összesen...</i>	<i>4.254</i>	<i>1.146</i>	<i>27·0</i>	<i>827</i>	<i>19·4</i>	<i>2.281</i>	<i>53·6</i>
Tabán	927	879	94·8	27	2·9	21	2·3
Víziváros	773	595	77·0	150	19·4	28	3·6
Országot és Újváros ..	789	549	69·6	85	10·8	155	19·6
<i>Buda dunaparti külvárosai összesen</i>	<i>2.489</i>	<i>2.023</i>	<i>81·3</i>	<i>262</i>	<i>10·5</i>	<i>204</i>	<i>8·2</i>
Óbuda	762	91	11·9	274	36·0	397	52·1
E g y ü t t ...	7.505	3.260	43·4	1.363	18·2	2.882	38·4

Amint látjuk, *legszörnyűbb a Ferencvárosban volt a pusztítás, ahol 529 házból mindössze 19 maradt épen. A Terézváros sem került ki sokkal jobban a katasztrófából, épületeinek alig 12%-a nem szenvedett nagyobb kárt.* A Józsefvárosban ugyan több ház maradt épségben, de az összedült házak arányszáma jóval nagyobb volt, ami a nagyobb vízborítással magyarázható. A Belváros és Lipótváros egyrészt magasabb fekvésűek, másrészt természetszerűen nagyobb volt bennük a szilárdabb kivitelű középületek és előkelő magánpaloták száma, amiért itt a házaknak körülbelül $\frac{2}{3}$ -a maradt sértetlen.

A Pest város egészére számított arányszám így is lesújtó: *az épületeknek több mint a fele dült össze és csupán negyedrészen nem hagyott súlyosabb nyomot az árvíz.*

Budán sokkal jobbak az arányszámok, mert a felsorolt városrészek nagyobb része magasán fekszik és ezért nem kapott vizet.

De szomorú volt a mélyfekvésű Óbuda sorsa, ahol az épen maradt házak aránya a 12%-ot sem érte el, az összedülteké viszont 52%-nál is több volt.

Az árvíz a főváros alatt.

Nézzük most az árvíz levonulását a főváros alatti szakaszon.

Említettem már, hogy 16-án *Ercsiig* jégtől szabaddá vált a Duna, de milyen áron! *Albertfalva* és *Budafok* nagyrésze, *Tétény* teljes egészében, *Ercs* jórészt víz alá került. Ahhoz, hogy a jég a Budafok alatti Háros-szigetnél s az ercsi szigetekenél tovább jusson, igen nagy víznyomásra volt szükség, amely csak úgy állhatott elő, hogy a vízszín a pestihez hasonló mértékben feláradt. Ennek következménye a *Csepelsziget teljes elöntése* volt. *Ercsinél* a 17-ére virradó éjjel tetőzött a vízállás és ezen a napon meg is indult a jég. A Csepelsziget alsó végén, a *rácalmási szigetnél* 18-án éjjel megmozdult a jégtakaró, de feljebb, az adonyi szigetnél, csak 20-án vált teljesen szabaddá a Duna.

A Csepelsziget alatti Dunaszakasz egészen a *Dunaföldvár* feletti baracsi szigetig nem lévén túlságosan elfajult állapotban, már március 16-án délután megszabadult a jégtől. De a dunaföldvári sziget 21-én délelőttig, a *Paks* feletti imsósi hajtúkanyar pedig (amely a szabályozás előtt Dunakömlőd alá kanyarodott fel) ugyanaznap délutánig tartotta vissza a jeget. Legkésőbb az akkor még *Tolna* alatt hatalmas hurkot leíró Dunaszakaszon jutott keresztül az összetorlódott jégtömeg. *Kalocsa* és *Fájsz* között 22-én éjjel, a hírheht borróvi kanyarnál, amely már decemberben a jégtorlódás főfészkeének bizonyult, csak 24-én hajnali 2 óraker jött mozgásba a jég.

Alább egyes szakaszokon már február végén meglazult és elúszott a jégtakaró, csak helyenkint ültek még tovább torlaszok. így *Baja* alatt, *Szeremlénél* március 20-ig, a *Dráva* torkolata körüli elfajult szakaszon március 8—10-ig volt jég. Ezenkívül még *Újvidéknél* a péterváradai szirtfok akasztotta el tartósan a jeget. Itt december 31-én keletkezett a torlasz, amelynek hatásaképen január 31-ig egészen *Vukovárig* beállott a folyam; de már február 15-ttői kezdve fokozatosan tisztulni kezdett ez a szakasz, március 1-én *Újvidéknél* a jégpáncél alsó vége is szakadozni kezdett és 8-án a *Futták* és *Palánka* között még fennakadt torlaszok is leúsztak.

A folytonos akadályokon ismételten egymásra tornyosuló jégtömegek újra és újra elrekesztették az amúgyis hihetetlen magasra duzzasztott víz útját. Az pedig, felülről érkező újabb tömegekkel gyarapodva, csak úgy tudott továbbjutni, hogy szintjét emelve nyomóerejét addig fokozta, amíg a torlasz engedett. Minél nagyobb volt az akadály, annál könnyebben következett be, hogy a víz még a torlasz megindulása előtt kilépett a mederből, oldalirányban keresett utat és fékevesztett iramban söpört végig a parti síkságokon. *Reuter* Ferenc idézett művének egyik térképmelléklete, — amelyet a 10. ábrán másolatban közlünk — jól mutatja, hogy a csepelszigeti torlasz fölött kitérő víz áldozata lett *Albertfalva*: a *Promontor* (ma Budafok) alatti szigeten március 16-án fennakadt jégtömegek okozták *Tétény*, *Érd* és a Csepelsziget felső részének pusztulását; az ercsényi (ma Ercsi) sziget orrán március 18-án keletkezett torlódás következménye lett a *Tököl* alatti gátszakadás, aminek folytán a víz elsöpörte *Szigetújfalut*, *Ráckevét*, *Szigetbecsét*, *Makádöt* és elöntötte a Csepelsziget egész alsó felét.²⁸⁾ A mederben lefolyni nem tudó víztömegek helyenkint 15—20 km szélességben (!) árasztották el a Duna balpartján húzódó mélyfekvésű területeket és elkalandoztak egészen *Kunszentmiklósig*, *Szabadszállásig* és *Fülöpszállásig*. A *Dunaföldvárnál* eltorlaszolt mederből kilépő víztömegek *Borjád-pusztá* felé vették útjukat és március 22-i tetőzésük alkalmával *Solton*, *Hartán*, *Dunapata jon* és *Kalocsán* át, a Vajás-ér medrén keresztül *Baja* felett tértek vissza az anyamederbe. A *Tolna* alatti borróvi kanyar március 24-ig áttörhetetlen jégtorlasza okozta a dunajobbparti *Sárköz* pusztulását *Szekszárdtól* *Báttaszéken* át *Báttáig*. Baja alatt a Duna messze elkanyarodó balparti ága, az úgynevezett baracskai Duna környéke esett áldozatul az árvíznek.

A sok akadály folytán a jégtorlaszokat maga előtt söprő víztömeg annyira megnőtt, hogy még a Drávatorok alatti szakaszon is, ahonnan pedig a jég közel három héttel korábban baj nélkül lement,

rendkívül magasra emelkedett a Duna. A mederből kilépő víz elöntötte a partmenti községek földjeit és teljesen tönkretette a vetéseket. Egyes mélyfekvésű helyeken még májusban is volt víz. A maga előtt akadályt nem találó árhullám azután lejjebb fokozatosan ellapult és méretei Újvidék alatt már nem voltak rendkívülinek mondhatók. Jól mutatja ezt a péterváradai vízállások görbéje (5. ábra), amely hosszantartó, de nem túlságosan magas árhullámról számol be. A tetőzés itt csak április elsején, 571 cm-es magasságnál, következett be.

Az árvíz pusztítása a fővároson kívül.

Annak ellenére, hogy — különösen Pest alatt — számos helyen voltak már ebben az időben kezdetleges árvédelmi töltések és az Országos Építési Főigazgatóság idejében kiadott figyelmeztetése lehetővé tette azok megerősítését, a pusztulás mindenfelé óriási volt.

A rendkívül magas víz a legtöbb helyen meghágta és játszva elsöpörte a védgátakat és csak néhány községben, — mint pl. *Bölcskén*, *Bátaszéken* és *Apatinban* — sikerült a gátakat idejében úgy megemelni és megerősíteni, hogy kiállották az ostromot. Mégis a védgátaknak sokat lehetett köszönni, mert amíg azok tartották magukat, a lakosság időt nyert javai és élete mentésére. Így *Csepel* március 10-étől 14-ig tartotta magát; *Dunapatajon* a gátaknak volt köszönhető, hogy 1100 ház közül csak 6 dőlt össze, *Mohácson* a város felét sikerült megmenteni. Számos helyen azonban oly gyengének bizonyult a védgát, hogy megerősítésére nem jutott idő. Például *Adonynál* március 16-án egyszerre 100 m hosszban szakadt át a gát, védelmére gondolni sem lehetett.

A dunaparti községek sokat szenvedtek magától a jégtől is. *Budafokon* a parti házsört valósággal elsöpörte a jég, *Visegrádon* és *Albertfalván* ugyancsak a partra sodródó jégtömegek okozták a legnagyobb pusztulást. Másutt a partokon egymásra halmozódó

jégtáblák a csónakon való menekülést és mentést akadályozták meg. *Tétény* lakosai alig tudták életüket megmenteni. *Makádot* és *Szigetszentmárton*t még napokkal az árvíz után is nehéz volt megközelíteni a jég miatt.

A legkétségbeejtőbb azoknak a helységeknek volt a helyzete, amelyeket éjszakai sötétségben ért az árvíz. Itt a lakosok alig gondolhattak egyébre, pusztán életük megmentésénél. Ilyen sors érte a március 13-áról 14-ére virradó éjjel *Vácot* és *Szentendrét*. Az emberek minden ingóságuk hátrahagyásával futva voltak kénytelenek menekülni. Ezeknél a dunaparti városoknál is súlyosabb volt a helyzet a Dunától 20 km-nyire fekvő *Fülöpszálláson*, amely községre március 18-án éjjel 2 órakor igazán váratlanul tört rá a víz. Nem csoda, hogy itt 2 emberáldozatot is követelt az ár. A község 550 háza közül 276 lett a habok martaléka. Ugyanazon éjjel hasonló sorsra jutott a közeli *Szabadszállás* is. 888 ház közül 380 dült össze, azonkívül 300 istálló és kamra, amelyekben 320 juh és 75 disznó veszett oda.

Súlyosan szenvedett *Kalocsa* is, amelyet már január elején meglátogatott az árvíz és most március 12-én újra betört a városba. A Duna itt csak 22-én tetőzött és így 18 utca egészen, 8 pedig részben, több mint 10 napon át, helyenkint 2—3 m-es víz alatt állott. Végül volt több olyan község is, amelyeket *teljesen* rombadöntött a fékevesztett folyam, mint *Albertfalva* és *Szigetszentmiklós*.

Összefoglalás.

Az árvíz sok háborzongató részletének leírása helyett álljon itt az alábbi összefoglaló kimutatás, amelyet *Trattner* és *Zawadowski* adatai alapján állítottam össze és csupán a százalékos arányszámokkal egészítettem ki.

K i m u t a t á s

az 1838-i árvíz által okozott károkról.

(A községek rendje a Duna folyása szerint.)

Sorozámn	A kárt szenvedett község	A házak száma az árvíz előtt	Az összedült		A meg-rongálódott		Az össze-dült	A meg-rongá-lódott	Összes kár forint és krajcár
			h á z a k						
			száma	%	száma	%	gazdasági épületek száma		
1	Dunamócs	180	44	24.4					
2	Karva	50	15	30.0	35	70.0			
3	Nyergesújfaló	200	150	75.0					
4	Muzsla	300	16	5.3					
5	Ebed	185	6	3.2					
6	Tát	100	84	84.0	16	16.0			
7	Esztergom	853	630	74.0	89	10.4			656.508.39
8	Szt. Tamás	275	12	4.4					
9	Szt. Györgymező	252	11	4.4					
10	Párkány	168	154	91.8	14	8.2			
11	Nána	49	47	95.7					
12	Garamkövesd	1.000	495	49.5					
13	Helemba								
14	Ipolyszalka								
15	Szob								
16	Zebegény								
17	Dömös	143	6	4.2					
18	Nagymaros	433	95	22.0	16	3.7			
19	Visegrád	142	114	80.4					
20	Kismaros	nagy részben elpusztult							29.472.59
21	Kisoroszi	részben elpusztult							
22	Nógrádverőce	192	15	12.8	11	5.7			
23	Dunabogdány	340	217	63.8					37.070.12
24	Vác	1.340	210	15.7					43.008.48
25	Tahitótfalu	385	180	46.8			102	4	31.323.04
26	Pócsmegyer		138				63		28.907.04
27	Szigetmonostor	156	118	75.7			75		21.971.—
28	Szentendre	300	177	59.0	112	37.3			86.214.—
29	Pomáz		4						1.245.—
30	Budakalász		14						5.246.36
31	Békásmegyér							8	946.15
32	Újpest								2.900.—
33	Óbuda	762	419	55.0	252	33.0		292	679.034.49
34	Buda	2.489	204	8.2	262	10.5			1,975.107.18

Sorszám	A kárt szenvedett község	A házak száma az árvíz előtt	Az összedült		A megromgálódott		Az összedült	A megromgálódott	Összes kár forint és krajcár	
			h á z a k							
			száma	%	száma	%				gazdasági épületek száma
35	Pest	4.254	2.281	53·7	827	19·4			10,500,724—	
36	Albertfalva	39	39	100·0					16,685·42	
37	Budafok	400	63	15·7			11	20	14,381·56	
38	Csepel	111	105	94·7					31,041·58	
39	Soroksár								1,716—	
40	Dunaharaszti ..								266—	
41	Nagytétény ...		19				29	67	11,504·24	
42	Szigetszentmiklós	130	130	100·0					29,516·45	
43	Érd	nagy részben elpusztult								
44	Tököl		54				133	34	17,061·28	
45	Szigetcsép		20				55	56	13,053·48	
46	Majosháza	részben elpusztult								2,907·48
47	Ercsi	részben elpusztult								
48	Szigetújfalu ...		4				16		1,940·48	
49	Szigetszentmárton		5				26	9	2,321·12	
50	Áporka	részben elpusztult								1,592—
51	Bugyi	részben víz alá került								508·24
52	Kiskunlacháza ..	részben víz alá került								
53	Pereg	nagy részben elpusztult								5,892·12
54	Ráckeve	500	120	24·0			43	233	33,874·54	
55	Szigetbecse	77	20	26·0			8	33	4,525·36	
56	Lőrév	75	37	49·3			19	20	4,133—	
57	Adony	285	130	45·7						
58	Makád		15				45	83	3,219·24	
59	Dömsöd		140		65		215	63	44,338·35	
60	Dab		76		32		48	10	13,182·14	
61	Rácalmás	részben víz alá került								
62	Tass		41		9		75	18	5,982·35	
63	Kunszentmiklós..	714	300	42·0						
64	Dunapentele ...	részben víz alá került								
65	Szalkszentmárton		132		39		194	28	17,821·30	
66	Dunavecse		133		117		158	81	26,498·35	
67	Apostag		136		85		82	38	23,913·33	
68	Baracs	részben víz alá került								
69	Szabadszállás ..	888	380	42·8			300			
70	Fülöpszállás ...	550	276	50·1			507			
71	Dunaegyháza ..		3		4		8	4	597—	
72	Dunaföldvár									
73	Solt		408		169		130	39	32,915·56	

Sorszám	A kárt szenvedett község	A házak száma az árvíz előtt	Az összedült		A megromlódt		Az összedült gazdasági épületek száma	A megromlódt	Összes kár forint és krajcár	
			h á z a k							
			száma	%	száma	%				
74	Bölcske	600	67	11.2	523	87.2				
75	Madocsa	részben víz alá került								
76	Harta		61		25		7		12.438-28	
77	Akasztó		146		42		175	37	32.288-04	
78	Dunakömlőd ..	részben víz alá került								
79	Dunapataj	1.100	92	8.4	16	1.5	56	32	17.552-13	
80	Ordas		8		8		13	8	3.673-45	
81	Paks	részben víz alá került								
82	Géderlak	155	28	18.0	16	10.4	15	5	5.140-30	
83	Dunaszentbenedek		146	62	42.4	18	12.3	46	21	11.339-45
84	Uzod	262	59	22.5	37	14.1	27	37	5.003-11	
85	Kalocsa	1.260	232	18.4	127	10.1	348	87	32.908-27	
86	Foktó		71		23		25	3	10.310-24	
87	Dunaszentgyörgy	részben víz alá került								
88	Gerjen	részben víz alá került								
89	Bátya		110		136		33	20	13.349-26	
90	Fadd	részben víz alá került								
91	Miske		7		10		1	3	3.515-30	
92	Fajsz		187		44		74	4	8.720—	
93	Hajós		51		29		53	24	9.017-15	
94	Dusnok	350	35	10.0	115	32.8	40	19	8.618-21	
95	Tolna	részben víz alá került								
96	Mózs	részben víz alá került								
97	Szekszárd	részben víz alá került								
98	Bogyiszló		127		75		124	50	9.253-30	
99	Nemesnádudvar		9		10		9	6	2.265—	
100	Ócsény	részben víz alá került								
101	Decs	részben víz alá került								
102	Sárpilis	részben víz alá került								
103	Alsónyék	részben víz alá került								
104	Baja	nincs adat								
105	Szeremle		25		88		2	5	3.452-40	
106	Bátmonostor ..	nincs adat								
107	Nagybaracska ..		15						5.000—	
108	Mohács	1.100	180	16.4	320	29.0				
109	Dávod	részben víz alá került								
	A rendelkezésre álló adatok összege		10.215		3.816		3.390	1.501	14.657.909-70	

A fenti táblázat nagyon hiányos. Trattner szerint csupán *Pesten alól Báttáig 100 négyszögmerőföldnél (vagyis 1,000.000 katasztrális holdnál) nagyobb terület került víz alá. A Duna 480 km-es hosszban a szó szoros értelmében tönkretette mindkét partját, a kárvallott községek száma meghaladta a százat* és a későbbi forrásművek a táblázat végösszegeként adódó 14.6 millió forint kár helyett *70 millióról* beszélnek.

A főváros tragédiáját azonban csak még jobban aláfesti az általános pusztulás. Mert *a 153 emberáldozatból 151 Pesten veszett el, a 10.215 összedőlt házból 22.3% Pestre, 28.5% pedig a főváros mai területére (Pest, Buda és Óbuda) jutott. Még rosszabb a megrongálódott épületek aránya: a 3816-os végösszegeből Pest 21.7%-kal, Pest, Buda és Óbuda együttesen 35.2%-kal vette ki részét!* Még ezeknél is lesújtóbb eredményre jutunk, ha a kárösszegeket állítjuk arányba. *A táblázat végösszegeként adódó 14.6 millió forintra értékelt kár 71.8%-át Pest szenvedte.* A csapás, amely az országot, de különösen annak »büszke reményét« érte, valójában felmérhetetlen volt. Ha végigtekintünk Pest fejlődéstörténetén, az épen maradt házak számából (1146) arra a következtetésre jutunk, hogy *az árvíz a várost fejlődésében körülbelül 50—60 évvel vetette vissza.*²⁹⁾

Az árvíz után.

A szörnyű katasztrófa után siralmas képet nyújtó városban rövidesen megindult a tervszerű újjáépítés munkája. Közületek és magánosok egyaránt kivették részüket belőle, az országos gyűjtés, majd rövidesen európaszerre megindult adakozás a megfelelő anyagi alapot is biztosította. (Csupán a magánosoknak, háztulajdonosoknak, iparosoknak, kereskedőknek és más lakosoknak október végéig kereken 700.000 forint segélyt osztottak ki. A közpénztárak természetesen szintén hatalmas összegekkel vették ki részüket az újjáépítés munkájából.)

A nádor személyes vezetésével folytatott *tanácskozások eredménye a következő 3 határozatban szűródött le:*

1. *Pest város az árvízszin fölé érő és a kelet felől húzódó magaslatokba bekötő árvédelmi töltésekkel biztosítandó az árvizek ellen.*

2. *A város területe fokozatosan feltöltendő úgy, hogy a házak földszinti padlósintje legalább 6 hüvelykkel (16 cm) legyen a márciusi árvíz legmagasabb szintje fölött.*

3. *A Duna szabályozandó, hogy ezzel a további jégtorlódásoknak eleje vételessék.*

Gátépítések.

Az első követelménynek hamarosan eleget tett a város. A még 1838-ban elkezdett és a katonaság hathatós közreműködésével folytatott munkálatok során elsősorban megerősítették a régebbi, az árvíz által erősen megrongált védgátakat, majd megfelelő szárnytöltésekkel összekötötték őket a természetes magas partokkal. Az ilymódon kiépített *északi védtöltés* a mai Földművelésügyi Minisztérium épületétől a Falk Miksa-utcán, a Szent István-körúton, a Berliini-téren, a Váci-úton, a Lehel-utcán és az Aréna-úton át a Szépművészeti Múzeum épületéig húzódott, a *déli védtöltés* pedig a Fővám-tér, Közraktár-utca, Boráros-tér, Soroksári-út, Gróf Haller-utca vonalon a Gát-utcáig haladt, amely ma is viseli innen eredő nevét. Amíg azonban ezek az akkoriban még lakatlan területeken húzódó gátak könnyen megépülhettek, addig *a Bunapart szintjének felemelése későbbre maradt*, mert a magas gát sok helyet vett volna el és a város legszebb ékességét, a dunaparti palotasort, csúfította volna el. *A gátépítéssel kapcsolatos fontos feladat volt a városi csatornahálózat dunai kitorolásainak rendezése, illetőleg számuk csökkentése*, hiszen a gátak mit sem érnek, ha alattuk a csatornák nyílásain át feltörhet a víz. Mivel pedig a szennyvíz-kiömlők árvíz idejére való elzárása kényes és nehéz feladat, magától értetődő törekvés volt a kiömlőnyílások számának lehető korlátozása.

A város területének feltöltése.

A második célkitűzés: a város szintjének felemelése, az 1838 október 11-én kiadott építési szabályrendelet egyik — valójában soha be nem tartható — pontja lett. Ez a szabályrendelet nemcsak engedélyhez kötött minden építkezést, hanem az épületek szilárdságának fokozása érdekében szigorú előírásokat is tartalmazott, 18. pontjában pedig *kötelezte az építetőket, hogy a házaik földszintjének padlóját az árvíz fölé emeljék 16 cm-rel.*

Ha figyelembe vesszük, hogy a város nagyrésze az árvízszinttel átlag 2-m-rel mélyebben feküdt, az utcák szintjének felemelését pedig a pénzhiányon kívül a megmaradt épületekre való tekintettel sem lehetett végrehajtani, azonnal megértjük, miért maradt ez a célkitűzés csupán írott malaszt. A gyakorlatban valóban keresztülvihetetlen volt, hogy a házak földszintjét 2, helyenkint 4 m-rel tegyék az utcaszint fölé, nem is beszélve azokról a terhekről amelyeket az építkezésnek ez a módja a háztulajdonosokra rótt volna. A 18. pont kielégítésétől tehát előbb-utóbb rendszeresen eltekintettek.

Az említett törekvéseknek érdekes emléke a város 1839-ben készült magassági térképe, amely az újonnan épült töltéseken kívül a csatornahálózat rendezésének tervét is tartalmazza.³⁰⁾

A Dunaszabályozás.

Az előbb említettek csak »tüneti gyógymódnak« voltak tekinthetők. Az »oki« orvoslás a Duna szabályozását kívánta volna meg, hogy ezáltal a torlaszképződés a jövőben megakadályoztassék. A Dunaszabályozás kérdését a főváros kereskedelmi forgalmának rohamos fejlődése és a gőzhajózás 1830-ban történt megindulása, végül az állandó híd terve már régebben felszínen tartották. A Duna-mappáció révén a tervezés alapjául szolgáló felvételi adatok is rendelkezésre állottak. *Az Országos Építési Főigazgatóság a nádorrendeletére már 1838-ban hozzáfogott a fővárosi Dunaszakasz szabályozási tervének elkészítéséhez,* amelyhez az irányelveket az uralkodó által kirendelt tanács (Hofbaurat) adta meg. Az 1839-ben elkészült és 1840-ben kiegészített tervek emlékét a Vízrajzi Múzeum őrzi.³¹⁾

Gróf Andrásy pályatétel.

Pest árvízi biztonsága nem maradhatott helyi jellegű kérdés. A fővárosi Dunaszakasz szabályozása a megyék érdeklődését is felkeltette. Ennek első jelét Gömör vármegye adta, amely 1838-ban megválasztott főispánja, *gróf Andrásy György*, kérésére a beiktatási ünnepségre szánt összegből pályadíjat tűzött ki a főváros árvíz-elleni biztosítása tárgyában.

A tárgyban Draskóczy Sámuel, a megye első alispánja 1838 június 20-án az alábbi levelet intézte Schedel Ferenchez, a Magyar Tudományos Akadémia akkori titoknokához:

»Gömör és Kishont törvényesen egyesült varmegyének rendéi méltóságos Csik-Szentkirályi és Krasznahorkai gróf *Andrásy György* cs. k. aranykulcsos, magyar tudós társasági igazgatótag ö Nagyságának felséges urunk által *főispáni hely tar tó jókká* kegyelmesen lett kinevezetésén keblökben gerjedt belső tiszta öröm- és tiszteletérzéseiket főkormányzói székebe leendő iktatása alkalmával a külső szertartásoknak mentől ünnepélyesebb elrendezése által is *kitüntetni óhajtották* ugyan, — azonban ö Nagyságának szerénység és hazafiúi lelkesedés által vezérlett előterjesztései folytában *meggyőződtevéen arról, hogy mind azon felületességeket*, amellyek az illyes beiktatási s hasonló egyéb szertartásoknál nemzetünk kikiáltott, a valósággal pedig éppen nem egyező gazdagságának tán inkább gúnyára, mint valóítására divatoznak, *jobb volna hasznosabb célra fordítani, elfogadták ö Nagysága* azon kívánságát, hogy beiktatási szertartásában csak a régi magyar egyszerűséget követve, minden, az előítéletek által nemzetiségünkhöz mázolt fényűzést kikerüljenek, — örömtelve s hálás érzéssel vették o helyett azon az alább megírt pontokban foglalt hazafiúi szép ajánlatát, melyet — az emlékezetbe hozván Budapest hazánk testvér fővárosának a közelebb múlt böjtmáshavában a Duna vizének dühöngő árja által okozott siralmas sorsát, s lételének az egész haza, s különösen pedig megyénk érdekeivel is szoros kapcsolatú egybefüggését — ezen városoknak hasonló veszélyek ellen lehető biztosítását irányzólag bizonyos jutalomkérdések megfajtására önerszényéből tett, azt közhírül tétetni elhatározták.

Jutalomkérdések.

1. *Mi károkat tett a Duna a legrégebb idők óta Magyarország városaiban, úgymint: Pozsony, Győr, Komárom, Esztergom, Vác s kivált Budapesten s az ország egyéb helyein? főbb tekintettel lévén mindig Pest és Buda fővárosokra, körülállásosan, s történeti bizonyossággal, a kútforrások kijelölésével adassék elő, úgy a mennyire lehet az is: mik voltak okai az áradásoknak, miként s miért terjedtek azok?*

Az érkezendő feleletek közül az első rendűnek jutalma 100, a másodiknak 50, a harmadiknak 30 darab arany, olly feltétellel azonban, hogy a három koszorúzott pályamunkából egy egészet lehessen szerkeszteni.

2. *Mi lenne — nem említve azon módokat, melyek a két város tehetségét felülmúlják, — a legcélrányosabb építési mód Pest és Buda városaiban, hogy azok az ideihez hasonló rendkívüli, de ismét történhető áradás által rom s düledékké ne váljanak?* ezen építési mód ne csak a házakra nézve adassék elő, hanem a kanálisokra is terjesztessék ki, melyek a város tisztasága miatt elkerülhetetlenek, de jelen állapot jában, mint a veszedelemnek talán fő okai, meg sem maradhatnak. A budapesti építőszerék részletes megvizsgálása és bírálása szinte megkívántatik, figyelemmel lévén egyszersmind az ollyannyira szűkségessé vált rendészetre. (Bau-Polizei).

Továbbá kérdés gyanánt annak lehetősége 8 célirányossága felől szinte vélemény kívántatik, hogy tudniillik: *nem tehetne-e egy már annyiszor s olly sok oldalról szóba hozott csatornát Pest városán keresztül az úgy is jól ismert legmélyebb s tán régi medret képező vonal mentében ásatni, mellybe és nem a Dunába, minden városi kanálisok vezetettének.* Csak így hárríttatnék el az onnan eredő veszedelem, mi szerint a Duna a régi kanálisokon kívül még más föld alatti utat is nyitott magának, melyek a mostani rendszer mellett csak igen nehezen lesznek elzárhatók. Egyébiránt ezen kiásatandó fő csatorna mind a Duna partján s a váci töltésen, mind pedig a Dunába való ismétli befolyása pontján erős vízgátok (Wehr) által úgy lenne kormányozható, hogy ha a Duna árjai bizonyos mértéket meghaladnának, abból egészen kirekesztetnének, s egyedül akkor eresztetnék bele víz, midőn a Duna vízállása bizonyos meghatározandó mértéket felül nem mul. Innen következik, hogy ezen fő csatornában a víz önkénytől függene, s hogy az a Duna árjainak lecsapolási csatornául éppen nem szolgálna, hanem egyedül a városi kanálisok felvételére,

mellyek függetlenül a Duna változékony állásától ezen fő csatornába mindig kiürülhetnének, s nem lennének a Duna és árjai nyomásának s ez általi felrepszésének (Bersten), melly a mostani rendszer mellett akármikor megtörténhetik, kitéve.

Kérdés továbbá, vajjon a Dunának a két város táján bizonyos normális szélességre való vétele, mint p. o. ott, hol az állóhíd terveltetett, a jégveszedelmet örökre elhárítaná-e? s e féle szabályozás nem lenne-e a Palotai szigettől kezdve az úgy nevezett pesti nagy és budai kis, s Margit szigetek elrekesztése, — a Dunának a Szent-Gellért hegye táján a pesti oldalon szélesbítése — mire nézve a kisajátítási törvény ha valahová, ide bizonyosan lenne alkalmazható, — végre az úgy nevezett soroksári Duna egész elzárása által legjobban eszközölhető? ez által a feljebb említett fő csatornát, vagy a soroksári Duna ezen elrekesztési pontján, vagy ha még nagyobb esés vagy mélység kívánatnék, az elhagyandó soroksári Duna medrén lehetne ismét a Dunába bevezetni.

A legjobbnak ismert munka 200 darab arannyal tiszteltetik meg, s az az első kérdési jutalmazott munkájából szerkesztettél együtt minden esetre magyar és német nyelven ki fog nyomattatni, s az abból *bejövendő haszon egyedül és kirekesztőleg a budapesti mesteremberek és kézművesek elvesztett szerszámai kipótlására fog fordíttatni*, egy Pest vármegye és Pest és Buda városok hatóságai részéről kikérendő bizottság által.

Mind a két kérdésre érkezendő munkákról ítéendő *birák leendenek Pest vármegye, úgy Pest és Buda városok által kiküldendő három tag, a magyar tudós társaság mathematical osztályából megkérendő három, s Qömör vármegye részéről nevezendő szinte három tag.*

A feleletek mind a két jutalomkérdésre nem csak magyar, hanem más nyelven is elfogadtatnak. A kéziratok a szerző neve nélkül, de jeligével jeelve, idegen kézzel olvashatólag írva, lapozva, s a szerző nevét rejtő, a kézirattal ugyanazon jeligével jegyzett levélkével ellátva legyenek. *A kéziratoknak a magyar tudós társaság titoknoka dr. Schedel Ferenc úrhoz (Pesten Kigyó útca 403-dik szám) bérmentett alkalommal beküldhetési határnapja 1840-dik év böjtmásának 1-ső napja.*

Költ Pelsőcön stb.«³²)

Az akadémia természetesen eleget tett Gömör megye kérésének és haladéktalanul kiírta a pályázatot, amelyre 6 munka érkezett be.

A pályaművek csupán a második kérdéssel foglalkoztak; általában megfelelő védgátrendszer kiépítését és a Duna medrének a pálya-kérdés szellemében összeszorítással való szabályozását, nemkülönben árapasztó csatorna építését ajánlották. Volt pályázó, aki a különböző építőanyagokra vonatkozó szilárdsági kísérletekkel egészítette ki művét, s akadt olyan, aki a város egy részének a kőbányai dombokra való kitelepítését és a jégtorlaszok bombázására szolgáló ágyú telep létesítését ajánlotta.

A bírálók mindegyike igen alaposan foglalkozott a pályaművekkel, csupán a Budaváros részéről kijelölt három bíráló küldte vissza megjegyzés nélkül azokat, nyilván nem akarván a testvérváros belügyeibe avatkozni. Gömör vármegye kiküldöttjei is elég röviden fejtették ki véleményüket. Annál alaposabb volt azonban Pest megye megbízottjainak munkája. Az akadémia Győry Sándor és Vásárhelyi Pál rendes, továbbá Gáty István levelező tagot jelölte bírálól, akik Vásárhelyi kivételével ugyancsak kimerítő véleményt adtak.

Mindezek alapján az akadémia 1842 novemberi ülésén úgy döntött, hogy a pályadíjakat nem adja ki, ellenben az értekezéseket a bírálatokkal, továbbá Gáty és Győry »Értekezések Budapestnek árvíz elleni megóvásáról« című dolgozataival együtt jutalmazza és kinyomatja. Az ezek értelmében 1845-ben megjelent kötet legértékesebb része a két utóbb említett terjedelmes összefoglaló tanulmány.

Győry, aki már 1835-ben közzétett egy értekezést »A Duna regulázásáról«,^{TM)} amelyben súlyosan kárhoztatta, hogy »hazánkban a javaslatok felett nem szakértők, hanem politikusok határoznak« (!), a meder összeszorítását és a soroksári Dunaág fokozatos elzárását ajánlotta. Gáty határozottan rámutatott arra, hogy a szabályozás feleslegessé teszi a város feltöltését és a rendkívül magas árvédelmi gátak emelését, mert ha nem képződhetnek torlaszok, nincs ami a vízszint felduzzassza. Kívánta a soroksári Dunaág

fokozatos elzárását és a medernek kisvízszín alatt 4.7 m mélységre *Paksig* való szabályozását.

Az 1840: IV. t.-c.-el kiküldött bizottság munkája.

Az akadémia által kiírt pályázaton kívül a hírlapok és folyóiratok cikkei³⁴⁾ járultak hozzá ahhoz, hogy az 1840-i országgyűlés is foglalkozott a Dunaszabályozás kérdésével. Az *1840: IV. t.-c. országos bizottságot küldött ki*, amely »a *Duna és egyéb folyamok szabályozásánál*, valamint ezzel kapcsolatban állólag *Buda és Pest városainak és azok szomszéd vidékének az elemi viszontagságok elleni biztosításukat* előlegesen tárgyalván, ez ügyet illető adatoknak és terveknek megtekintésével azok segedelmével és az országbeli építményi Igazgatóság segédmunkálkodásának is használásával azon elvekre és arányra nézve, melyekhez volnának célszerűleg alkalmaztatandók az e részbeni országos munkálkodások, továbbá arra nézve is, hogy micsoda módokkal és minő felügyelés alatt lehetne a szabályozás gyakorlatilag eszközrendő? 's hogy lehessen jelesül a magányos érdekeknek a közcéllal előállható összeütközését törvénnyel elintézve megszüntetni? végre az illy nagyszerű vállalkozások létrehozására szükségképen megnyitandó azon források eránt is, mellyek az Ország alkotmánya és minden rendbeliek igazaiinak épségben tartása mellett a célra használtathatnának, a legközelebbi Ország gyűlésére kimerítő véleményes jelentést készítsen.«

A kiküldött bizottság, amely áttanulmányozta az Országos Építési Főigazgatóságnak a Duna szabályozása tárgyában a M. Kir. Helytartótanácsához intézett jelentését és más folyószabályozási terveit, továbbá a melléje szakértőként kirendelt *Vásárhelyi Pálnak* a terveket illetően feltett kérdésekre adott válaszát,³⁵⁾ Pozsonyban 1843 február 5-én kelt jelentésében³⁶⁾ — feladatának megfelelően — átfogóan tárgyalta vizeink szabályozásának kérdését. A jelentés az 1827. évi országgyűlés által kiküldött kereskedési választmány által az áruforgalom szempontjából legfontosabbnak tartott vízi-

utaink, nevezetesen a Duna, Tisza, Száva és Kulpa, Dráva és Mura, Maros, Poprád és Vág kiépítésének kérdését összefoglalta és részletesen tárgyalta a munkálatok végrehajtásának megszervezését, továbbá a szükséges anyagi alapok előteremtésének módozatait is. Mivel ebben az időben még csak a Dunaszabályozás és a Kulpa - rendezés tervei voltak készen és ezeken kívül Vásárhelyi válasza csupán még a Száva hajózási akadályainak költségét említette meg, a jelentésben mindössze 3 költségtétel szerepel (8,948.149 és 500—500.000 forint). De már ezeknek az összegeknek a pusztá említése is elég volt ahhoz, hogy a törvényhozás a szabályozásoktól visszariadjon.

A Dunaszabályozás kérdése a Szabadságharcig.

Pest és Buda nem bírták a saját Dunaszakaszuk szabályozására eső 1,044.941 forint költséget sem vállalni. A költségkérdésen kívül, — amelyben a megegyezést mindenesetre megnehezítette, hogy a 4 érdekelt mindegyike (Pest, Buda, a megye és az ország) minél nagyobb részt igyekezett a többiekre hárítani, — nehéz volt a különböző tervváltozatok ügyében való végleges döntés is. Nevezetesen *nem tudtak az érdekeltek egyetérteni az Országos Építési Főigazgatóságnak a soroksári Dunaág elzárására irányuló tervével* és érvelésüknek hatalmas tápot adott a nádor által 1842-ben meghívott szakértők: *Paleocapa* velencei építési főigazgató és *Mitisz* bécsi építési tanácsos véleménye, mely szerint a mellékág nyitva is maradhat.

Sikertelen volt az 1845-ben a helytartótanács részéről kiküldött királyi biztos működése is, mert feladata csupán az volt, hogy hivatalos nyomást gyakoroljon a fővárosra; utóbbi azonban sanyarú pénzügyi helyzetében ennek ellenére sem vállalhatta a szabályozás költségeit. A *Paleocapa* javaslata értelmében elrendelt termódosítás elkészítése a tervező mérnökök halála miatt 1847-ig húzódott el, ami újabb késedelmet jelentett.

1847-ben *István nádor* az újonnan felállított közlekedési bizottmány elnöke, gróf *Széchenyi* Istvánra bízta a fővárosi Dunaszakasz szabályozásának ügyét. De sem ekkor, sem *Széchenyi* minisztersége alatt nem sikerült a szükséges pénzt előteremteni. Az 1848: XXX. t.-c. 4. §-a vízszabályozásokra *összesen* 2 millió forintot engedélyezett, amiből a pesti Dunaszakaszra vajmi kevés jutott.

Így múlt el a nagy árvíz után 10 év, mialatt a rettenetes pusztulás emléke és vele a fenyegető veszedelem tudata mind jobban elhalványult, anélkül azonban, hogy Pest lényegesen nagyobb biztonságban lett volna, mint annakelőtte. A szabadságharc azután teljesen háttérbe szorította a Dunaszabályozás kérdését.

Reitter Ferenc tervei.

Az élet törvényei erősebbek a politikánál. Pest a szabadságharcot követő politikai elnyomatás ellenére is tovább haladt a gazdasági fejlődés útján. 1858—59-ben a Duna Gőzhajózási Társaság megépítette rakodópartjait a pesti Lánchídfőnél, a mai Ferenc József-tér teljes hosszában. Ugyancsak a kereskedelmi forgalom tette szükségessé, hogy ezekhez csatlakozóan Pest városa a hatvanas évek elején a Tudományos Akadémiától a Zoltán-utcáig, majd 1864—67 közt a Petőfi-térig kiépítse rakpartjait. *Reitter* Ferenc kir. főmérnök, aki a munkákat vezette és ennek során behatóan megismerkedett a Dunaszabályozás terveivel, amelyeket már a Lánchíd hídfőinek elhelyezésénél, de méginkább e partfalak vonalvezetésénél követni kellett, megdöbbenve látta, hogy a Dunaszabályozás nélkül mennyire nincs biztosítva Pest az 1838-i árvíz megismétlődése ellen. Es mivel, — nagyon helyesen — úgy okoskodott, hogy *sem védőgátak-hal, sem a város szintjének feltöltésével nem lehet sikeresen védekezni olyan árvíz ellen, amelyet valamegy jégtorlódás által felduzzasztott vízszin okoz*, hiszen ennek a vízszinemelkedésnek a mértéke egyedül a jégtorlasz erősségétől és így az időjárás szeszélyétől függ, — a tor-

laszképződés okát, a város alsó végén levő szigetcsúcsot akarta eltüntetni. Tervét úgy vélte megoldani, hogy a soroksári Dunaágat a Csepelsziget csúcsánál a főmedertől elzárja és felfelé (körülbelül a mai Margithídfő helyéig) meghosszabbítja. Az ily módon alkotott árapasztócsatorna forgalmi jelentőségénél fogva gazdasági célokat is szolgált volna.

A gondolat nem volt új, de *Reitter* oly világos és meggyőző módon tárgyalta a Dunaszabályozás szükségét és oly színesen ecsetelte a létesítendő csatorna jövedelmezőségét, mely Pestet a dunai áruforgalom középpontjává avatta volna, hogy terveit a város, majd a kormány is behatóan tárgyalta. *Reitter* a tervek ismertetését rajzokkal és kimutatásokkal kiegészítve magyar és német nyelven nyomtatásban is kiadta.³⁷⁾ Könyve olyan érdeklődésre tett szert, hogy 2 éven át állandó beszéd tárgya volt a társaságoknak. így tagadhatatlanul *Meutere az érdem, hogy a fővárosi Dunaszakas szabályozása rövidesen a megvalósulás állapotába jutott.*

Melyek voltak *Reitter* érvei? *Kimutatta 1. hogy az 1839-ben megépült északi és déli védtöltés, továbbá a belső körút szintjének időközben történt felemelése nem biztosítja a várost egy az 1838. évihez hasonló árvíz ellen, mert a pesti parterősítés 90—120 cm-rel fekszik annak szintje alatt, viszont a Belváros elöntése esetén a belső körúti védgát alatt a Duna felé vezető szennyvízcsatornákon át, — a csatornáknak csak a dunai torkolata lévén árvíz idején lezárható — a külvárosokba is betörhet a víz. 2. A város szintjének az árvízszin fölé való emelése nem valósítható meg, a földszinti padlószin magasságára vonatkozó előírások gátolják a város fejlődését, az esetenként adott engedmények pedig ártanak a város szépségének. 3. A Dunaszabályozás a soroksári Dunaág egyszerű elzárásával nem oldható meg, mert ez az ág mentén képvő községeket piacuktól fosztja meg és a főváros élmezőjére is károsan hatna, viszont 4. a tervezett hajózási csatorna nemcsak az árvízi biztonságot szolgálná, hanem Pest kereskedelmi és ipari kikötőjévé válva, jövedelmező is volna.*

A Pest város közgyűlése által kiküldött bizottságnak a Reitter-féle terv műszaki és pénzügyi felülvizsgálatáról készült pártoló jelentése már a kiegyezés utáni első magyar kormány kezébe került. *A ni. kir. közlekedésügyi minisztérium 1868 február 8-án értesítette a várost, hogy a szabályozás előmunkálatait azonnal megkezdi.* Így 30 évvel az árvíz után ismét komolyan szőnyegre került a kérdés!

Az 1870: X. t-c. alapján végrehajtott szabályozás.

Az új szabályozási tervek 1870-ben készültek el. Mivel a kormány Reitter megoldásától eltérően a soroksári Dunaág teljes elzárása mellett foglalt állást, minden további vitának elejét veendő, előbb egy külön bizottságnak, majd három neves külföldi szakértőnek (*Dalman, Lalanne és Coumes*) adta ki felülvizsgálatra a terveket, amelyeket azok jóvá is hagytak.

Az 1870: X. t-c. a szabályozás végrehajtásának anyagi alapjait is biztosította.

A törvény elvágta a költségmegosztás kérdésének gordiuszi csomóját és az általános gazdasági érdekek hangsúlyozásával lehetővé tette a szabályozásnak államköltségen való végrehajtását. (Az ármentesítést törvényhozásunk mindég az érdekeltek feladatának tekintette, ami érthető akkor, amikor az ármentesített terület, 6,5 millió kat. hold, még Nagymagyarország területének is 11%-a!) A törvény szerint:

»1. §. Hogy a Duna folyam Buda-Pest mellett akképen szabályoztassék, a mint a hajózás és kereskedés országos érdekei igénylik s a főváros, mint az ipar és kereskedelem központja, oly állásba emeltessék, mely számára a szabad közlekedés minden előnyeit biztosítsa, a melyek az ipar és kereskedés fejlődésének nélkülözhetetlen feltételei: felhatalmaztatik a minisztérium, hogy ezen országos célból szükséges beruházásokra huszonnégyszáz millió forint erejéig sorsolási kölcsönt köthessen...«

A 3. §. szerint pedig: »A ... felveendő kölcsönből fedeztetik: c) a Duna folyamnak a főváros határai között oly módon szabályozása, mely a midőn a fővárost az árvíz ellen biztosítja s a hajózás akadályait

a kereskedés központján elhárítja, a hajózásnak és kereskedésnek tágas kikötőket és új rakpartokat nyit, tekintettel a közraktárakra is...«
A 7. §. pedig megszabta, hogy »a Dunaszabályozás és azzal egybekötött közmunkák az országgyűlés elé jóváhagyás végett terjesztendő költségvetés alapján, melyhez a tervek is mellékelendők, a közlekedési miniszter felügyelete alatt hajtandók végre.«

Nem tartozik ide a végleges szabályozási terv megállapítása körül folyó harcok ismertetése, amelyek főképen a soroksári Dunaág elzárása és a tervezett kikötők elhelyezése körül folytak. Csupán azt kell megállapítanunk, hogy az *1871 szeptember 11-én elkezdett és az 1875. év végéig nagyjában befejezett munkák a következőket foglalták magukban (11. ábra):*

A soroksári Dunaág elzárására készült gubacsi keresztgát és vele kapcsolatban az ág vízének felfrissítésére szolgáló tápszilip,

a Gellérthegy alatti elszélesedett mederszakasz összeszorítására szolgáló, kis vízszín fölött 3 '80 m magas kétoldali párhuzammű és vele kapcsolatosan a kopaszi zátony elkostrása,

c) *a fővárosi rakpartok vonalának kiépítése kisvízszín fölött 7.58 m magasan, a budai parton a Margithídtól a Rudas-fürdőig, a pesti parton a Margithídtól a Fővámházig,*

d) *a Szent Margitszigetet övező két ágnak egyenlő szélességre való szabályozása, illetőleg összeszorítása.³⁸⁾*

Az 1876. évi árvíz.

1876 február és márciusában veszedelmes és hosszantartó árvíz tette próbára a fővárost.

A soroksári Dunaág elzárása miatt a Duna teljes hozama egy ágba volt szorítva, amely természetesen csak úgy tudta levezetni a vizet, hogy szintjét megduzzasztotta. Növelte a duzzasztást a fővárosi Dunaszakasz medrének összeszorítása is. A Csepelsziget

csúcsán nem keletkezett ugyan torlasz, de mivel a főváros alatti Dunaszakaszon nem történt változás, éppen elég akadály maradt, amely a jeget elakassza. Budafokon alul és az ercsi szigetnél valóban az 1838. évihez hasonló torlasz volt.

A város előljárósága már januárban »árvízbizottmányt« küldött ki, mely 8-án megtette az előkészületeket a szennyvízesatornák dunai torkolatának elzárásához. 20-án lezárták a zsilipeket és ettől kezdve február 8-ig 11 szivattyú emelte a Dunába a város szennyvizét. Ekkor átmenetileg lejjebb szállott a Duna vízállása, de már február 22-én ismét munkába állottak a szivattyúk és egészen április 12-ig működtek. (A legmagasabb vízállás idején 15 gép 140 lóerő összteljesítménnyel.)

A hatóságok összeírták a rendelkezésre álló csónakokat, a hajókat és molnárokat. Esetleges gátszakadás esetére kijelölték a menhelyeket, megszervezték az ivóvíz- és élelmiszerellátást. Az egyes kerületekben önkéntes mentőtársulatok alakultak.

Pesten az 1838-i árvíz szintjére kiépített gátak jól tartották magukat. Inkább a budai oldalon és főképp Óbudán volt baj, ahol a védvonalak még mindig nem voltak kiépítve és ahol az árvíz szabadon hatolt be a városba úgy, hogy körülbelül 5000 menekült kellett elhelyezni. Február 23. és 24-ére az irgalmasok kórházát is kiürítették. Pesten még nagyobb volt a menedékhelyek igénybevétele, noha az árvíz nem is tört be, mert a VI., VII., VIII. és IX. kerület még mindig mélyfekvésű házait, különösen a földszintes házakat és pincelakásokat hatóságilag kiürítették. A heteken át magas Dunavízállás miatt ugyanis a talaj vízszín annyira emelkedett, hogy részben lakhatatlanná tette e helyeket, részben összedüléssel fenyegette a külvárosok rozoga épületeit.

Gátszakadás csak egy helyen történt; az V. kerületben a mai Tutaj-utcánál emelt úgynevezett Viktória-gáton tört be a víz és előntötte a Szent István-körút helyén állott Tüköry-gátig és a Váci-útig terjedő városrészt. Itt 969 menekült kellett elhelyezni és

1200 személy élelmezéséről 22 napon át gondoskodni. Végeredményben összesen 19.125 főre rúgott az árvízzel sújtottak, illetve kilakoltatottak száma, akiknek legnagyobb része azonban csak 1—2 napra volt kénytelen lakását elhagyni.

Noha az 1876-i árvíz lényegesen alacsonyabb volt mint az 1838-i, hiszen február 26-i tetőzése 767 cm, a március 9-i 727 cm volt és bár a házak szilárdabb építésmódja, a védelem és mentés szervezése, és a szivattyútelepek hatékony működése folytán a nagyobbarányú csapásnak sikerült elejét venni, a Duna hosszantartó magas vízállása mégis alapos aggodalmat ébresztett a közönség lelkében.

Nyilvánvaló lett, hogy a szabályozóművek közel egy méterrel emelték meg a Duna árvizének szintjét és így az okozott károk és tetemes költség (csupán a szivattyúzás összköltsége 49.300 forint volt!) jórészt a szabályozásnak voltak tulajdonítandók.³⁹⁾

A szabályozás körül megindult harcok.

Az árvíz után az alig hogy elcsendesedett viták tüze újra, rendkívüli hevességgel lobbant fel. A soroksári Dunaág elzárásának néhány év előtti ellenzői kígyót-békát kiabáltak a kormányra, és az önkényes tervváltoztatásokra, és a szabályozást alapjában elhibázottnak mondták. Folyóiratokban, könyvekben, a mérnök-egyletben dúlt az ádáz harc.⁴⁰⁾

A célból, hogy a Gellérthegy alatti mederszakaszon a folyam mélysége növekedjék és ezáltal a vízszinduzzasztás csökkenjen, *a kormány egyrészt a kopaszatónyi párhuzamművet az összekötő vasúti hidig a kisvízszin fölötti 3.79 m magasságról +8.52 m magasra emeltette, másrészt zátonyotrással növelte a budafoki Dunaág vízemésztőképességét.* A fővárosi partfalak 7.59 m magasságát pedig — biztonság kedvéért, — 8.21 m-re növelte. Ezzel együtt az eredetileg 7.6 millió forintba tervezett szabályozási költségek 8.4 millióra emelkedtek.

Az 1879-i miniszteri előterjesztés a kedélyek lecsillapítására a következőket írja:

»A budapesti Dunarész szabályozási tervének . . . történetéből kitűnik, hogy sem az eredeti, sem a részletekben később módosított tervezet nem egyes szakférfiu elmeszüleménye, hanem a hazai mérnökök több évi fáradhatatlan és lelkiismeretes tanulmányai alapján jött létre; és hogy a tervelt építések csak a legjelesebb külföldi szakértők felülvizsgálása s megegyező helybenhagyása után hajtottak végre.

Csak az hozható fel az eredeti tervezet hiányául, hogy a rendkívül nagy költségektől tartózkodva, ki nem terjeszkedett egyúttal a promontori (budafoki) ágbán szükséges szabályozási építkezésekre is. Mert nem szenved kétséget, hogy a fővárosnak biztonsága érdekében is kívánatos lett volna, hogy a szabályozás a promontori ág alsó végéig folytattassék.

... Az 1876. év tavaszán . . . szerzett tapasztalatok igen becses adatokat nyújtanak annak megítélésére, miképen felelnek meg a szabályozási építmények végcéljuknak és minő pótmunkákat kell még végrehajtani, hogy az eddig létesített szabályozási építmények kiegészíttessenek. «

Így jutott vissza kereken 40 évvel a nagy árvíz után a szabályozás oda, ahol kezdeni kellett volna, ha elegendő pénzzel rendelkezünk és nem lép a főváros kereskedelmi forgalmának emelése az előtérbe. Mert már Vásárhelyi mondta, és bizonyára a későbbi tervezők is tudták: *»Valamely helynek biztosítására a folyamának nemcsak helybeli, hanem nagyobb kitérj edésbeni rendezése szükséges.«⁴¹⁾*

A kormány a megnyugodni nem tudó fővárosi közvélemény lecsendesítése céljából a szegedi árvízzel kapcsolatban a Tiszaszabályozás műszaki felülvizsgálatára meghívott külföldi szakértők (*Gros* és *Jaquet* francia, *Kozlowshi* német, *B ariiari* olasz és *Waldorp* holland mérnök) ittartózkodását is felhasználta és kikérte véleményüket a pesti Dunaszakaszb szabályozására vonatkozóan is. A szakértők szerint a *Soroksári Dunaág elzárása volt ugyan az egyedüli mód a város alatti jégtorlaszképződés megakadályozására, de az elzárógátnak úgy kellett volna épülnie, hogy azon a nagy árvizek átbukhassanak és veszély esetén a Soroksári Dunaág árapasztóként működhessék.*

A közmunka- és közlekedésügyi miniszter a külföldi szakértők véleményében nem nyugodván meg, azt egy *a kormány, a főváros, Pest megye, a Mérnökegylet és a Műegyetem kiküldöttjeiből alakított vegyes bizottsággal felülvizsgáltatta*. A bizottság a Gubacsi zárógát eredeti alakjában való fenntartása és a budafoki Dunaág általános szabályozása mellett döntött, hogy a jövőben a főváros alatti szakaszon távolabb se keletkezhessek jégtorlasz, a kellően kibővített meder pedig az egyetlen ágba szorított vizet káros duzzasztás nélkül vezethesse le.

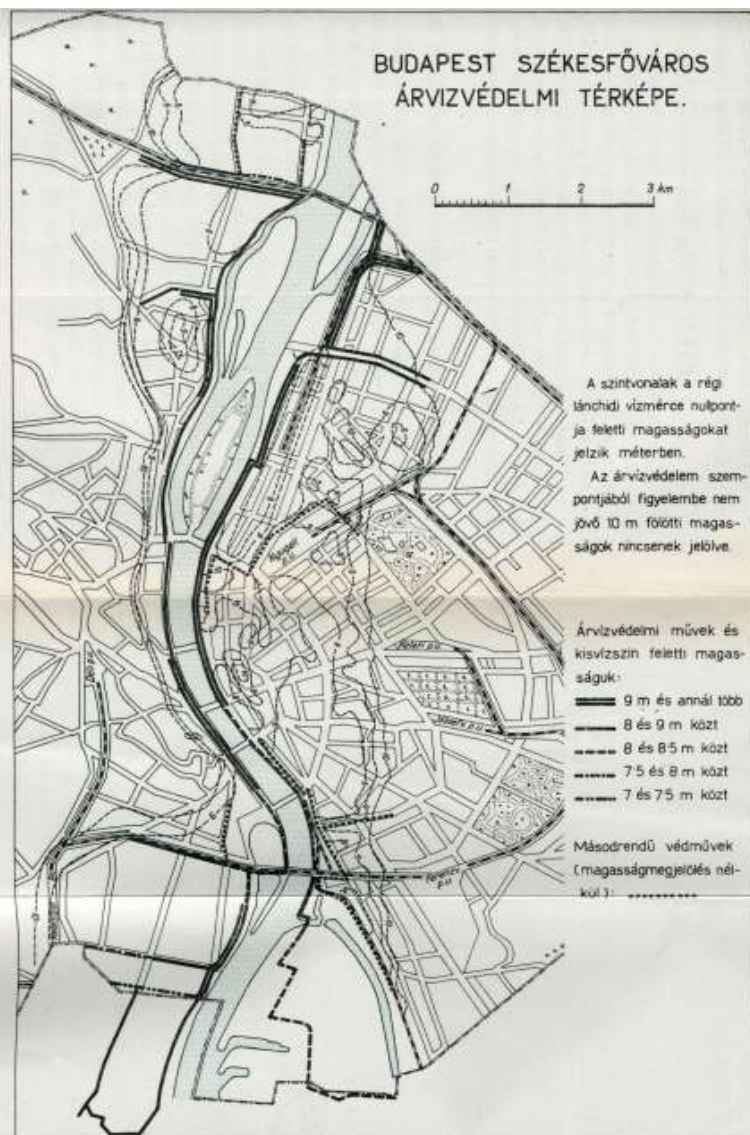
A főváros alatti Dunaszakas szabályozása (1881:L. t-c).

Az 1880: XL. t.-c. ideiglenesen, az 1881: L. t.-c. pedig véglegesen felhatalmazta a közmunka- és kereskedelemügyi minisztert, hogy a Budapest mentén végzett Dunaszabályozás folytatásaként a budafoki ág medrében mindazon szabályszerű munkákat állami költségen végrehajtsa, amelyek szükségesek arra, hogy ezen mederben a Duna folyam összes víztömege káros duzzadás nélkül lefolyhassak *s a jégzaj fennakadás nélkül levonulhasson*.

A cél elérése érdekében a szóbanforgó *Dunaág medrét kotrással a kellő mélységre kimélyítették, a mellékágakat minden szigetnél és nagyobb zátonynál elzárták és az elszélesedő mederszakaszokat hosszanti kőművekkel összeszorították*. A Budafok alatti mederszakaszon a Duna feneke alatt keresztülhúzó sziklapad kirobbantását a nagy költségekre való tekintettel arra az esetre halasztották, ha a szabályozás során végzett nagyarányú kotrás *(51 millió m³-ről volt szó)* nem vezetne kielégítő eredményre. A törvény által biztosított költségkeret 833 millió forint volt. A munkálatokat 1885-re bevégezték.⁴²⁾ Az ugyancsak a 80-as években végzett próbálkozás megmutatta, hogy a budafoki sziklapad kirobbantásának költsége nem áll arányban a várható eredménnyel.

1891 telén a Duna jege számos helyen megtorlódott és veszedelmes áradásokat, több helyen gátszakadást is okozott. A pesti szakaszon azonban fennakadás nélkül folyt le a jég, ami a kiegészí-

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS ÁRVIZVÉDELMI TÉRKÉPE.

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS ÁRVIZVÉDELMI TÉRKÉPE.

A várost a legkisebb vízszin fölött átlag 9 m magasságig kiépített rakpartok és védőtöltések láncolata védi. 7 m-nél magasabb árvíz elfordulása alig valószínű.

tett szabályozás eredményességét fényesen igazolta. Mindazonáltal *a főváros* az óriási anyagi érdekek teljes biztosítása céljából *rakpartjait a legkisebb vízszín feletti 9 m magasságra emelte fel.*

Kiegészítő munkálatok (1895: XLVIII. t.-c).

A Közép-Duna egységes szabályozásáról szóló 1895. évi XLVIII. t.-c. végrehajtása során még *Tétény* és *Érd*, továbbá *Ercsi* és *Adony* között végeztek nagyobbarányú kiegészítő munkálatokat.⁴³⁾ *1898-ig, 60 évre az árvíz után, a főváros árvízi biztonsága szempontjából fontos Dunaszakaszból szabályozása teljesen befejeződött.*^{^)} Azóta csupán a város fejlődésével kapcsolatban vált szükségessé a védgátak és rakpartok láncolatának további fejlesztése. A mederbeli munkálatok szinte kizárólag a művek karbantartására szorítkoznak.

A főváros árvízbiztonsága napjainkban.

Úgy érzem hiányos volna ez a tanulmány, ha az olvasóban bizonyosan felmerülő kérdésre: *előfordulhat-e napjainkban az 1838. évihez hasonló elöntés a fővárosban?* — legalább röviden nem adnék feleletet.

Árvízvédelmi rendszer.

Tekintsünk mindenekelőtt végig a város árvízvédelmi rendszerén. Budapest székesfőváros 1934-ben kiadott árvízvédelmi térképe szerint *a balparti városrészt* a Dráva-utcától az összekötő vasúti hídig a kisvízszín felett átlag 9 m magasan kiépített rakpartok védik. (12. ábra). Csak az Erzsébet-hídtől délre csökken le helyenkint a partművek magassága 8.50 m-re, de mögöttük csekély távolságban a Közraktár-utca és a Mester-utca második, magasabb védvonalat nyújt. A rakpartokhoz északon az ugyancsak 9 m koronamagasságú u. n. Vízfogó-gát csatlakozik, amely a Rákospatakig halad. Ez szabadon torkollik a Dunába és ezért

mindkét partján töltéseket építettek. A Rákospataktól feljebb az Angyalföldi pályaudvartól a Szt. István-városi teherpályaudvarhoz vezető vasúti töltés biztosítja a várost, amely legalacsonyabb pontján is 9.10 m magas. A védvonal folytatásául a Váci-út szolgál 9 m-es magassággal.

Az összekötő vasúti hídtól délre a 8.42 m magasságra kiépült, a Csepelszigeten folytatódó védgát alkotja a rakpartok folytatását, de a Soroksári Dunaág balpartján második védvonalként szolgál a 9.50 m-re felemelt Soroksári-út.

A *budai oldalon* a rakpart a Margit-hídfőtől a Műgyetem alsó végéig húzódik, magassága 8.90—9.30 m. Észak felé a HÉV duna-parti töltése (+ 8.80—1.90), majd az árteret megosztó Filatorigáttól felfelé az óbudai gázgyár előtt +8.70—8.80 m-re kiépített partfal egészíti ki a védvonalat. Az Árpád-hídnál szabadon betorkolló Aranyhegyi-árok medrén ugyan szabadon bejárhatik a Duna vize, de itt az esztergomi vasútvonalnak a patakkaal párhuzamosan futó magas töltése biztosítja a várost. A Római-fürdő környékét körülzáró, a közeli magaslatokhoz csatlakozó gát legalacsonyabb pontja 755 cm-rel van a legkisebb vízszín felett.

Kelenföld felé az összekötő vasúti híd a Duna partján 8.40 m magasán halad a védőtöltés; itt a vasúti töltés alkotja a folytatását, amely egyben esetleges gátszakadás esetén csökkentheti az elöntött terület nagyságát. A vasútvonaltól délre, a Dunaparton, 8.40—9.40 m magassággal húzódik a védgát. Mögötte több, töltésben haladó iparvágány osztja kisebb öblözetekre a védett területet.

A másodrendű védvonalak száma ma már igen nagy, mert a/ utcarendezések során számos útvonal szintjét emelték fel. Még esetleges gátszakadás esetén is aránylag könnyen lehetne korlátozni a kiöntés nagyságát.

A védvonal magassága, a Római-fürdő környéki különálló öblözetektől eltekintve, kisvízszín felett 8.40m-nél seholsem alacsonyabb, de nagyobb részén a 9 m-t is meghaladja.

Tekintettel arra, hogy a fővárosban építőanyag és munkaerő mindig bőségesen áll rendelkezésre, *szükség esetén a partokat és gátakat még meg is lehetne magasítani.* E célból a dunai rakpartok mellvédfalán levő nyílások — pl. a pesti Dunakorzó villamos-megállóinál — betétgerendákkal vagy kapukkal zárhatók.

Az 1838-i árvíz magassága a mai mércére vonatkoztatva 938 cm volna, tehát elöntése ellen a várost mindenesetre meg lehetne védeni.

Még abban az esetben is, ha valahol betörne a víz, csak kis terület önthetne el, mert terjedését a mindenütt felemelt több útvonalaknál meg lehetne akadályozni. A szilárd építőanyaggal szakszerűen emelt épületek pedig még néhánynapos árvíz esetén sem omlának össze.

Tudjuk, hogy 1838-ban, sőt 1876-ban is, a víz sok helyen a szennyvízcsatornákon át tört be a városba. Hogyan áll ma a kitorcollások kérdése? A felelet erre is megnyugtató lehet. A *kitorcollások mindegyike zsilipráccsal zárható el* és ha a Duna víz-állása bizonyos, minden egyes csatornára külön megállapított magasságra hág, a csatornákat valóban le is zárják. Ilyenkor a főváros által *készenlében tartott szivattyúk emelik át a Dunába a lefolyó csatornavizet*, nehogy az a házak pincéit vagy az utcákat elöntse. Olyankor, amikor az alsó rakpartokat ellepi a víz, rendszeresen megjelennek ezek a fabódékban elhelyezett szivattyúk a partokon és különösen a budai parton feltűnőek, ahol egymástól aránylag kis távolságban vannak csatornakitorcollások.

Valószínű-e az 1838. évihez hasonló magasságú árvíz előfordulása?

Meg kell azt is vizsgálnunk, hogy *van-e valószínűség arra, hogy az 1838. évihez hasonlóan 9 m körüli magasságig emelkedjék a Duna vize.*

Amint tudjuk, *a legveszélyesebb árvizek nem akkor keletkeztek, amikor sok vizet hozott a Duna, hanem, amikor aránylag kisebb*

hozam idején is *valamely jégtorlasz tartósan elzárta a lefolyó víz útját*. Közel 200 évre visszanyúló pontos feljegyzéseink szerint az 1838-i 929 cm-es árvíznél alacsonyabb következő árvíz magassága az 1876-i 767 cm magassággal, ennél is alacsonyabb az 1775-i 764 cm-es tetőzéssel. Ezekon kívül még 1798., 1839. és 1850-ben volt 700 cm-t meghaladó vízállás. *Mind a hat árvizet jégtorlódás okozta és mind a hat a Dunaszabályozás előtti időre esik*. Mivel kemény telekben a szabályozás óta sem volt hiány, — Budapesten pl. 1929 februárjában minden eddig tapasztaltnál hidegebb volt — joggal mondhatjuk, hogy *a szabályozás óta Budapestet fenyegető jégtorlaszok nem keletkezhetnek*.

Nem lehetséges-e azonban, — kérdezhetné valaki — hogy olyan víztömeg szaladjon le a Dunán, amely nem fér el a meder felemelt partjai között? *Nem lehet-e veszélyes valamely nyári áradás? 1823 óta Budapesten egyetlen-egyszer emelkedett 700 cm fölé jégmentes árvíz: 1876 márciusában*. Tudjuk azonban, hogy ennek a 727 cm-rel tetőző árhullámnak rendkívüli magasságát részben az okozta, hogy a Soroksári Dunaág el volt zárva és a Gellérthegy alatt a Duna párhuzamművek közé volt szorítva, anélkül azonban, hogy a jobbparti Dunaág szabályozása megtörtént volna. Az említett magasságot 1897-ben, 1899-ben és 1923-ban közelítette meg a Duna 680, 670 és 683 cm-es magassággal. *Tapasztalati adatokra támaszkodva kimondhatjuk tehát, hogy napjainkban Budapesten 700 cm-t meghaladó Dunavízállás előfordulása nem valószínű és hozzáfűzhetjük ehhez még azt is, hogy a fenti árvizek hozamát 30%-kal meghaladó vízmennyiség is elférne a védvonalak között húzódó mederben*.

Árvízvédelmi szabályrendelet.

Tegyük még ehhez hozzá, hogy *a főváros árvédelmi szabályrendelete⁴⁵⁾ és az ennek alapján évről-évre kiadott árvédelmi utasítások a*

legnagyobb gondossággal összeállított szervezetet állítják a város biztonságának szolgálatába. Az óraműszerűen pontos és a Duna vízállásának növekedése szerint mind szigorúbb biztonsági rendszabályokat tartalmazó árvédelmi tervek ismertetése azonban már csak azért sem tartozik ide, mert — hála az isteni Gondviselésnek, — kipróbálására, — a köteles felkészültségtől eltekintve, — a legutóbbi negyven év alatt egyszer sem került sor.

Jegyzetek.

¹⁾ Az 1838 előtti árvizekre vonatkozó adatok, amennyiben más utalás nincs, *Zawadowski* Alfréd: »*Magyarország vizeinek statisztikáján* c. művéből valók. (Kiadta az Orsz. M. Kir. Statisztikai Hivatal, Bp. 1891.) Bármennyire is csábító lett volna idevágó eredeti forráskutatásokat végezni, jelen tanulmányom megírásánál ez nem lehetett célom. *Zawadowski* különben mindenütt gondosan megnevezi forrásait.

²⁾ *Jégszakadás és Duna kiáradása Magyar országban, 1838. évi böjtmás haván.* Hivatalos adatok és önszemlélete szerint német nyelven íratott *Trattner Jánostól*, magyarra fordította Sz. J. Budán, Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel és költségével 1838. 349 old.

³⁾ Idézett műve (2) 12. oldalán.

⁴⁾ *K. k. Hydrographisches Zentralbüro: Beiträge zur Hydrographie Österreichs.* Heft IX. *Der Schutz der Reichshaupt- und Residenzstadt Wien gegen die Hochfluten des Donaustromes.* Wien, 1908.

⁵⁾ A jégnek a folyók vízjárására gyakorolt befolyását »*A folyók jégviszonyai, különös tekintettel a Magyar Dunára.*« e. tanulmányomban (Vízügyi Közlemények, 1934. évi 3. szám, 369—435. old.) fejtettem ki bővebben.

⁶⁾ *Mappa specialissima regionibus coeli juxta recentissimas observ. astronomicas accomodata I. Regni Hungáriáé comitatum Pest Pilis et Solth articulariter unitorum: item Jazygiae, Cumaniae Majoris et Minoris, quam honoribus et obsequiis sereniss. Archiducis Alex. Leopoldi I. Regni Hungáriáé Palatini praelibatorum cottuum et distr. perp. supremi comitis in profunda vener. dedicat nuneupat et inscribit Comes Georgius Festetits de Tolna qua gremialis dominus terrestris, anno MDCCXCIII. Studio et opera Antonii Ballá, praelibatorum Ji. Cottuum ordin. geomet. 1" (=) 4000° (1: 288.000).*

⁷⁾ A bennünket is érdeklő szakasz felvétele 1" (=) 50° (1: 3600) méretarányban 1823—30 között készült *Huszár Mátvás*, majd 1829-től *Vásárhelyi Pál* vezetésével. A Dévénytől Péterváradig terjedő szakasz 2444 lapból álló helyszínrajzi felvételét 1839-ig a Vaskapuig terjedő szakasznak 1" (=) 100° (1: 7200) méretarányú felvételével, az árterek felmérésével, továbbá a folyam részletes hossz- és keresztszelvényeinek, végül a víz-emésztési viszonyoknak felvételével egészítették ki. Később több kisebbített másolat készült róla, így az 1" (=) 1000° (1: 72.000) méretarányú 14 lapból álló dunai átnézeti térkép. *A felvétel eredeti lapjait a M. Kir. Vízrajzi Intézet múzeuma őrzi.*

⁸⁾ Az itt tárgyalt kérdésekről a szerzőnek már említett »*A folyók jégviszonyai, különös tekintettel a Magyar Dunára*«, c. tanulmányán kívül »*A Magyar Duna vízjárásán*« c. dolgozata (Vízügyi Közlemények, 1934. évi 1. füzet, 25—54. old.) ad bővebb felvilágosítást. L. még: *Dr. Aujeszky László: A Duna vízjárásának meteorológiai vonatkozásai.* (Vízügyi Közlemények 1934. évi 1. szám, 55—64. old.).

⁹⁾ A vonatkozó adatokat részletesen a Dunai Állandó Vízügyi Műszaki Bizottság (Commission technique permanente du Régime des Eaux du Danube) kiadásában megjelent »*Etude sur le régime des glaces du Danube*« c. mű (Milano, Hoopli, 1934.) Magyarországra vonatkozó fejezetében (61—103. old., 14 melléklettel) állítottam össze.

¹⁰⁾ *Dr. Némethy Béla: Vízjogi előzmények a magyar Corpus Jurisban* (Vízügyi Közlemények, 1931. évi január-júniusi füzet, 126—148. old.).

¹¹⁾ Lásd *Zawadowski* idézett művének (1) 157. oldalán.

¹²⁾ *Horusitzky Henrik: Budapest székesfőváros hidrogeológiai viszonyai.* Hidrológiai Közlöny, XII. évf. 19—43. old. Budapest 1933.

¹³⁾ *Alap- s vízhelyzeti térképe Buda és Pest szabad királyi fő Városainak*, melyet a N. M. M. K. Helytartó Tanács Kegyes Engedelmé mellett a' magyar országai Tekintetes Építő fő Kormány kebelében található legújabb 's legjobb eredeti térképekből, és tökéletes vízhelyzeti adatokból, 1"=100 öles (1: 7200) mértékre készítvén, a' Tekintetes Hídegyesület' Honunk javán fáradhatatlanul munkálkodó Nagy Méltóságú, Méltóságos, Nagyságos, Tekintetes, Nemes és Nemzetes Tagjainak alázatos tisztelettel ajánl *Vörös László* a' kiadó és országos dunamérési hiteles Földmérő, Budán MDCCCXXXIII.

¹⁴⁾ A Földművelésügyi Minisztérium *Vízrajzi Intézetének múzeumában* 1833 teléről vannak ilyen felvételek. Ugyanott őriznek egy 1785-ből való tervet, amelyen Pest városát övező körtöltés látható.

¹⁵⁾ *Athenaeum*, tudományok' és szépművészetek tára. Kiadó szerkesztők: Schedel, Vörösmarty, szerkesztő társ: Bajza. Második év. — A tanulmány 6 folytatásban, az első félév 18., 20., 47. és 48., továbbá a második félév 2. és 15. számában folytatólagosan jelent meg. Szó szerint közli *Gonda Béla* is »*Vásárhelyi Pál élete és művei*« c. kötetének 216—257. oldalán. (A Magyar Mérnök és Építész Egylet kiadása, Budapest 1896.)

¹⁶⁾ Ofen, gedruckt mit Königl. Ung. Universitäts-Schriften, 1838. 261 old.

¹⁷⁾ Pesti könyvnyomda r. t. kiadása, Budapest, 1880. 101 old., 16 táblával.

¹⁸⁾ A Duna magyarországi szakaszán abban az időben csak a felsorolt négy vízmércén folyt rendszeres naponkénti észlelés.

¹⁹⁾ Léghőmérséklet 20-án d. e. 9 óraker + 2·8 C°, d. u. 3 óraker -j·0·4 C°, 21-én 9 óraker + 7·9, d. u. 3 óraker +5, este 9 óraker —1*8 C°.

²⁰⁾ Lásd *Bacsó Nándor dr.: Buda százéves hőmérsékleti közepei*. Természet-tudományi Közlöny, 1932. évi október—decemberi pótfüzet.

²¹⁾ *Vásárhelyi* idézett tanulmányában (15).

²²⁾ Lásd *Trattner* (2) alatt idézett művének 17. és következő oldalán.

²³⁾ *Trattner*, i. m. (2) 342. old.

²⁴⁾ Az olvasó kényelmét kívánom szolgálni azzal, hogy az egykori utca-nevek helyett a maiakat írom.

²⁵⁾ A bécsi Staats-, Hof- und Hausarchivban őrzött 1703/838. számú ügyirat. Tárgy: »*Vortrag des ungr. Hofkanzley vom 31. März 838 mit der Relation des Stadtrichters von Pesth über die dort stattgehabte Überschwemmung* A

²⁶⁾ *Trattner*, (2), 130. old.

²⁷⁾ A térkép szerkesztésénél az előbb említett egykori kiadvány és *Trattner* adatainkívül felhasználtam Budapest székesfőváros 1: 25.000 méterarányú árvédelmi térképének szintvonaladatait, *Horusitzky Henrik* 1: 10.000-es hidrológiai térképét és az 1: 10.000 méterarányú csatornahálózati térképet. Utóbbiakat *Zaitz László* műsz. főtanácsos úr volt szíves rendelkezésemre bocsátani. Lekötelező szívességét ehelyütt is köszönöm. A térkép-szerkesztés fáradságos munkáját, — elegendő adat hiányában — a budai oldalra nem terjesztettem ki. Csupán megemlítem, hogy a Gellért-fürdőnél 60 cm, a Rudasnál 1"60 m, a Batthyány-téri Szt. Anna templom előtt 3'20 m, a Medve-utcában P40 m, a Gyorskocsi-utcában 1*60 m, a Kacsau-utcában és az Irgalmasok kórházánál P 30 m magasan állott a víz. Óbudán a Bécsi-út és Nagyszombat-utca sarkán 2*50 m, a Lajos-utcában 2'80—3*50 m, a Fő-téren P00 m, a Flórián-téren 60 cm-t ért el a vízborítás.

²⁸⁾ Csepel alatt és Szigetcséptől északra még most is felismerhetők azok a medrek, amelyeket a szigeten harántirányban átrohanó víz vajt. V. ö. *Korpás Emil: A Csepelsziget*. Vízügyi Közlemények, 1934. évi 1. szám,

²⁹⁾ Pest város fejlődését az alábbi számok mutatják:

Évszám:	1720	1750	1775	1780	1795	1810	1820	1838
Házak száma:	?	800	1.200	1.400	2.581	2.900	3.859	4.254
Lakosok száma:	2.700	8.000	12.600	13.550	28.000	35.350	45.000	68.000

³⁰⁾ Niveau-Plan der k. Freistadt Pest innerhalb des Stadtgrabens und der im Jahre 1838 erbauten nördlichen und südlichen Schutz- oder Strassen - dämme. Zusammengestellt im Monat Mai und Juni 1839 unter der Leitung des Navigations-Ingénieurs *Carl Tenczer*. Gezeichnet durch Pribék, Massányi und Gruber k. Mappier und gs-Ingenieure. (1: 3000 méterarányú eredeti tervrajz a Vízrajzi Intézet múzeumában.)

³¹⁾ Lásd: 2297/1839. sz. felterjesztés: »Die kön. ung. Landes Bau Ober Direction unterbreitet zufolge höchster Palatinal Verfügung sub No. 1876ai 839 ehrfurchtsvoll den Entwurf über die Regulierung des Donau Stromes zwischen Ofen und Postlu. Ofen, 30. September 1839. Aláírás: *Jos. Lechner* Bau Director.

1907/1840. sz. felterjesztés: »Die k. Landes-Bau-Ober Direction unterbreitet zufolge höchster Palatinal Verfügung sub No. II69ai 840 in tiefster Ehrfurcht die Erläuterung über den Antrag zur Regulierung der Donau-Stromstrecke zwischen Ofen und Pesth.« Ofen 25. Oktober 1840. *Jos. Lechner* Bau Director. (Mindkét ügyirat a *Vízrajzi Intézet* múzeumában.)

³²⁾ *Budapestnek árvíz ellen megóvásáról*. Gr. *Andrássy György* jutalmára érkezett pályairatok az azokra kelt véleményekkel, valamint *Gáty István* és *Györy Sándor* acad. tagok o tárgybéli külön értekezéseikkel együtt. Egy atlaszsal. Pesten, Eggenberger J. és fia acad. könyvüresóknál, 1845.. 365 old.

³³⁾ *A Magyar Tudós Társaság Evkönyve*. Második kötet: 1832—34. Budán, Magyar Királyi Egyetem nyomtatása, 1835. Második osztály. 120—151. old.

³⁴⁾ A főváros árvédelmének és a Dunaszabályozásnak kérdéseire akkoriban épügy hozzászólt boldog-boldogtalan, mint napjainkban az aszály, öntözés és az Alföld »kiszáritásának« és »elszikesítésének« kérdéseire és a lapok már akkor is többrebecsülve a hangzatos cikkeket a szakemberek megfontolt nyilatkozatainál, számos »honmentő« ötletet közöltek. Néhány elrettentő, — de igen jellemző — hirlapi bölcsekedést élesen bírál *Vásárhelyi* az Athenaeum 1838-i kötetében megjelent idézett tanulmányában.

³⁵⁾ Lásd: *Gonda Béla: Vásárhelyi Pál élete és művei*. Budapest, 1896.. 179—193. old. »A Duna és a többi hazai folyók szabályozása tárgyában az 1840-ik évi 4-ik t. c.-kel kinevezett országos küldöttség által tett kérdésekre a segédmunkó végett kiküldött hajózási felügyelő, Vásárhelyi Pálnak felvilágosító válasza.« Pozsony, 1842 december 19.

³⁶⁾ Az 1840-ik évi 4-ik Törvénycikkely által a Dvina s egyéb vizek szabályozása tárgyában kinevezett *országos bizottság jegyzőkönyve*. Pozsony, Schmied, 1843., 83 old.

³⁷⁾ *Dunaszabályozás Buda és Pest között*. Pesti hajózási csatorna. A Csepel-sziget és a soroksári Duna-ág balpartján levő ártér ármentesítése. Három javaslat. *Reitter Ferenc* kir. főmérnöktől. Pest, 1865.

³⁸⁾ *A közmunka és közlekedési m. kir. ministemek a képviselőházhoz benyújtott jelentése a Buda-Pesti Dunarész szabályozása tárgyában*. Budán, Állam-nyomda, 1871. 30 old. + 1 térkép.

Ugyanaz: *Jelentés a budapesti Dunarész szabályozásának előrehaladásáról*. Budapest, Pesti könyvnyomda, 1872. 66 old. + 4 térkép.

³⁹⁾ *A központi árvízbizottmány jelentése az 1876-ik évi árvíz lefolyásáról* (Budapest székesfőváros tanácsához). 1876 május. — 14 old.

Felirat Tisza Kálmán miniszterelnökhöz a főváros árvízvédelme tárgyában Budapest, 1876. 10 old.

⁴⁰⁾ Lásd: *Révy Gyula: A Duna Budapesten*. Angolból fordította Munfalvy János. Budapest, 1876.

Dr. Hunfalvy János: A Duna budapesti szakaszának szabályozása., Budapest, Franklin Társ. 1877. 170 old., 1 termmelléklettel.

Szokolay István Kornél: A Budapesti Dunarész szabályozásának kérdéséhez. Budapest, Hunyadi Mátyás intézet 1878. 28 old.

Hieronymi Károly: A budapesti Duna-szakasz szabályozása. Budapest, Pesti könyvnyomda r. t. 1880. 101 old., 16 táblával.

⁴¹⁾ *Athenaeum*, 1838. II. évf. II. félév 2. szám. — A mérnök ezt az elvet a gyakorlatban sajnos csak a legritkább esetben követheti. A műszaki alkotás nem öncélú és rendszeren valamely adott költségkeretbe szorítandó »viszonylag legjobb« megoldás kereséséről van szó. Mikor 1868-ban *gróf Mikó* közlekedési miniszter kérdésére, hogy mennyibe kerülne a fővárosi Dunaszakasz szabályozása, *Mihálik János* miniszteri tanácsos válaszában 15 millió forintot mondott, azt a megbízást kapta, hogy készítse el ugyan a terveket, de 7*5 milliónál többre a szabályozás semmiesetre sem kerülhet, így Miháliknak el kellett állania eredeti gondolatától, hogy t. i. a szabályozás Ercsin alulig terjedjen.

⁴²⁾) A budapesti Dunaszakasz szabályozásának összefoglaló leírását lásd: *Az országos vízépítészeti és talaj javítási hivatal előterjesztése a Közép-Duna szabályozása tárgyában*. Vízügyi Közlemények, VIII. füzet, 92—118. old. Budapest, M. kir. Földművelésügyi minisztérium, 1894.

A történeti fejlődés jó összefoglalása és a rakpartok kiépítésének fejlődése az alábbi műben olvasható: *Adatok a budapesti kereskedelmi kikötő kérdéséhez*. II. kötet, 11—40. old. Budapest, M. kir. Kereskedelemügyi Minisztérium, 1911.

⁴³⁾ *Szabó Nándor: A budapest-bajai Dunaszakasz szabályozása*. Vízügyi Közlemények 1912. évi 6. füzet, 191—213. oldal.

⁴⁴⁾ Az 1904: XIV. t.-c. visszaadta az elzárt soroksári Dunaág mentén fekvő községeknek elvesztett víziútjukat, amennyiben a Dunaág csatornázását rendelte el. A világháború előtt elkészült Kvassay-zsilip és az 1927-ben befejezett tassi hajózás, 60 km hosszú hajózó utat nyitott meg a már feliszapolódásra ítélt Dunaág helyén.

⁴⁵⁾ *Szabályrendelet Budapest székesfőváros árvízvédelméről és eljárási utasítás a székesfővárosi árvíz-szabályrendelet határozatainak végrehajtása tárgyában*. Budapest, 1897.

**AZ 1838. ÉVI ÁRVÍZ HATÁSA
PEST ÉPÍTÉSZETÉRE**

ÍRTA

BIERBAUER VIRGIL

I.

A városok kialakulása többé-kevésbé ösztönös. A földrajzi és gazdaságföldrajzi erők játéka idézi elő az emberi telepedéseket, amelyek nőnek, mint a növények, felvirágoznak és elpusztulnak, hogy néha később a körülmények sajátos összetalálkozása révén újra feltámadjanak. Életük során akár a természet más egyedeit, katasztrófák érik a városokat, amely katasztrófák természetük szerint különbözők. Majd emberi eredetűek, — háborúk, fegyveres vagy gazdasági háborúk, — majd elemi természetűek, tűz és víz a városok nagy kártevői, amelyek nem egyszer órák alatt romhalmazzá teszik az évszázadok munkája árán nőtt városokat, hogy hosszabb-rövidebb idő alatt új fejlődésnek indulva, nagyobbak legyenek, mint valaha.

A későbbi időből visszafelé tekintő, a történet folyamatát figyelő mai ember nem egyszer elcsodálkozik, amint a városok története fölé hajlik. Visszafelé nézve, ismerve a városnak fokozatosan kialakult jelentőségét, elcsodálkozik, hogy a város alapítói, építői a természetes adottságokat mily kevéssé látták át, hogy a város szinte csak ösztönösen és ezért sokszor mennyire zavarosan nőtt fel a maga életterében. A legtöbbször hiányzott a racionális telepedési, építési terv, az utakat, ahogy Le Corbusier egyszer találóan írta, úgy húzták meg, ahogy a szamar haladt, kitérve az egyenesből egy-egy csábító bogáncs kedvéért. Ennek az oka az,

hogy a földrajzi és gazdasági körülményeket ösztönösen megérző első telepesek s utódaik sohasem gondoltak arra, hogy városok egész nagyra fog nőni. További meggondolások nélkül építkeztek az emberek az első piac- és vásártér körül, ahol egymást keresztezték a főútvonalak s építkeztek az utak mentén a táj végtelenjébe, az utak alkotta közöket kuszán rakták tele házaikkal. Így nőtt fel a legtöbb város, kivételt csak néhány tudatosan és tervszerűen alapított koloniális város alkot, amelynek a római városok voltak, amilyen az U. S. A. szövetségi városa: Washington, amelyet Jefferson elnök L'Enfant kristálytisztá tervei nyomán építtetett fel a Capitolium körül.

De még ennél is meglepőbb az, hogy nagy elemi katasztrófák után is minő ritka a tervszerű újjáépítés! Világhírű Londonnak Cristopher Wren tervei szerinti újjáépítése az 1666. évi nagy tüzet követő időkben.

Budapest történetében két olyan időpont is volt, amikor a tervszerű újjáépítésre alkalom adódott volna. Az egyik 1686-ban a törökök távozása után következett be, amikor Pest és Buda egyaránt romokban heverték, — a másik százötven évvel későbbi, az 1838. évi nagy árvíz utáni. Mindkét esetben elmulasztották a nagyszabású újjáépítési tervnek felállítását, más és más okokból, melyeket felette tanulságos alaposan megismerni.

1686 után Magyarországon korlátlan kényúr volt a bécsi Udvari Haditanács, amely a felszabadult területek sorsát katonai parancsuralommal intézte a habsburgi politikának jegyében. Magyarország, a független magyar királyság újra felvirágoztatása szóba sem jöhetett, az ország területével Bécsnek csak két célja volt: hazánk kelet felé a birodalom defenzív, nyugat felé a birodalom támadó céljait volt hivatott szolgálni. Ennek jegyében a Belgrádig elnyúló területet egyfelől a török elleni védelmi övezetnek, a birodalom glaciájának szánták, — másfelől e termékeny ország rész feladata volt a Nyugatra, Franciaország és Olaszország felé aktív császári

politikát, mint hadtápterület kiszolgálni. A magyar királyok egykor ragyogó fővárosát Pest, Buda, Óbudát csak katonai állomáshelyeknek tekintették. A haditanács irtózott azoknak újra benépesítésétől, városias felvirágoztatásától. Ezért senki sem gondolt arra, hogy a Budán állandóan megforduló, városépítésben bizonyára tapasztalt olasz hadimérnökök e városok számára szabatos, korszerű újjáépítési tervet készítsenek. Legfeljebb arról lehetett ekkor szó, hogy a romokat kitatarozzák, hogy így a beszállásolási igényeket ki lehessen elégíteni. Érdeemes császárhű elemek, katonák és hivatalnokok, maguk számára építhettek is, felépíthették a romokat. Ez magyarázza Pest város csigalassúságú újjáépítését. Némi életet hozott ebbe a lassú felvirradásba a szerzetesrendeknek Pestre való visszatérése. A kormányzat azokat szívesen látta, mert azokat úgyszólván ingyenes munkatársainak tekintette a Koionics-féle rendőrállam kiépítésében. Ezért azoknak szívesen adtak akár jelentősebb telkeket is városunk területén. A legegyszerűbb pedig az volt, ha nékik a török idők előtti, általuk is ismert telkeiket adták vissza, annál is inkább, mert régi telkeiken épült török djamik legalább is átmenetileg templomul is használhatók voltak. Így a XVIII. század elejei Pest teleoedési rendszerének magvává a középkori szerzetes épületek telkein emelt új szerzetesi épületek váltak. Ez maga után vont a város egykori úthálózatának újraszületését, illetve megrögzítését és így a Belváros, mint a Vár, útrendszere ma is nagyjára megfelel a középkorinak. Ez eljárásra jellemző a pesti belváros: a ferenciek a Hatvani-utca menti XIII. századi kolostoruk helyén rendezkedtek be, az Ágostonrendiek, a Domonkosrendiek egykori Lipót-, ma Váci-utcai telkét nyerték el, amely később az Angolkisasszonyokra szállt át, a Pálosok újra egykori kolostoruk birtokába jutottak, a mai Prohászka-utca sarkán. A Klarisszák óbudai rendházának leányintézetét a pálos apácák hajdani kolostori telkére építhették, — ez a rendház ma a Közgazdasági egyetem,

a szerviták pedig a majdani Invalidus palota telkének sarkán álló djamit kapták meg, hogy onnan később a szemközti, ma is birtokolt telkükre költözzenek. Az egykori kristályosodási pontok rögzítették meg a régi középkori utcahálózatot, amely a XVIII. század folyamán igen lassan és fokozatosan, nagyobbára a legszűkösebb szegénység jegyében épült ki és csak a század végén érkezett némi polgári csinosodáshoz.

A dolgok illetén alakulásának megvoltak a maguk következményei: az utcahálózat szűk és szegényes lett, sőt a nagyobb forgalmi összefüggések is zavarosakká váltak. Pest helyét ősidők, évezredek óta meghatározta a belvárosi templom helyétől északra fekvő s a Tabánba torkoló, az Ördögárok átszántotta völgyülethez vezető dunai átjáró, amely ideálisan vezette a mai Kálvin-tér felől érkező déli országutakat, mint a Hatvan felől érkező keleti és észak-keleti forgalmat a gázlóhoz s az így átjárót alkotott a nyugati bécsi úthoz, mint a délkeleti Székesfehérváron át Itália felé haladó úthoz. Pest XVIII. századi kialakulása, a belvárosi templom körül felépülő zeg-zugos utcájú városrész az átjárót északabbra tolta és ezért a XVIII. századvégi hajóhid a város északi falai felett nyert elhelyezést. Ennek az volt a következménye, hogy a nagy országutak forgalma a városfalakon kívül érte el a Dunát és a híd neki vezetett a várhegy déli végének. Ez útvonal mindenfelé kerülőkre kényszerítette a forgalmat. Kézenfekvő, hogy mindez egy 1700 körül felállított városrendezési tervvel kényelmesen megelőzhető lett volna. A 250 év előtti császári politika tehát máig is érezhető súlyos városépítészeti következményekkel járt.

A XVIII. század utolsó negyedében az ország gazdaságának fokozatos fellendülése Pestre is megtette hatását. Az alföldi és dunai kereskedelem mindinkább Pesten csoportosult, a város forgalma egyre nőtt, úgyannyira, hogy a Tanács is ráeszmélt a rábízott város jelentőségére, a város csinosításának szükséges-

ségére. A Belvárosban az utcákat már kikövezték és 1783-ban már a falakon kívüli utcák kövezésére is parancs érkezett Bécsből. A népesség gyors növekedése, a vásárforgalom mind nagyobb arányú kialakulása egy új Vásártérnek és egy azt körülvevő új városrésznek megnyitását hozta napirendre és pedig a városfaltól északra fekvő telkeken. II. József kevés lelkesedéssel hallott e tervről s 1785-ben ezeket írta Pest királyi biztosának: »Az ember azt, ami neki kellemes általában hasznosnak is tekinti. Mindig csak túlzott olcsóságot, kényelmet és tisztaságot kívánnak, tekintet nélkül arra, hogy mit bírnak el a városok és mit nem. Éppen ezért nem is igen lenne kívánatos, hogy ezek a városok, különösen Pest, — házakkal még jobban megnagyobbíthassanak, megtoldassanak, mert a városok nagy terjeszkedése kezeket von el a kultúrától.« Mégis, amikor 1786-ban megindul a hírhedt Újépület felépítése a város által ajándékozott 17.800 négyszögölnyi telken és az 1787. évi török háború Pest kereskedelmi forgalmát ismét felfokozza, a Vásártér és az új városrész megnyitásának tervét II. József is jóváhagyja. Hosszas belső viták után 1789-ben e területen áruba is bocsátanak a mai Erzsébet-tér környékén, az új Vásártér oldalain 139 házhelyet. Ez volt a kezdete annak az új városrésznek, amely 138 éven át a Lipótváros nevet viselte. E házhelyek Ballá Antal 1789. évi várostervén jól látszanak. A telkek hamarosan elkelték és mivel azokon a tulajdonosoknak záros határidőn belül kellett építkezniök, a városnegyedben ezeken a telkeken és a környezőkön 1802-ben már 208 ház állott.

Schilson János gróf udvari kamarai adminisztrátor bizakodva nézte Pest jövőjét és az új városnegyedben Vigadó és Színház-épületet kívánt emelni, amihez az uralkodó jóváhagyását is megszerezte, aki is a mai Deák Ferenc-utca, Erzsébet-tér közötti telket, ahol ma az Adria biztosító intézet palotája áll, jelölte ki ez épület számára. 1790-ben F. A. Hillebrandt udvari építész már tervet is készített annak felépítésére. II. József halála azonban

annyira megváltoztatta a közigazgatási viszonyokat, hogy a terv megvalósítása hosszú halasztást szenvedett és Hillebrandt tervének kivételére nem került sor.

Hogy a Belvároson túli Pest milyen volt a XVIII. század végén, arról jó képet ad Ballá Antal térképe. A Váci-út, ma Vilmos császár-út, Károly-körút, Hatvani-út, ma Rákóczi-út közötti külváros ma is létező úthálózata már ekkor nagyobbára kialakult, s a kisebb-nagyobb telkeken a kertekben szerteszórt házak csakhamar benépesítették ezt a vidéket s ott 1795-ben már 749 házat számoltak. A Hatvani-út és Üilői-út közötti terület még inkább falusias jellegű volt. A Múzeum-körút menti területen ki egészen a mai nagykörút vonaláig egy-egy házzal beépített nagyobb telkek voltak és itt állott a városi majorság épületszortja is, viszont a negyed külső része nagyobbára apró telkekre oszlott. E városrész házainak száma elérte a 800-at. Egészen ritkán be-telepített jellegű volt 222 házával a Ferencváros.

A 90-es évek közepén Hülff Móric Bálint őrnagy, mint városi szépítő biztos, erős kézzel igyekezett csinosítani a reábízott várost. Mindenekelőtt a városi terület lejtmeretezését sürgette, elrendelte az utcakövezetek rendbeszedését és ezért 1798-ban már állandó városi kövező munkáscsoportot kívánt alkalmazni, ugyanakkor intézkedett a csatornák és azok dunai nyílásainak helyreállításáról. Ugyanő elevenítette fel ismét a város felmérésének kérdését és ezzel a munkával az Újépület építésével Pestre került Hild Jánost szerette volna megbízatni. Amikor e javaslatát az állami hatóságok jóváhagyták, a városi politika Hild személyét elejtette és Dégen János mérnököt alkalmazta, mint a város időrendben legelső műszaki tisztviselőjét.

A város pénzügyeinek rendezetlensége folytán az utak rendszeres karbantartása sem volt lehetséges, állandóak a panaszok úgy a katonai igazgatás, mint a város polgársága részéről. Éveken át fentről-lentről sürgetik a várost, hogy legalább a főútvonalak

kiépítéséről gondoskodják, azonban hasztalan. A város szegénysége az ilyen költséges munkákra módot nem ad. Így például 1802-ben, a tervezett nagy hadgyakorlatok előestéjén igen nagyok a panaszok az Üllői-úti állapotok miatt. A város azonban az előirányzat szerint szükséges 25.000 forint helyett csak 8000 forintot engedélyezhet az út rendezésére. Dégennek végül is sikerül e feladatot 16.000 forintért kielégítően megoldani. A mai Városligethez — amely akkor Batthyány József hercegprímás kertje volt — kivezető fasort az útmentén fekvő telkek eladásával már 1799-ben sikerült megépíteni.

Gyorsabbütemű fejlődésnek indult Pest, amikor 1804 őszén József nádor vállalta magára a város szépítésének gondjait. Úgy látszik, hogy ez elhatározás mögött bizonyos világpolitikai indokok rejtőztek s a nádor elhatározását a kitűnő hadvezérnek, Károly főhercegnek ez évi pesti tartózkodása során lefolyt megbeszélések alapozták meg. A napóleoni háborúk súlyos fordulatai felfokozták Magyarország értékét az összbirodalom keretében. 1805-ben Bécsset megszállották a francia császári seregek s talán ez tette időszerűvé azt a gondolatot, hogy egyszer Pest-Buda még az uralkodóház székhelyévé is válhat, tehát foglalkozni kell Pest szépítésével.

A nádor ilyenirányú első cselekedete 1804 november 16.-i Pest városhoz intézett leirata volt, amely már teljes városfejlesztési programot tartalmazott. Ebben mindenekelőtt a Belváros utcáinak új építkezések során való kiegyenesítését és kiszélesítését, a város legjelentősebb épületének, a Gránátos laktanyának láthatóvá tételére, a Szervita kolostor kitelepítését, a Dunapart szabályozását és kikövezését írja elő. A Lipótvárosban a nádor el kívánta készíttetni a Dunapart szabályozását és sétányá alakítását. Ugyanott, a mai Szent István-téren jelölte ki a Szerviták új kolostorának helyét. A külvárosokra nézve előírta az utcák szabályozási terveinek elkészítését. A város Tanácsa e programot tárgyalás alá vette, bizottságot alakított és most már Hild Jánost

bízta meg a szabályozási terv kidolgozásával, ilyenformán Hild csak közel egy évtizeddel később kezdhetette meg alapvető munkáját. 1805 tavaszára már előirányzatot készített az elvégzendő munkákról, melyek költségét közel egy millió forintra becsülte s annak fedezésére a Lipótvárosi telkek eladását hozta javaslatba. Elgondolásának merészségéről képet ad az, hogy 1801-ben Pest város összes bevételei 500.000 forintra rúgtak. Hild elképzeléseit közismert tervében vetette papírra. Azokat Bécsben is jóváhagyták és 1808-ban megalakult a Királyi Szépítő Bizottság, amely egyrészt a tervek fokozatos anyagi végrehajtásának megbízottja lett, másrészt minden pesti építkezést ellenőrizni hivatott volt.

Mint a múlt hagyatékát vette át a Szépítő Bizottság a pesti Színház és Vigadó felépítésének feladatát is. Hillebrandt után Hild János, a városterv szerzője foglalkozott a színház tervezésével s 1802-ben terveket készített a mai Deák Ferenc-utca, Vigadó-tér, Vigadó-utca közötti téren emelendő vigadó- és színházépületre, s azokat a város felhívására ismételten átdolgozta. De 1808 lett, amikor a színházépületet Bécsben is jóváhagyták, de ott a bécsi Aman János nyerte el a tervezési megbízást. A kivitelt 1809—12. között Pollack Mihály végezte, aki a telek dunai oldalán 1828—32. között a saját tervei szerint felépítette a Vigadót is. Ez építkezések nem csekély pénzügyi gondjait a Szépítőbizottság viselte és pedig abból a hatalmas alapból, amely a lipótvárosi telkeknek eladásából gyűlt össze. Hogy a Szépítő Bizottság pénzgazdálkodása milyen méretű volt, azt megvilágítja az a tény, hogy Pest város 1810. évi P6 milliós költségvetésében a Szépítő Bizottság pénzkezelése 894.000 forint tőkeértékkel szerepelt s a későbbi költségvetésekben az évi dotáció mindössze 90.000 forinttal jelentkezik, ami akkor a költségvetés kiadási oldalának 16%-át jelentette.

A Szépítő Bizottság városfejlesztési munkájáról képet ad az, hogy az 1802-től 1830-ig terjedő időszakban a házak száma Pesten 2900-ról 4500-ra emelkedett. A Bizottság működésének első

14 éve alatt (1809—1822.) 600 ház felépítését engedélyezte, 1829—1837. között további 540 engedélyt adott ki (az 1822—29. közötti adatok csonkán maradtak meg). 1827-ben a Szépítő Bizottság részletes jelentéssel számolt be a közel 200 év előtti programban felvett munkák elvégzéséről: megemlíti az új színház felépítését, a régi várfalak és kapuk lebontását, megemlíti, hogy rendeztetett a Gránátos palota környéke, a hajóhivatal kihelyeztetett a városból, felépült az új sóhivatal, szabályoztatott a halpiac, a Fűvészkert a városból kihelyeztetett az Üllői-útra, fasorok létesültek, az utcák kiköveztettek, a csatornák kiépültek, a dunaparti sétautakat kiszélesítették, részben és a lehetőségek szerint kiegyenesítették az utcákat és részben elkészült a Városliget fásítása. Viszont, mint elvégezetlen munkák szerepelnek: a Szerviták kihelyezése a Lipótvárosba, kertjüknek a Gránátos palota előtti térré alakítása, a Piarista kolostor áthelyezése, új Városház építése, a Rákos-patak szabályozása.

Ha gondolatban végigjárjuk a 30-as évek közepének Pestjét, a mint az elénk rajzolódik a régi metszetekben és a Szépítő Bizottság irataiban őrzött ezernyi tervben, akkor egy csinosodó, mind jelentősebbé nőtt város képe rajzolódik elénk és megértjük azt, hogy amikor az agg Kazinczy 30 éves távollét után Pestre érkezett, különbnek látta, mint az emlékezetében élő XVIII. századvégi várost és úgy találta, hogy a város »igazi metropolissá« lett, amelyben olyan, akkor egészen újszerű épületeket láthatott, mint a Brudern-palotát fedett üzletsorával, a Színházat, a Kereskedők Csarnokát, Pfeffer Dunafürdőjét, a Dunapart palotáinak pompázatos sorát. A Kazinczy látogatását követő évtized csak fokozta ezt a kialakuló, igazán európai városiasodást, melyet építészetiileg irányítottak Pollack Mihály nagy alkotásai: a nagyszabású, remekbe dolgozott Vigadó, a Nemzeti Múzeum, számos magánpalota és bérház és kinn a József külvárosban befejezett Ludovika katonai akadémia nagyszerű épülete.

Persze még sok tennivaló volt hátra és pedig nemcsak az, ami a Szépitő Bizottság szűkszáví felsorolásából kitűnik. Gróf Széchenyi István, a magyar viszonyok európai látószögű és kérélhetetlen kritikusa, Pestet, mint poros piszkos várost jellemzi a »Pesti Por és Sár« címén ez években írt, de csak halála után kiadott remek könyvében. Különösen a Dunapart szánalmas állapota bántotta Széchenyit: »Csak ezelőtt 20 évvel nem ötlött oly erővel szemünkbe mindazon hiány, melynek látása most annyira botránykoztat. Pedig 20 évvel ezelőtt Pest csak nem volt az, ami ma, fa sem volt több, por sem volt kevesebb. Mind igaz, de akkor inkább vala egyhangban a rondaság, a még akkor aránylag ronda hellyel, mint a rondaság ma, a már csinosabb épületű és elrendeltebb utcájú várossal. Akkor midőn egyes házak közt Kemnitzeré — a későbbi dunaparti Angol Királynő szálló — legelső és szinte egyedüli volt, mi is minden pretenzió nélküliek valánk. De most már jól esik nekünk is ha Budapestet, mint szebb városok során állót emlegetni kezdik ... De Pest poros, Buda hegyei kiégettek, a Dunapart szennyes. Mindezen segíteni kell, de szervesen. Oka tespedtségünknek annak nem tudása, miképen segíthetnénk bajainkon, mely bajokat azokra nézve, kik télen nyáron Pest Budán maradni kénytelenek, én legalább valódi szerencsétlenségnek tartok, minthogy saját ízlésem szerint akármit szenvednék inkább, mint a természet szép színeitől örökké eltiltva s kénytelen lenni Budapestben a szőke Dunát, szennyes dunapartokat, kiégett budai szőlőket, kert nélküli házakat, minden fátúl eltiltott utcák s tereket, szóval az egész láthatárt, mindig s mindent hamuszínű köntösben nézni s a természet sokszínű bájai helyett öröklég a homokbajaival küzködni. Sokan, kiknek módjuk volt körülnézni kissé a világban, tanúi lesznek annak, hogy mindenütt kisebb-nagyobb mértékben csak iparkodnak a lakosok lakhelyeiket csinosítani s városaikat a szép természet ékességeivel felruházni . . . Néhány évvel ezelőtt a pesti kereskedőség épületéből, — hol akkoron

laktam — Vác felé tekint csekély személyemet látogatásával megbecsülendő P. úr. Alkonyat tája volt, s a nem régiben esett eső különös elevenséggel ruházá fel a budai hegyek ormait s a legszebb zöld függött a Pest és budai szigetekről a, Dunának tiszta tükreiben. P. elragadtatással — mint ki örülni és büszkélkedni mer barátján, gyermekén, hazáján — kezemet szorítva hangosan kiáltja az egekbe: már ennél gyönyörűbb vidék, kisebb fekvés nem létezhet. Több hónappal később, midőn napról, napra szárazabb lőn a táj, s a valaha volt esőnek legcsekélyebb jelei végkép is eltűntek, a véletlen viszont H.-val hozott össze. Ezzel történetből egészen kocsin jöttem a városig a Kerepesi-úton s oly vastag széllel s még vastagabb porral szemközt, hogy H. hozzám, szorosan mellette ülőhöz, enyelgőleg Isten hozzádot intéz, s mi egy darabig nem mint ködben levők, mert ez kevés volna, hanem mint lavinával borítottak, betű szerint egy cseppet sem láttuk egymást, s végre midőn némi lankadásra fordul a porvész, H. így kezdi beszédét: ennél kutyább helyet az Úristen még haragjában sem alkotott.« Széchenyi maga már az árvíz előtti években kezdeményező lépéseket tett a város szebbé tételére. Már 1836-ban felvetette azt a tervét, hogy a Színház-tér északi oldalán éktelenkedő Harmincad-házat távolítsák el ő hajlandó azt a Dunapart felső részén újra megépíteni és a neki átadott telken egy pompás háromemeletes házat emelni. A Nádor Széchenyi ajánlatát megküldötte a Szépítő Bizottságnak, amely azonban nem akart e kérdésben nyilatkozni és a városi Tanácshoz utalta az ügyet, azzal hogy megállapítandó, hogy vajjon a városnak a Harmincad-ház telkére nem lesz-e szüksége valaminő más célra. Azonban ettől kezdve állandóan napirenden maradt a Harmincad-ház elhelyezésének kérdése. Az árvíz lezajlása után Széchenyi ezt a problémát újra elővette és egyenesen a királyhoz fordult a telek másirányú felhasználása tárgyában. Amikor a városi Tanács ezt megtudta és neheztelésének kifejezést adott, akkor Széchenyi kijelentette, hogy amennyiben

a város ezen a telken felépíti új székházát, a maga részéről nem avatkozik tovább e kérdésbe, de a város kötelezőleg nyilatkozzék. Ekkor a Tanács az egész kérdést egy albizottságnak adta át, hogy az megállapítsa, hogy minő hivatalok helyeztessenek majd el ez új városházában. Az eredmény természetesen az volt, hogy semmi sem történt. Széchenyi évekkel később, 1841-ben újra foglalkozni kezdett a Harmincad-ház telkének megoldásával, sőt Hild Józseffel egy mára már fel nem lelhető tervet is készíttetett, amely leírása szerint egy háromemeletes, a színháztér és a József-tér oldalán íélhajtós palotát ábrázolt. Ekkor felszólították, hogy tegyen határozott ajánlatot. — az ügy azonban ismét elaludt s mint ismeretes, a Harmincad-ház erről a telekről csak a Szabadságharc után került el s az 50-es évek elején a város a telket négy részre parcellázva bérházak számára áruba bocsátotta.

Gróf Széchenyi másik jelentős városépítési elgondolása volt az a javaslata, hogy a Nemzeti Színház a Dunaparton, a Hild építette Kereskedők Csarnokával — a mai Generali Biztosító palotájával — szemközti telken, a későbbi Európa-szállodával, a mai rendőrfőkapitányság előtt épüljön fel. Sajnos annak dacára, hogy a felsőség hozzájárult e teleknek ilyenén felhasználásához, sőt a város számítván a nemzet segítségére is, hajlandónak nyilatkozott a Nemzeti Színházat itt felépíteni, — a vármegye lelkes alispánja, Földváry győzött és a nemzet színháza a Grassalkovich által felajánlott telken épült meg. A székesfőváros városépítési ügyosztályának tervtárában sikerült egy 1835. október 25.-i Pollack Mihálytól eredő helyszínrajzot felfedezni, amely a dunaparti Nemzeti Színházat, s mögötte az Árpád-utca magasságában pedig a Harmincad-házat tünteti fel. Látnivaló tehát, hogy gróf Széchenyi Istvánban minő nagyszabású városépítési gondolatok éltek, amelyeket sajnos a kor éppen oly kevésbé értett meg, mint politikai gondolatait. Széchenyi elképzelése szervesen továbbfejlesztette volna a Dunasornak akkor már a mai Ferenc József-

térig elnyúló nagyszerű képét és e gondolatnak megvalósítása szervesen magával hozta volna a Felső Dunapart rendszeres kiépítését.

A régi metszetekből és vízfestményekből tudjuk, hogy a Duna-part ekkor végig egy menedékes, a Dunába lenyúló terület volt, sáros és poros, s ahogy Széchenyi leírta, magas vízálláskor járhatatlan, a Duna apadásakor szeméttel és hordalékkal borított terület, amelyen a vásárok minden rondasága és szemetje ormótlankodott. A Duna partfala csak egy egész kis részen, a hajóhídtól jobbra és balra épülte meg, s innen lefelé és felfelé az ú. n. Soroksári és vízafogó-gátig olyan volt, amilyenné a Duna sodra növekvő és apadó árja formálta.

Ilyen körülmények között nem csodálatos, hogy az 1732 és 1830 közötti 12 árvíz, kisebb nagyobb mértékben ismételtén tönkretette azt, amit a város szorgos polgársága alkotott. Az 1799-i árvíz a mai Duna szempont feletti 7.26 m magasságot érte el, s tönkretette a Ferencváros házait. Azóta az árvizek szintje állandóan növekedett, s így következett be az 1838. évi katasztrófa, amikor a legnagyobb vízállás már elérte a 9.27 m magasságot s a 4754 pesti ház közül csak 1146 maradt épen, A többi vagy összedült, vagy súlyos károkat szenvedett.

Az eddigiekben röviden vázoltuk Pestnek az árvíz előtti 140 évben lejátszódott felvirágzását, mert úgy láttuk, hogy ezzel megvilágíthatjuk egyrészt az 1838. évi helyzetet, másrészt pedig hogy így rávilágíthatunk azokra az alkotó erőkre, amelyek a XIX. század elejei Pestnek városépítési tényezői voltak. De magyarázza mindez azt is, hogy a katasztrófa minő nagy volt és mit pusztított el. E kötet további tanulmányainak írói részletesen kifejtették, hogy minő vízrajzi okok, a véletlenek minő találkozása idézte elő a megmérhetetlen szerencsétlenséget. Építészeti szempontból mindenesetre megállapítható az, hogy a város, mint annak szervezésével és rendezésével megbízott

hatósága, a Szépítő Bizottság, az 1799. évi árvíz és az azóta megfigyelt vízmozgások figyelmeztetéseiről megfeledezett akkor, amikor a Lipótvárosi telkek eladásából felnöött alapokból olyan jelentős középületek létesítésére, amilyenek a Színház és Vigadó volt sok százezer forintot fordított, elhanyagolta a Duna medrének megfelelő kiképzését, az árvíz elleni védekezés kérdésének megoldását, nevezetesen a Duna partfalának kiépítését.

II.

A Szépítő Bizottság mély megdöbbenéssel vette a katasztrófát. Az azután következő első napokban természetesen a legégetőbb gond, a legégetőbb bajokon való segítség foglalt el mindenkit. De már április első napjaiban a Nádor a helyreállítás és jobb jövő megalapozása felé fordította a Bizottság figyelmét. Az iratok összevetéséből kitűnik, hogy ezt megelőzőleg a Nádornál nagyjelentőségű tanácskozások folyhattak, amelyeken a Szépítő Bizottság tagjai behatóan megvitattak az eseményeket és a teendőket, mert hisz a nádori leirat már egész határozott utasításokat tartalmazott. Ebből arra lehet következtetni, hogy a szakértők nyíltan elmondották felfogásukat a katasztrófa okairól és vázolták legelső teendőket. Ezek között első lehetett az, hogy a nádor a szakértőktől határozott és egyértelmű áttekinthető szakvéleményt kívánt, amely megmagyarázhatóvá tette a katasztrófa roppant mértékeit. Ugyanis az iratokból kitűnik, hogy a katasztrófa utáni hetekben, mintahogy az ilyenkor történni szokott, kósza hírek keltek lábra és a legkalandosabb módon magyarázták a nagyszámú házbedüéseket, nevezetesen azt a körülményt, hogy a víztömegek visszavonulásakor sorozatos újabb beomlások következtek be. E szakvélemény elkészítésére egy bizottságot alakítottak helyi és bécsi szakértőkből, a polgármester elnöklete alatt. A bécsi műegyetem Sprenger Pál tanárt küldötte ki, a pesti

építőmesterek és építőiparosok közül Pollack Mihály és Wieser Antal ácsmester voltak tagjai a bizottságnak. A terjedelmes 1838 áprilisi keltű szakjelentés egy rendkívül alapos és érdekes írásmű, amely részletesen igyekszik megmagyarázni a bekövetkezett sajnálatos eseményeket. A szakértők szerint a károkat elsősorban a város területére ömlő vizek nagy tömege és jelentős sebessége okozta és ezért az áradat legelőször is a vályogból épült házakat támadta meg, — hiszen a házak közül csaknem 2300 épült vályogból és döngölt földből — ezek falai semmiféle ellentállást nem mutattak a vizekkel szemben. Azonban az árvíz folyamán nagyszámú kőház is bedült, — s ez volt a legmegdöbbentőbb és a közönség előtt megmagyarázhatatlan.

Pollack és Wieser, akik a bedülések lejátszódását megfigyelhették, a jelentésben részletesen megmagyarázták ezeknek okait. Reámutattak mindenekelőtt a talajviszonyokra: a város altalaja 6—8 láb mélységig feltöltés, alatta 7—9 lábnyi vastagságú kavicsréteg vonul el, amelyik egy rendkívül vastag szürke agyagrétegben fekszik. A kavicsréteg a Duna partja felé nagyobb szemcséjű, — a Rákos-patak felé ritkább szemcséjű, s egyes helyeken a kavics-tömegek közepében kisebb-nagyobb terjedelmű tiszta homokszemcséket is találhatni. A legjobban és legbecsületesebben megépített házak alapjai a kavicsrétegen fekszenek. Kisebb árvizek idején a vizek lassan átszűrődtek a kavicsrétegen s alulról betörték a pincékbe, azokat többé-kevésbé elárasztván. Már az ilyen vízbeszüremlések is okoztak károkat, különösen ha hosszabb ideig tartott a magas vízállás. A lentől feltörő víz az altalajból kimosta és magával sodorta a finomabb homokszemcséket, a víz visszavonulása után az, mint iszap maradt vissza. Ez azonban föllazította az altalajt, ott mintegy apró üregek maradtak és ilyenkor a házak nagy súlya összepréselte a lazább altalajt, aminek következtében süppedések állottak elő és a kő- és téglafalak is megrepedeztek. Amikor az árvíz olyan hosszú ideig tartott, mint

1838-ban, akkor ez a hatás természetesen még fokozódott, különösen ott, ahol a házak sűrűn egymás mellett állottak és az általajnak egységét jobban megbontották, amit még fokoztak a sűrűn előforduló kutak és pöcegödrök.

Amint azután a nagy árvíz nőtt és a vízszint emelkedett, a csatornahálózaton át is mind nagyobb víztömegek törtek be és megnövelték a pincékbe ömlött vízmennyiséget. Az árvíz elmúltával ezek a vizek nagyobbára lefelé távoztak és ekkor az általajban a Duna irányában támadt mozgás ismét nagy mennyiségben vitte magával a finomabb szemcséjű homokot. Az így megritkított talajra a házak falai erős nyomást gyakoroltak és még erősebb mértékben jelentkeztek a süppedések. A folyamatnak ez a lejátszódása idézte elő, hogy egyes helyeken a falbeomlások csak későbbi időpontra következtek be, gyakran akkor, amikor az árvíz már végleg elmúltnak látszott.

Az áradat emelkedésével mind több támadás érte a falakat: néha a rosszul feltöltött utcákból szivárgott át a víz az oldalfalakon és végül a pinceablakokon zuhogott be színültig megtöltvén a pincéket. Ilyenkor a víz roppant súlya fentről törte át a pincék padozatát, amely folyamat még inkább fokozódott azokban az esetekben, amikor mélyebb és kevésbé mély pincék váltakoztak. Ilyen esetekben a vizek visszavonulásakor kezdődött a katasztrófának második, az épületek sorsára legvégzetesebb része, amely alámosta a falakat, azok alól vitte el az általajt. Különösen szenvedtek a középső főfalak alapjai, amelyeket az összegyűlt víztömegek mindkét oldalról támadtak meg és amelyek kétoldali terhelés alatt állván, nagyobb nyomást is gyakoroltak. A különböző mélységű szomszédos pincék esetében a víz nem egyszer oldalról is bedöntötte a falakat. Megfigyelték a szakértők azt is, hogy igen súlyos szerencsétlenségeket okozott az a körülmény, hogy egyes helyeken az árvíz előtti időkben a földszinti boltnyílásokat utóbb szélesebbre nyitották és ezért a pilléreket

minden meg gondolás nélkül lefaragták, — akárcsak 1936-ban a Rákóczi-úti házbeomlás esetében —.

A szakértők megvizsgálták a Pesten használt építőanyagok viselkedését az árvíz alatt. Megállapították, hogy kevés város rendelkezik annyiféle kitűnő építőkövel, mint Pest, — a kérdés az, hogy vajjon az építkezéseknél azokat használják-e fel és ha igen, miként történik ez? Megállapították, hogy budafoki kitűnő, könnyű és tömör kő a felhasználás után megkeményedik, de viszont az alapokban hidroszkopikus mivoltánál fogva nem volna felhasználandó. Mindenesetre lényeges, az egyes kövek szakszerű egymásbakötése, a kifogástalan kötőanyag, a jó zsíros mészhabarc, alkalmazása.

Mindent egybevetve, a szakértők arra a meggyőződésre jutottak, hogy a jövőben hasonló tömegkatasztrófák csak akkor lesznek elkerülhetők, ha az építésügyet alaposan szabályozzák, ha mindenki betartja a szabályokat, s ha a hatóság azok betartását hatályosan ellenőrzi.

Ezzel a véleményükkel a szakértők rámutattak a pest-városi építésnek egyik legfőbb bajára: a szakszerűtlen és ellenőrizhetetlen építkezésekre, amelyek a közbiztonságot veszélyeztetik általában, mint főként különleges katasztrófális események idején. Érdeemes e kérdés múltjába egy pillantást vetni.

Az építés ügyét a XVIII. században egyedül a céhek belső ellenőrzése szabályozta és pedig a céh kari fegyelmével, a mesterek működésének ellenőrzésével. Amint Pest fejlődése nagyobb méreteket öltött, felmerült az ellenőrzésnek a kérdése és az építőcéh maga világított reá bizonyos visszasságokra. Hild János, aki működését az Újépület kivitelezésénél kezdte, s az építőmesteri jogot 1790-ben — az építőmesterek céhének ellenzése dacára nyerte el — 1805-ben egy mester-felvétel kérelmével kapcsolatban most már a céh megbízásából ez ügyekben egy részletes emlékiratot készített. Ebben Hild előadta, hogy a pesti építkezések

mennyire silányak, ugyanakkor, amikor az építési költségek aránylag igen magasak. Ennek oka főként az, hogy nincsenek jogérvényes építési szabályok, mindenki a maga tetszése szerint építhet. A piacon nincs megfelelő építőanyag, épp ezért a céh a következőket javasolja a bajok elhárítására: »Minden építendő köteleztessék az építési tervek előzetes bemutatására, s jóváhagyott tervek nélkül ne is lehessen építkezni. A Tanács köteleztessék a bemutatott építési terveknek záros határidőn való jóváhagyására, nehogy az építkezések emiatt haladékot szenvedjenek. Amennyiben valamelyik építőmester a tanácsi jóváhagyás előtt merne építkezni, bírságotassék meg 50 forinttal az építetővel egyetemben, de bírságotassanak meg az építőmunkások is, ha jóváhagyott terv nélküli építkezésnél közreműködnek. Amennyiben az építető a jóváhagyott tervtől el kívánna térni, ehhez tanácsi jóváhagyást legyen köteles beszerezni. Minthogy a silány építőanyagok felhasználásából sok baj származik, ki kellene mondani, hogy ha valamelyik építőmester az építető által beszerzett anyag silánysága miatt nem lenne hajlandó folytatni a munkát, más építőmesternek se legyen szabad ezt elvállalni. Minthogy az építőmesterek »építőgaras« címén alig keresnek annyit, mint az építőmunkások *köteleztessenek az építetők a tervek díjazására*. A fertálymesterek köteleztessenek végül annak ellenőrzésére, hogy építő munkát csupán építőmesterek vállalhassanak. S ha ez ellen valaki véteni merne, bírságotassék meg 100 forinttal.« A céh ezen javaslatát a Tanács elfogadta és kihirdette, úgyhogy tulajdonképen ebből lett Pest város első építési rendszabálya. A Szépítő Bizottság rendszeresítette bizonyos mértékig az ellenőrzésnek ezt a módját, azonban az iratok hemzsegnék az idevágó panaszoktól és minduntalan előfordulnak, úgy mint ma is, építési engedély nélküli építkezések. A Bizottság összetétele Pest legjobb építőmestereiből, úgy látszott magában hordja a szükséges biztosítékokat, — viszont az 1838. évi katasztrófa méreteiből kitűnik, hogy bár a Bizottság építő-

mester tagjainak épületei ezt a végső próbát is kiállták, az ellenőrzés még sem lehetett eléggé hatásos és rengeteg silány és rossz kivitelű épület bosszulta meg a felületes munkát. Mindezt József nádor már az árvíz előtt 10 évvel megfigyelhette és 1827-ben intézkedett egy új, messzebbmenő és szabatosabb építési szabályrendelet felállítása iránt. Meghozatta a bécsi építési szabályrendeletet és egy annak alapján kidolgozott tervezetet küldött a városi Tanácshoz, amely azonban annak letárgyalását épp úgy nem végezte el, mint más, előzőleg említett jelentős építési ügyben sem volt hajlandó nyilatkozni. A Tanács egy évtizeden át válasz nélkül hagyta a nádori leiratot. 1838. április 2.-án a Nádor kérdést intézett ez ügyben a Szépítő Bizottsághoz, mert, mint írta, alapvető fontosságúnak tartja a szabályrendelet kiadását, az építkezések rendszeres ellenőrzésének bevezetését és ekkor indultak meg a tárgyalások az iránt, hogy a bécsi mintára egy Pestre alkalmazott szabályrendelet kidolgoztassék.

A további intézkedések sorában ismét szerepel a város teljes felvételének feladata, amelyet 1838. nyarán Tenzer Károly és Grechner Béla tartoztak elvégezni.

Ugyanakkor javaslatok készültek arra vonatkozólag, hogy az árvízokozta károk helyreállítási munkáit miképen lehetne az utcák szabályozására felhasználni. Tervek készültek egy-egy zég-zugos utca kiegyenesítésére, mások kiszélesítésére, mint új utcák nyitására. E műveleteket egy becslőbizottság készítette elő, megállapítván, az árvízokozta károkat, hogy azok később számításba legyenek vehetők. Ezt a szabályozási tervet az árvíz károsultjainak javára ki is nyomták. A Belvárosban csak igen kis jelentőségű szabályozásokat írtak elő a legfontosabb volt a Kereszt-utca — a mai Veres Pálné-utca — megnyitása a Mészáros-utcaig — a mai Várház-körútig — amelyet nyugati oldalán a rombadőlt és onnan a Fásorba áthelyezett Lövölde-telek igénybevételével szélesítették ki. Ekkor alakítják ki a Gránátos-utca mentén a

Vármegyeház oldalán ma is meglévő kis teret. A terv során vetődött fel először a Terézvárosban a Hajós-utca menti tér, amelyet később Hermina-térnek neveztek és amelyet az Operaházzal beépítettek. Ekkor született meg a Klauzál-tér és a Józsefvárosban a Rákóczi-tér és kitűzik a Wesselényi-utca vonalát is. E tervből ered továbbá az Eszterházy-utca — akkor Városmajor-utca — kiszélesítése a Nemzeti Múzeum mögött. Az Ősz-utcát, a mai Szentkirályi-utcát ekkor az Üllői-útig vezetik és meghúzzák a mai Köztelek- és Erkel-, Imre-utcák vonalát, a Práter-utcát meghosszabbítják a Tömő-utcáig. A felsorolt szabályozásokat tényleg sikerült végrehajtani — bár bizonyos elcsodálkozással kell látni azt, hogy a sokat hangoztatott szabályozás kimerült ez apróságokban és átfogóbb városrendezésre ismét nem került sor. Az 1808. évi városrendezési program eddig végre nem hajtott részéről ugyancsak megfélekeztek, hiába vetettek fel itt új gondolatokat, egyikük sem valósult meg. Mint már hallottuk, a városi tanács közönyében kallódott el gr. Széchenyi István szép gondolata, hogy a Harmincad-ház helyén új Városház épüljön. A visszatekintő, a pusztulás mértékéről hallva, tudva, hogy a házaknak 53.6%-a dőlt össze, úgy vélné, hogy ily körülmények közepette nagyszabású rendszeres városrendezésre nyílt volna alkalom, amelyet a városi tanács és a Szépítő Bizottság egyaránt elmulasztottak. Azonban próbáljunk megértéssel belehelyezkedni az akkori állapotba: a katasztrófa anyagilag annyira megviselte a várost és polgárait, hogy Pest a maga erejéből nagyszabású cselekedetre nem volt képes, nevezetesen olyan városrendezési műveletre, amely messzemenően átalakította volna Pestnek arculatát. Ezek és ezek lettek hajléktalanok és azok újraelhelyezésének gondja foglalkoztatta elsősorban a hatóságokat, ezek vesztették el vagyonukat, sőt keresetüket, ezért a megmaradt tőkék elsősorban a puszta helyreállításra, új élet kezdésére voltak szükségesek. Nagyarányú munkálatok csak akkor

váltak volna lehetségessé, ha a város olyan vagyonnal rendelkezett volna, mint amilyenből 30 év előtt megteremtette a Szépítő alapot. Vagy, ha az egész ország összefogott volna Pest város érdekében, ez azonban még akkor nem volt lehetséges, Ilyen országos közreműködés alapfeltétele a rendezett, szervesen kiépített államrendszerrel. Magyarországon akkor még nem rendelkezett. 40 évvel később a szegedi árvíz után, amikor a modern magyar államosság már kiépült, egy vidéki város helyreállításánál már erre is mód nyílt.

Hogy minő nehézségekkel állott szemben a helyreállító akarat, azt legjobban megfigyelhetni az építési szabályrendelet kiadása körüli ügymenetben. Mint hallottuk már 1805-ben sürgette az építómesterek céhe egy építő szabályrendelet megalkotását. A Nádor 1827 óta fáradozott is e téren és 1838 április 2.-i rendeletére végre is előkerült a bécsi szabályzat alapján csaknem egy évtized előtt készült tervezet, amely a következőket tartalmazta:

A szabályzat 44 pontból állott és célja elsősorban az építkezések minőség szerinti megjavítása volt és ezenkívül néhány pontban intézkedett a lakások elrendezésénél is, így tehát néminemű egészségügyi intézkedéseket is tartalmazott.

Az első fejezetek igazgatási kérdéseket tárgyaltak, újra kimondván, hogy csak szabályos engedélyezés alapján szabad építeni és csak jogosított építómesterek kivitelezhetik az engedélyezett terveket.

A következő pontok szabályozták az épületek magasságát, a felső határt a város egész területében földszintben és három emeletben állapítván meg — a mintául felhasznált bécsi szabályrendelet négy emeletével szemben. — Az emeletek magasságát padlótól padlóig mérve, 11 lábban állapították meg, a földszint padlójának pedig minden esetben az 1838. évi árvíz legmagasabb szintje fölé kell kerülnie. Meghatározzák a pince mélységét, amely semmiesetre sem lehet nagyobb, mint 13 láb, a földszinti padlótól mérve.

Különös gondot fordít a szabályzat a falvastagságokra »amelyek a házak maradandóságának legfőbb alapfeltételét képezik s e vastag falakat a helyi éghajlat is megkívánja.« A külső fal mértékét épp ezért a legfelső emeleten két lábban állapították meg s a falak emeletről-emeletre hat hüvelykkel — ami y_2 téгла hosszának felel meg — voltak vastagítandók. A pincefal ugyanennyivel vastagítandó. Mindez azt jelenti, hogy a háromemeletes háznál a földszinti külső fal már három és fél láb vastagságúra volt építendő. A lakások közötti válaszfalak egy láb vastagra voltak falazandók. A pince fölé kötelezően előírták a boltozást és pedig legalább egy láb vastagsággal. Mint falazati anyagot a szabályzat a jóminőségű tömör követ és az égetett téglát írta elő — de tilalmazta a vályogfalat. A falazást a városi mérnökök kötelesek ellenőrizni. A tetőfedésnél a szabályzat szerint a zsindelezés elkerülendő volt.

A továbbiakban intézkedett a szabályzat afelől, hogy a felmenő pillérek egymásközötti legkisebb távolsága legalább 8 láb legyen és ennél kisebb pillérköz csakis akkor volt megengedhető, ha a teleknek homlokzati hossza folytán a 8 lábás pillérköz nem adódott ki. Ilyen esetekben azonban a pillérek gondosabban falazandók és a földszinten kőpillérek alkalmazandók voltak. A szabályzat ez előírásával tehát tulajdonképen teljesen sematikussá tette a homlokzatokat.

Az udvarokra vonatkozólag a szabályzat azt mondta ki, hogy »egészségi okokból azoknak az udvaroknak, melyekre szobák néznek, kielégítő nagysággal kell bírnia«. De az alsó határt elmulasztották megállapítani és így tág teret nyitottak a szűk és sötét udvarok építésére.

A legkisebb lakás az egy szoba-konyhás volt és ilyent a talajszint alatt semmi esetre sem szabadott létesíteni. Több lakás közös konyhával nem alapítható. A szabályzattervezet a szobák legkisebb méretét 18x15 lábban (5.70 x 4.75 méter) kívánta megállapítani s a legkisebb lakás konyhájának legkisebb méretét

2 négyzetölbén (7.2 m²) határozta meg — e kikötéseket a szabályzat jóváhagyásakor törülték. Az egészségügyet kívánta szolgálni az az előírás, amely szerint minden lakáshoz külön árnyékszék építendő, lehetőleg a lakáson belül és csak az egy szoba-konyhás lakások esetében szabad két-két lakás számára egy-egy közös árnyékszékét létesíteni.

A szabályzat 1838 novemberében Bécsben is jóváhagyott, s annak betartásáért a Szépítő Bizottságot tették felelőssé, amely mint ellenőrző hatóság szerepelt. Az 1838. évben, mint egy iratból kiderült, úgyszólván senkisémet tartotta be a szabályzatot és az ellenőrzés is igen lanyha volt. Ezen nem lehet csodálkozni. Aránylag roppant méretű építkezés indult meg — míg 1837-ben a Szépítő Bizottság elé mindössze 72 építési engedélykérvény érkezett, a csonka 1838-as évben viszont 457-et nyújtottak be, (ami az árvíz előtti házak $\frac{1}{10}$ tette ki) 1839-ben pedig 397 kérvényt. Elképzelhető az építőmesterek foglalkoztatottsága, az anyaghiány, amely jelentkezett. Bizonyos, hogy ezeken túlmenő számú volt a kisebb és nagyobb tatarozások, helyreállítások száma, hiszen sokkal több ház sérült meg. Az építető, mind az építőmesterek első gondja pedig az volt, hogy újra lakhatóvá tegyék a várost. Ezzel szemben szinte elhomályosodott a szabályzat betartásának kötelezettsége, mind pedig a hatósági ellenőrzés szigora.

Az illetékesek már 1838 áprilisában előre látták ezt a helyzetet és a Nádor felvetette azt a kérdést, hogy miképpen lehetne a leginkább sújtott külvárosokat minél gyorsabban újraépíteni, hogy miként lehetne a hajléktalanoknak legalább ideiglenes menedéket juttatni. A bécsi szakértő, Sprenger Pál, ki is dolgozott erre egy ideiglenes könnyített építési szabályrendeletet, hogy ezzel a szükségépítkezések ügyét előbbre vigyék. Nevezetesen ott, ahol legfeljebb földszintes és inkább menedék jellegű házakról volt szó. E könnyítések szabályzata előírta azt, hogy legalábbis azok a falak és pillérek, amelyek a tetőszéket hordozzák, kőből vagy téglából

épüljenek, viszont a hordópillérek közötti falazat az árvíz legmagasabb szintje felett vályogból is készülhetett, de ilyen esetekben záros határidőn belül köteles lett volna a tulajdonos a falazatok kicserélésére. A lakások padlószintje azonban sehol sem kerülhetett az árvíz legmagasabb szintje alá. Elképzelhető, hogy a külvárosokban mennyi ház épült újra ilyen módon, csak hogy tető alá jussanak az árvíz folytán hajléktalanná váltak. Elképzelhető azonban az is, hogy a kötelező falkicserélés csak igen ritkán következett be. A szakértő jelentés mint látjuk, az árvíz okozta károk legnagyobb részét a hiányos és meg nem felelő építkezésekben vélte felfedezhetni, de természetesen a szakértők világosan látták azt is, hogy a város számára az állandóan növekedő legmagasabb Duna-vízállás folytán bizonyára emelkedő árvíz hullám továbbra is növekvő veszélyt fog jelenteni, — hacsak nem gondoskodnak kielégítő védelemről. E kérdés körül szorgos tervezőmunka folyt, és javaslatokat tettek, amelyek magukra vonták gróf Széchenyi István figyelmét is. A szóbanforgó tervekről hallván, 1838 őszén egy nagyobb írásbeli munkába fogott, amelyben éles kritikát gyakorolt a tervezett intézkedések ellen. Egész őszön és télen dolgozott előterjesztésén, amelyből végül az 1839 március 2-i keltű városhoz intézett előterjesztést formálta. Ebben előadja, hogy Pest városnak továbbra is állandóan veszélyes lesz a helyzete, ha az 1839 január 18-i építőbizottsági tervezet szerint úgy kívánnak segíteni, hogy »az egész városi terület feltölteni rendelik, mivel az árvizek ellen sem általános duna-szabályozással, sem ideiglenes gátakkal nem lehet védekezni.« Ezzel szemben Széchenyi úgy véli, hogy a várost a lehetőség határain belül igenis meg kell védeni a Duna árvizétől és annak veszélyét a lehetőség mértékében, hogy így az emberi élet biztonsága megóvassék. Kívánatos volna, a város fejlődését a magasabb fekvésű részek felé irányítani. Azonban a védelmet véleménye szerint aligha lehet elérni a városterületnek feltöltésével, sőt

az ilyen feltöltés örökre tönkretenné a város jövőjét. Ha megvalósítják a tervezett feltöltést, Pest minden gondolkodni képes lakója igyekezni fog Pestről elköltözni. Mivel óhajtja feltölteni a tanács Pest város egész területét? — kérdi Széchenyi. A tervezetben egyszer építési törmelékről, szemétről, útkaparékról van szó, máskor pedig ideszállítandó jobb anyagokról. Az építési törmelékre mindenkinek szüksége van a saját telkén belül és hogyan lehetne már felépített házak mentén az utcákat szeméttel és útkaparékkal feltölteni? Minő sár és minő por keletkezne, az utcák a betegségek valóságos melegágyává válnának! Ha pedig jobb anyagot szánunk reá, honnan lehetne a szükséges felmérhetetlen mennyiségűt előteremteni? Ez elképzelhetetlen költséggel járna és az egész város eladósodna. De ha a pénz meg is volna, hol volna a város határában ilyen jóminőségű feltöltő anyag fellelhető? Alkalmas-e erre a Dunából gépi erővel kikotorható kavics? Mindezenfelül pedig a legnagyobb kérdés, hogy vajjon egy ilyen feltöltés a meglévő rosszulépített házak állékonyságát valóban fokozná-e? Mert hiszen a katasztrófa nagy tanulsága, egyrészt az, hogy csakis az eléggé mélyre alapozott házakban nem történtek süppedések és beomlások. Ez a mindenképpen lehetetlennek látszó feltöltés különben is csak látszólagos biztonságot nyújtana addig, amíg egy új hatalmas árvíz be nem következik. De a tervezet ezenfelül »fokozatos« feltöltésről beszél. Széchenyi egyszerűen nem tudja megérteni, hogy azt miképpen lehetne megvalósítani. A tervezetben szó van róla, hogy az árvíz szintje az 1775. év óta több, mint 10 lábbal emelkedett és előrelátható, hogy az emelkedés továbbra is folytatódni fog. Tehát 1902-ben még 10 lábbal lesz magasabb az árvízszint! Ha eddig a szintig is feltöltenék a város egész területét, 1902 után ismét folytatják majd ezt a műveletet, úgy, amint a tervezet mondja: »a feltöltési munkának folyamatosnak kell lennie«. Így mutat reá Széchenyi az eljárás képtelenségére és borzasztó következményeire: Mindenek-

előtt azt kérdi, hogy mely szinten építtessenek az új házak? Valamely évtizedek múlva elérendő szinten? Es amíg az eléretik addig a házak álljanak gólyalábon? Ha majd Nákó gróf a jövő évben megépíti Váci-utcai házát, melyik szintre helyezze annak földszintjét: az 1838. évi árvízére, avagy az 1902-ben előrelátható szintre? Es ha az utóbbi szinten fog építkezni, akkor vajjon mi történjék a szemközt álló Kolb-féle házzal? Egyáltalán mi történjék a becsületesen megépített régi házakkal? Hisz azok földszintjét a fokozatos feltöltés lassankint pincévé teszi s az emelet ilyenkor átalakuljon földszintté. Hogyan lehet ezt egyáltalán elképzelni? További kérdés, mi legyen az utcakövezettel, mely szinten készüljön az utcák burkolata? Összefoglalólag azt mondja, hogy: »ez az eljárás hosszú évekre vagy mindörökre tönkretenné a város szépségét, hiszen egyszerűen ki sem számítható, hogy ez a fokozatos átmenet meddig fog eltartani. Alázatos véleményem szerint azonban a szépséget csak akkor lehet feláldozni, hogyha így lényeges eredményt érünk el.« Ezek után részletesen kifejti, hogy a feltöltés gondolatát el kell ejteni és a város területét megfelelő, az egész Dunaparton végighúzódó jól szerkesztett partfallal kell megvédeni, hogy a meglevő váci és soroksári töltés fokozatosan megfelelőre építendő át. Ezenfelül természetesen múlhatatlan követelmény, hogy a jövőben csak a leggondosabb építkezést szabad megengedni.

Úgy látszik, hogy Széchenyi maró iróniával előadott érvei nem maradtak hatástalanok, mert az 1839 július 1-i nyomtatásban is megjelent feltöltési rendelet ugyan fokozatos feltöltésről beszél, de csak néhány utcára vonatkozólag írja azt elő. Kimondja, hogy először a legmélyebben fekvő utcák és azok, amelyeknek minden háza bedült, lesznek feltöltendőek, másodsor azok az utcák, ahol az új házak az új szabályzat szerint épülnek és így padozatuk már az 1838. évi árvíz legmagasabb szintje fölé került. Harmadszor kerülnek sorra az új utcák és terek, végül pedig azok az utcák,

ahol házak nem dültek be, ahol tehát gondosan megépített házak állanak — ilyen helyeken elsősorban a padlósínt emelendő fel, s az új utcaszínt másfél lábbal a padlósínt alá kerüljön. Mint már ezekből az intézkedésekből is kitűnik, a város e rendeletében a fokozatos feltöltést már másképen értelmezte, amikor kijelölte a feltöltendő utcák egymásutáni sorrendjét. A rendelet szerint 1839. évben a következő utcák jelöltettek ki feltöltésre: a Belvárosban a Széna-tér — mai Kálvin-tér, — a Mészáros-utca — a mai Vámház-körút — és az attól délre fekvő Molnár-tó. A Lipótvárosban a mai Szent István-tér építési törmelékkel töltendő fel, ugyanígy a Dunapart, az Árpád-utcától északra, valamint a Valeró-féle gyárépület déli oldala került feltöltésre. A Terézvárosban e célra kijelölték a Szív-utcának, a Váci-út, Nagymező-utca közötti részét, valamint a Hajós-utcai teret, az utóbbit szeméttel rendelték feltölteni. A Józsefvárosban a Nemzeti Múzeum mögötti utcát, valamint a Stáció-utcát, a Ferencvárosban pedig a Soroksári-utcának a templomon túli részét kívánták magasabb szintre emelni. Mindebből látszik, hogy mint annyi esetben, ebben is gróf Széchenyit igazolták az események, mint az azóta eltelt száz év. Még néhány ma is fennálló árvíz előtt épült háznak obitsora, pl. a Mária Valéria-utcaiak, a Dorottya-utcaiak, ma is világosan mutatja, hogy a város-tervezte nagyméretű feltöltésből mi sem lett és a legmélyebben fekvő utcákat is alig némileg emelték, pl. a mai Veres Pálné-utcát, ahol az egykori járdaszínt még ma is látszik — viszont később hosszú évtizedek munkája árán teljesen elkészült a Dunapart szabályozása, a rakpartok szintjének felemelése, a Duna szempontja feletti 9 méteres szintig, úgy amint azt gróf Széchenyi helyesnek tartotta. így Pestnek 19. századi épületei nevezetesen azok az igen értékes és nemes architektúrájú palotái, melyek a 19. század első évtizedeiben épültek, továbbra is megfelelhetnek hivatásuknak és díszére váltak a városnak mindaddig, amíg nagy részüket a háborúelőtti

évtizedek, kapzsiságfűtötte meggondolatlan bontószenvédélye el nem pusztította, amint az pl. a Ferenc József-tér palotasorával az 1910-es években történt, örökre megsemmisítve e térnek egykori klasszikus nagyságát. Ezért csak a világháború egyik ritka szerencsés következményeképpen örülhetünk annak, hogy a Hild alkotta nagyszerű portikuszos Kereskedelmi Csarnok — amelynek második emeleti lakásában Széchenyi annyit gondolkodott Budapest szebb jövőjéről — megmenekült a bontómunkások csákányától.

III.

Miután láttuk, hogy a nagy árvíz minő hatással — minő jelentéktelen kihatással volt Pest város rendezésére — lássuk, hogy minő hatást gyakorolt az árvíz a következő évtized építészeti képének kialakulására.

Mindenekelőtt meg kell állapítani azt, hogy a Szabadságharc kitöréséig terjedő évtizedben olyan nagyszabású építkezésekre, amilyenek az előző három évtizedben folytak, már nem került sor — kivéve a Nemzeti Múzeumot — amelynek befejezése ez időszakra esett — a pesti Megyeházat és a Városház két emeletesre emelését. Már az időszak végére esik a Lipótvárosi Szent István-templom tervpályázata, a kiviteli terveinek Hild által való elkészítése, mint az Országgyűlés székházára kiírt tervpályázat. így ez időszakban inkább a kisebb és nagyobb lakóházak építése foglalkoztatta a pesti építőmestereket. A Szépítő Bizottság iratai közt fekvő tervek közül ez építkezésekről és azoknak jellegéről éles képet kap a kutató, — de ez a kép végső eredményben meglehetősen egyhangú — ellentétben az előző harmincyolc évben benyújtott tervek közül adódó képpel szemben, amely viszont igen változatos. Az árvíz utáni idők legnevezetesebb építései, Hild József, Kasszelik Ferenc, Zitterbarth Mátyás, Zofahl Lőrinc, Pollack Ágoston és Diescher József voltak kik mint tervezők és mint építő

vállalkozók munkálkodtak. Házaikat, a kicsinyeket és nagyokat, nagy egyhangúság jellemzi s ezért műveik összességéből már szinte kiemelkednek az olyanok, mint a ma is fennálló Bálvány-utca, Tisza István-utca sarki Hild József tervezte Derra-ház, vagy a Vámház-körút, Váci-utca sarki Nádor-szálloda néven ismert Kasszelik építette ház, amely utóbbi e kornak pilaszteres homlokzatú bérházainak egyszerű monumentalitásával, szép ritmusával megszakítja azoknak a bérházaknak egyhangúságát, amelyek homlokzati alapítását mindössze az építési szabályrendeletnek a pilléreközökre vonatkozó intézkedéseit valósítják meg. A Nádor-szállodán megfigyelhető homlokzati megoldás lett az árvíz utáni bérházak építészeti kialakításának állandó visszatérő motívuma s azért azt Pest város minden részében megtalálhatni, jellemző erre a legszebbek egyike, a Honvéd-utcai Valeró-gyár — melyet legújabbban műemléknek nyilvánítottak. Hasonló volt a Vilmos császár-úton éppen lebontott Burckhardt-ház, a Károly-körút, Dohány-utca sarki Marczibányi-ház — és ezt a homlokzatot adta Kasszelik 1841-ben az egy emelettel megmagasbbitott, a bárók időkől eredő pesti Városházának is. Ezzel az egyhangúsággal szemben minő egész más építészeti homlokzatmegoldási problémák foglalkoztatták a tizes, húszas években Kasszelik Fideliót, Hofrichter Józsefet, Pollack Mihályt, akik minden egyes ház homlokzatának megformálásakor, művészi feladattal szembenállónak érezték magukat és a homlokzat finom, összetett ritmizálásán fáradoztak, a középrészt és a szárnyakat különböző, szinte kontrapunktikusan elrendezett osztással képezték ki, ami úgy tetszik a zártor-építésre kényszerített térformáló építészek számára a nagyobb mélység plasztikáját volt hivatott helyettesíteni — tehát mintegy a mélységbeli tér formálása örömeit pótolta s az alakításnak azt a szabadságát helyettesítette, amelyet Hild József a Ferenc József-téri Kereskedők Csarnokának árkádokra állított kétemeletes oszlopcsarnokának megalakításakor gyakorol-

hatott. Ilyen szabad alakításra Pesten a továbbiakban már alig adódott alkalom. Néhol, kivételes esetekben a portikuszt az utcai építési vonalon belül az épület testében valósították meg. Így Hild József már az árvíz előtt az egykori Dunasor Tenzerháznál — ma Akadémia-utca 3. szám — Zitterbarth Mátyás pedig az árvíz után újjáépített pesti Vármegeháznál a szűk utcában is gazdag árnyékhatást ért el a kétemelet magasságú korinthusi oszlopú loggiával. A gazdag fény- és árnyékhatású homlokzatképzés nosztalgiája éltette azokat a pilaszteres homlokzatú házak tervezőit az árvíz utáni időkben.

Azonban épp ez a vágyódás a feloldottabb forma után, az elérhetetlen feloldottabb formáknak ez a ki nem elégítő művészi eszközökkel való utánzása, mód felett jellemző a kornak építőművészeti alaphangulatára, mondhatni mindinkább fokozódó belső meghasonultságára. Az életadta művészi feladat, zárt sorú házú s ezért mindig sík hatású homlokzat volt — s ellentétben az előző évtizedek mestereivel — a most alkotók ezzel nem tudtak megelégedni, ebből a feladatból nem tudták elővársolni azokat a hatásokat, amelyeknek mesterei voltak Hofrichter József, Kasszelik Fidelio és Pollack Mihály! Úgy látszik, hogy itt egy jellegzetes művészet fejlődési momentummal állunk szemben, azzal a pillanattal, amikor egy stílus elérkezik a saját maga művészeti határaihoz, arra a pontra, ahol művészi formai felfogása az adottságokat, a feladat belső korlátait túlhaladta, vagyis amikor a feladat és a művésznak látásmódja, belső stílusa egymásnak ellentmondanak.

A klasszicisztikus építőstílus ahogyan az Pesten kialakult, jellegzetesen síkszerű volt és mint ilyen a legteljesebb harmóniában állott a városi építés, a zárt sorú építés feladatköreiből eredő adottságokkal. Ligeti Pál művészetfejlődéstani elmélete szerint minden egyes művészi stílusnak megvan az építési (architektónikus), szobrászi (plasztikus) és festői fejezete. A pesti klassziciz-

mus az 1810—20-as években keletkezett építésze jellegzetesen az első korszakba tartozott — a 30-as éveknek nagy művei, a Vigadó, a Kereskedők Csarnoka, a Nemzeti Múzeum, a plasztikus korszaknak művei, viszont az árvíz utáni években a pesti építészet a harmadik, a festői korszakba lépett, ami egyúttal azt is jelenti, hogy a stílus fejlődési lehetőségének végére érkezett, azaz a stílus körfolyamata befejeződött.

Mindennek más jeleit is megfigyelhetjük! Sokat mondanak erről Zofahl Lőrincnek, a Fasori új Lövölde számára készült tervei. Ezek is antikos stílusban készültek, de minő másfajta klasszicizmus ez, mint Pollack Mihályé volt. A formák együttese száraz, minden részlet hűségesen követi az antik épületek példáját, hűségesen tartja magát a mintalapokban találhatóéhoz. E tervek az archeológia eredményeknek pedáns és szellemtelen alkalmazásai. A tervezőből az arányok zenéje iránti érzéket kiölte a tudálékosság, a részletekbeni hűséghez való törekvés. Pollack szabadon, egészen alkalmazta azt, amit a régi építészeti emlékeken látott — mint egyszer találóan írtak, inkább visszaemlékezett, mint utánozott. Zofahl az iskolamester bátortalanságával kezeli mindazt, amit egyszer megtanult. Pollack minden antikos formarészletet tanulmányai felett állva alkalmazott, — mondjuk úgy, ahogy Goethe a Faust második részében a görög mondákat kezelte — Zofahl pedig inkább Faust famulusához, Wagnerhez hasonló kicsinyességgel tervezett.

De más művészi jelenségek is feltűnnek. A kor — az európai romantika korában vagyunk! — mindinkább kezdett elidegenedni a görög-római világ művészete által ihletett klasszicizmustól, mert abban nem látta kifejezve a saját maga lelkületét, belső ziláltságát és meghasonultságát. Tévelygő lelkét már semmi-képen sem tükrözték a klasszicizmus harmóniái. Már 10 éve, hogy megjelent Victor Hugó »Notre Dame de Paris«-ja, amely a zsenit jellemző éleslátással felfedezte a középkor világát, mint

a maga hangulatát legjobban kifejező formát. Victor Hugó író-művészetének minden ragyogásával világított reá a Notre Dame homlokzatának misztikus festőiségére, amelyben önmagának és korának vágyódásait saját belső vergődésének visszfényét érezte meg. Hasonló volt a szellemi helyzet minálunk. A nagy klasszicista Kazinczy már 10 éve a széphalmi sírban pihent és hol volt már Berzsenyi klasszikus emelkedettségu horáciusi plasztika] ú óda-költészete! A magyar poézis a nemzet régi dicsősége felé néz és visszaálmodja a dicsó múltat, Kölcsey már megírta a nemzeti múltat idéző Himnuszát, Vörösmarty »Zalán futása«-ban a magyar ősidők romantikus álmképeinek sorát tárta a magyar olvasók elé. A nyugati országokban az építészet már régebben visszafordult a középkori stílusokhoz és Friedrich Schinkel már a 20-as évek végén megépítette Berlinben a délfranciaországi gótikát utánzó »Werder'sche Kirché«-t.

Nálunk az árvíz idejéig ilyen hajlam nem jelentkezett. A vezető építészek Pollack és Hild az olasz klasszicizmuson nevelkedtek. Pollack már 60 éves volt, Hild már közeljárt az ötvenedik évéhez. Újabb utak keresésére úgylátszik már egynek sem volt kedve. A középső korosztály követte az elődök által kiépített utakat, vagy ha attól eltért, akkor is inkább az iskolássá vált archeologizáló klasszicizmus útjára lépett, mint ahogy azt Zofahnál láttuk, Kasszelik Ferenc a városligeti Fasorban Palladio vicenzai villájának utánzatát építette fel. Pollack Mihály fia, Ágost és annak irodabeli társa, Ybl Miklós 1840-ben szabatos renaissance-kápolnát terveztek a József fiúárvaház számára és ez a stílustörekvés e műterem munkáiban ismételtelen jelentkezett. A negyvenes évek közepén egyes romános és gótikus részletek bátortalanul kezdenek jelentkezni, de ezekből sem lesz több, mint annyi, hogy az ablakkeretek csúcsívbe ágaskodnak, hogy a párkány szalag tagolásának rajzában bizonyos középkori stílusjegyek mutatkoznak. Az ilyen formaelemek egyes Zofahl és Pollack Ágoston irodájából

kikerült tervekre jellemzők s tudjuk, hogy a negyvenes évek második felében ott működött Fessler Frigyes is. 6 1845-ben a magyar Országgyűlés pesti palotájára hirdetett tervpályázaton a müncheni Maximilian-stílusban tervezett romantikus ízű, román és más stíluselemeket kereső művével első díjat nyert. Ugyanez évben készült a főti templom terve, amelyben Ybl Miklós az olasz és gót elemeket úgy keverte, amint azt régebben Schinkel tette az említett berlini templománál. A gótikus elemekkel már gazdagon díszített — részben ma is fennálló — bérházak, így a Király-utcai Pekáry-ház, a Múzeum-körút, Magyar-utca közti romantizáló Ybl-ház, már az ötvenes években épült.

A romantikus irány tehát a nagy árvíz és a szabadságharc közti évtizedekben kevés hatást gyakorolt a pesti építészetre, bár szinte azt kellene feltételezni, hogy a nemzeti ébredés romantikus hangulata erősen befolyásolhatta volna e kornak építészetét. Hogy ez nem történt, annak okait meg lehet találni a viszonyokban és körülményekben, amelyek lényegesen eltérnek attól az előző korszakétól, amely a pesti klasszicizmust kialakította. De míg a klasszicizmus szellemi tartalmai közel állottak társadalmunk szellemi alkatahoz, — hiszen a művelt magyar évszázadok óta a latin nyelvtanon nevelkedett, hivatalos ügyekben latinul írt és szónokolt, gondolkozásának alapjait a corpus juris alapján sajátította el a jurátus intelligencia s ezért a klasszikus architektúrát közel érezte önmagához — viszont a romantikus gondolkodáshoz, a középkor érzelmi értékeinek szeretetéhez és a nemzet nagy nevelői, költőinek művei csak rövid ideje kezdtek közelebb hozni a közönség lelkét. Ez teszi érthetővé, hogy általában csak a negyvenes évek közepe táján jelentkezik némi ellentmondás a klasszicizmussal szemben, csak ekkor kezdik bírálni az előző évtizedek építészetét, csak ekkor adnak egyes publicisták kifejezést annak a hitüknek, hogy e hazában másként kellene építeni. Kossuth, Hunfalvy, Henszlmann írásai jellemzők e gondolat

fogantatására. Látnivaló, hogy csak ilyen későn kezdett átmenni a köztudatba a romantika művészi felfogásának tudata és vágya.

Közrejátszott mindebben még az is, hogy a Szabadságharcot megelőző, annak szellemi talaját előkészítő évtizedben a társadalom nélkülözte azt az egységet, amely minden igazi építő-korszaknak alapját alkotja s amely úgylátszik megvolt abban az időben, amikor Pollack Mihály építőművészi iránya József nádor támogatásával úgyszólván teljhatalommal uralkodott Pestnek építészeti sorsán. A romantikus építészet kialakulhatásának idejében hiányzott a vezető egyéniség, ilyen csak 1845-ben jelentkezett, az akkor alig 25 éves Fessel Frigyes személyében.

Ha Pest építészettörténetében a nagy korszakokat keressük, úgy ilyent találunk a XIX. század első évtizedében — de ilyenek nem minősíthetjük az árvíz utáni évtizedet. Ennek a jelenségnek szellemtudományi tanulsága az, hogy az igazán építészeti korok illetően mivoltukat nem anyagi természetű eseményeknek köszönhetik, mint inkább a társadalom szerencsés szellemi alkatának, vagy azt kell mondanunk, hogy a két tényezőnek össze kell találkoznia, hogy az anyagiak is kiválthassák termékenyítő hatásukat a művészetek anyjára, az építészetre s hogy a nagy művészi egyéniségek tényleg alkotómunkát végezhesenek.

AZ ÁRVÍZ ÉS AZ IRODALOM

ÍRTA

TOLNAI GÁBOR

Éjfél volt., szomorú mély csend 's a' hajdani váró-
Mint egy kísértet fölkelő kinjaiból;
És hogy látta inasát, elképtelenítve magától.
'S éktelen utcáin a' zabolátlan özönt,
'S annyi halált és annyi veszélyt 's egy századig élő
inségnek kezeit művei' hosszú során:
Megrendült fajdalmában 's erejének alétan
Lassú sóhajtással a' vad özönbe rogyott.
A' vad özön lerohant, 's a' város lábadoz ismét
'S káraiból áldóbb évek elébe tekint;
De vadak és puszták lesodort utcái körösleg.
És embercsontok porlanak a' romok alatt,
'S a' romokon kétségbeesés 's nyomor űzi az élet.
A' hová lép, gyászhely; sírja szeretteinek.

(Vörösmarty: Pest, Martius 13. 18. IX.)

A város elpusztult; házainak több mint fele rombadőlt, majdnem negyede megsérült s csupán egynegyede maradt ép állapotban. Az épülő Magyarország és a szépen fejlődő kettős város életében felmérhetetlen a kár, de ugyanekkor beláthatatlanul nagy a fejlődés lehetősége is. A költő a pusztulás után *áldóbb élet* közelségét sejtí, a politikus *Szemere* Bertalan pedig az árvíz után elközelgő építómunkában a városfejlődés hatalmas távlatait véli felfedezni: »Budapest jövendője nagy, kinyomja a legcsapongóbb képzelet határait; élete mint a selyemlepelé, mely a múltnál fényesb és kéjesb; mint phoenixé, melly hamvakbul ifjabb termettel lép-elő; mint Anthaeusé, kit az anyaföldrül épen azon erő lök vissza, melly oda lesulytá . . .,«¹⁾ A városkép alakulásának történetében valóban korszakos határállomás lett az 1838-as pusztulás, az utána következő építkezésekkel. A mai Budapest ekkor kapja meg alapszínét, jellegét és fejlődési irányát. Hogy az építkezés helyes szempontokat követett-e? ennek megállapítása persze nem a mi feladatunk.

Érdekességképpen megemlíteném, hogy az 1838-as pusztulás után a városépítkezés nemcsak a pusztított területeken, hanem a város határainak felé is terjedt. A városépítkezés tehát nemcsak a pusztított területeken, hanem a város határainak felé is terjedt. A városépítkezés tehát nemcsak a pusztított területeken, hanem a város határainak felé is terjedt.

egyáltalában beleszólhatnak-e akár az irodalom, akár a művészet fejlődési útjába? Minden bizonytalansággal, de alig képzelhető el, hogy a leglényegesebbet, a stílust, a formát, az alkotás belső lényegét alakítanák. Az irodalmi, vagy művészeti életbe beleszólhatnak; megakadályozhatják, a színházak, a hangversenyek működését, gátolhatják az irodalom állandósult menetét; az elszegényedett közönség könyvvásárló képessége, művészi érdeklődése csökkenhet, vagy egészen el is apadhat. Beleszólhat egy természeti szerencsétlenség az irodalom és művészet téma-ihletébe; nem volt még olyan sorscsapás, amely ne ihlette volna meg az írókat vagy művészt, kezdve Pompeji és Herculaneum pusztulásától, a lisszaboni földrengésen át, egészen napjainkig. De csak a témába és az életbe szólhat bele, a stílusba alig! Ha ez igaz, van-e az efféle kérdések kutatásának valamelyes jelentősége is? Hiszen, ha az 1838-as pesti árvíznek az irodalmi és művészeti életre tett hatását, eseményének témabeli megjelenését nyomozzuk, ugyanilyen joggal nem várhatnánk-e a kutatástól, hogy kibogozza a felvidéki éhínség, a tiszai árvíz, a komáromi hídleszakadás, vagy Komárom égésének irodalmi összefüggéseit? Persze az ilyenfajta kutatáshoz nemcsak a szépirodalom, bőséges emléktanyagot őriz memoárirodalmunk is. Az anyag összegyűjtése és egyszerű feldolgozása bizonyára több tanulságot tartogat az általános történelmi rekonstrukció, mint az irodalomtörténetírás számára. Az 1838-as pesti árvízzel kapcsolatos irodalom feldolgozó kutatás szempontjából aligha járhat nagyobb irodalomtörténeti tanulsággal, mint bármelyik országos szempontból kisebb sorscsapás hasonló összefüggéseinek tanulmányozása. De irodalmi életünkre is, — amely az árvíz idején már mindenestől Pestre központosult — csak átmenetileg és ezalatt is csak részben volt megakasztó hatása a pusztításának. Folyóiratjaink és hírlapjaink akadálytalanul jelennek meg; a megrongált Nemzeti Színház, a műveltségért minden áldozatra kész lakosság jóvoltából, négy

heti kényszerszünet után ismét megnyílik; ugyanekkor kinyit az árvíznek még jobban kitett német színház. Hamarosan megkezdődnek újra a hangversenyek, irodalmi előadások és matinék is, sőt bizonyos értelemben az árvíz előtti időnél is gyorsabb tempóban követik egymást. Andersen, a nálunk járt nagy dán romantikus, feljegyzése szerint 1842-re már az elpusztult város is teljességgel felépült: »Már nyomát sem látni a nagy árvíznek; minden ház újra felépült, minden újabb és szebb lett. Budának színháza is van, Pestnek kettő is (nem is szólva a nyári színházról a Városligetben), mindezek közül a legnevezetesebb a Nemzeti Színház, ahol csak magyar darabokat adnak.«²)

Ha az árvíz irodalmi összefüggései sem a témakutatás, sem pedig az irodalmi élet szempontjából nem ígérnek jelentősebb eredményeket az irodalom útjának tisztább megértéséhez; mi lehet kérdésfelvetésünk a továbbiakban, mi az, ami az elkövetkező sorokat indokoltá teszi? Az eddigiek után nyilvánvaló: nem lehet célunk, hogy az árvízzel kapcsolatos irodalmat csupán önmagáért összegyűjtsük, akármilyen terjedelmű volna is; nem lehet szándékunkban felsorakoztatni az árvízet tárgyaló emlék-iratirodalmat, még akkor sem, ha tudjuk, hogy legelsősorúbb emlékírataink, mint *Dérynéé*, vagy *Széchenyi naplói* jelentős idevágó anyagot tartalmaznak; az sem lehet kizárólagos célunk, hogy az árvíznek az irodalmi életre tett megakasztó hatását kutassuk. Ezt a három csoportba foglalt anyagot eszköznek fogjuk tekintem, az árvíz irodalmi összefüggéseit kordokumentumként kezeljük, s ezen keresztül, néhány vonással talán hozzájárulhatunk a korabeli magyar szellem, szorosabban véve az egykorú *pest-budai ember* megértéséhez.

II.

Induljunk el a külsőségektől. Vessünk néhány rövid tekintetet — anélkül, hogy egyelőre mélyebb következtetésre törekednénk —

az árvízzel kapcsolatos irodalomra, az irodalmi életre, hogy utóbb a külsőtől eljuthassunk a lényegeshez; minden megnyilatkozás gyűjtőpontjához, az élet hordozójához, az irodalom megteremtőjéhez és fogyasztójához, az emberhez.

Alig húzódnak vissza a Duna hullámai, a hazai és külföldi lapok még az árvíz borzalmainak leírásával foglalkoznak, midőn íróinkat már izgatni kezdi az új téma, amely szinte ujságírónak szóló érdekességgel ragadja meg némelyiket, mást didaktikus tanulságokra ösztönzi, de valljuk meg, kevés alkotás léphet fel közülük a remekmű igényével. Természetes, hogy a szépirodalom és a történeti forrás számba menő emlékiratok mellett, megőrzi az árvíz emlékét néhány nyomtatásban megjelent egyházi beszéd is, mint pl. *Szaniszló* Ferencnek az egyetemi templomban tartott, latinul és magyarul is kiadott prédikációja.³⁾ Lássunk néhány példát az árvíz eseményéhez kapcsolódó irodalmi művekből.

Megihlette a pusztulás az evangélikus gyülekezet magyar hitszónokát, a későbbi püspököt, *Székács* Józsefet. *Fohász* című költeményét az *Athenaeum* közli a következő megjegyzéssel: »Ezen éneket, a' budapesti evang. gyülekezet' magyar hitszónoka monda el, a' prédikáció előtt, a' szónokszeiken apr. 1. Örömmel közöljük azt, barátunk' engedelmeből, mint egy szép virágát úgy sem gazdag vallásos költészetünknek.«⁴⁾

FOHÁSZ

A' budapesti özönvíz' napjai után.

Míg földi jólét ringatott ölében,
Áldások' atyja! Téged elhagyánk;
Rettentő kézzel érzeted hatalmad',
'S mi fölkerestünk, 's törve hódolánk.
Tolongva jöttek hullámok fölünkbe,
Ezer halál rémítve dúlt körünkbe':
De Te lebegtél a' vizek felett,
'S ezer halál közt éltünk mentve lett.

A' földi jólét' romjain imádunk,
 Rengő kebellem, Isten! Tégedet!
 Mert vádolólag vallja érzeményünk:
 Méltán sulytád tévelygő népedet.
 De építünk vallásunk' szent szavára,
 Hogy tűrő vagy 's kegyednek nincs határa:
 'S melly most csapással büntet, szent kezed,
 Borús utón derűs czélhoz vezet.

Maradj reményünk, ó világok' atyja!
 Légy örünk, vértünk, Te légy mindenünk!
 Neked szenteljük megtérő kebellem
 Siralmak' hangján, árva életünk'.
 Tedd a' csapást áldássá! a' múltból.
 Fejts múlthatatlant, fejts enyhet a' kínokból!
 'S add, hogy kevés éveknék vesztesége
 Évszázadoknak légyen nyeresége!

A vallásos hangú *Fohász* mellett *Székács* József egy négy soros kis epigrammát is írt az árvíz kapcsán. Az epigramma könnyed, humorba csapó sorai évekkal a veszedelem elmulta után íródtak.

ÁRVÍZKOR. 1838.⁵⁾

A tengerhez ohajtánk eljuthatni, de sajnós!
 Biztos utat hozzá nem vala törni erőnk.
 Neptun látva bajunk, könyörülő szíve megindult,
 S a tengert kegyesen Pestre helyünkbe hozá.

Nagyon gyakori az árvíz tárgyú irodalomban a didaktikus hang. *Kónyi* Sándor a Magyarhon és a Duna közötti szimbolikus párbeszédébe *Széchenyi* István társadalompolitikai gondolatait szövi bele.

MAGYARHON A' DUNÁHOZ. «)

Ős Duna! hányszor láttad már jó népem' alélni,
 Hányszor hős vérét folyni, ha jött a' vihar?!
 Jólétét 's fényét hullámid hányszor emészték,
 A' mikor értem a' hős, harcra kikelve — esett?!
 Béke virágzik most, eltűntek az egykori vészek, —
 'S a' nemzet halad a' szellemi díszben elő.
 Fényt és jólétet hozz hát te is ős Duna rája,
 'S hirdesd nagyságát Hunnia gyermekinek! —

DUNA A' MAGYARHONHOZ

Nemzetedet szólítsd: ügyekézzék tartani tisztán
 Medremet; építsen vashidat és kikötőt.
 Mennél több gőzös járhat majd szőke tetőmon —
 Több fényt 's jólétet majd hozok akkor elő;
 'S Hunnia' gyermekinek nagyságát hirdetem akkor,
 Merre csak a' végzés elviszi hajjaimat. —

Más, mint *Ujlaky* Gejza a kor kedvelt műfaját, az oktató mesét alkalmazza, hogy az árvíz élményéhez kapcsolódó tanulságos mondanivalóját kifejezhesse.

A' DUNA 'S BUDAPESTI ROMOK.⁷⁾

Hah, hálátlan folyam! kárhoztaták heves elkeseredéssel a' Dunát a' szerencsétlen budapesti romok: ezt érdemlők mi tőled, hogy illy borzasztó kőhalmokká omlasztassunk-össze dühös pusztító árjaid által, 's most midőn hontársainkkal együtt semmi áldozatot som valánk kímélendők: hogy téged a' *dues'' lehető fénypontjára emelve-tartományi folyóból a' világ' folyó java avathassunk!* — Mólyen fájlalom a' csapást, mellyet a' végzet' átka reátok mért, felele zokogó könny-hullámmal a' Duna: de tudván mi nagy kincset birtok bennem,

annyi idő óta miért nem erősítétek-meg jobban partjaimat? A' *fenyegető vész ellen dönthetetlen érczgátat vonni, hogy az ellenséges elem jég s zajlatai dühereje rajta megtörhessenek*, erről kellett volna eleve-gondoskodnotok. Azonban vigasztalódjatok. Azon isteni kéz, mely jelenleg levert, fel fog emelni ismét csak hontársaitokkal együtt gyáván el ne csüggedjete. E' siralmas eset mindazáltal ég intéséül szolgálhat nektek, hogy jövőre nézve vigyázóbbak 's előrelátóbbak legyetek.

Ugyanezt a mondanivalót variálja *Ujlaky* Gejza egy másik meséjében,

DUNA. TISZA.⁸⁾
(Két mesében.)

1.

Oda vagyunk! zuga a' Dunának a beleszakadó Tisza: hullámaink ezután nem fognak tetszékényükre partjainkon túl szétáradozhatni; a' mindenfelé divatba jött szabályozás végre a' mi emlékezetet haladó ősi szabadságunknak is készül megásni sírját. — Hagyján.! válaszoló a' fejedelmi folyam: ki azt hiszi, hogy a' valódi szabadságot csak a' ki, — 's túlcspangásokban található föl, nagyon csalatkozik.

2.

De azt csak nem tagadhatod, monda ismét a' Tisza: hogy a' szabályozat által meg fog még is köttetni szabadságunk. — Korántsem, sőt ha általa minden akadályaink elhárítatnának, akkor nyernők meg legszabadabb folyamatunkat.

De nemcsak a didaktikus, tanulságos mondanivalóra ad alkalmat az árvíz. A pusztulás emléke, a *Bürger—Kölcsey* stílusában tartott ballada számára is alkalmas anyag. A kor poézisének legfőbb kelléke, a sejtelmes sirhangulat alig található ennél kedvezőbb témára. Pár példával mutassuk be ezt a típust is. Ide tartozik *Beöthy* Zsigmond hosszadalmas verse:

AZ ŐRÜLT. 9)

Medrébe visszafolyt a' víz
Pusztító árja már ;
Nyomában ám mondhatlanul
Siralmas lón a' kár.

Hol annyi kedv és vigalom
Dagasztja kebleket,
Ott most a' nép búskomolyan
Ejt égő könnyeket.

'S a' város, mellyben szép sorú
Házak ragyogtanak ;
Mély gyásza lón nyomor között
Tengő lakóinak.

Útezái romban porzanak,
És oly bús esőndések ;
Belőlök a' szegény lakók
Mind elköltöztenek.

'S ha tán a' dült falak között
Hangzaj keletkezik, —
Nem oly zaj az, melly házas
Örömből származik.

Bús hangok összessége az,
Mellyekkel emberek,
Elvesztett kedvesök miatt
Árván keseregnek.

A' nő romoknak terhítől
Zúzottan fekszik ott ;
De véle hajh! a' férj bucsú-
Csókban nem osztozott!

II.

Ki az, ki mint egy éji rém
A' síromok felett
Bolyongva a' gyászkeret terén
Keresztül nézeget?

Valóján borzalom fut-el,
'S csapongó tűz lobog
Szemében, a' mint egy gödör
Partjához tántorog.

A' sírkert dombos ágyai
Iszaptól inganak,
Kézülök a' vízár alatt
Sokan berogytanak.

'S az ifjú míg a' sírba néz
Kín 's borzadály között,
Selyemkoporsó tün-fel a'
Beomló sár fölött.

«Nyílj-meg te gyászos sírúreg,
Nyisd-meg földágyadat ;
Hadd lássam mélyen ültetett
Ékes virágodat!

Oly hölgy nincs több az ég alatt,
Mint e korán kiholt ;
Bájacza összeolvadó
Szépségek tükre volt.»

Mond ő, 's égő könnyek között
A' sír mélyébe száll,
'S perez mulva feltűn a' halott
A' hold sugárinál.

Virágokkal körzött selyem
Foly végig természetén ;
'S ékes menyasszony-koszorú
Csügg szögfürtű fején.

Úgy tetszik, mintha ajkain
Mosoly terülne el :
'S vadul reájuk a' fiú
Égő esókot lehel.

Majd ráhajol, majd kél, 's a' hölgy
Jégkeble földagad ;
Megnyerték ifjú halmái
Vesztett rugalmukat.

«Hah! érez ő — im a' kebel
Dagadni látszatik ;
'S miért van az, hogy mégis oly
Fásultan nyugoszik?

Ó hölgy, te gyászos sirvirág,
Oszlandó portetem!
Mi voltál hajdan, és mi vagy
Jelenleg énnekem!

Hajdan gyönyörnek kútfeje,
'S magadban üdv valál ;
'S most földi férgek étkivé
Tőn a' kemény halál.

Nem, ó! azt én nem engedem,
Ti nyálkás fajzatok,
Hogy e' dicső s' hófehér
Keblen rágódjatok!

Holttesten fészkelő kigyó
Őt nem esókolja meg ;
Nem! — Istenemre esküszöm,
Mert öre én leszek.

Hisz' együtt alszunk, nyugoszunk,
És együtt ébredünk ;
Az Isten adjon édesem
Jó éjszakát nekünk!

Végzé, 's a' félre vont, üres
Koporsórész fölött
Elalszik végre, számtalan
Sóhaj 's nyögés között.

Majd ébren, kín az álom is,
Nyugalmat ez nem ad ;
Az ősz sírásó érkezik,
'S az ifjú felriad :

«Hol késel száraz koponya?
Nem látod síromat? —
Mért nem sietsz temetni-el
Minket, halottakat?

Mit állsz itt? — mért nem dolgozol?
Mit bámulsz úgy reám?
Talán irigyled társomat,
'S nyugalmas sírtanyám'?

Vagy nem hiszed, hogy holt vagyok,
Rég rothadó halott?
Im itt van száradt csontkezem ;
Nem érzesz rajt' szagot?

Nem érzed? — hát temess be, mint
Élőt, — elszenvedem
A' kint, csak hagyd, hogy e' halott
Mellett legyen helyem!

Még így sem? — hát mi vagyok én?	És én hozandok egy fiút,
Nem hisztek, úgy-e nem?	Eljő az, — 's bétemet ;
Leányod ez? — én elmegyek,	Jer o szelid leány, jer-el,
Ó küld-el őt velem!	'S vígy hozzá engemet!*

Mond, 's a' sír mélyiből kilép,
 Olly bús, olly halovány ;
 'S nevetve — sírva ballag-el
 A' lányka hű karán.

III.

Bús csöndesen szóll a' harang,
 És zeng halotti dal,
 Vegyülve egy két gyászoló'
 Hangos siralmival.

Bejő a' sirkert ajtaján
 A' kisdéd gyászszereg,
 Az örült keskeny, egyszerű
 Sirját tekintni-meg.

De ők sietve térnek-el
 A' gyászhalomok közül,
 'S csak egy leányka marada
 A' sírnál egyedül.

*Elhunyt a' hüven szerető,
 Óelje bék porát!*

Mond a' sirásó lánya, és
 Arzát könny folyja-át.

Hasonló stylusban, kevesebb sír-szörnyűséggel, de valamivel nagyobb művészettel szólaltatja meg az árvízi emlékeket *Szelestey* László:

VÍZ-ÁRIMENEKVŐK.¹«)

Hullám tolong-fel,
 Hullám dagad,
 'S magával egy kis
 Sajakát ragad.

Sajakában ifju
 'S szelid leány,
 Kit aggodalmak
 Keserve hány.

Az ifju bátor,
 Az ifju küzd.
 Szerencse szálld-meg,
 'S veszélyit üzd!

Szálld-meg az ifjút,
 Kinek keze
 Feltörve — vértől
 Piros meze.

Szerencse szálld meg
 Az ifju párt!
 Míg nékik a' zord
 Elem nem árt.

Szálld-meg! — simítsd a'
 Víz zátonyát!
 Hadd mentse-meg hő
 Menyasszonyát!

II.

Rémes borújával az éj beköszönt,
 Melly tán zajos végzeted öblibe dönt,
 Honom szíve, dísze, virága ó Pest!
 Bár nincs magyar, a' ki ma védeni rest.
 Hab habra torul, a' veszélyre veszély,
 Rom minden, merre csak zajos dühe kél.
 O nemzeteknek ura! szánd a' magyart,
 Nyujts néki segélyt, védő angyali kart.
 Nyujts néki segélyt! — de felejtsd-el a' multat,
 Bünhődni elég vala már.
 Elhaltak a' szívek — a' szörnyű nagy átok
 Réhangja lezúga; 's ha néz ma reátok
 O békés egek!
 A' fürgetegek
 Vészébül a' szelíd magyar nép:
 Nem száll-fel a' multból fohászaival,
 Megbéküle ősök hamvaival.
 Hő keble csak jelen és a' jövő
 Korláti között leve tévedező.
 Elhagyva örökre a' multat,
 A' végtelen éjbe lehunytat:
 Így esdik előtted:
 Ki többnyire vészitül óva vezetted,
 Ó nemzeteknek ura! szánd a' magyart:
 Üzd messze köréből e' szörnyü vihart!

III.

Eltűnt az éj
Ezer veszély között,
Sok szívre gyász,
Emlékeket tüzött.
Holt testeket
Hord a' dühös vízár ;
Fájdalmiban
A' népnek nincs határ.

Hová löl ó hajós?
Tán lángod elhunya?
'S iszap között szived
Szelid menyasszonya.
Jámbor, ha elveszél,
'S nem tudjuk sejteni.
Ki fog fölötted majd
Hő könnyet ejteni?

IV.

Bús rom fölött szét-
Tört csónakon
Némán, zuzottan
Űl két rokon.
Megismerhetnök
A' hőst 's leányt.
Kiket veszélyek
Dagálya hányt.

Sűr-forr körülök
A' néptömeg,
Nincs, kit e' látvány
Nem rázna-meg ;
Nincs olly kemény, olly
Rideg kebel,
Kit fájdalom 's bú
Nem fogna-el.

A' sűrű könnyek,
'S halvány ajak,
Tanúji szívök
Fájdalminak ;
Melly mint a' földpor
Olly végtelen,
És súlya olly nagy
Olly éktelen.

Hát még ha tudnád
Ó nemzetem!
Hogy a' hajósban
N e m t ő d' lelem,
'S az égi lányban
Fő kincsedet :
Egyetlen egy hő
Reményedet!

Az árvízzel kapcsolatos irodalomban — melyből néhány példát idéztünk — mindössze két klasszikus értékű verssel találkozunk. Mindkettőt *Vörösmarty* írta; az egyik a mottóként idézett *Pest, Martins 13. 1838.* a másik *Az árvízi hajós*, melyet Gyulai Pál *ódái felindulását allegóriának* nevez.¹¹⁾ Az elfelejtett középszerű alkalmi írások mellett, hadd álljon itt a közismert vers, az alkalomhoz fűződő *költői alkotás*.

AZ ÁRVÍZI HAJÓS.¹²⁾

Szavalta a' pesti magyar színházban április 27. 1838. Laborfalvi Róza.

Hol népes házsorok
Jegyzék az útakat,
Most vad moraj között
Fut gyilkos áradat.

Nem emberélet az,
Miért ő evezé,
Tiltott vagyont keres
Szentségtörő keze ;

Rémséges jaj kiált
Ingó falak megöl,
Rémesb a' hallgatás,
Midőn a' ház bedől.

'S szivetlenül az agg
Nő mellett elsuhan,
Mert egy batkát nem ér
Mind, a' mi rajta van.

'S omlott házak felett,
Élők- 's halottakon,
Örvényesen kereng
'S zudul el hab habon.

És több hajó kereng
Az ingó fal körül,
De a' szegény anya
Ott áll mentetlenül.

«Ki ment meg engemet
Kórt, aggot és szegényt?
Mindenre, a' mi szent,
Oh ember, hozz segélyt!»

Ez pénzét, ez magát
Jövének menteni,
Van a' ki kedveseit
Aggódva keresi ;

Egy fennmaradt kövön
Így esd egy női hang,
'S bajhirdetőn visít
Mint vészben a' harang.

'S ki csak mulatni jár
A' köz veszély felett :
Az óvni rá nem ér
Egy hitvány életet.

'S im sajka jó 's rohan
Az áradat' taván,
De a' ki rajta ül
Embertelen zsvány.

'S mindig dühösb az ár,
'S a' bágyadt nő előtt
Száz örvény tátogat
Alásodorni őt.

Még jó 's megyen hajó,
De ő már nem kiált,
Tür 's várni láttatik
A' borzasztó halált.

»Ki él még itt?» riad
Most egy hajós közel,
Sajkája telve bár
Menekvők' terhivel ;

'S még jókor érkezik,
A' féltett kőfal áll,
'S kihalt remény után
A nő hajóra száll.

* * *

A' sajka partot ér,
'S a megmentett sereg
A' bátor férfinak
Hálás bucsút rebeg.

Szól 's menne a' hajós,
De a' hölgy, kit hozott,
Tündér tekintetű
Asszonnyá változott.

Csak a' szegény beteg
Agg nő nem távozik,
'S elfuladt kebliből
Sóhajtás hallatik.

Arcán redők helyett
Ifjú kellem virúl,
Szépsége bájoló
Leírhatatlanúl.

»Itt, jó anyám, vegyed,
E' kisdéd adományt!
PéNZ 's egy falat kenyér,
Többet várj ég után.

Szebb mint a' szerelem,
Barátságnál hívebb,
Mindennél a' mi kéj,
Látása kedvesebb.

Nekem nagy utaim
Vannak még szerteszt,
Ezreknek élete
Kiált haiót, serélvét.»

'S az elbámult hajós
Hall édes hangokat,
Minőket emberajk
Sem zenemű nem ad.

»Ha minden elhagyand,
Így szól az égi nő,
Az ember, és világ,
Barát, és szerető ;

Őt minden elhagyá,
Az ember, a' világ,
Csak nem maga maradt
Mint téli fán az ág.

Ha hozzád mostohák
Szereacse és ipar,
'S hű fáradásidért
Rágalmak' nyelve mar :

Sorvasztók napjai,
'S kietlen álmait
Gyógyszer nem űzi el,
Nem orvosolja hit.

Emlékezzél reám
Sorsodnak újjelén :
Önérzeted vagyok,
Nevem J ó t é t e m é n y .«

De az nem tartja őt,
Megy a' szép vágy után,
'S még sok élete
Menik meg csolnakán.

Rendült kebelrel a'
Bátor hajós eláll
Ez égi látomány'
Magas csodáinál.

'S ha néha mardosóbb
Fájdalma vissza sír,
'S a' földön ellene
Nincs menedék, sem ír :

Lelkének a' dicső
Hölgy' képe feltűnik,
'S szűz arcza' bájain
Fájdalma megtörik.

A versek mellett, témát talál az árvíz emlékében a próza is. A pesti élet ábrázolására törekvő író, az utcákat, házsorokat rombadöntő, családokat kipusztító tragédia élményében végre felfedezhet titkokat, rejtelmeket s az árvíz után végre adhat az olvasónak olyan műveket, amelyekhez hasonlókat eddig csaknem kizárólag külföldi romantikus regényírók (*Bulwer, Dumas, Bue* stb.) szolgáltattak, vagy a hazai írók történelmi múltba, vagy a távoli exotikus világokba kapcsolódó írásai. Gyakran csak

motívumként, a novellák keretében jelenik meg az árvíz, de ez ép elég arra, hogy a titokzatosság élményét keltse, a titokzatosra, regényesre vágyó olvasóban.¹³⁾ Nagy Ignácnak a pesti ghettoiban lejátszódó, rablóromantikával, titkos földalatti viskók rémségeivel telített elbeszélése *A nagyrvágyó,¹⁴⁾* például így indítja cselekményét:

. . . egy igen kétségbeesett külsejű házat pillantunk meg, mellyen egész épségükben láthatni még az 1838-iki árvíz szomorú nyomait. A' keskeny kapunak fele vörös, fele pedig zöld deszkából van összerakolva, miket alkalmasint az árvíz hullámai sodortak a' ház falához, mellynél fogva a' lepattogzott külső mészréteg, alatt, barna, sárga és zöld füstös színezete látható . . . ,

Az árvíz emléke egy-egy szakaszban, verssorban is megjelenik, anélkül, hogy a költemény egésze ettől az élménytől nyerné ihletését. Egy *K. Zs.* aláírású versben¹⁵⁾ például a következőket olvassuk:

Zúgni hallok vészharangot
Ős Budának ormirúl,

Tán a' hullámos Dunának
Feldagadtak árjai,
'S rá tolultak érez jegének
Országdöntő halmai,
'S Attilának vára tán
Sír a' pusztulás nyomán?

Az árvíz irodalmához tartozik, hisz ez adta az ihletet, hasonló istencsapások művészi feldolgozására is. *Keresztury-tól* »beszély« jelenik meg például *A' lisaboni* címen.¹⁶⁾ Az 1755 november 1-i lisszaboni földrengés az írás kerete. Romantikus szerelmi

történet. Az *álnok* nöcsábász a földrengéskor leli méltó büntetését, a halált. De végül ne feledkezzünk meg — a közönségigényt szolgáló átlag mellett — az árvízzel kapcsolatos próza klasszikus művéről. Jókai regényéről, a *Kárpáthy Zoltán-ról*.¹⁷⁾ Ha egyedül művészi becsű alkotások tartanak fenn a történelmi események emlékét, Vörösmarty két verse mellett, a pesti nagy árvíz irodalmából csupán a *Kárpáthy Zoltán-t* lehetne említenünk.

Mint ahogy nem volt és nem is lehetett mélyebb, alakító befolyása az árvíz essményének az irodalom témavilágára, ugyanúgy — mint említettük már — az irodalmi élet menetébe is aránylag kis mértékben szólt bele. Vessünk egy rövid pillantást *az árvíz és az irodalmi élet* összefüggéseire is, néhány illusztráló példával magyarázva.

A pesti magyar műveltségnek az árvíz idején legnagyobb büszkesége a *Magyar Színház*. (A *Nemzeti Színház* nevet csak 1840-től viseli.) Az árvíz alatti Magyar Színházról, az épület megrongálódásáról az előadások szünetelésére és újra indulására vonatkozólag értékes napló áll rendelkezésünkre *Szilágyi* Páltól, a színház első szerződöttetett tagjától, későbbi rendezőjétől. Szilágyi naplójának egy része nyomtatásban is megjelent. Innen közöljük idevágó feljegyzéseit:¹⁸⁾

Az 1838-iki árvíz színházunk megpróbáltatása ideje is, a »Beatrice di Tenda« új operátadtuk először zsúfolt házban, de már az első felvonás alatt hírül hozták, hogy a német színház közönségét a dagadó ár kikergette. Oszterith fődíszitőt azonnal felszólítottam, menjen le a süllyedőbe, megnézni, nem todul-e víz be? Kis idő múlva azt jelenti, hogy a süllyedőkben ugyan még nincs víz, de a süllyedők alatt, amelyeket a müncheni masinista ásatott — amiért még egy vastag falat kellett felhúzni a másik fal mellé — minden oldalról buzog be a víz. Most már mint egy lányi magasságra emelkedett. Ráparancsoltam, hogy senkinek se szóljon, hanem időről időre tekintse, mennyire növekszik. Gondoltam, míg azon majdnem egy ölnyi űrt betölti, addig vége lesz az operának s egész kényelemmel távozhatik a

közönség. Ellenkező esetben, ha tudomására jutna, hirtelen kitódulna és szerencsétlenség is történnék. Úgyis lett, mire a közönség távozni kezdett, már a süllyedők is megteltek vízzel. Azonnal rendelést tettem, hogy minden függőnyt bocsássanak le és aggassák ki azokat összegyölvölve a színpadon, kecskelábakra rakván és azon borzasztó hengereket is mind eltávolítsák a színpad fölötti emeletből, s hordják ki az udvarba, s így több ezer mázsányi tehertől mentettem meg a toldott falakat, ami hiszem, használt is, mert másnap a színpad és nézőhely között — t. i. ameddig a masinista leásott — egy arasznyinál több tetőtálpig megrepedt.

Ezután az árvíz borzalmairól ír. Beszél arról, hogy zárult el az út a színház és a közeli Ötpacsirta-utcai lakása között, ahol családja volt; szól a dereglyések zsarolásáról; elbeszéli, hogyan rendezte be a színházat a hontalanok számára menedékhelyül. A színházra vonatkozó feljegyzéseit így folytatja:

Március 15-én hágott legnagyobb fokra az árvíz. Telepi György barátom, ki velem együtt fürkészte a színház állapotát, rémülve közeledik hozzám, s súgja: — Odavagyunk! — Hogy-hogy? — Mindjárt összeomlik a színház! — Honnan gyanítja? — Már süllyednek a falak, mindkét oldalról megrepedt és már kétarasznyi meg is hasadt. — Hol? — Elvezetett oda s amint föltebb mondtam, úgyis történt. Én nem maradok — monda — ki is ment az épületből az udvarra, tutajt rögtönzött, másnap felrakta reá családját, s elindult, hogy a Kerepesi-úton kijusson Rákos felé...

Midőn a színházfalak repedését megmutatta nekem, kértem, ne szóljon senkinek felőle. Meg is ígérte, nem is szólt ő hangosan, hanem mindenkinek megsúgta, sub rosa, nehogy tovább mondják. Egyrészt jó is volt, mert színházunk legalább 200 emberrel megkevesbült, pedig már élelmük elfogyott, lia mind ott maradnak, s valahonnan segítség nem jön élelmiszerekkel, tán egymást faltuk volna fel. Midőn távoztak, engem is hittak magukkal, mert Telepi állítása szerint mindenki hitte színházunk összeomlását — de én maradtam. E színház létesítése volt életem feladata és reménye — mondtam — ha összeomlik? Temessen romjai közzé családommal együtt, mert ezenkívül úgy sincs mit kezdenem e földön.

Másnap reggel jóformán megapadt a víz, ámbár a színházba menekültek száma is jól leapadt, azért még százon felül maradtunk, kik közt igen sok idegen munkás és mesterlegény volt. Élelmünk is elfogyott, elküldöttem egy embert, nézné meg nem juthatna-e a megyeházához valahogy, s ha igen, jelentse Földváry alispán úrnak, hogy mi a színház épületében élelem szűkében vagyunk. El is jutott oda valahogy, s egy óra múlva két sajka érkezett, megrakodva kenyér, hús, szalonna, füstölt oldalas, lenese, borsó, kása, egyszóval mindenemű főzelékkel s egy zsák liszttel. Zöldséget is bőven küldött az alispán úr, azon izenettel, hogy nagyon aggódott a színház miatt, megköszönte eddigi örökösömöt, s kért, ezentúl is tartsam fel a rendet, mint eddig, ha elfogy az élelmiszerünk, gondoskodni fog többről is. Úgyis lön, azon éjjel nyugodtan alhattunk, a víz tetemesen elapadt, a színház környéke és iidvara megtisztult a víztől, magam is elszunnyadtam annyi álmatlanság után. De éjfél tájban felébredek, ropant füst borította a termet. Felugrom, kémlelem, honnan ered a füst. Hosszú kutatás után ráakadtam: a festőteremben nagy vas-kemence állott, itt tüzeltek és főztek, vigyázatlanságból parázs hullott a padlózatra, s két deszka között levő résen elharapódzott a padlat alá. Szerencsére egy kád vizet tartottam kéznél, beöntöttem a résen kannákkal, nagy sokára megszűnt a füst. Annyira elharapódzott már, hogyha előbb léghuzam férhet hozzá, mindnyájan odaégünk színházzal együtt. Az ór — mesterlegény volt — kit felállítottam sor szerint, lefeküdt s elaludt, ezért azonnal elkergettem a színházból, az ott lévők általános meglepődésére.

A víz, midőn legnagyobb fokon állott, a színpadon felül másfél lábnyira emelkedett, a nézőhelyen minden széket összerongált, ahol a falak elváltak egymástól, mind a két emeleti boltozat összeomlott a szobák folyosóin, de függönyeim, melyeket kecskelábakra rakattam a színpadon, épen maradtak, különben nagy veszteség lett volna. Ötödnapra kitisztult a színház, mindenkit elutasítottam, magam is családommal hazavergődtem szállásomra, de be se férhettem a sok idegen ismeretlentől, be sem akartak bocsátani — mondván, itt már nincs hely. Végre sikerült megértetnem velük, hogy ez az én lakásom, itt én fizetek házbért, azért bocsássanak meg, ha bekvártélyozom magam, ámbár az is csak úgy történhetik meg, ha ők elhurcolkodnak. Leginkább bámultam két vendégemet, a házigazda két nagy lovát, ezek konyha almárjomom felét már meg is ették, igen

jámborak voltak már ekkor, az éhség megszelídítette őket, de a többi sok vendég is csupa háládatosságból télire beszerzett minden ételmezszeremet főlemészette, két öl fátat fölégette, szekrényeimet feltörte, s ami benne volt, még gyermekeim apró harisnyáit is mind elvitte, nem maradt egyebünk, mint ami rajtunk volt, s amit színházba meneküléskor hirtelenében felhúztunk.

Két hétnél tovább tartott a munka, amíg a színházunk rendbe jött és előadásokat rendezhettünk.

Az utolsó mondat az emlékiró nyilvánvaló tévedése. A színház ugyanis több mint egy hónapig zárva volt. Április 16-án nyitott újra, *Csaló Pál: Fialtal házások* című vígjátékával. »... hogy annyi gyász után némi lélekderítő élmény szereztessek a közönségnek.«¹⁹⁾ De már egy héttel előbb közölnek színházi hírt a lapok. A *Honművész* írja: ». . . magyar színházunk megnyitása húsvét utánra halasztatott. — Schodelné assz. néhány hétre külföldre utazott. Színészeink Vörösmartynak új szomorú játékára *Erdődy bán* s újonnan kidolgozott *Béla futása* énekes, *Vesztta szüze*, *Don Juan*, s *Párisi vízhordozó* daljátékokra készülnek.«²⁰⁾ Szilágyi elírása azonban igen jellemző. Az öreg színész, midőn memoárját írta, emlékei az időben már összefutnak, s az árvízkori kényszerszünet nem lehetett számára olyan jelentős, hogy sok év távlatában harminchárom nap helyett nyugodtan le ne írja: »Két hétnél tovább tartott a munka, amíg színházunk rendbe jött . . .« A pestbudai színházi élet azonban még az árvíz napjaiban sem szünetelt teljesen. Folyóiratközlemény szerint: »Budán a színi mutatványok folyvást adatnak, és pedig, minthogy Pesten mindkét színházunk tehetetlenségben vesztegel, a Pestieknek átjárása következtében jó sikerrel.«²¹⁾ A Magyar Színházzal egy napon nyílik meg újra a pesti német színház is, *Rossini: Tell-jével*. Előtte Mad. *Kalis-Padjera* elszavalta *I(gnác)* B(emál) *Oppenheimer* zsidó rabbi tíz szakaszból álló *Prolog-ját*, melynek első versszaka így hangzik:²²⁾

Sie sind verrauscht, die schreckumbebten Stunden,
 Die qualgeboren Angst und Weh verstreut,
 Die sich zur Saat von Schmerz und herben Wunden,
 Zu grausen Pflanzern bitterm Grams geweigt;
 Den holden Schmuk, der unser Haupt umwunden,
 Umschleiert jetzt das thänenschwere Leid.
 Und durch die öden, eingestürzten Mauern
 Zieht seufzend hin die Nacht mit ihren Schauern.

Ahogy megnyílik a két pesti színház, megnyílnak a hangversenytermek is és megkezdődnek az irodalmi előadások. A hírlapok és folyóiratok hangversenyt és előadást bejelentő hírei egymást követik. Az estélyek nagy része hosszú ideig az árvíz emlékét idézi még; már az előzetes jelentésekben olvassuk: »A budapesti kárvallottak javára.« — »... egész jövedelmét a pestmegyei árvíz által károsult adózónépnek fölsegéllére szenteli.« — »A víz által károsult budapestiek hasznára.« — Új műfaj ez; *jótekonycélú irodalmi és művészeti est*. Pár évtizeddel ezelőtt még teljesen ismeretlen volt. A jótekonycélú estélyek az irodalom és művészet óriási tekintélynövekedéséről, városi társadalmunk műveltségi igényének kiszélesedéséről tanúskodnak. Pár évtizeddel ezelőtt az irodalom még nehéz hazafiúi áldozat, az árvíz éveiben pedig már elszegényedett emberek felszegélyezését is szolgálja. Világáramlat ez; a *jótekonycélú előadás* épúgy megjelenik Bécsben, mint Frankfurt am Main-ban, Magyarországon a kisebb városokban (*Kassa, Ungvár, Kolozsvár, Temesvár, Pécs, Komárom, Szilágy-somlyó* stb.) hasonlóképen, mint Pest-Budán. A részvét pár évtizeddel előbb még csak személyes segélyakciókban, társadalmi vagy törvényhozási intézkedésekben nyilatkozik meg, de a jótekonyságnak a pesti árvíz idején általánossá váló formája ismeretlen volt.²³⁾ Nem azt jelenti ez, mintha 1838-ban a részvétnek nagy adomá-

nyokban megnyilatkozó formája feleslegessé vált volna, hiszen a *jótekonycélú* estélyek bevétele természetesen nem lehetett nagy, jövedelme nem vehette fel a versenyt a társadalmi gyűjtések eredményével, de elvi jelentőségük annál nagyobb.

A részvét, amely az árvízkarosultakat körülveszi, messze túl jut az ország határain. Újságjaink közlése szerint, árvízkarosultjaink megsegítésére tömegével rendeznek hangversenyeket és irodalmi esteket Bécsben is. Az estélyek szereplői között ott találjuk *Liszt* Ferencet, a magyarországi (*lovasberényi*) származású közkedvelt humorista író *Saphirt*, s sok kevésbé neves előadót, művészt és író. A bécsi estélyeken megjelennek a főurak, gyakran az uralkodó családjával együtt és a főhercegek is. Bécsben különben sorsjátékkal egybekötött jótekonycélú táncmulatságot is rendeztek a pesti kárvallottak javára, sőt — ma nem mindennapin tartható furcsaság — még virágkiállítást is. De távolabbi német városoknak is felénk fordul figyelme, jótekonycélú estélyek formájában, mint ahogy a pestiek is rendeztek estélyeket más alkalommal szerencsétlenül járt külföldi embertársaik segélyezésére. Például: 1839-ben, az olaszországi árvízkarosultak támogatására opera-előadást, álarcos táncmulatságot és hangversenyt adnak.²⁴⁾

Az irodalmi síkon megnyilatkozó külföldi részvétnek érdekes példájáról tesz tanúságot Johannes Wilhelm M., *Meinhold*, német lelkészíró,²⁵⁾ aki »Otto von Luxemburg« című eposzának száz példányát az árvízkarosultak javára ajánlja fel. *Meinhold* kiadatlan levelét, amelyben szándékát előadja, (ahogy a megszólításból kitűnik, minden biztonnal *Pyrker Lászlónak*, szól a levél) teljes egészében közöljük.²⁶⁾

Hochwürdigster,

Gnädigster Herr Patriarch und Erzbischof!

Wiewohl Euere Excellenz mich auf mein letztes Schreiben vom
6. April 1836 mit keiner Antwort wieder beglückt haben; so schmeichle

Ú J O P E R A.

Béret Pesti magyar színház. szűnés.

Béret, Márcus 13-án 1858.

É L Ő S Z Ő R :

Beatrice di Tenda.

A Z URSINAI KASTÉLY.

Nagy opera 2 felvonásban. Itz Riccardi Felte. Müncheni-Operánál. Berlin.
Fordította Jakab Lajos. — Budapesti Színház — operaszűnés.

Az új díszletmunkákat festette OTTO.

Az új előzeteket készítette KOSZTÁLY ADAM.

Személyek.
Beatrice, urisni baronjáné. Schöndler ass.
Ester, mungabéri nádorok. Károly ass. és
Széchenyi ass.
Thouvenot. Vassalass. Vassalass. és
ass. Kék ass.
Agnes de Maun. urisni dísz.
Boris ass.
Antoine, Oranville barjáné.
Egény ass.
Ursinok. Danc. Fegyveresek. Kötők.
Társak hely. Béret Kötők. — 185. 185.

Schöndler ass. mint szülő a színházban lip 61.

A fordítást Károly Károly, a fordítást 30 jegy árán.

A jelenlét az előadásokhoz 3 óráig, kezdés előtt, és 10 óráig, kezdés után, az előadások után, az előadások után.

Kezdet 7-órától, vége 9-ór.

A Pesti Magyar Színház színháza március 13-án.

Martine M.

Dotmanata Doctor

adatok voltak
széleskörűen is közzétették a
már 13-án közzétett amsz. elvont.
sőt a tárgya, a közfelfogás
széleskörűen el a jogvisz. lte
nyert.

A fennh. i. nyelvi kérés a
köznyelvi és a fennh. lte, és fenn.
tett fennh. lte. April 16-án
2000. 00. 00.

Fücsy Lajos feljegyzése színhágyűjteményében,
március 14-én.

ich mir doch, dass mir Ihr altes Wohlwollen geblieben und wende mich zu dem Ende in einer Angelegenheit an Hochdieselben, von der ich weiss, dass Sie kein Herz tiefer mitfühlt, als das Ihrige.

Das grosse und entsetzliche Unglück der armen Städte Pesth und Ofen nämlich hat mich mit dem innigsten Mitleid erfüllt, und obgleich mir die Hände zusohr gebunden sind, um direkt mein Schärflcin für meine unglücklichen katholischen Bruder beisteuern zu können, so ist mir doch in dieser Nacht eingefallen, dass dies indirekt vielleicht geschehen durfte; dass da ich unbekannt mit dem Vorsteher der dortigen Unterstützungs-Kommission bin, und nicht weiss, an wem ich mein Schreiben zu adressieren habe; so wende ich mich an Sie, mein Koch geneigter Gönner und bitte ganz gehorsamst mir die weitere Vermittlung meines Plans geeignetes Ortes.

Ich beabsichtige nämlich, wenn man es wünschen sollte, Einhundert Exemplar meines Epos »Otto von Luxemburg« zu dem gedachten Zwecke herzugeben, und trage mich mit der schmeichelhaften Hoffnung, dass in benachbarten Stadt Wien und anderswo der Absatz derselben zum Besten der Leidenden umso weniger schwer werden durfte wenn Euere Excellenz, als Österreichs berühmtester (?), vielleicht in Wiener Blätter ein Paar Worte zu Gunsten der Schrift einwenden liessen, und diese Worte der Liebe etwa dadurch noch mehreren Ihrer Leser piquanter zu Machen suchten, dass Sie gnädigst bemerken: wie es ein protestantischer Geistliche sei, der hingerissen von dem Tugenden eines katholischen Heiligen, diese zum Gegenstande eines Gedichtes gemacht haben.

Die Vorsteher des Unterstützungs-Vereins in Pesth und Ofen könnten dann die Güte haben, sich direct an mich zu wenden, und zugleich die Art und Weise angeben, wie sie die Ueberwindung der Schrift wünschen. Bis zur nächsten Poststation oder bis zum nächsten Buchhandlung werde ich dieselbe franco transportieren lassen; es weiter thun zu können, erlauben meine Kräfte nicht. Inzwischen aber könnte man in öffentlichen Blätter schon das Publicum darauf hinweisen, und bemerke ich zu dem Ende noch, dass der Ladenpreis des Werkes sich 20 (?) nach hiesigen Gelde beträgt.

Euer gnädigster Antwort Euere Excellenz auf dieses Schreiben sehe ich bald entgegen und wurde meine Freude gross und innig sein, wenn der durch Ihre Hand meine frommen Wünsche seegen und mir das Glück bereiten wurde auch eine Thräne zu trocken.

Schliesslich bemerke ich noch, dass bei der grossen Entlegenheit meines Dörfchens, die Zeitungen mit der Kunde von dem mehrgedachten Unglück, erst gestern, April 8. in meine Hände gekommen sind; denn sonst würde ich schon früher geschrieben haben.

Mit den herzlichsten Wünsche und der herzlichsten Bitte zu Gott, dass er das gesegnete Leben mit der gesegneten Wirksamkeit Euere Excellenz ferner mit trauen Vateraugen bewachen möge, verharre ich

Hochwürdigster Herr Patriarch und Erzbischof Euere Excelenz

ganz ergebenster Diener

9. April 1838.

Wilhelm Meinhold

Nem leltem nyomára, vájjon hogyan járt el Pyrker érsek az *Otto von Luxemburg* című eposz, helyesebben a pesti árvízkárosultak érdekében. Nincsen adat arra, hogy elkerült-e az eposz a pesti könyvkereskedésekbe, vagy ha elkerült, hány példány fogyott belőle és hány forinttal járult hozzá Meinhold lelkész szép ajándéka az elszegényedett pestiek megsegítéséhez. Ha volna adatunk, akkor sem az adat lenne a tanulságos, hanem maga a tény, mint a jótékony célú irodalmi estélyek és hangversenyek esetében is; az áldozatkészségnek, a részvétnek ez a szokatlan, új formája.

Az árvíz-témájú irodalom, az irodalmi élet és az árvíz összefüggései, s a jótékony-célú estélyek után, tekintsük át az árvízzel kapcsolatos irodalmi mozzanatok utolsó csoportját, amelyeket, mint Meinhold tervét is, a részvét gondolata táplált — így nevezhetnénk: — *részvét-könyvek*.

Az árvízhez kapcsolódó szellemi megnyilatkozásoknak a *részvét* az alaphangja. Az írók és művészek részvéte ez, akik nem adhattak mást a szerencsétleneknek, mint írásaikat, művészetüket. Ebből a szándékból születtek meg azok a nyomtatott művek is, amelyeknek címlapján, vagy a rájuk vonatkozó hírlapközleményekben olyanféle megjegyzéseket olvashatunk, mint a *jótékony estélyek* kapcsán: »Az árvíz által károsult nép' javára.«

A *részvétkönyvek* épúgy, mint a jótékony estélyek sem, nem tekinthetők kizárólag Magyarországon ismeretes jelenségnek. A kor szelleméből fakadtak és egy bizonyos műveltségi és politikai terület határai között épúgy elterjedtek, mint nálunk.

A pesti árvíznek ugyanúgy meg van a bécsi *részvétkönyve*, mint ahogy jótékonycélú estélyei, s az is természetes, hogy még a hazai területen belül sem meghatározója ezeknek a munkáknak a magyar-nyelvűség, hisz Pest Buda lakossága ekkor még nagyrészt német-nyelvű, sőt a latin kiadvány sem elképzelhetetlen, hisz *Szaniszló Ferencnek* már említett templomi prédikációja az *árvízkárosultak javára* jelent meg nyomtatásban, latin és magyar nyelven. (V. ö. 3. számú jegyzet.)

A részvétkönyvek közül egyike a leggazdagabb tartalmúaknak éppen a Bécsben, Friedrich, *Witthauer*²¹⁾ szerkesztésében megjelent: *Album. Unter Mitwirkung vaterländischer Schriftsteller zum Besten der Verunglückten in Pesth und Ofen herausgegeben von Friedrich Witthauer.*²⁸⁾ De nemcsak tartalomban tartozik a leggazdagabb *részvétkönyvek* közé ez a kötet; sikerben sem marad el a hazai hasonló kiadványok mögött. Még az árvíz évében második kiadása is megjelent és a praenumeránsok jegyzéke, amelyet a második kiadás végéhez csatoltak, maga tizenkilenc sűrűn szedett, kéthasábos oldalt tesz ki. Az *Album* munkatársai között, az alkalmi kiadványok másodrangú szerzői mellett, ott találjuk a legkitűnőbb korabeli írókat. A könyv élén Ludwig, *von Schedius* cikke áll: *PestíCs und Ofen's Tage der Noth im März 1838.* Ezt követi *Nicolaus, Lenau-tó*):

PROLOG.

(*Gesprochen am 3. April im Universitätsaale von Hrn. Ludwig Lowe, K. k. Hoff Schauspieler und Regisseur.*)'

Der Winter stand, ein eiserner Tyrann,
Nie lösend seine Faust, die¹ fest geballte,
Die eisig sich um Berg' und Thäler krallte,

Ihr Leben lag erstarrt in seinem Bann.
 Als frostbedeckt die Berg' und Thale ruhten,
 Gesellig drängte doch das Menschenleben
 In Lust und Spiel zusammen seine Gluten,
 Liess Freudenfeste über'm Tode schweben.
 Zum Tanz berauschend, fangen helle Geigen,
 Die schöne Jugend drehte sich im Reigen,
 Nicht denkend an ein Scheiden und Vergehen,
 Sorglos, wie sich die Stern' am Himmel drehen;
 Und über's blanke Feld des Eises glitten
 Mit Geisselknall und Schellenklang die Schlitten.
 So war es jüngst noch in Magyarenlande,
 Am segenüberhäufsten Donaustrande.
 Wer hätte wohl in so beglückten Stunden
 Den Donnerschlag des Unglücks vorempfunden?
 Wer hörte damals in den Schlittenschellen
 Prophetisch grause Todtenglöcklein gellen?
 Kein Tänzer ahnte dort beym Taumelfeste
 Im Wassersturme tanzende Palläste! —
 Die Jubeltage waren bald verflogen,
 Die Freude senkte die erregten Wogen,
 Die Zeit des holden Frühlings war gekommen,
 Die alle Herzen spüren, süß beklommen,
 Die Zeit, wo aus dem Eis die Knospen springen
 Und hell vom Liebesfest die Wälder klingen.
 O Frühling! alle Herzen harrten dein,
 Auf deine Lieder, deinen Sonnenschein!
 Wie schrecklich aber täuschtest du ihr Hoffen!
 Mit welchen Liedern hast du sie getroffen!
 Sturmläuten, Jammerruf und Hülfeschreyen,
 Und Flutendonner, schlagend an die Wände,
 Sind diessmal, Frühling, deine Melodeyen,
 Und deine Blumen sind gerung'ne Hände
 Und rings verzweiflungsblasse Angesichter;
 Diessmal bist du gekommen als Vernichter!
 Danubius, der starke Riese, hat
 Schon längst gebuhlt um diese schöne Stadt;
 Der Riese hat an hellen Sommertagen

Auf seiner breiten Brust ihr Bild getragen,
 Er trug ihr Bild gefasst in Strahlenschimmer;
 Wie hat es doch so bang gezittert immer!
 Zu Winter hielt er einen festen Schlaf,
 Bis weckend ihn der Hauch des Frühlings traf.
 Urplötzlich ward vom Schlaf Danubius munter,
 Er spring nach seiner Braut mit offenen Armen,
 Sie jammert auf, er fasst sie ohn' Erbarmen
 Und reißt sie jauchzend in sein Bett hinunter.
 Er brachte ihr, als reiche Morgengabe,
 Die w listen Trümmer mit von manchem Grabe,
 Waldstämme, Dächer und zerriss'ne Mühlen
 Liess er heran zu ihren Füßen spülen,
 Und Leichen rollt' er, frische, längst versenkte,
 Die nun die Flut aus ihren Grüften tränkte.
 Die Welle, die vordem so mild und zahm,
 Als treue Magd, in's Haus des Menschen kam,
 Die noch im Herbst als Müllerinn geschaltet,
 Hat jetzt sich zur Hyäne umgestaltet,
 Sie wühlt hervor, was alte Gräber bergen,
 Und treibt heran die Wiegen mit den Särgen.
 Durch alle Schranken stürzen sich die Fluten,
 Sie steigen immer höher an die Wände,
 Und unaufhaltsam sieht der Mensch sein Ende,
 Und seine Jahre schrumpfen zu Minuten.
 Dort auf die Dächer klettern die Bedrohten;
 So sammeln sich die Schwalben auf den Dächern,
 Enteilend ihren gastlichen Gemächern,
 Wenn über's Meer der Süden sie entboten.
 Es werden diese angstgetrieb'nen Seelen,
 Den Schwalben gleich, des Weges nicht verfehlen,
 Sie flüchten in die Heimat über's Meer;
 Von wannen aber keine Wiederkehr.
 Ein Schrey — ein Krach — und Alles ist verschwunden —
 Nun todesstill — nie wird die Spur gefunden.
 Im Element verschwunden ohne Spur
 Ist hier der Menschen Werk und all ihr Glück,
 Als träumte wieder einmal die Natur

In ihre wilde Jugend «ich zurück.
 Die Stadt zerstob, die blühend sich geregt,
 Als hätte dürres Laub der Sturm verfeßt.
 Die alten Steppen werden aufgefrischt,
 Wo eines edlen Volkes Freude stand,
 Als eine leere Tafel blieb das Land,
 Des Lebens Rechnung ist hinwegewischt;
 Und weinend wandeln auf der wüsten Heide,
 Dem stillen Grab von so viel Glück und Leide,
 Das Elend und der Kummer, eng verschlungen,
 Und spät verblutende Erinnerungen.
 Hier lernt das Herz erträumten Schmerz vergessen,
 Hat ihm ein Hauch des Schicksals wehgethan;
 Wir lernen unsem kummervollen Wahn
 An dem furchtbar gedieg'nen Unglück messen.
 O haltet euer Herz an die gekettet,
 Die aus dem Sturm als Bettler sich gerettet!
 O gebt mich sanftem Wort und weichen Händen
 Dem Kumtner Trost, dem Elend euere Spenden!
 Das ist ein böser Frühling für die Arman,
 Und unersetzlich ist, was er genommen;
 Doch euere Liebe wird dem Unglück frommen,
 Denn Balsam jeder Wunde ist Erbarmen.
 Die milden Gaben, euere Liebesbothen,
 Sie heilen nicht die unheilbaren Schäden,
 Und nicht erwecken können sie die Todton;
 Doch können sie den grossen Schmerz bereden,
 Dass er sich allgemach zur Wehmuth mild're,
 Und dass er zur Verzweiflung nicht verwild're.
 Die Armen schauen mit verweinten Blicken,
 Gerührt, auf ihrem Schutt des Mitleids Blüthe,
 Der Herzenshauch von Euch wird sie erquicken:
 Der schönste Frühling ist die Herzensgüte!

Elbeszélést írt az *Album-ba*, az alsóausztriai nyelvjárás irodalmi
 meghonosítója, Ignaz Franz *Castelli*²⁹⁾ (*Der Spotname*); verset
 írt Johann Ludwig *Deinhardstein*,³⁰⁾ a bécsi Burgszínház igaz-

gatója (*An die Unterstützer der durch die Überschwemmung Verunglückten.*); a tizenkilencedik század eleji Ausztriának Lenau és Zedlitz mellett legjellegzetesebb költője Freyherr Ernst von Feuchtersieben³¹) prózai írással képviselteti magát (*Poetisches Stilleben.*); Franz Grillparzer dráma-részlettel (*Scene aus einem unvollendeten Trauerspiele.*) és verssel (*Trost.*); versekkel szerepel Schiller tanítványa, a drámaíró Friedrich Halm³²) (*Deutsche Sagen: 1. Wittekind. 2. Friedrich mit der gebissene-n Wange. — Die Rast auf der Flucht.*); a prologuson kívül hét költeménnyel Lenau (*Drey Zigeuner, — Der traurige Mönch. — Der Rationalist und der Poet. — An einem Tadler. — Der ausgeblägte Geyer. — Nachhall. — Der gute Gesell.*); négy verset olvasunk a neves bécsi költőnőtől, Betty Paoli-tól (*Wandlung. — Zusammenklang. — Herbstgefühl. — Versagtes.*); Caroline Pichler-től cikket (*Pesth und Ofen.*); Pyrker-től verset (*Die Begegnung.*); hosszú alkalmi költeményt Johann Gabriel Seidl-től (*Des Stromgotts Rache.*); Johann Nepomuk Vogl-tól,^{33*}) a Lenau-Zedlitz irányához tartozó költőtől verset (*Die Flüchtende.*) és végül Zedlitz-től³⁵) szintén verset (*Entschuldigung.*).

Ahogy a jelentősebb munkatársaknak és közzétett műveiknek ebből a katalógusszerű felsorolásából is kitűnik, a »Bécsi árvíz-könyv« szerkesztője a pesti károsultak javára megszólaltatott minden valamirevaló bécsi és néhány magyarországi íróat is. Rajtuk kívül, akik még helyet kaptak az *Album-bsai*, nagyrészt ma már elfelejtett nevek. Némelyik azonban a mi számunkra jelentőséggel bír. Vagy azért, hogy az árvízzel kapcsolatos témát dolgozott fel, vagy pedig, az árvíztől ugyan független, de magyartárgyú írást adott az Album-nak. A pesti árvíz kapcsán írja cikkét, Hammer-Purgstall³⁴) (*Die Ueberschwemmungen Mekka's.*) és elmélkedését M. Enk³¹) (*Das A iige des Mitleids.*). Az árvíztől független, de magyartárgyú írások között szerepel W. A. Gerle³⁸) tanulmánya (*Königinn Maria.*) és J. G. Klemm³⁹) verse (*Rákos.*).

A hazai *részvétkönyvek* közül vegyük elsőnek a németnyelvűt: *Denkbuch der Ueberschwemmung in Pesth und Ofen im Jahre 1938. von Philipp Weil.* (1—2 Abtheilung. Der reine Ertrag ist ganz den Verunglückten in Pesth und Ofen gewidmet. — Pesth. Druck von Ludwig Landerer Edlen von Füsikut. 1838.) *Philipp Weil*^{*0)} *részvétkönyv-ének.* különös érdekessége, — ebben egyedül áll minden hasonló célú kiadvány között — hogy a kétkötetes könyvet elejétől végig ő írta. Erre maga is utal az első kötet bevezetésében: Die poetische Form dieser Szenen aus der Pesther-Ofner Überschwemmung rechtfertigt den Titel: Album, den ich der ersten Abtheilung meines Denkbuches verliehen. Man hat dieses Kollektivuni in neuester Zeit zwar nur auf solche poetische Denkbücher angewendet, die Erinnerungs-Kollektionen verschiedener Individuen enthalten; ich sehe aber den Grund nicht ein, warum verschiedenartige Erinnerungen an eine und dieselbe denkwürdige Epoche, von einem Einzelnen als Ganzes zusammengestellt, nicht eben so gut Album heissen sollen, wie poetisch komplizirte Erinnerungen verschiedener Individuen.⁴¹⁾ Weil bevezetéséből egy monarchikus gondolkozású pesti német író hangja cseng ki. Monarchikus érzelmeiről a szövegrészben is tanúságot tesz. *Weil, Saphir-ral* egy időben, a hazai német sajtóban tekintélyhez jutó magyar zsidó írók közé tartozott. Alkalmi versek mellett írt színdarabokat a német színház számára; közülük egyet a Nemzeti Színházban is előadtak (*Bot, kesztyű, szemüveg*).^{*2)} *Denkbuch-janak* I. köteté verseket tartalmaz. Személyes emlékei alapján versbeszedi az árvíz eseményeit és a bátor mentőket (*István főherceg, Ráday, Wesselényi, Lander er, Eötvös, stb.*) magasztalja. Verseinek csillogó formajátéka, sekélyes, külsőséges szellemessége Saphir hatására vall.⁴³⁾ II. kötetében az árvíz történetét mondja el prózában. Jelentékenyebb, máshol meg nem őrzött anyagot azonban alig jegyzett fel. Weil kiadványa, különösen, ha összehasonlítjuk a »bécsi árvízkönyv«-vel, szegényesnek tetszik; bár

a sajtó az ügyhöz méltó elismeréssel fogadta⁴⁴⁾ s az érdeklődés sem lehetett iránta csekély, amint a *Subscriptions-Verzeichniss-hől* kitűnik.

A magyarnyelvű *árvízkönyvek* közül a *Részvét gyöngyei-é* időrendben az elsőség. *Az árvíz által károsult pestmegyei adózónép javára kiadá Kunoss (Endre)*. Budán, Királyi Egyetem' betűivel. 1838. — Kunoss Endre⁴⁵⁾ kiadványának munkatársai között szerepel: *Bérczy Károly, Garay János, Kisfaludy Sándor, Nagy Ignác, Erdélyi János, Frankenburg Adolf, Keresztury József, Kunoss Endre* stb. Az árvízzel kapcsolatos kiadványok fogadtatásánakillusztrálására álljon itt egy ismertetés a *Részvét gyöngyei-ről*.⁴⁶⁾

Mindig szép, mindig dicséretes a jó tett: de ha még azon öntudat is járul hozzá, hogy jótéteményünkkel szenvedő embertársaink könnyűit törölhetjük-le, égi gyönyörrel tölti el keblünket. Mennyiben sikerült a »részvét gyöngyei« nemes keblű kiadójának szép szándéka, nem célozom firkészetni: de ha vállalkozása által csak egy pár szenvedőnek könyűit száríthatá is fel, már méltóbb a nemzet hálájára sok fényes nevűnél, (ki csak biztatott, de nem tett) annál is inkább, minthogy a szerencse őt magát sem hordozá kebelén. — Ha volt valaha könyv, melly a nemzet és olvasók részvéttére igényt tarthatott, a »részvét gyöngyei« című biztonnyal tarthat; mert a szigorú criticus sokszerű kívánatainak ha mindenben meg nem felelné is, azt kell tekinteni, hogy ez nem dicsvágy hajhászásból, nem önhaszonkeresésből látá világot, hanem a szenvedőken segíthetés tekintetében. Ajánlva az egyszerű, de csinos alakú könyv az emberiség barátainak van. Valóban, egy illy célra szentelt munkát jobb pártfogónak ajánlani nem is lehet. Rajta tehát emberiség barátai, pártoljátok e nektek ajánlott *gyöngyöket!* Igaz ugyan, ezek nem csiga-gyöngyök: de azoknál még is sokkal becsesebbek; mert a valódi gyöngy, melly tenger fenekén fogamzik s eczetben olvad-fel, csak külső érzéseinket kecsegteti; holott ez, melly jobb érzésünk csirájából keblünkben fogamszik-meg, s a legszebb lelkű bűvár, a jótétemény, által szem-tengerünkől hozatik világra, mennyei örömekre gyűjtja szívünket . . .

A legnevezetesebb, a legnagyobb terjedelmű, szinte minden magyar író egységes jótékonycélú áldozata, a *Budapesti Árvíz-*

könyv. Báró Eötvös József szerkesztésében megjelent, öt kötetre duzzadt gyűjtemény nem kevesebb, mint harminchat magyar író munkáját tartalmazza.⁴⁷⁾ Eötvösök a *Budapesti Árvízkönyv*-vel a tönkrement könyvkereskedő Heckenast Gusztáv helyzetén óhajtottak könnyíteni. Heckenast Váci-utcai boltját előtötte a víz és elázott raktárát jórészt ponyván kellett elkótyavetyélnie a Városligetben. Heckenast volt legáldozatkészebb kiadója a pesti íróknak, s így természetes, hogy most az írók jönnek segítségére és *baráti ajándékkal* adják az *Árvízkönyv*-et. László Ferencnének ajánlják a kiadványt, »... ki a budapesti árvíz alatt igen jelesen tünteté ki magát, mint emberbarát, ki a házba fogadott 80 embert kevésnek találta s még többeket rejte el a veszély elől, ki a Komárom vármegyei javító dologház ügyében Nádasdy Leopoldné, szül. Forray Julia bárónő és Brunszvik-Majthónyi Anna grófnővel olly dicséretes munkásságot fejt ki.⁴⁸⁾ Az öt kötet munkatársai a következők: *Bezerédy* Amália, *Császár* Ferenc, *gróf Dessewffy* Aurél, *gróf Dessewffy* József, *Döbrentei* Gábor, *báró Eötvös* József, *Erdélyi* János, *Fáy* András, *Gaál* József, *Garay* János, *Guzmics* Izidor, *Horváth* Cyrill, *Jósika* Miklós, *Kazinczy* Gábor, *Kisfaludy* Sándor, *Kiss* Károly, *Kovács* Pál, *Kölcsey* Ferenc, *Kunoss* Endre, *Lukács* Móric, *Pap* Endre, *Péczely* József, *Petrichevich* Horváth Lázár, *Pulszky* Ferenc, *Sárosy* Gyula, *Székács* József, *Szemere* Bertalan, *Szilágy* (Czuczor Gergely álneve), *Szontagh* Gusztáv, *Tóth* Lőrinc, *Trefort* Ágost, *Vachott* Sándor, *Vályi* Tamás, *Vattay*, *Vörösmarty* Mihály, Z. A megjelent írások között csak egy van, amely témájában is az árvízhez kapcsolódik; *Dessewffy* József verse: *A' duna-parti és kivált pesti víz-ár 1838-ban* (I. kötet.). Az irodalomtörténetírás az *Árvízkönyv* jelentőségét első sorban abban szokta látni, hogy itt látott napvilágot *A' Carthausi*. A mi szempontunkból a *Budapesti Árvízkönyv* megjelenése egyéb jelentést is tartalmaz. Túl a *részvétkönyvek* már említett értelmén, Eötvösök vállalkozása, szervezettség nélkül is szinte megszerve-

zettek ható írói kiállítás; a magyar írói osztálynak valóságos osztályvállomása ez, az írói osztályhoz akkor már szervesen tartozó kiadó felé. Es az sem közömbös, hogy a magyarosodás útján álló városnak a magyar, de ugyanakkor a német műveltséget is szolgáló könyvkereskedését éppen a magyar írók segítézik tekintélyes áldozatukkal. Annál jobban értékelhetjük ennek jelentőségét, ha tudjuk, hogy Heckenast anyagi megsegítésére, nem sokkal az árvíz után a pesti német írók is gondoltak. A megvalósítás azonban 1840-ig késett, s midőn a tervezett kiadvány megjelent, a jótékonyág gondolata el is felejtődött.

Vállalkozásuk tervezetét a következőkben adták elő a pesti német írók, főfolyóiratuknak (*Der Siriegd*) hasábjain:⁴⁹⁾

In G. Heckenast's Verltgshaudhtng in Pe.itli erscheint bis Ende September: *Iris*.

— Ein Taschenbuch für 1839. Ht TU us';y geben von *Joh. Graf. Mailäth und Dr. Sigm. Saphir*.

Von dem Wunsche beseelt, der Verlags handlang, die in den Schreckenstagen der Pesther Ueberschweramung so empfindliche Verluste erlitten, zu Begründung eines neuen Verlags-Unternehmens die Hand zu bieten, haben sich Unterzeichnete mit Vergnügen der Redaktion und Herausgeber der »Iris«, unterzogen, und waren so glücklich, ihr Unternehmen durch die werthvollsten Beiträge von ausgezeichneten in- und ausländischen Schriftstellern gefördert zu sehen . . .

Möge sich unser Unternehmen durch die Theilnahme und den Beifall der Lesewelt auch für die Zukunft begründen, und der gewünschte Erfolg die Verlagshaudlung in den Stand setzen, die *Iris* auch in den folgenden Jahren erscheinen zu lassen.

Pesth, im Juni 1838.

*Joh. Graf Mailath
Dr. Sigm. Saphir.*

Mint már említettük, az *Iris* csak 1840-es jelzéssel jelenik meg es a részvétgondolatnak már nyoma sincs benne. Munkatársai között a hazai német írók mellett a legkitűnőbb osztrák szer-

zöket szerepelteti (*Grillparzer, Halm, L. A. Frankl, K. Pichler, J. G. Seidl, Zedlitz, A. Stifter*, stb.). A pompásan kiállított, metszetekkel díszített, selyembe kötött zsebkönyv a 19. század első fele magyar nyomdaiparának mesterműve, még Németországban is élénk feltűnést kelt.⁵⁰⁾ Eveken keresztül megjelenik még (1840—1848.), de megjelenése a győzelmesen magyarosodó Pest-Budán évről-évre csekélyebb jelentőséggel bír. Az *Iris* első megjelenésének ideje egyúttal a magyar politikai gondolat kirobbanásának éve is (December 31-én köt szerződést *Kossuth* Lajos a *Pesti Hírlap* szerkesztésére *Landerer* Lajossal); s további kötetei már csak szerény késői hajtásai lehetnek a halálra ítélt pesti német műveltségnek.

III.

Az árvízzel kapcsolatos irodalom bemutatása után, vessük tekintetünket a korra, amely ezeket a műveket létrehozta, hogy jobban megérthessük magukat a műveket és a kor emberére, aki ezeket a műveket igényelte s létrehozta. Az árvízzel kapcsolatos irodalom így bizonyos mértékben a kor teljesebb megértését is szolgálhatja.

A török után elhagyottan maradt, elnéptelenedett kettős város, az egymással szemben fekvő Pest és Buda fejlődése a tizennyolcadik század második felében indul meg. Pest és Buda fejlődését, műveltségi és politikai középonttá válását tulajdonképpen két fejedelmi rendelet indítja meg. Mária Terézia 1777-ben Budára helyezi a nagyszombati egyetemet, ezzel az intézkedéssel, az egyetemi hallgatóság személyében Budára kerül az ország legműveltebb rétege, az egyetemi tanárok személyében pedig jeles tudósok és írók, mint *Dugonics* András, *Schedius* Lajos, *Pajor* Gáspár, *Pray* György, *Katona* István, *Szerdahelyi* György Alajos.' Az egyetem

könyvtára lesz Buda első nyilvános könyvtára és a műveltségi színvonal emelését az is csak fokozza, hogy Budán jelenik meg ettől kezdve a tudós tanári kar irodalmi munkásságának iegy része. A másik uralkodói intézkedés II. József reformjaival kapcsolatos. A felvilágosodás uralkodója 1784-ben Pozsonyból Budára helyezi az országos és királyi hivatalokat. II. Józsefet intézkedésénél politikai központosító gondolata vezette, de évek múltával, a megváltozott viszonyok között, ezzel inkább Magyarország, mint a Monarchia központosítását mozdította elő. A hivatalok budai székhelyükön messzebbre kerültek a bécsi hatóságoktól s amint a nacionalizmus tüze fellobbant és a germanizáló törekvések enyhültek, magyaros színűek lettek ezek a Budára került, eredetükben idegen felépítésű szervezetek is.⁵¹⁾

Hatalmas fejlődés kezdetét jelzi ez a két évszám. A tizen-nyolcadik század második felében Pest és Buda még a máii kisebb-fajta helységeink lélekszámát is alig haladja meg. Lakosainak száma messze elmarad a máii Cegléd vagy Szolnoké mögött. A tizen-nyolcadik század végén Buda lakossága körülbelül 25.000, de a népesebb Pesté is alig haladja meg a 30.000-et. A szabadságharc évtizedéig eltelt fél évszázad alatt Pest lélekszáma majdnem megnégyszereződik, az 1848-as adat 110.516 lakosról számol be; Buda lakossága pedig ha lassabb tempóval is — a fejlődés jobban kedvezett Pestnek — szintén megnövekszik, a tizennyolcadik század végi 25.000-ről 35.000-re.⁵²⁾ Ötven év alatt az igénytelen két kis német városból nagyváros lesz, műveltségi és gazdasági szempontból az egész ország számára mérték- és példaadó központ.

A tizennyolcadik század végén Magyarország még egyáltalában nem ismerte a nagyvárost. Az országgyűlés székhelye Pozsony, lakosság vagy gazdasági erő dolgában alig vált ki a többi hazai városok közül.⁵³⁾ A népesedés szaporodásával nő a kulturális igény is; évről-évre több és több író költözik Pestre, minthogy megnyílnak előttük az érvényesülés lehetőségei. Folyó-

iratok és hírlapok indulnak, a nyomdák szaporodnak. Egyszóval a fogyasztók szaporodásával fellép a nagyobb termelés szüksége. Pest-Buda növekedésével párhuzamosan vezet a feudális Magyarország útja a demokratikus Magyarország felé. Ezzel az irodalmi és kulturális érdeklődés áttevődik a polgárságra, noha igen jellemző a magyar fejlődésre, az irodalmi termelés tekintélyes része még egy ideig a magyar nemesség köreiből kerül ki. A 40-es évek elejéig íróink között még kevés a polgári származású ember.

A tizenkilencedik század első felében műveltségi középponttá váló Pest-Buda ötvenéves fejlődésének tempóját mi sem mutatja jobban, mint az, ha egy pillantást vetünk az előző századvégi pest-budai ember kulturális igényeire. *Peisner Ignác* szerint⁵⁴⁾ a polgárság szórakozásai nem mozogtak valami magas színvonalon. Legfőbb mulatsága az *állathecc* volt, amelyet egy amphiteátrum-szerű kerek épületben tartottak. (A *Hetztheater* a mai Vörösmartytéren állott.) A Pesten járt *Hofmannsegg* gróf meglehetősen lenézéssel nyilatkozik erről az alacsony szórakozásról (*Reise des Grafen von Hofmannsegg -über Ungarn in den Jahren 1793 und 1794.*) Az ő feljegyzéseiből részletes képet kapunk az állatheccről:

Mivel ma vasárnap van, tehát délután állathecc is van Pesten. Oly barbárnak tetszett nekem mindig ez a szórakozásnem, és mégis elhatároztam magamat, hogy életemben legalább egyszer megnézem. Az amfiteátrum, amelyben tartatni szokott, kerek épület, melynek közepén egyengetett térség szabad ég alatt van; ez körül 40—50 lépés átmérőjű lehet. E fölött három sorban páholyok vannak egymás fölött és pedig minden sorban 45, minden páholy körülbelül három rőf széles. A földszinten csupa csapóajtók vannak, melyek a vadállatokat zárják el. A közbülsőnek legméltóbb tárgya tulajdonképpen az, midőn a heccmester egy felbőszült ökörrel viaskodik s azt egy késsel leteríti. Ezenkívül még más vadállatokat is ingereltetnek, kutyákkal, de nem oly mértékben, hogy akár az állatoknak, akár a kutyáknak ártana. Először két medvét vezettek elő, melyek egy ideig együtt játszották, majd kutyákkal ingereltettek, de egymásban semmi kárt nem tettek. Némiképp komolyabban ment azután egy másik

idősebb medvével, mely egynehány jókora csapást osztogatott, de mivel sem fogai, sem körmei nincsenek, ez sem tett sok kárt s ha komolyabban menne már a dolog, a kutyákat visszahívják. Azután jött egy ökör, mit néhány vörös ruhába öltözött ember, kik a közepén az ökör felett voltak felkötve (?), ingerelt s valahányszor az ökör a levegőben ide-oda kapkodott, ők fittyet hánytak, mit az utóvégre rossz néven vett. Ezután kutyákat bocsátanak reá, melyek ügyesen mindjárt a fülébe kapaszkodtak és harapják, úgy, hogy meg sem mozdulhat, csak keservesen bög. Szomorú ezt nézni és hallani. Ha egy ideig hagyják, azután eleresztik. Utána egy farkas jön, mely a kutyákkal viaskodik, épen úgy a vaddisznó. A legszebb volt még egy jól megtermett tigris, illetőleg leopárd. Egy kost bocsátottak hozzá, melyet mindjárt megragadott a nyakánál fogva úgy, hogy a szegény állat a félelemtől egész néma lett s a tigris kényszeríté, hogy mollette menve kísérje be barlangjába, hol szegényt valószínűleg széttépte és felfalta. Végre jött a bika, melyet már arról is fel lehetett ismerni, hogy szarvain két fagolyó volt, nehogy a vívót átszúrja; így csak döfhetett. Egy idő előtt egy heccmester azzal dicsekedett, hogy ő a bikát ily golyók nélkül is leteríti, a bika azonban nem ismerte a tréfát és úgy átdöfte a szegény heccmestert, hogy két óra múlva belehalt — s mindez a városi közönség szemeláttára történt. E bikát is különféle módon feldühösítették, végre fellépett ellenébe a heccmester, ki trikóban volt, bőrnadrág rajta, kerek kalapja zöldtollakkal volt díszítve s angol csizmák a lábain. Jobb csizmaszárában egy vadászkest rejtett el. Először egy bottal ingerelte, majd kavicsot és homokot szórt a szeme közé. A bika haragos volt, fujt és toporzékolt; sokáig nem akarta támadni; de néhány perccel később mégis rárohant. Ez is borzasztó pillanat volt.

A heccmester a helyett, hogy elkerülné, kiválasztja a kedvező alkalmat s midőn a bika éppen döfni akar, megkapja balkezevel a bal szarvát s fölveti magát a bika baloldalára s jobbkezevel mindjárt megragadja a jobb szarvát is; így hurcoltatja magát egy ideig a bikával, kötekedik vele, a mennyire csak lehet. Erre jobb kezével a csizmaszárába nyúl a kés után, kihúzza és a bika szügyébe mártja, mire ez abban a pillanatban összeesik. Ez a veszély, a gyilkolásnak ez a neme, a vér, a haldokló állat, Úram-Isten, miképen lehet e fölött mulatni és még ezért pénzt kiadni? Kis összeg ugyan, de elég lenne egy éhező családot egy, sőt több napra is fenntartani. En az ókori

pogányság maradványának tekinteni e játékot, melyet keresztény államokban nem kellene megtűrni.⁵⁵⁾

Az állathecc mellett a *céllövés* a legkedvesebb szórakozás. Utánuk a tánc következik. A pesti és budai farsangi bállok nagy-
hírben állottak úgy idehaza, mint a külföldön. Ha vidéki ember
jött fel, elsősorban a bálakat látogatta. Bálba sietett a *peleskei
nótárius* is, ahogy Gvadányi »*Egy falusi nótáriusnak budai uta-
sása*«-ban versbe szedte. De megfordult egy álarcos bálban Pesten
is és Budán is gróf Hofmannsegg; ezekről épp olyan büszke
lenézéssel szól feljegyzéseiben, mint az állatheccről. Végül meg
kell emlékeznünk Pest és Buda kávéházi és kocsmai életéről.
A kávéházak főként Pesten, már a tizennyolcadik században
nagyon kedveltek voltak. A dunaparti *Kemnitzer-Éle* kávéház
különösen híres volt. *Townson* angol utazó említi 1793-ban: »Kávé-
házakban nincs hiány; a híd átellenében lévő kávéháznak (*Kem-
nitzer*), azt hiszem, *nincs párja Európában*. Az igen tágas és gyö-
nyörűen földszített billiárdtermen kívül van még egy külön
billiárdterem a nem dohányzók számára, két vagy három társalgó-
terme szintén igen díszes; itt kifogástalan ebédet lehet kapni.
A szárazföldi szokás szerint minden rangosztály és mindkét nem
együtt van; a púderes-kabátos fodrász és a vén kofa épúgy
eljön ide kávézni, mint a báró vagy gróf likőrözni.«⁵⁶⁾ A kávé-
házakban a királyi rendeletek ellenére folyt a hazardjáték. Míg
Pesten a kávéházak, Budán a kocsmai élet virágzott. A budai
hegyekben jó bor termett és már a középkor végéről van adatunk,
hogy a budai polgárok sörkimérési engedélyért folyamodnak.
A tizennyolcadik században pedig a söripar komoly foglalkozás-
számba megy; 1711-ben nyílik meg a *Vízvárosban* az új községi
sörfőző és körülötte egész sereg kocsmá.⁵⁷⁾

Állathecc, céllövés, tánc, kávéház és kocsmá. Ezekben merül
ki a tizennyolcadik századi pest-budai ember szórakozása. Szín-
ház? Sem a magyar, sem pedig a német nem tud állandó otthonhoz

jutni. És az irodalom? A tizennyolcadik század utolsó évtizedének elején, midőn egy álmódó fiatal ember *Kármán* József kerül Pestre, az irodalmi érdeklődésnek még igen csekély nyoma van itt. *Kármán* fiatalos lelkesedéssel, franciás könnyedséggel irodalmi központtá akarja tenni Pestet, művelt olvasóközönséget akar, alapszabályokat készít a színjátszótársulatnak és folyóiratot indít. Lángoló fiatal szelleme pár esztendőre a francia szalón-élet pezsgését sugározza szét egy előkelő magyar hölgynek, *Beleznay* grófnőnek házában. Ekkor már itt van az egyetem, az országos és királyi hivatalok; *Kármán* kitűnően meglátta a jövő fejlődés lehetőségeit, csak azzal nem számolt, hogy a népesedés szaporodásához és a műveltségi színvonal emelkedéséhez nem évek, hanem évtizedek kellenek. Gyógyíthatatlan betegsége megövtá attól, hogy egész életét csalódottan kelljen leélnie; huszonhat éves korában, terveinek kátyúba jutása után alig néhány hónapra meghalt. Halála után több, mint két évtizednek kell még eltelni, hogy elegáns könnyedségben őt meg sem közelítő, de nem kevésbé áldozatkész szellemek nagy terveit megvalósítsák.

IV.

Pest és Buda lélekszámának megnövekedése persze nem természetesen szaporulattal, hanem bevándorlással jöhetett csak létre. Nagy állami telepítések 1780 és 1848 között, tehát abban az időben, midőn Pest és Buda naggyá nő, már nincsenek. De annál nagyobb a jelentősége a Monarchia tartományaiból és Magyarország különböző városaiból való egyéni bevándorlásnak. A bevándorlás vezető motívuma most már nem az államérdek, hanem a társadalom szükségleteinek kielégítése. A városnak szüksége volt szellemi vezetőrétegre és ez a szükséglet egyre növekedett, midőn műveltségünk 1780 és 1848 között Pest-Budára központosult. Az itt működő írók és művészek kevés kivétellel nem itt születtek, s

azért vándoroltak be, mert itt nagyobb tér nyílt az érvényesülésre. Igen nagy volt a bevándorlás a kereskedőosztálynál. Pest-Buda könyvkereskedőinek és nyomdászainak nagy része a német tartományokból vándorolt be. *Landerer* János Sebestyén — aki Hess András Mátyás király korabeli műhelye után megalapítja az első budai nyomdát — még 1724-ben jött be Bajorországból.⁵⁸⁾ A bevándorlást hatalmas külföldi propaganda irányította, de akármilyen nagy is volt ez a propaganda, a bevándorlóknak egy kis része jött csak külföldről; az 1780 utáni Pest-Budára való özönlés nagy mértékben belföldi bevándorlás eredménye.⁵⁹⁾

A gyarapodó Pest-Buda lakosságát már az egykorú szemlélők öt társadalmi osztályra tagozták. A legelőkelőbb osztályt a *főnemese*k alkották. A tizennyolcadik század végén kezdenek főuraink Pesten és Budán letelepedni; állandó palotáik vannak és ők jelentik a város fényét, a pesti élet mozgalmaságában a gazdag előkelőségét. A második osztályt a *nemes ember*, a *katonatiszt* és a *honorácior* alkotta. Közülük a katonatiszt csak átmenetileg időzik itt, legtöbbje nem is illeszkedik bele a pesti életbe. De annál nagyobb a jelentősége a másik két rétegnek. A nemesek közül nemcsak a pestmegyeiek tették át lakásukat az ikervárosba, hanem az ország különböző vidékeiről valók is. Vagy hazafias érzésük szólította őket ide, vagy pedig kultúrigényeik kielégítésére itt több módot találtak. Ezen a téren találkoztak össze a diplomás és nem nemes származású, pap, hivatalnok, orvos, ügyvéd, tudós és művészberek csoportjával, a *honoráciorokkal*. Okét is az a két tulajdonság jellemezte, mint a nemességet: a nacionalizmus és a műveltség iránti vágy. Ez a két réteg a pest-budai élet jövődjének letéteményese, az új magyar műveltség hordozója. A harmadik osztályt a *kereskedők* képezték. A tizennyolcadik század végén még egységes réteget jelentettek, de a századfordulótól a kereskedő igen tág értelmű fogalommá vált. A keres-

kedőké volt a legszínesebb társadalmi csoport, osztályuk különféle elemekből tevődött össze. Ide tartoztak a kétes egzisztenciájú görögök, németajkú polgárok és a tizennyolcadik század végétől bevándorolt zsidók. A negyedik osztály a *kézműveseké*. Itt mutatkozik legvilágosabban a nagy társadalmi változás. Az előző korszakban, a rendi társadalom idejében még nem volt elkülönülés az iparos és kereskedő között; most a tizenkilencedik században a vagyonosabb kereskedőnek, a szegényebb iparosnak minősítődött. Az ötödik osztályt a *munkások* és *napszámosok* alkották; a legnagyobb tömeget számláló réteg, de a társadalmi átalakulásban egyelőre majdnem teljesen passzív szerepet játszik. A nagy átalakulás hőse: a kialakulóban levő művelt középosztály.⁶⁰⁾

Pest-Buda társadalmi osztályainak vegyes összetételéből, a letelepülő főnemesekből, a nemes, katonatiszt, honorácior, kereskedő és kézműves csoportok között kialakuló *művelt középosztály* fejlődési folyamatát aligha lehet megmagyarázni történelmi számadatokkal, több benne a reálisan meg nem fogható, lélektani elem. A város fényét adó, gazdag főnemesség alakító ereje már a század első évtizedeiben csökken. A gyökeres polgárság igyekszik ugyan kisajátítani magának a városi uralmat, de mégsem ők lesznek azok, akik a fejlődés képét megformálják, sokkal több szerep jut ebben annak a nemességnek, amely nem volt ugyan városlakó, életformája is a vidéki élet és a gazdálkodás. A fejlődő város életében a bentlakó német polgárság és a beköltöző magyar nemesség ellentéte alakítja ki az új embertípust; az utóbbi győzelmével, a régi, városi, polgári életstílus rovására.

A tizenkilencedik század húszas-harmincas éveinek kifejlése régi fejlődés eredménye. A fejlődés tizennyolcadik századi alakulását *Mályusz Elemér* elemzi kitűnő tanulmányában.⁶¹⁾ A magyarországi polgárság jó része német volt, a vezetés mégis igen gyakran magyar kézben nyugodott. A német városokba a magyar nemesség bevándorlása már a tizenhetedik század első

évtizedeiben megkezdődik, midőn a török elől menekülve, itt keresnek védelmet. A magyar nemességet, jogi felfogásunk szerint senki sem veszíthette el még akkor sem, ha iparos lesz (Lengyelországban igen). A magyar nemes lehet kisiparos is és ennek ellenére megtartja nemesi kiváltságait. A beköltöző szegény, földnélküli nemes tagja lesz a városi vezetőrétegnek és az idegen, németnyelvű vezetőréteget valósággal elnémetesíti; utánozójává teszi a magyar nemesi gondolkozásnak és életfelfogásnak, így érthető meg, hogy a német családok városi tisztséget viselő tagjai is igyekeznek nemességet szerezni. A nemesi gondolkozásnak ez a túlsúlyra jutása a polgárság köreiből minden bizonnyal a magyar fejlődés sajátos vonása, hiszen Dél- és Nyugat-Európában a hazai fejlődésnek éppen az ellenkezője ment végbe. Itt a nemesség elpolgárilásuk következett be, míg nálunk minden életforma eszményképe a nemesi. Mályusz végigvizsgálja az 1790-iki pozsonyi országgyűlésen megjelent városi követek névsorát és arra az eredményre jut, hogy csaknem kivétel nélkül magyar nemesek a képviselők. Nemesi szellem uralkodik a hazai szabadkőműves páholyokban is, még akkor is, ha a polgári tagok vannak fölényben. A Martinovics-összeesküvés tagjai is jórészt nemesek, továbbá olyan jurátusok, akik a királyi táblán a nemes ifjakkal együtt élnek és olyan írók, akik polgári származásuk ellenére, a nemesi gondolkodás légkörében élnek. A jobbágyfiú *Bacsányi* János is nemes szeretett volna lenni s *Martinovics* meg is szerzi a nemesi előjogokat a maga családja számára. Az előzőket illusztrálja a következő példa is. A tizennyolcadik század végén a budai polgárórség fényes egyenruhát kezdett viselni, ami a külsőségeire büszke nemességnek szemet szűrt és a főispán méltatlankodva tiltakozik a megyénél, hogy a polgárok olyanféle ruhában merészkednek megjelenni, hogy összetéveszthetők a pestmegyei nemesekkel.⁶²) A nemesi életformának ez a csodálatot keltő ereje tovább él abban az időben is, midőn nyugati államokban már a munkásosztály kezdi követelni jogait.

A magyar nemesi életforma bámulatos belső erejéről tanúskodnak mindezek. A tizennyolcadik és tizenkilencedik század fordulóján, midőn a főúri életstílus már megszűnik életerős lenni, a nemesi az egyedüli gyökeres és hatóképes magyar életforma. Hatóképes, de ugyanakkor bomlasztó is. Akkor, amidőn a rendi Magyarország útja a demokratikus Magyarország felé vezet, midőn a kiváltságos szellemet a polgári, az egyenjogú készül felváltani; a nemesi életstílus éppen azt a társadalmi osztályt bontja meg, amelynek hivatása lesz a demokratikus világképet táplálni és fenntartani, a városi polgárságot. A kérdés azonban sokkal bonyolultabb és többértűbb, minthogy ezzel a kritikai véleménynyilvánítással kimeríthető volna. A német városban éppen ennek a folyvást ható és példaadóan alakító nemesi életformának köszönhető, hogy a polgárság, amely nyelvében még jórészt német, a magyar műveltség és magyar politika mellé áll, s szószólója lesz a magyar nemesi írók és politikusok mellett a nacionalizmus mozgalmának. Természetes persze, hogy a nemesi életformának a külsőségei azok, amelyek a megmagyarosodó pest-budai polgárra elsősorban hatnak. — Emlékezzünk csak vissza a tizennyolcadik század végi budai polgárörség magyar nemesi viseletet utánzó egyenruhájára. — *Kosa János* írja,⁶³⁾ hogy a pest-budai polgári ünnepek el sem képzelhetők sajátosan magyar nemzeti ruha, tánc és zene nélkül. Ezek a külső körülmények szintén *Kosa* szerint már arra is engednek következtetni, hogy a magyarországi polgárság legfeljebb nyelvében volt német, életében és gondolkozásában magyar. A tizenkilencedik század első felében csupán nyelvi magyarosodás következett be; a lelki magyarosodás már előbb megtörtént, még a bevándorlók első nemzedékénél. Ez az utóbbi tétel bizonyos értelemben túlzásnak tetszik, de túlzásában is tanulságos. Ebben a korban még csak a megmagyarosodás kezdeteinél vagyunk, a tömeges megmagyarosodás csak jóval később következik be.

Jellemzően egészítik ki az előzőket *Szekfü* Gyula szavai: »... a negyvenes évek nagyot alkotó nemzedékében még alig találkozunk németekkel a politikában és közigazgatásban s ugyanakkor a németség még a városi privilégiumok szűkrezabott területén éli kicsinyes életét s aki közülük már megmagyarosodott, mint Irinyi Dániel, Hunfalvy Pál, szélső magyar nemzeti érzéssel tündököl: addig 67 után a városi németség legnagyobb része magától megmagyarosodik, szűkkörű kispolgári életét elhagyva minél gyorsabban asszimilálódik a nemesi középosztályhoz, . . . ,«⁶⁴) A magyarosodás kiteljesedése is ahhoz a nemesi középosztályhoz igazodik, mint a századeleji megmagyarosodás. A nemesi életforma példaadó hatásáról beszéltünk kezdettől fogva s most még emlékeztetül felidézzük, hogy a század elején kizárólag a nemesség jelentette a nemzetet s midőn a németség a nemesség hatására megmagyarosodik, a nemzetet jelentő nemesség révén a nemzethez kapcsolódik.

V.

A néma végítélet kora jött;
Nem árad víz, nem lángol semmisen még;
A vén világ formája régi emlék
S dereng az új a semmiség fölött.

(*Friedrich, Hebbel. — Radnóti Miklós fordítása.*)

A kor, amelyben a vázolt fejlődés végbemegy, — ahogy az újabb történelemkutatás nevezi — a biedermeier ideje,⁶⁵) az 1815-től 1848-ig eltelt időszak.

1815-ben, Napoleon leveretése után, Európa francia-ellenes uralkodói megkötik a Szent-Szövetséget és ugyanakkor a Habsburg-monarchia teljes hatalmú vezéregyénisége Metternich herceg lesz. Metternich a Habsburg-birodalom országaiban megvalósítja a Szent-Szövetség eszméjét, amelynek alap gondolata: *a rend*. Ideálja pedig az az ember, aki állami és emberi kötelességeinek egyformán

eleget tesz, de vágyai és igényei nem lépik túl a polgári életviszonyok kereteit. Az engedelmes alattvalónak megadja Metternich a hétköznapi élet nyugalmát, de ugyanekkor elzárja előtte a monarchia szempontjából »káros eszmék« terjedési lehetőségét. Titkos rendőrsége tudomást szerez minden rebellis gondolatról, nincs levéltitok és nincs titkos összejövetel. A magyar nemzeti tudatnak rejtett parázs alatt kell szunnyadnia, hogy megőrizze erejét arra az időre, amikor ismét fellobbanhat. Metternich uralma azonban egynek minden bizonnal kedvez: a polgárság megerősödésének. — Az előzőek után nem szükséges ismételnünk, hogy a polgárság alatt, a kialakuló *művelt középosztály* értendő. — Megízmosodik az a réteg, amelynek — legalábbis ebben az időben — magasabb, nagy igényei nincsenek, mert ezek elzárultak előtte, józanul mérlegelő, szemlélődő emberek jellemzik, akik az összeütközésektől egyenest menekülnek. Az ember inkább kikerüli a sorsot, minthogy szembeszálljon vele. Ez pedig csak egyféle-képen lehetséges: *lemondással*. A *biedermeier kornak* a lemondás lesz legjellemzőbb tulajdonsága.

A titkos rendőrség szolgálatában állottak a postahivatalok is. A hazai posta alkalmazottjai között magyar alig akadt. A postára adott leveleket a titkos rendőrség tisztviselői felbontották és lemásolták s ha valami fontos politikai nyilatkozatot tartalmazott, egyszerűen elkobozták. Mindenki tudta nálunk, hogy a postára adott levelek vagy eltűnnek, vagy ha meg is kapja a címzett, csak nagy késéssel történik s akkor is feltört pecséttel kapja kézhez. Ilyen állapotok mellett legtöbbször nem a postán, hanem magánúton leveleztek. Persze a hatóságoknak ez is tudomására jutott, s akik gyakrabban jártak Bécsbe és vissza, szigorú motozáson kellett átesniök. Illésházy István például saját futárjával küldette leveleit, de a titkosrendőrség a futárt is megvesztegette. Senki sem lehetett nyugodt, még a szűkebb családi körben sem. Mindenki besúgót lehetett sejtteni, a bécsi rendőrminisztérium

megbízottját. Báró Wesselényi Miklós besúgója, a rendőrminisztérium részéről állandó szemeltartója egyik verrokona Cserey őrnagy volt.⁶⁶⁾ Ilyen körülmények között a Szent-Szövetség korának embere előtt elzárulnak a nagy közösségi kérdések, elzárul a politika, amelybe most alig lehet beleszólása; a politika helyett máshol kell keresnie kárpótlást.

Hatalmi kényszer következtében a politikától, a nagy közösségi kérdésektől száműzött ember kis közösségekbe menekül. Így alakul ki a kor gazdag szalónélete s az a soha azelőtt ilyen tiszteletet nem látott családkultusz. Az előző évszázad második felében, a rokokó időben, a szalónélet az arisztokrácia köreiben volt csak otthonos, de a biedermeier korban kiterjedt az egész úgynevezett *művelt középosztályra*. Közöttük ott vannak persze a főurak magyar műveltséget szolgáló tagjai is. Nagy Ignác írja egyik novellájában, főrangú alakjáról: »... vegyíteni kezdé társas köreit, az érdemesb művészeknek, íróknak és műveltebb polgároknak is megnyitá fényes termeit s' legnyájasb megelőzéssel társalga velők, jó példát mutatva ez által rangrokonainak, . . .«⁶⁷⁾ Pedig példára alig volt szükség. Példa nélkül is megadták ennek az életnek kereteit a körülmények, a főuraknak épúgy mint a polgárságnak. A biedermeier irodalomnak és festészetnek is leggyakoribb tárgya a család és bizonyos átcsaládiasított bensőséggel a természet. A szelíd részletek szeretete a jellemzője a biedermeier magatartásnak épúgy, mint a biedermeier írásmodornak. A külső, a politikai kényszer irányította a kicsiny, a részleges felé az ember tekintetét s ebből a kényszerből elv teremtődött, meggyőződés és világnézet.

Lehet-e a biedermeierre jellemzőbb, mint a *Munkácsy* János szerkesztésében megjelenő *Rajzolatok* mottója:

Szent a' Törvény! szent a' Béke!
Ez legyen Hazánknak éke.

A napóleoni háborúk kifárasztották az embereket és most mindenki békére vágyott, bármi áron is.

A biedermeier családi és szalonélet hasonlít az önképzőkörhöz, amely ebben az időben nagy lendülettel él tovább. A szalon közép-ponti összetartóereje az irodalom és irodalomélvezetének legfőbb megnyilatkozója a felolvasás.⁶⁸⁾ Ahogy szokás lesz most társas-körökben együtt zenélni, ugyanúgy szokássá válik együttesen élvezni az írás és felolvasás gyönyörűségét. Irodalomtörténetünk folyamán azóta sem volt a lakosság annyira áthatva az irodalomtól, mint most. A Divatlapok és Zsebkönyvek megjelenése a polgári családok várva-várt eseményei. Egy új könyv túlhaladta egy mai futballmeccs szenzációját. A családi élet legfőbb örömnapja pedig, ha kényelmes szalonjaikban megjelenik egy-egy ünnepest író. A magyar író, aki pár évtizeddel előbb még magányos remetéje volt szellemi életünk küzdelmének, egyszerre közvetlen közelébe kerül olvasójának. Az imént még a társadalom száműzött je volt, és máról holnapra kegyeltje lett. Kazinczy fiatal korában az irodalom még asszonyos, férfihoz nem illő szórakozás számba ment, amelyet a férfias nemesi társadalmunk nem is tudott becsülni, most viszont — valljuk meg — a társadalom is kissé elasszonyosodott és boldog érzékenységgel él az irodalommal.

Külföldön még jobban mint nálunk, a polgárságon kívül mindenütt, még az egyszerűbb körökben is elharapózik az irodalmi szenvedély. A német katonaköltőnek, *Platennek* bajtársai a müncheni kadettiskolában verseket és operákat írnak. Németországban asztalosok és könyvkötők, kalapostanoncok, mézeskalácsosok és cipészek a szív fájdalmaival foglalatoskodnak és könnyen kielégíthető korukat bámulatba ejtik zsengeikkel.⁶⁹⁾ Az irodalommal való aktív vagy passzív foglalkozást minden társadalmi osztály tagja lelki emelkedésnek érzi. A verseléshez szomorú rezignált lélek kell. Ez volt a biedermeier esztétikai alapérzése. Így vélték az írók; s a közönség viszont azt hitte,

hogy a szomorú rezignált lélek önmagában is költőt teremt. S mi sem könnyebb, mint rezignálnak lenni olyan korban, amely önmagában is dús talaja az érzelemnek. A költő leszáll a parnasszusról a hétköznapba, viszont minden műkedvelő a parnasszuson érzi magát. Egykorú nyilatkozat szerint, az írók száma a biedermeier korban »az ég csillagaival mérkőzik«. Egy kor sem szült annyi dilettánst, mint ez. S aki szeméremből mégsem mert közvetlen barátságot kötni a múzsákkal, annyit az is kötelezőnek érez, hogy rózsaszín vagy lila, moaréselyembe kötött emlékkönyvébe titkon lemásolja kedves érzelmes költőinek verseit, amelyet úgy őriz titkos szekreterjében, mint élete legszentebb emlékét.

Az irodalom általános művelése mellett nagy tere nyílik a tudományok népszerűsítésének. A tájékozottságára büszke" polgárság fogékony minden könnyen elsajátítható tudásra. Nem véletlen, hogy a német *Brockliaus-lexikon-nak* 1827-ig hét (!) kiadása jelenik meg. De nálunk is, ahol pár esztendővel előbb elsőrangú írók műveit nagy egyéni áldozatok árán lehetett csak kiadni, mód nyílik a lexikonkiadásra. Mi sem természetesebb, hogy az irodalomnak eme áttelekesült rajongói között vannak irodalmi életünk legkorábbi *sznobjai*, akiket *Karács Teréz* egykorú elbeszélésében »okoskodók«-nak nevez.⁷⁰⁾ Ugyanebben az elbeszélésében óvja *Karács Teréz* a férfiakat *okoskodó* feleségtől, de az *okos* nőt eszményképül állítja elébük: ». . . tegyünk különbséget okos és okoskodó közt! — Egy okos asszony, ön és férje szerelmének tiszte, nemes irányt szabni 's egész lételét nemes érzel-mivel virággint hintni. Egy okoskodó pedig — ha szerelemről van szó — elég ügyes, elég emlékező a' hajdan Róma 's Hellen asszonyai hűségiről álmoságig hosszú értekezést tartani. Ez utósók barátom az okoskodó jégmeleg nők, ezektől őrizzen minden férjet az ég.«

Ez a politikailag kiskorúsított kor, irodalmiasult társadalmával olyan fogyasztója lesz az irodalomnak, hogy íróink az irodalmat most már nemcsak hivatásnak, hanem foglalkozásnak is kezd-

hetik tekintem. Ez az első alkalom, midőn a magyar írónak már igénye lehet arra, hogy megéljen az irodalomból. Az írónak hitele lesz, s mint *Garay* János írja,⁷¹⁾ a közhangulat valósággal egy új rendet kezd elismerni, »a prókatori, orvosi, tanítói stb. kar mellett egy külön osztályt képező írói kart«.

VI.

Ebben az irodalmiasult társadalomban általános emberi *elfinomulás* következik be. Elfinomul ez a társadalom, mert egyedül a belső életre van berendezve; politikai, közösségi életet nem élhet, s visszavonulásában a család és a szalon világában keres kárpótlást. A *biedermeier* emberideál így lesz a: »Jó és nemes szív, és habár nem fényes, de adóssággal sem terhelt pénzállapot, ismerőinek osztatlan szeretete, tiszta, 's hibától ment öntudat, . . . vidor kedély, 's megelőző nyájas modor, . . .⁷²⁾ A *biedermeier* ember nem szereti a könnyelműeket, de örömet csatlakozik olyanokhoz, kikben önbizalmat és erőt, nemeslelkűséggel és becsületességgel párosítva tapasztalhat. *Nemes szív.* Gyakran előforduló kifejezés ez a korabeli írásokban. A *nemes szív*, amelynek ismertetőjele a szerénység, igénytelenség és jókedv, nem pedig a fennhéjázás, büszkeség és elégtelenség, vagy éppen a komor, mogorva gondolkodás.⁷³⁾ Az apa szeretettel viseli gondját családjának, az anya jószágos háziasszony, gyermekeinek nevelője; a leány, — akit leggyakrabban *Emmának, Vilmának, Teréznek, Laurának* vagy *Otillnak* neveznek — »gyengült szemű apjának felolvas«, a fiú engedelmes és tisztelő gyermeke szülőinek leánytestvérével együtt, s legfőbb álma a boldog családi élet. A tizennyolcadik század szalonjainak *Cassanova* volt az eszményi főalakja, *Voltaire* a filozófusa és a házasetlet tisztaságát lomtárba kívánczoló fogalomként kezelték. A kor jellegzetes asszonya nem a sokgyermekes példáséletű családanya, hanem a kitartott úri

szerető. Hozzájuk intézték, nekik ajánlották a költők verseiket s a kor festői az ő arcképeiket festették meg.⁷⁴⁾ Most ennek pontosan az ellenkezője az eszmekép. A nőnem becse emelkedik s ezt az emelkedést jellemzően illusztrálja Csontos István munkája (*Szép nem' ügyvédje asszonyi becset sértegető vád-okok ellen.*), melyet 1830-ban ad ki Kassán. Csontos István megvédi a szép nemet az ellene emelni szokott vádak ellen. A vádak között a következők szerepelnek: *hiú cifrázkodás, csalárdság, hűtlenség, kíváncsiság, pletykázkodás, álhatatlanság* stb. Védőírása végén hosszan elmélkedik, hogy mi módon lehetne az asszonynak »jobb állapota s méltóbb becse.«⁷⁵⁾

Csontos könyve a biedermeier asszonyideált fogalmazza meg, amelyben már nincs nyoma sem a csalárdságnak, sem a hiú cifrázkodásnak, sem a többi vádnak, amelyekkel szemben megvédi Csontos kora asszonyait. Ezt az ideált ápolja a korabeli nevelés egyik középponti kérdése a nőnevelés is. A nőnevelés ügyében izgat Fáy András és most él Karács Ferencnek a híres térkép-metszőnek felesége *Takács Éva*, aki leányával, *Karács Terézzel* együtt úttörője lesz a hazai nőnevelésnek. Az anya és leánya is írt a korabeli folyóiratokba novellákat, cikkeket. Jellemző kortörténeti adalék, hogy 1821-ben, midőn Karácsnének első színi-kritikája megjelent a *Tudományos Gyűjtemény-ben*, hosszú ideig tartó vita következett. A vitában nem annyira a bírálatot, mint inkább azt tárgyalták, hogy nőnek van e joga kritikát gyakorolni.⁷⁶⁾ Karács Ferencné leányával együtt, minden gondolatával a női lelket akarta nemesíteni, a családi életet bensőségesebbé tenni, a leendő anyákat helyes irányba nevelni és mindezeket keresztül a nemzet jövőjét építeni. A biedermeier legjellegzetesebb magyar nőalakjai közé tartoznak. Azt volna kedvem mondani, *ők voltak a szép nem Fáy Andrásai*.

A családi élet magas színvonalra emelkedése teremti meg nálunk a gyermekirodalmat is. Az otthon, a család, a polgár kora eszmé-

nyivé emeli a gyermek kultuszát s csak természetes, hogy ez az idő, amely egyúttal az irodalmiasultság kora is, a gyermekirodalomban is fényűző gazdaságra törekszik. Ebből az időből való gyermekkönyveink szépség dolgában a külföld legszebb darabjaival vetekszenek, tartalmukban pedig teljes kifejezői koruknak. *Döbrentey Gábor: Pali és Minka olvasni tanul* című könyve (1829.) bevezetésében így ír: »Imádságok nincsenek a könyvben, hogy ennél fogva is akár mely vallásban született gyermek ellenvetés nélkül hasznát vehesse.« A liberális hang mellett a biedermeierkori gyermekkönyveknek egy másik vonását *Ney Ferenc* közkedvelt műve a *Gyermekek könyve* (1846.) fejezi ki. Csak »pallérozottabb rendbéli gyermekeknek hasznára« íródtak ezek a művek, tehát a polgárság fiainak és leányainak. A polgárság igényeit szolgálták, mint ahogy a polgárság emelkedése adott alkalmat megszületésükre is. A magyar gyermekirodalom szükségességét különben *Döbrentey Gábor* szorgalmazta leginkább. Az imént említett művén kívül még más gyermekkönyvet is adott ki (*Kis Gyula könyve*, 1829.), apró elbeszélésekből és szórakoztató olvasmányokból. A kor gyermekirodalma azonban nem ezekben, hanem a ma is ismert és olvasott *Flóry könyvé-ben* teljesezik ki. *Bezerédy Amália* könyve első megjelenésétől (1840.) máig rengeteg kiadást ért meg s ha ezen kívül írott művei, felnőtteknek készült írásai épúgy, mint gyermekkönyvei el is felejtődtek, ez a könyv egy kis halhatatlanságot biztosít számára.⁷⁷⁾

Az élet legbelsőbb körébe kényszerült ember világában az elfinomodás minden téren megnyilatkozik. Ha a biedermeierkori nyelv kifejezési kincsét vizsgáljuk, épúgy ott találjuk ennek nyomát, mint a társadalom minden megnyilatkozásában. A fejlődő társasélet természetesen a társalgási nyelvben kíván legsürgősebb újításokat. Nem véletlen, hogy íróink gyakran foglalkoznak megszólítási és udvariassági szavaink kérdésével s a hiányok áthidalására javaslatokkal állnak elő. Ismeretes, hogy most (1820.)

terjeszti a közönség elé *Szemére* Pál a *Kegyed* megszólítást, *Széchenyi* István pedig az *Őn-t* (1828.). A *Kegyed* születése körülményeiről Dobrentei Gábor a következőképpen számol be:

A magyar kénytelen a társalkodásban mindég a sok különféle titulusok említésére, mikor valakivel beszél, s ez nálunk az emberi osztályokat távolabb tartja egymástól, mint a többi európai nemzeteknél s a titulus örök említése bizonyos hidegen elválasztó falat von közébe s az idegent nem szólíthatjuk meg oly bizodalommal, mint a német, francia s olasz . . . »— « Szerencsém lévén együtt lenni novemberben 1820, Pesten Vitkovicsnál gróf Majláth Jánossal, Szemerével és Thaiszszal, ez előjött, s minthogy a szükségét nyelvünkben éreztük, gondolkoztunk kipótlásán. Szemere a *kegy-et* vélte, mert a régi idő ügyis ebből vette az *egykor tiszteletben volt Kegyelmed-et*, a mi utóbb *Kelmed*, *Kend* lett és elaljasodott. E szerint a Sie, Vous, Ella, Lei megszólítás nyelvünkön így esnék: Honnan jó *Kegy* vagy *Kegyed* s ezzel meg lehetne szólítani minden ismeretlent, minden rangút, a sok titulus említése nélkül.⁷⁸⁾

Az írók közül többen ellenzik úgy a *kegy*, mint a *kegyed* szót. Kazinczynak nem tetszik a gyűlölt Dobrentei által propagált kifejezés, őt a *kegyed* az »alacsony« *kend-re* emlékezteti. Vörösmarty nincs ugyan a *kegyed* használata ellen, de az *Őnt* szívesebben fogadja.

Az új társalgási megszólításokkal egyrészt a fejlődő társasélet igényeit óhajtják kielégíteni, másrészt a kor demokratikus gondolkozása szerint olyan megszólítást keresnek, amellyel egyformán lehetne illetni mindenkit.⁷⁹⁾ Ehhez meg kell jegyezni, hogy a *Kegyed*, bár minden rangúaknak volt szánva, a társadalom közép-rétegén túl sohasem emelkedett; a hivatalos érintkezésben pedig ugyancsak csekély rangja volt.⁸⁰⁾ De nemcsak új megszólításokat teremtenek a korabeli írók. A biedermeier elfinomító hajlama régen magas titulust jelentő, de erre a korra lealacsonyodott megszólításokat megfinomítja és újra használhatóvá teszi. Így tesz a *Magá-val*, amely már Csokonai drámáiban is udvariatlan

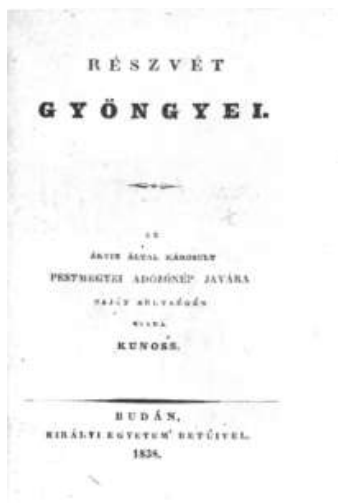
és alacsony társadalmi osztályú emberrel szemben való megszólítás volt. Nőkkel szemben divatba hozá a *Magácska* megszólítást.⁸¹⁾ Hasonlóan tesz a *Nagysád* megszólítással, amely a tizenkilencedik század elejéig egyformán szólhatott nőknek és férfiaknak is. Kicsinyítő képzővel látják el, mint a biedermeier korban a megszólításokon túl is oly sok kifejezést. »A' patvarba! csak nem beszél ön komolyan? 's lehet illy embereket látni Pesten? — Akármennyit, nagysádkám!« írja Garay János, *Tollrajzok* című tárcagyűjteményében.⁸²⁾

A biedermeier a nyelv egész területére kihat; megfinomítja, meglágyítja a kor teljes nyelvérzékét. *Trócsányi* Zoltán alapvető tanulmányban foglalkozik ezzel a kérdéssel,⁸³⁾ tőle vesszük át idevágó anyagunkat. *Trócsányi* szerint amit a biedermeier művekben látunk az nem nyelvújítás, hanem *nyelvlágyítás, nyelvfino-mítás, a nyelv poetizálása. (Köszöngve, emleng, csendéig, ihlelve, zizeglés.)* Ezek a szavak kitűnően illenek a tarka frakkok, magas cilinderek, női ruhák színekkel tobzódása, a finom lenge fátyol, apró kis cicomák korszakához. Hogy nem éltek meg, az más lapra tartozik. A biedermeier nyelv az irodalomtörténeti érdekű íróink között — *Trócsányi* kutatásai szerint — *Kölcsey, Szemere* és *Bajza* írásaiban jut leginkább uralomra, de nem lehet a biedermeier kori nyelvfino-mulás nyomait fel nem fedeznünk *Vörösmarty,* vagy *Petőfi* műveiben is. Az előbbieknél egymást követik az ilyen kifejezések: *Csalárd örvény, kéklő lepleikkel, rózsza fátyol, tündér kárpit, lepkeszárny, éji szivárvány, lángérezmény, szenvedelmek zúgása, lepkeszárny fergetege, ezüsttünemény, elsülyedt rózsapálya, rózsaberek* stb. A magyar nyelvnek ez a korszaka bátran teremt új, azelőtt sohasem hallott s a használatból azóta kiment szó-összetételeket (*bájkör, bájvidék, bájlánc, bájhon, lángkebel, láng-öszön, lángfolyam, lángsóhajítás, habdagály, örömkéj, csillag fátyol.*)

Kertész Manó írja: »Az a nagy érdeklődés, mellyel íróink ez új szavakat fogadták s azok a viták, amelyeket e szók felidéztek,

élénk bizonyágai irodalmi és társaséletünk erőteljes fejlődésének és a napkirály Franciaországának a *monseigneur* és *monsieur* meg egyéb udvariassági szavak használatához fűződő, nem egyszer állami ügyé dagadt harcait juttatják eszünkbe.«⁸⁴⁾

A hirtelen megindult és gyorsan fellendült társaséletben mindenütt a biedermeier életérzés jut kifejezésre. A biedermeier ember szerény, kisigényű. A kényszer kívánja így, hiszen az egymást követő gazdasági válságok, a pénz értékének ebben az időben egymásután kétszer bekövetkezett csökkentése vagyonos családokat szegénységbe sodort és kispénzű embereket szerény életkörülmények közé szorított. A Szent-Szövetség korában élő embernek csekélyek lehetnek a vágyai. Az elődök hajlított, faragott, oroszlánlábú bútorai, a csattos francia félcipők és a drága páróka divatja rég megszűnt. A biedermeier embert kielégíti a sima, furníros dió- vagy cseresznyefabútor, a díszítés nélküli egyszerű cipő, a csizma, a fejen a gondozott saját haj és a kevés díszítésű ruha. Az irodalmiasult szellem azonban a szerény élet külső kereteiben, a bútorokban is megmutatkozik. Megteremti az írószekrényt, a lehajlítható íróablával felszerelt bútorokat, a szekreteret, levelek, naplók és emlékkönyvek elrejtésére alkalmas fiókokat. A rokokó gazdag cicomázókedvére most nincs mód, de a polgári társaséletnek is meg vannak a maga kívánalmai. A biedermeier kisasszony, a férjhezadandó leány is sokat ad bőre szépségére, arca üdeségére. Ovális, keretbe foglalt kis tükre előtt ő is igénybe veszi a kozmetika eszközeit, ha kevesebb anyagi áldozattal is, mint gazdag rokokó elődjei. Nem volnánk a biedermeier korban, ha nem találnánk nyomtatott kozmetikai tanácsadót is, amelyből a kisasszonyok maguk megtanulhatják a szépség megőrzésének minden titkát. *Obonyay* János műve (*Pipereasztal. Ártalmatlan szépítő- és illatszerek a művelt hölgyek számára.*) hasznos tanácsokon felül kész receptekkel is szolgál a művelt hölgyeknek.⁸⁵⁾ Könyvvel rendelkezik a biedermeier a társas érintkezésben való

Kunoss: Részvét Gyöngyei.
(Cimlap.)

Weil: Denkbuch
második részének címlapja.

érintkezés formáira vonatkozólag. (*Társalkodási Csínkönyv vagy Oktatás, hogy kellessék társaságokban és az élet minden viszonyai-ban módosan és helyesen beszélni s magát illedelmesen viselni*, 1845.) Gondoskodnak a biedermeier ember levelezési szenvedélyének támogatására szolgáló kézikönyvről, amely minden irodalmi műnél nagyobb példányszámban fogyott. (*Legújabb, leghasználhatóbb festi magyar-német Levelező-könyv, hív tanácsadó minden a közön-séges életben előforduló barátságos és hivatalbeli levelezések és ügybeli irományok szerkesztésében; mellynek röviden im ez a foglalatja: Általános észrevételek a levélírás módjáról; titular ék és külső fel-írások; az elbeszélő, jelentő, híradó, barátságos, szerelmes, búcsúzó, örvendező, ajándékozó stb. leveleknek . . . Egy szókönyvvel, melly a közönséges életben és ügyekben előforduló idegen szavakat magyarázza.* — 1834., II. javított és bővített kiadás 1843., VII. tetemesen bővített és javított kiadás 1871.)

A polgári társasélet szerény szórakozásokkal megelégszik, most honosodnak meg azok a társasjátékok, amelyek napjainkig élnek, de ma már nem a felnőttek, hanem az ifjúság körében. Ilyen társas-játékokat ír le egy késői biedermeier illetlen (*A finom társalgó. Útmutatás jó társaságokban, ebéd, estély, születési, névnap és menyeg-zői alkalmakkor, táncvigalomban és más társas körökbeni udvarias beszéd, illedelmes viselet és egyéb készütség megszerzésére.* — 1855.). A legkedveltebb mulattató társasjáték az úgynevezett gyűrűjáték, *barátocskám ki kopog?, az orvos és gyógyszerész* stb. Mind él napja-inkban is, gyermekjátékként. Illusztrálásként a *gyűrűjáték* leírását itt adjuk:

Egy zsinórra gyűrűt fűznek, a zsinór oly hosszú, hogy az egész kört körüléri, két vége összekötetik, és mindenik két kezével a zsinórt fogván, a gyűrűt szomszédjának sebesen átadja, de úgy, hogy a körben álló egyén sohase vegye észre, kinél van a gyűrű; ha azt valaki kezében megtalálja, az megy be a körbe. Játék folytán a társaság valami dalt énekel.⁸⁶⁾

Szintén *A finom társalgó* közöl virágnyelv szótárat is. A virágnyelv kétségtelenül a biedermeierkori virágkultusz eredménye. Az egykorú ember életének kiegészítője a ház melletti kis kert, ahol lelkesedéssel kertészkedett a házigazda éppúgy, mint hitvese. Szenvédélyes kertész Karács Ferenc és felesége, de az volt Fáy András is, aki midőn kertés józsefvárosi házából a Belvárosba költözött, a Ferencvárosban lévő telkét ültette be gyorsan növényekkel, majd gyümölcsfákkal, szőlővel és virágokkal.⁸⁷⁾ A kert nélkülözhetetlen kelléke a biedermeier életnek; a kertre is átviszi családi szemléletét, sőt messzebb megy, a kertbe is kiterjeszti szűk négy fal közötti szalonéletét. Most jön divatba a kerti hangverseny, különösen a *Széchenyi-* és *Horváth-kertben*. Jellemző biedermeier elnevezéssel *társalgási kertek-nek* nevezik őket. Magát a szabadtéri hangversenyt kezdetben éppúgy, mint a kört, klubbot, az egyesületet, a kaszinót, idegen szóval *reunió-nak* hívták, s csak 1844 nyarán hirdették először a plakátok magyar nyelven, szintén biedermeier szellemű kifejezéssel *zenei társalgás-nak*.⁸⁸⁾

A kert és a virág kedvelése elválaszthatatlan az időszak gondolkozásától. Ebben a virágkultuszban gyökereznek *Tompa* Mihály virágregéi, s a virágkultusz tudomásulvétele nélkül nem volna megérthető, hogy a pesti árvízkárosultak felszegélyezésére hogyan jutott eszébe a bécsiaknak virágkiállítás rendezni.

VII.

A biedermeier ember előtt nemcsak a politikai véleménynyilvánítás, a közösségi szerepvállalás lehetősége zárul el; a családi életbe és a szalon szűkreszabott világába kényszerült ember előtt az egész világ elzárult, fizikai értelmében is. Az utazás már csak nem is ábránd. A diligence a polgárember előtt csoda tárgya csaknem úgy, mint később az első gőzmozdony. Pedig ez az a kor, midőn a romantikus utazások kora kezdődik. Angol vagy francia

költő csak akkor érezte magát tökéletesnek, ha utazhatott. Ebben a korban pedig, midőn mindenki költőnek érezte magát, utazott mindenki, aki tehetett. De valóban csak az angolok tehetők ezt meg, vagy más országokban a pénzben bővelkedő arisztokraták. A napóleoni háborúk után az angolok ellepik Európát; elsősorban a genfi tó környékét és Itáliát. Byron adja az útikönyvet. A gazdag angol végigjárja *Childe Harold* zarándokútját. »Miért utazom? Mert költő vagyok — olvassuk nem éppen költőnél, hanem egy fürdő-prospektusban — mert nem akarom, hogy megfigyelőképeségem berozdásodjék.« S a romantikus ember a biedermeier ember hangján folytatja tovább: »Mert eltávozásommal jobban akarom érezni annak értékét, amit otthon hagytam.«⁸⁹⁾ A magyar polgár azonban nem tud lépést tartani az angolok utazási mániájával. Elzárja előtte a külföldet a gazdasági válság, az anyagi gondok. Arisztokratáinkon kívül alig telik valakinek utazásra. *Széchenyi István* végigjárja a romantikus utasok »ingereket kereső, a világban is önmagát hajszólo útjait. . .«⁹⁰⁾ Polgáraink közül csak a gazdagok mehetnek külföldre, az erdélyi *Bölöni Farkas Sándor*, a vagyonos *Szemere Bertalan*, *Pulszky*, *Trefort Ágoston*. Rajtuk kívül alig megy magyar polgár külföldre. A magyar író és az irodalommal átitatott polgár meg kell, hogy elégedjék azzal, ha képzeletben utazta végig Byron útvonalát. Néhány francia költőnek kevés volt Svájc, a Földközi-tenger és Itália varázsa is, *Vidor Hugo*, *Lamartine*, *Gautier* erősebb szenzációkért keletre mennek; a magyar *Vörösmartyt*, ha keletre vágyott, ki kell, hogy elégítse pesti polgári szegénységében az *Ezeregy éjszaka* meséi. Az utazás értéke ebben az időben még a polgári körökben egyáltalában nem magátólértetődő. A szegény polgárságban még az utazási vágy sem lehet meg. Legjobban mutatja ezt a korabeli *Murray-útikönyvek* szerkesztési módja. Ezeknek szinte az a legfontosabb fejezete, amely arról ad számot, miképpen kell megszerezni a fejedelmi udvarok báljaira és ünnepéyeire szóló meghívásokat

és milyen eltérések vannak az egyes udvarok házirendje között. A magyar arisztokrácia — az ismert nagy példákon kívül is — sokat utazott. *Apponyi Rudolf* párizsi osztrák követségi attasé 1837 farsangján tizenegy magyar arisztokratát mutatott be *Lajos Fülöp* királynak. A szegény polgárság viszont — a külföldi sem — alig utazik. Vagy nem telik; vagy igénye sincs rá. Legfeljebb fürdőhelyekre, gyógyulási céllal. De a gyógyhelyekre is arisztokraták járnak nagyobb számban.⁹¹⁾

Ez eddigieken felül, hogy a magyar polgár nem utazott, bizonyítja a hazai postakocsik járatának kis száma. Ritkán jártak a postakocsik és polgárember számára megfizethetetlenül drágák voltak. S ha hozzávesszük ehhez azt, hogy a postakocsik a császári és királyi helytartótanács ellenőrzése alatt állottak és gyorskocsin csak a policeidirekció kiállította útlevél tulajdonosa utazhatott, az utazástól való elzárkózásnak másik oldalát is megérthetjük.⁹²⁾

VIII.

Ez a világtól és közösségi élettől való elzárulás és az ilyen körülmények között kialakult biedermeier életforma, nemcsak az irodalmiasult társadalomnak, hanem az íróknak is életformája. A szalon nemcsak az irodalom és művészetkedvelő széplelkek otthona, középpontja a kor egész életének, otthona az íróknak is. Ahogy a tizennyolcadik század végén és az új század elején — *Kazinczy* irodalmi vezérsége idejében — az országban egymástól távol élő írókat a levelezés tartotta össze s leveleikben vitatták meg kérdéseiket, úgy most a Pesten élő írók számára a szalon az, ahol nemcsak összejönnek, hanem kicserélik gondolataikat, megbeszélik készülő munkáikat és itt születik meg a korszak minden irodalmi mozgalmának eszméje.

Még a széphalmi remete uralkodik az irodalomban, midőn hűséges tanítványa, *Vitkovics Mihály* 1812-ben megnősül és Pesten

a Kereszt-utcában bérel lakást. Vitkovicsék Kereszt-utcai háza ettől kezdve a fiatal pesti magyar irodalomnak Beleznay grófnő után az első fontos irodalmi szalonja. Beleznay grófnő szalonja még tipikus rokokó szalon, Vitkovicséval a biedermeier irodalmi szalon jelenik meg Pest-Budán. Itt találkozik a vendéglátó házigazda családi körében estéről estére *Horvát István*, a historikus és *Szemere Pál*, a költő. Vitkovics, Horvát István és Szemere lelkes hívei a széphalmi mesternek. A mester szellemében bontakozik ki kis körük, s ezért, Kazinczy hálája jeléül »pesti triászom« elnevezést adja nekik. Az összejöveteleken nyelvészeti és irodalmi vitákat rendeznek, történelmi és politikai tárgyú megbeszéléseket folytatnak. A komoly hangot tréfa és egri vörös bor mellett éneklés váltja fel. Vitkovics szépen énekelt, saját dalait, sőt gyakran a szerb guzlicát is bemutatta. Megünnepelték Virág és Kazinczy névnapjait s midőn 1813-ban Berzsenyi, 1815-ben pedig Kazinczy meglátogatják Pestet, még zajosabb ünnepet ül a triász. Az öreg Virág tabáni lakásáról gyakran ellátogat hozzájuk, itt érezte magát legjobban. Itt szavalta Fáy András ifjúkori dévaj verseit, s nem bánta, ha barátai lemásolták s dicsőítette a cenzúrát, mint védpajzsát jó hírnevének. Itt olvasta fel Kölcey 1810-ben az első magyar románcot, 1815-ben a Mondolat ellen Szemerével írt szatíráját. 1818-tól vendége a Vitkovics-háznak Kisfaludy Károly, 1825-ben pedig, midőn Pestre költözik, megjelenik Vörösmarty Mihály is.⁹³⁾

Kazinczy *pesti triászáéval* csaknem egy időben még egy irodalmi szalon is alakult, melynek *Kulcsár István*, a *Hazai és Külföldi Tudósítások* szerkesztője a feje. Kulcsár István a lakásán izgatott a történelemkutatás, a zene, színészet és irodalom mellett. Lapja jövedelmét úgy tekintette, mint közpénzt, melyet közcélra kell fordítani. A nyelvet és irodalmat érintő kérdésekre jutalmakat tűzetett, Horvát Istvánt ő vette rá, hogy elkészítse östörténelmi *Rajzolat-át*, amelyeket aztán kiadott saját költségén s lapja

olvasóinak ajándékol küldött. Nyílt házat tartott, hová szívesen látott minden magyar író és művészt. Írók mellett a cigányzenészeket tartotta legtöbbször. Biharinak, a híres cigányzenésznek pártfogója volt; temetésére magával vitte vendégeit és a sírnál lelkes beszédet mondott. Összejöveleink állandó vendége volt Kazinczy *pesti triász* is.⁹⁴⁾

Az irodalmi szalonéletbe bekapcsolódik az a réteg is, amelynek irodalmi életünkben fokról-fokra nagyobb és nagyobb szerep jut, a kiadó. Első hazai tudományos folyóiratunknak, a *Tudományos Gyűjtemény-nek* kiadója, *Trattner* János éppúgy megnyitotta szalonját az íróknak, mint *Vitkovics* vagy *Kulcsár István*. Reá is ragadt valami íróbarátai lelkesültségéből. Örömet látta házában az írókat, kivált folyóirata dolgozótársait s az ő estélyein is folyt a vita, a szerkesztőségi ügyek megbeszélése mellett, az irodalom és tudomány nevezetesebb kérdései mind szőnyegre kerültek. *Vitkovics*, *Kulcsár* és *Trattner* háza volt a múlt század eleji pesti magyar irodalomnak legnevezetesebb három irodalmi szalonja. A főurak közül egyedül *Teleki József* gróf hívta meg gyakrabban a nevezetesebb írókat. Maga is író volt, s fia *József* ekkortájt lépett az írói pályára és *Thaisz* néven élénk részt vett a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztésében.⁹⁵⁾

Az eddigiek mellett volt néhány pesti polgári család, akiknél szívesen kopogott be minden magyar író. Elsősorban *Karács Ferencék* egyszerű otthonát kell megemlítenünk. *Karácsék* házát szép kertjével, békés, családias művelt légkörével *Karács Tusculanumá-val* nevezték *Virág Benedek* és *Kulcsár István* szavai szerint. Az olvasnivaló, szegényes körülmények között élő fiatal művészek és írók mindég szívesen látott vendégek voltak itt és *Karácsók* gazdag könyvtárát, folyóiratait még akkor is használhatták, ha senki sem volt otthon. *Karácsoknál* lakott hosszú ideig *Katona József* és egyesek feljegyzése szerint itt írta volna *Bank-bán-t*. Megfordult itt a kor minden nevezetes írója, mint

*Horvát István, Virág, Fáy, Vitkovics, Garay, Vajda Péter, Vörösmarty stb.*⁹⁶⁾

Biedermeier polgári szalonok ezek is mind, ha az itteni összejöveteleknek nem is az irodalomban való szenvelgés, hanem aktív irodalmi feladatok megbeszélése a célja. A fentemlített szalonokon kívül természetesen voltak még magyar írók, akiknek lakásán összejöveteleket tartottak. Ezek között kell megemlíteni Fáy András vendéglátó házát. Fáy józsefvárosi házának kertjében látta legszívesebben író barátait. Az ő háza — bár alig volt magyar író, aki ne járt volna ide — irodalmi központtá nem emelkedett úgy, mint az előzők. Családi mulatozások voltak itt; a vidékről beköltözött és a városban is vidéki nemes úrnak megmaradt író látta itt vendégül barátait, aki szeretett szórakozni és vidáman élni. Vele és a hasonló egyéniségekkel a német biedermeier polgári életbe a vidéki magyar biedermeier költözik be; *a táblabíró szellem*.

Ez az életstílus, melyet a Szent-Szövetség korának politikája táplált, amelynek Metternich rendszere szabta meg a külső kereteit, természetesen kifejezésre jut az irodalom és művészet megvalósítási síkján is. Ha van biedermeier élet, minden bizonnyal van biedermeier irodalom is, s ez semmiképpen sem azonosítható a művelt széplelkek dilettáns alkotásaival, hanem a kortárs nagyok műveiben is meg kell találni. A magyar biedermeier kutatás első összefoglalása, *Zolnai Béla műve*⁹⁷⁾ a legnagyobbakkal kezdi. Könyvének elvi részei után a kor két legnagyobb magyar költő egyéniségét *Vörösmartyt* és *Petőfit* elemzi a biedermeier szempontjából. Elvi kiindulásában Zolnai elfogadja a biedermeier kutatás eddigi főművének, Wilhelm *Bietak*⁹⁸⁾ könyvének alapvetését, mely szerint a biedermeier életérzés lényege a *rezignáció*. Vörösmarty és Petőfi költészetének részletelemzésénél pedig arra az eredményre jut, hogy mindkettőnek a költészetében felismerhetők a *csöndes, házi boldogság, a kedély nyugalma* és a többi jel-

legzetesen biedermeier elemek. Művének megjelenését több tagadó kritika követte⁹⁹), amelyeknek lényegét körülbelül a következőkben lehetne összefoglalni: — Vörösmarty és Petőfi olyan nagy egyéniségek, akikben természetszerűleg fel lehet fedezni a biedermeier elemeket is, de egyiküket sem határozza meg mindenestől.

Szűkreszabott kereteink között nem tarthatjuk feladatunknak, hogy a biedermeier stílus további részletes elemzésébe bocsátkozzunk a kor költőinek és íróinak művei kapcsán, még csak azt sem, hogy mi is kritika tárgyává tegyük Zolnai Béla fejtegetéseit, amelyek véleményünk szerint elsősorú alapvetést jelentenek a további kutatók számára. A mi feladatunk az árvízzel kapcsolatos irodalmi megnyilatkozások magyarázatául a biedermeier életforma vázlatos ismertetése. De éppen az életforma kapcsán nyújthatunk talán olyan szempontot, amellyel a biedermeier kutatás legtöbb félreértést adható kérdésére sikerül magyarázattal szolgálnunk.

Az az időszak, melyet szorosabb értelemben biedermeiernek szokás nevezni, az 1815-től 1848-ig eltelt kor, irodalomtörténetünkben jórészt egybeesik a romantikával. Az a kor, amelyet újabban biedermeiernek szokás nevezni, hogyan haladhat párhuzamosan a romanticizmussal? Párhuzamosságról van itt szó, vagy valami megmagyarázhatatlan összefüggésről? Hogyan hozható közös nevezőre a biedermeier Vörösmarty és a romantikus drámák, vagy a *Zalán futása* és a kis eposzok regényes világa? Előrebocsáthatjuk, hogy nem párhuzamosságról és nem külön korról van itt szó, hanem szükségszerű összefüggésről. A biedermeier nem választható el a romantikától, belső összefüggés tartja össze, sőt tovább mehetünk; a tizenkilencedik századi romantika nem csekély mértékben a biedermeier életstílus függvénye.

A biedermeier kutatók közül egyedül Rudolf *Majut* utal erre az összefüggésre.¹⁰⁰) Majut a biedermeiert kitűnő érzékkel gyűjtő-

fogalomnak fogja fel, amelyben helyet foglalhat a romantika, a kornak a rezignációtól igen eltérő aktivizmusa és tragikus alapérzése is. Mi ezt az összefüggést elsősorban a biedermeier életstílusból kiindulva, egyszerű lélektani megközelítéssel véljük megmagyarázhatónak.

Az a biedermeier polgár, aki a Metternich kor csökkentett igényei között, politikátlan, irodalmiasult visszavonultságban, a család és a szalon társas köreiből éli életét, elzárva a világ szabaddabb tájai elől, ha eszményképe is a családi élet nyugalma, a csöndes házi boldogság, a nyugalmas kedély, a nemes szívű ember, semmiképpen sem elégtí ki mindenestől ez a világ. Lecsökkentett igények között él, de ugyanekkor megnövekszik az érzékenysége. A nyugalmas kedély a világgépének alaphangja, de a titokzatos sírköltészetért rajong. (Jellemző, gyakran szereplő írói álnév a korabeli folyóiratokban: *Sírvölgyi*.) Ez a kor visszaidézi érzelmvilágában a praeromantikát és romantikus vágyálmokkal van tele. A biedermeier legjellegzetesebb megnyilatkozási formája a *Zsebkönyv*, az *Almanach* sajtósági biedermeier műfajok mellett romantikus történetekkel van tele. Földhöz kötött realitásban kell élni a polgárnak, de vágyaiban legalább fel akar emelkedni a valóság szürkeségéből. Exotikusról álmodik és romantikus igényei vannak. Jellegzetesen biedermeier folyóiratok cikket közölnek a *cserkeszekről*; a hírrovatok élén, mint legnagyobb érdeklődésre számot tartó közlemény szerepelnek: hogy a romantikus *Victor Hugo* új drámán dolgozik; *Dumas*, aki hosszú ideig betegen feküdt, szintén új drámát készül befejezni; *Bulwer-ről* cikket írnak, stb. stb. Egy szóval ők a népszerűek, a romantikusok, akiknek még műhely dolgairól is érdemesnek tartják folyóirataink beszámolni. És *Vörösmarty*, aki életstílusában »egy józan nyárspolgár, hasonlóan a többi nyárspolgár-kortársakhoz, vagy azokhoz az alakokhoz, akiket a biedermeier festészet szeretett ábrázolni: családi körben, hálósípkával és hosszú pipával, orvosságos szek-

rényét nyitogatva, vagy az ablak virágait öntözgetve¹⁰¹), romantikus drámákat és eposzokat ír és kedves olvasmánya az *Ezeregy éjszaka*. A biedermeier ember a romantikus alkotásokhoz menekül; reális hétköznapijából a mesevilágba. A biedermeier ember legkevésbé biedermeier alkotásokat igényel, mint ahogy a biedermeier körülmények között élő alkotók a legnagyobb romantikusok. Polgári életet él, de szenvedélyesen veti magát a hétköznapi túli romantikusba. Logikai kiszámítottsággal éli életét, s örök álma a kiszámíthatatlan romantikus. A biedermeier időszak legnagyobb sikerű átlagolvasmányai közé a rablóromantika, a titokzatos zsúpfődeles házak élete, a nagyváros rejtélyeit tárgyaló elbeszélés és a gyilkos bosszúk megelevenítése tartozik.

A vidéki magyar biedermeiernek, a táblabíró-szellemnek legnagyobb magyar költője, *Berzsenyi* Dániel visszavonulva él: »Mint a setét völgy csermelye, életem elrejtve lappang . . .« s ugyanakkor: »Lelke többnyire akkor kezd felajzódni, ha érezni kezdi maga körül emberek és nemzetek életének kavargását, a forrongó földi életet s azontúl a véges emberre ránehezülő kaotikus mindenséget.«¹⁰²)

A biedermeierkori ember és a biedermeierkori költő lelkivilága szükségszerűen függ össze. A hétköznapi kényszerült ember, éppen azért, mert a hétköznapi kényszerült, annál inkább vágyódik a hétköznapi túlira, a metafizikusra, a romantikusra. Apró-cseprő kis kérdések veszik körül, de állandóan benne él a vágy, a kaland, a közösség, a világmindenség, az Isten iránt. Szendély telén életet él, de elemi erejű szenvedélyek után vágyódik. Ablakában muskátli virul és ő a *blaue Blume-t* üldözi.

IX.

Ebben az irodalmiasult, közösségi élettől elzárt, de nagy feladatokra vágyódó emberi élet közepette éri a pest-budai polgárt

a nagy árvíz pusztítása. Az individuális világba kényszerült ember itt végre a közösség szolgája lehet. Eddig csak önmagának, saját érzélemvilágának lehetett szolgája, most végre minden polgár gyakorolhatja *nemes emberiségét*, a közösség érdekében. Eddig egyedül érzélemvilágának kielégítésére vásárolta a könyveket, most — nagy többlet járul ehhez, — hogy szenvedő embertársainak *könnyeit letörölje*. Az individuális irodalom az árvíz kapcsán *részvétirodalommá* is válik, a *biedermeier nemesszívű ember* a közösség, az *emberiség barátjává*. Az árvízzel kapcsolatos irodalomnak, a részvétkönyveknek, a jótékonycélú estélyeknek, ez az irodalmiasult, közösségi életre vágó, de közösségi életből kizárt ember a hordozója.

Ez a társadalmi gondviselés persze még csak távoli rokonságban sincs a 40-es évek nagy közösségi szerepvállalásával. Az árvíz kori polgár társadalmi gondoskodása a reakció teljében, az internacionális, *biedermeier jótékonyági kedvből* táplálkozik. De ugyanekkor határállomásnál is állunk; az árvíz után felépült Pest-Buda és az árvíz utáni pest-budai ember már a felszabadulni készülő nemzeti tudatnak lesz hordozója. Nem sokkal az árvíz után, a *nemesszívű, jótékony ember* szerepét a harcos hazafi váltja fel, akinek az irodalom az érzelmi kielégülésen és a gondoskodó jótékonyágon messze túl fegyver is lesz, a nemzeti eszme szolgálatában.

Jegyzetek.

1) *Pest jövődjéről szépitést tekintetben.* — Társalkodó, 1838. (május 12.) 38. sz. 145—147. 1.

2) V. ö. *A régi Pest-Buda.* — Összeállította Trencsónyi-Waldapfel Imre. — Bp. 1937. 59. 1.

3) *Sermo Sacer Quem Dum Regia Scienciarum Universitär Hungarica Post Funestam Diluviü Pestiensis Stragem Ad Propria Féliciter Redux Deo O. M. Solennis Suas Laudes & Grates Contestaretur Dominica III. Post Pascha Anno 1838. Die 6 ta Mensis Maii In Ecclesia Reg. Scient. Universitatis Habuit Franciscus Szaniszló Cath. Eccl. Magno-Varadinensis L. R. Gannonicus, SS. Theol. Doctor, In Reg. Scientiarum Universit. Pest. Orator Sacer & Doctr. Relig. Professor P. O., Incl. Facult. Theol. Membr. Collég., S. Sedis Consistorialis Assessor.* — *Pro Emoluments Per Extraordinariam Danubii Exundationem Adflictorum.* — Pestini. Typis Trattner-Károlyianis. in platea Dominorum No. 612.

3) *Egyházi beszéd, melyet midőn a' Magyar Királyi Tudományok Egyeteme a' Pesti Vízözön gyászos pusztítása után szerencsés visszatérével Az Elő Nagy Istennek ünnepélyes hálaadását nyilvánítaná, Husvéi III. Vasárnapján 1838 Május' 6 kán a' Magyar Kir. Tud. Egyetem" Templomában tartott Szaniszló Ferenc, nagyváradi d. sz. kanonok, theologian doctora, a' Magyar Királyi Egyetemenél hittudomány" tanítója 's egyházi szónok, a' nagyváradi Sz. Szék? köz-bírája. Deákból magyarra fordított Szaniszló József, szombathelyi megyebeli áldozó-pap.* — *Az árvíz által károsultak javára.* — Pesten. Nyomt. Trattner és Károlyi Könyvnyomtató-Intézetében, Urak' Utezában 612d. szám.

4) 1838. ápr. 12.

6) *Pesti Divatlap*, 1844. 10. sz. 303. 1.

6) *Társalkodó*, 1838. (július 11.) 55. sz. 216. 1.

7) *Hasznos multságok*, 1838. (ápr. 25.) 251—252. 1. (A *Mesék* c. rovatban több mese között.)

8) *Hasznos Multságok*, 1838. (decz. 31.) II. kötet 416. 1.

9) *Honművész*, 1838. (május 24.) 4L sz. 313—314. 1.

10) *Honművész*, 1840. (ápr. 18.) 251—253. 1.

11) *Vörösmarty életrajza.* — Bp. 1879. Második javított kiadás. 275.

12) *Athenaeum*, 1838. I. kötet 550—553. 1.

¹³) Néhány novella, amelyben az árvíz emlékével találkozunk: Bérczy Károly, *Férfi és nőbüszkeség*. — Regélő, 1843. 8. sz. — Lemouton Emilia, *Jótét helyébe jót várj*. — Athenaeum, 1842. II. 71. sz. — Pólya Endre, *Egy két génie a sok közül*. — Regélő, 1841. I. 3—8. sz. — Remellay Gusztáv, *Árvíz előtt s árvíz után*. — Athenaeum, 1842. I. 29. sz. — Nagy Ignác, *A nagyravagyó*. — Életképek, 1843. I. V. füzet.

¹⁴) *Életképek*, 1843. I. V. füzet.

¹⁵) *Honművész*, 1838. (július 5.) 53. sz. 409. 1.

¹⁶) *Hasznos Mulatságok*, 1839. I. 145—147. és 154—164. 1.

¹⁷) Először a *Pesti Napló* 1854. évfolyamában jelent meg folytatásokban. Könyvalakban még ugyanazon évben.

¹⁸) *A Nemzeti Színház első éveiből*. — Tükör, 1937. (szeptember) 9. sz. 652—655. 1.

¹⁹) *Magyar Játékszini Krónika*. — Athenaeum, 1838. (ápr. 22.) II. 512. 1.

²⁰) *Honművész*, 1838. (ápr. 8.) 213. 1.

²¹) *Honművész*, 1838. (ápr. 8.) 214. 1.

²²) *Der Spiegel*, 1838. 31. sz. 244—246. 1.

²⁵) V. ö. Trócsányi Zoltán: *Kirándulás a magyar múltba*. — Bp. 1937. (*Sorscsapások* c. fejezet. 135—300. 1.)

²⁴) *Honművész*, 1839. (ápr. 18.) 275. 1. — *U. o.* (ápr. 30.) 282. 1.

²⁵) *Usedom-i* (Pomeránia) lelkész. Szül. 1797. Megh. 1851. Legismertebb műve: *Die Bernsteinhexe* c. elbeszélés. — V. ö. *Allgemeine Deutsche Biographie*, 21. Band. 235—237. Seite. — Leipzig, 1885.

²⁶) Meinhold levele a *Budapest Székesfőváros Múzeuma* birtokában (Lelt. szám: 14514. 273/1926.). Dr. Horváth Henrik főigazgató úr hívta fel reá figyelmemet. Szívességéért ezúton is hálás köszönetet mondok.

²⁷) Újságíró és író. Szül. 1793. Megh. 1846.

²⁸) Wien. Gedruckt bey Anton Strauss's sei. Witwe. 1828. — II. Mad. U. o. U. a.

²⁹) Szül. 1781. Megh. 1862.

³⁰) Szül. 1794. Megh. 1859.

³¹) Szül. 1806. Megh. 1849.

³²) Szül. 1806. Megh. 1871.

³³) Szül. 1815. Megh. 1894.

- ³⁴⁾ Szül. 1802. Megh. 1866.
- ³⁵⁾ Szül. 1790. Megh. 1862.
- ³⁶⁾ Szül. 1774. Megh. 1856.
- ³⁷⁾ Szül. 1788. Megh. 1843.
- ³⁸⁾ Szül. 1781. Megh. 1846.
- ³⁹⁾ Szül. 1802. Megh. 1867.
- ⁴⁰⁾ Szinnyei: *Magyar írók* . . . szerint (XIV. kötet, 1463. h.) *tudományos magántanító*.
- ⁴¹⁾ 9. 1.
- ⁴²⁾ Pukánszky Béla: *A magyarországi német irodalom története*. — Bp. 1926. 488. és 513. 1.
- ⁴³⁾ Pukánszky Béla: *I. m.* 488. 1.
- ⁴⁴⁾ V. ö. *Der Spiegel*, 1838. 48. sz. 381—382. 1. — *Rajzolatok*, 1838. (június 17.) 48. sz. 376. 1.
- ⁴⁵⁾ Ügyvéd, költő (1811—1844.). Feledésbe ment nyelvészeti, jogi és pedagógiai írásain túl két népdala örzi emlékét: *Képeddel alszom el . . . , Kitárom reszkető karom* ...
- ⁴⁶⁾ *Honművész*, 1838. (decz. 13.) 99. sz. 781—782. 1.
- ⁴⁷⁾ Pesten. Kiadja Heckenast Gusztáv. 1839—1841.
- ⁴⁸⁾ *Hasznos Multságok*, 1839. (febr. 13.) I. 47. 1.
- ⁴⁹⁾ *Der Spiegel*, 1838. 49. sz. 383—384. 1.
- ⁵⁰⁾ V. ö. Pukánszky Béla: *I. m.* 482. 1.
- ⁵¹⁾ V. ö. Kosa János: *Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig*. — Bp. 1937. (Apollo-Könyvtár, 7. sz.)
- ⁵²⁾ Kosa János: *I. m.* 6—8. 1.
- ⁵³⁾ Kosa János: *I. m.* a *központosítás és a nacionalizmus* mozgalmában látja igen helyesen a fejlődés legfőbb mozgatóit. Nagy anyaggal rendelkező, kitűnő könyvét a továbbiak kapcsán is többször felhasználjuk. Kár, hogy könyvének ilyen elriasztóan rossz címet adott (*elmagyarosodás*). Mennyivel jobban hangzana *Budapest megmagyarosodása!*
- ⁵⁴⁾ *Budapest a XVIII. században*. — Bp. 1900. 159—181. 1.
- ⁵⁵⁾ Peisner Ignác fordítása. I. m.-ben. — 170—172. 1.
- ⁵⁶⁾ Peisner: *I. m.* 174. 1.

- ⁵⁷⁾ V. ö. Tolnai Gábor: *A Víziváros*. — Nyugat, 1937. (nov.) 11. sz.
- ⁵⁸⁾ V. ö. Tolnai Gábor: *A Franklin Társulat múltja*. — Magyar írók Könyve. Bp. 1937. 159. 1.
- ⁵⁹⁾ Kosa János: / . m. 9—19. 1.
- ⁶⁰⁾ Kosa János: / . m. 20—22. 1. — A nemességre vonatkozólag: Mályusz Elemér: *A reformkor nemzedéke*. — Századok, 1923.
- ⁶¹⁾ *A magyarországi polgárság a francia forradalom korában*. — Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve. I. kötet. Bp. 1931. 217—230. 1.
- ⁶²⁾ V. ö. Peisncr: / . m. 64. 1.
- ⁶³⁾ I. m. 31. 1.
- ⁶⁴⁾ Szekfü Gyula: *Schittenhelm Ede*. — Magyar Szemle, (1937. július), XXX. kötet 3. sz. 223—231. 1.
- ⁶⁵⁾ A biedermeier-kutatás külföldi irodalmának bibliográfiáját lásd: Zolnai Béla: *Irodalom és biedermeier* c. művében. — Szeged, 1935. és Gárdonyi Klári doktori értekezésében: *Biedermeier a magyar költészetben*. — Bp. 1936. — A hazai, biedermeierrel foglalkozó részlettanulmányokra alkalmadtán hivatkozunk.
- ⁶⁶⁾ V. ö. Takáts Sándor: *Kémvilág Magyarországon*. Bp. év nélkül. 1—2. kötet.
- ⁶⁷⁾ *A nagyravágyó. Életképek*, 1843. I. V. füzet.
- ⁶⁸⁾ V. ö. Horvát Edit: *Biedermeier életképek*. — Bp. 1936.
- ⁶⁹⁾ V. ö. Max von Boehn: *Biedermeier*. — 1922. 320. 1.
- ⁷⁰⁾ *A rabszolganő*. — Rajzolatok, 1838. II. 7. 1. — (A tudákos, okoskodó nőt Fáy András is kipellengérezzi *Különös testamentum* c. elbeszélésében.)
- ⁷¹⁾ *A magyar írók és irodalom 50 év előtt és most*. — F. A. összes munkái, V. kötet.
- ⁷²⁾ Bérczy Károly: *Férfi és nőbüszkeség* c. beszélyéből. — Regélő, 1843. I. 7—9. sz.
- ⁷³⁾ V. ö. Trócsányi Zoltán: *Biedermeier illemtan*. (Kirándulás a magyar múltba c. i. m.-ben) 107—117. 1.
- ⁷⁴⁾ V. ö. Trócsányi Zoltán: *Barokk dáma, rokokó hölgy, biedermeier kisasszony*. (A történelem árnyékában c. kötetben. Bp. 1936.) 81. 1.
- ⁷⁵⁾ V. ö. Trócsányi Zoltán: *Biedermeier lovagiasság*. (A történelem árnyékában c. i. m.-ben.) 182—193. 1.

⁷⁶⁾ Karács Ferencné Takács Éva válogatott munkái. — Magyar Irodalmi Ritkaságok. 31. kötet. — Evva Gabriella bevezetéséből.

⁷⁷⁾ V. ö. Drescher Pál: *Régi magyar gyermekkönyvek.* — Bp. 1934.

⁷⁸⁾ V. ö. Kertész Manó: *A nagyságod, kegyelmed értéke. (Szállok az Urnák c. kötetben.* — Bp. óv nélkül.) 121—123. 1.

⁷⁹⁾ Kertész Manó: *I. h.*

⁸⁰⁾ Kertész Manó: */ h.* 125. 1.

⁸¹⁾ Kertész Manó: *A magázás története. (Szállok az Urnák c. i. m.-ben.)* 110—111. 1.

⁸²⁾ Kertész Manó: *A nagyságod, kegyelmed értéke.* I. h. 115—116. 1.

⁸³⁾ *A magyar nyelv biedermeier korszaka.* — Magyar Nyelv, 1927. 389—395. 1.

⁸⁴⁾ *A nagyságod, kegyelmed értéke.* — I. h. 121. 1.

⁸⁵⁾ V. ö. Trócsányi Zoltán: *Laura és a biedermeier kozmetika. (A történelem árnyékában c. i. m.-ben.)* 195—196. 1.

⁸⁶⁾ V. ö. *A finom társalgó.* — 183. 1.

⁸⁷⁾ V. ö. Badics Ferenc: *Fáy András.* — Bp. 1890. 238. 1.

⁸⁸⁾ V. ö. Takáts Sándor: *i. m. I. kötet* 78—79. 1.

⁸⁹⁾ V. ö. Gyömrei Sándor: *Az utazási kedv története.* — Bp. év nélkül. 113. 1.

⁹⁰⁾ Halász Gábor *A fiatal Széchenyi.* — Nyugat, 1934. 10—11. sz.

⁹¹⁾ V. ö. Gyömrei: *I. m.* 123—125. 1.

⁹²⁾ V. ö. Trócsányi Zoltán: *Biedermeier utazás. (A történelem árnyékában c. i. m.-ben.)* 222. 1.

⁹³⁾ V. ö. Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza.* — Bp. 1879. 2. javított kiadás. 77—78. 1.

⁹⁴⁾ V. ö. Gyulai Pál: */ m.* 78—80. 1.

⁹⁵⁾ V. ö. Gyulai Pál: *I. m.* 82. 1.

⁹⁶⁾ V. ö. Karács Ferencné Takács Éva válogatott munkái. — I. h. — Evva Gabriella bevezetésében.

⁹⁷⁾ V. ö. 65. sz. jegyzet.

⁹⁸⁾ *Das Lebensgefühl des »Biedermeier« in der österreichischen Dichtung.* — Wien, 1931.

⁹⁹⁾ Gálos Rezső: *Irodalomtörténeti Közlemények*, **1935**. — Kozocsa Sándor: *Irodalomtörténet*, **1935**. — A két kritika negációját magáévá teszi Gárdonyi Klára is. *I. m.* 6. 1.

¹⁰⁰⁾ *Lebensbühne und Marionette. Ein Beitrag zur seelengeschichtlichen Entwicklung von der Geniezeit bis zum, Biedermeier.* — *Germanische Studien*, 1931. — *Studien um Büchner. Untersuchungen zur Geschichte der problematischen Natur.* — *IL o.* 1932. — *Das literarische Biedermeier.* — *Germanisch-Romanische Monatsschrift*, **1932**.

¹⁰¹⁾ Zolnai Béla: *I. m.* 110. 1.

¹⁰²⁾ V. ö. Barta János: *A romantikus Vörösmarty.* — *Nyugat*, **1937**. (**dec.**) **12. sz. 403. 1.**

AZ ÁRVÍZ A MŰVÉSZETBEN

ÍRTA

HORVÁTH HENRIK

A múlt századeleji pesti művészet hangulatát a mértéktartás, a lelki egyensúly és az elégedettség jellemzik, a vasárnapi derű, a boldogság, »a régi jó idők« léghő pedig különös varázssal aranyozza be. Mindez azonban csak kis részben a külső állapotok tükré. A szívesen táblabíróvilágnak nevezett pesti biedermeier lelkületét is tragikus viharok kavarták fel, az elején és a végén egész nemzedékek életnívóját leszállító, jólétét elpusztító háborúk dúltak (a napóleoni háborúk és az 1848-as szabadságharc). Az 1831-es kolerajárvány sem látszik túlzottan alkalmasnak a fent körülírt hangulatok kiváltására. De ezek a jelenségek az egyetemes európai vagy legalább is a közös magyar sorshoz tartoztak. A nagy árvíz ezzel szemben a két testvérvárosnak, vagy inkább magának Pestnek külön ügye volt. Ábrázolásai így kivétel nélkül pesti vagy Pesten megfordult művészekről származnak, amiből aránylag magasfokú hitelességükre kellene következtetni. Ezek szerint tehát kútfői értékük nyomul előtérbe. A tartalmi probléma épp az ilyen váratlan, katasztrófális jellegű eseménynél nyer rikító világítást és azt a történeti okok, szokások és hagyományok módszertani segédeszközeivel megfogni nem lehet. Az illusztratív hajlam, amely témaválasztás céljából főleg a romantika művészeit csábította a történelem, mesevilág és a legenda területeire, ezekben az eddig csak özönvíz-vagy hajótörésábrázolások alakjában ismert és meg-

szokott feladatokban megdöbbenve szembetalálta magát hirtelen a közvetlen valósággal, ahol a drámai mozgalmak, a gazdag alakos képszerkezetek és általában a kimért polgári helyzetektől eltérő szokatlan jelenetek már adva voltak.

Az európai egykorú művészet romantikus csoportja ezen a téren már páratlan mintaképeket állított fel. Tengeri viharok, kalóztámadások, hajótörések, életmentő jelenetek stb. ábrázolását különösen Eugène Delacroix mesteri ecsetje révén oly példát statuáló magasságig vitte, melynek lenyűgöző befolyása alól az epigonok közül senki sem tudta magát távortartani. Még a szerény pesti árvízképeken is felismerhető, az ő és Theodore Géricault műveinek (Medúza tutajja) hatása, ezeken azonban a magasztos páthosz menthetetlenül a szentimentalizmusba csapott át. A heroikus helyzeteket és gesztusokat itt a fékezhetetlen természeti erők és a pusztító elem előtti borzalom érzése követi. Az árvíz jelenetek tartalma érzélgős genréképek fogalmazásához nyújt alkalmat, amelyet a művészek szívesen aknáztak ki. A kor egész lelkületéből könnyen érthető, hogy ezek az ábrázolások nagyon népszerűek voltak, mint nagyszerű eszközök érzelmes gondolattársítások ébresztésére, könnyes hangulatok keltésére és az egész kor lelkét legjobban jellemző szentimentalizmus állandó ébrentartására. A művészettörténeti értékelhetőség mértékét ezek az árvízképek csak kivételesen ütik meg és természetesen jóval mögötte maradnak nemcsak a lefolyt eseményeknek, hanem a kor általuk kiváltott igazi hangulata érzékeltetésének is.

Az esemény arányaiban és hatásaiban valóban történeti volt (hacsak helytörténeti is), még abban is, hogy egyszeri, egyedülálló, soha meg nem ismétlődhető jellegű. Egy ilyen váratlanul kirobbanó esemény a történeti módszertant is más feladat elé állítja, mint a történeti funkciókból és előzményekből megszokott levezetés. A pesti árvíz oknyomozó vagy szellemtörténeti beállítása teljes lehetetlenség volna. Az esemény maga és még inkább az irodalom

és a művészet szellemi síkjain való visszaverődése, formába öntései annak a próbája, vájjon azok az alapelvek és fejlődéslelektani kategóriák, melyeket a történetkutatás a korszellem lényegére, az élet stílusára és rendszerére nézve felállított, még egy ilyen elemi katasztrófával szemben, illetve az ilyenekkel szemben való állásfoglalásban, az azokra való reagálásban is helytálló-e vagy sem. Vájjon a biedermeier és a romantika szelleme, melyek itt egymást átmetszik, a megszokott marad-e az árvízábrázolás tükrében is. Az életnek olyan mélységei nyílnak itt meg, amelyek festői meg rögzítésére a katasztrófa nélkül sohasem lett volna alkalom.

Így tehát kettős feladat előtt állunk. Először is meg kell állapítani, hogy mit lehet a képes ábrázolásokból az esemény lefolyására, terjedelmére, következményeire vonatkozóan, mint forrászerű, eseménytörténetileg érdemleges adatokból kihámozni, másodsor pedig, hogyan tükröződik egy hatalmas természeti katasztrófa a képzőművészeti alkotás egész szélességében, kezdve a korstílus legmagasabb színvonalát teljes értékűen képviselőcéhbeli művészek-től, egyes többé-kevésbé tehetséges műkedvelők alkalmi képein keresztül a naiv, szenzációt hajszóló röpiratok tömegéig, melyeknek tudás és felfogás tekintetében már semmi közük sincsen a művészet-hez. A két jelenségsoport vizsgálatából a művészet- és esemény-történeti jelenségeken túlmenően előállhat a korhangulat teljesen hiteles keresztmetszete.

Barabás Miklós kisméretű vízfestménye úgyszólván csak tárgyilagosságot állapít meg. (Színes melléklet a címlap előtt.) Nem az eseményt írja le, nem szenvedéseket, hőstetteket, hangulatokat, hanem egy konkrét esetből kifolyólag az árvíz pusztító hatását. Beomlott kétemeletes saroképület áll előttünk, neoklasszicista stílusban, az úgynevezett Derra-ház Pesten. Baloldalon copfizlésben tartott házsarok erkéllyel, alatta üzlethelyiség. Sem emberi, sem állati lény nincs a képen. A ház a mai Erzsébet-tér és Bálvány-utca sarkán állott. Belső beosztásáról a Bálvány-utcai rész beomlása folytán pontos

keresztmetszetet kapunk, ami a nyilván általában elterjedt nagyobb pesti háztípusra jellemző bepillantást enged. A dongaboltozattal befedett két földszinti helyiség felett az I. és II. emeleten két-két egyező méretű szoba látható. A padlás függőleges deszkákkal van felszítva. A ház utcai sarka világosan kivehető ugyan, de előbb valószínűleg egy kis beugrás következett, mivel a megmaradt fal nem egy irányban fekszik a Bálvány-utcai falvonallal. A nagy részben gerendák, deszkák és egyéb farészek fekszenek kaotikus összevisszaságban. Két, aránylag nagyméretű faltömb nekidült a gerendahalmaznak, illetve a még álló belső falrésznek. A földszinti és az első emeleti részen, az Erzsébet-tér felé nagy rész tátong, míg a második emelet fala még ép maradt. Az így keletkezett nyílásban törmelékek és gerendák torlódnak egymásra. A háztól jobbra barokkos, erkéllyel díszített épület áll. A kép jobb alsó sarkában van a rövid aláírás: Barabás. Különös, hogy Barabás, a kortárs, az egész árvízről csak ennek a kis építészeti vázlatnak a témáját merítette. Nines ugyan kizárva, hogy a magántulajdon rejtett zugaiból még előkerül idevágó kép vagy rajz, de ő maga hosszú képlistaiban nem tesz említést egyről sem. Ez eléggé feltűnő a tárgyi érdeklődést annyira lekötő, a festői szemnek annyi lehetőséget nyújtó eseménynél. Azon nem csodálkozunk, hogy ezek az érzelgős jelenetek az ő józan székely természetét nem túlzottan érdekelték. De a kútfői értéke éppen ezért annál nagyobb. Barabás megingathatatlan tárgyilagosságánál fogva egészen bizton feltehetjük, hogy a Derra-ház az árvíz után valóban úgy nézett ki, ahogy ő lefesti. Tekintettel arra, hogy ez az épület az alább még tárgyalandó Schwindt-, Terstyensky- és Klette-sorozatban is visszatér lényegtelen, de a valószerűség rovására menő változtatásokkal, arra is gondolhatnánk, hogy számukra a kis Barabás-féle vízfestmény szolgált mintaképül. Ez annál is inkább valószínű, mivel az említett sorozatban ez a három sokkal kevésbé kelti egy határozott emlék után festett kép benyomását, mint Barabásnál

és statikailag szinte lehetetlenül van megörökítve. Tagadhatatlan azonkívül, hogy már magában a leomlott sarokban, a ház belsejébe nyíló betekintésben, a nagy utcai résben stb. olyan érdekes festői lehetőségek rejlenek, melyekben Barabás még kétségbeesett özönvíz-jelenetek nélkül is meg tudta az árvíz hangulatát érzékeltetni.

Annál inkább kapóra jöttek ezek a jelenetek a bécsi Ranftl János Mátyásnak, kinek nagy olajfestménye három eredeti példányban és egy későbbi másolatban maradt reánk. Az egyik példány a bécsi császári gyűjteményekből a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába került nemrég, egy másik szintén keletkezett és aláírt változatot a Székesfővárosi Történeti Múzeum őriz (1. kép), míg egy Grazból származó nagyon szép harmadik, budapesti magántulajdonban van. A H. B. J. monogrammal és 1857. évszámmal ellátott másolat a budapesti műkereskedelemben lappang.

A kép középpontjában egy nagy tutaj van, melyet magyarruhás, hosszúhajú, bajuszos ember és ugyancsak magyarruhás lány kormányoz. Az előtérben két gyermekével egy, a biedermeieres szépségkánonnak minden tekintetben megfelelő, odaliszk-szerűen leomló ájult asszony fekszik, kit nagyon öreg anyóka gondoz. A középen álló szakállas férfi azon fáradozik, hogy egy tetőnyíláson keresztül anyja karjaiból egy gyermeket átvegyen. Mellette magyarruhás fiú nyújtja ki kezeit egy teknőben úszó fiatal nő felé. A teknőn látható a szignatúra: Ranftl 1838. Jobbra a háttérben menekülők kúsznak fel egy összeomló ház romjaira, hátrább mentőcsónakok és a háttérben álló házak és romok felett a Józsefvárosi plébániatemplom jellegzetes homlokzata emelkedik ki. Félreismerhetetlen bécsi báj lebeg az egész felett és ez a fekvő női alak ábrázolásában a tragédia vihara és a kézenfekvő életveszély ellenére még az érzékiség határait is érinti. De minden félelem, rettegés, kiabálás, kétségbeesés mellett világosság és rend jellemzi a kép hatását, mint a korhangulat és a biedermeier-

stílus félreismerhetetlen tünete. A templom homlokzata is tárgyilagos pontossággal van lefestve. A művész nagyon jól ismerhette a magyar és a pesti viszonyokat. A bécsi akadémia és Fendi Péter tanítványa volt, akit kalandvágya 1826-ban és 27-ben Moszkvába és Szentpétervárra is elsodort. Már kiindulása is eléggé különös: egyik első képét, a kardját nézegető örült Tassot ugyanis egy műkereskedő, mint régi olasz képet adta el Eszterházy hercegnek, aki még a hamisítás kipattanása után is pártolta a művészt, megfestette vele 1828—1831 között a tatai plébániatemplomnak Szent Ágostont az angyalokkal ábrázoló oltárképet, 1838-ban magával vitte Londonba, sőt még fia, Pál herceg is megszerezte 1843-ban »Az özvegy« című képét. Később a varasdi megyeház üléstermének díszítésére tizenöt magyar király életnagyságú arcképét festette meg.¹⁾ Legnépszerűbb, legismertebb és talán leg sikerültebb festménye, nemcsak magyarországi képei közül, hanem egész oeuvrejében a pesti árvíz-kép. Meleg színhatása részben elhitheti velünk, hogy Tassóját régi olasz festménynek tarthatták. Magyar dolgokban való jártasságát fitogtatja az alakok ruházatában is. Igaz, hogy ezzel el is árulja idegen voltát. Látni fogjuk, hogy magyar parasztokkal, csikósokkal, magyarruhás lányokkal és asszonyokkal stb. főleg az idegen művészek szokták Pest utcáit benépesíteni, a hazai művészek alkotásaiban a staffágealakok tisztos polgári öltözetet hordanak. Ez a különös jelenség természetesen nemcsak az árvízképekre szorítkozik, hanem Pest látképeit ábrázoló egyéb festményekre is. Mint nagyon szép példára hivatkozunk Hölzer J. gyönyörű olajfestményére (dr. Eszlári István Máv. főtanácsos úr tulajdonában),²⁾ ahol az előtérben látható polgári és katonai alakok mellett a magyar- és tótruhás genrefigurák úgyszólván Buda és Pest nagyobb hitelességének tökéletesítésére szolgálnak. Kissé naiv kísérletek ezek a pusztá romantikájának, mely a nyugati biedermeier kultúrában Lenau balladáit és verseit (Werbung, Die drei Zigeuner, Mischka an der

Theis, Mischka an der Marosch, Schilflieder stb.) révén megszokott, sőt kedvelt dolog volt, becsempészésére az ábrázolásba. Ezekkel az eszközökkel akarták Pestet a középeurópai biedermeier egyhangúságából kiemelni és azokat a szinte kényszerképzszerű gondolat-társításokat ébrentartani, amelyeket a magyar főváros fogalma ingatag visszaemlékezések és a vélt exotikumban rejlő örömök hatása alatt a 30-as évek nyugati kultúrfiliszteusai agyában kiváltott. Ez az igyekezet még évtizedekkel tovább él, mint a pesti árvíz emléke. Schmelzer János Bernát drezdai művész 1858-ban újból visszatér a témára, még pedig Wesselényi Miklóssal kapcsolatban, akinek emlékére szép vízfestménysorozatot szentel. Az itt szereplő árvízképen egy palota tetején a mellvéden térdelő, lobogóhajjú, kékszoknyás asszonyt látunk, amint egyik gyermekét átnyújtja a korlátan álló, vörös díszmagyarba öltözött, szélesmozdulatú kalpagos Wesselényinek, ki jobb karján már másik gyermekét tartja (2. kép). Nem vitás, hogy ez a jelenet a pesti árvizet és annak hőseit akarja ábrázolni, bár a háttérben látható város körvonalai erre semminemű támpontot nem nyújtanak. A hangsúly itt teljesen magán a jeleneten van, a háttér ábrázolása irreális és csak alárendelt jelentőségű. A megváltozott arány, az alakok uralkodó szerepe, a tökéletesen zárt képszerkezet és az érzelgős életképek heroikus páthosza az 50-es évek hangulatát tükrözi. A hiteles, vagy képzelt részletek kulisszaszerű halmozása, mely különösen a később még bővebben tárgyalandó rajzokat és metszeteket jellemzi, itt már annyira háttérbe szorul, hogy a tájképi háttér leíró, szinte műszaki pontossága már egyáltalában nem fontos. A két főalakra leegyszerűsített mentési jelenet a zárt képszerkesztés alfája és ómegája. Schmelzer árvízképének a párján szintén Wesselényi Miklós áll a cselekmény tengelyében, aki egy kunyhóban ágyon fekvő nő kezét fogja. Baloldalon csikósa vár a lovával. Az 1857-ben Parisban festett kép háttére egyáltalában nem akar nagyvárosi környéket, még kevésbé magát Pestet

ábrázolni, hanem teljesen semleges környezetet, melybe csak Wesselényi díszmagyarja és a csikós, mint megszokott konvencionális tartozékok visznek bele valami bizonytalan magyar légkört. Itt ár víz jelenetről nem is lehet beszélni, a vízfestmény háttalján írt magyarázat: »Erster magnetischer Heil versuch auf seinen Gütern« a késői romantikában annyira népszerű delejes gyógymódok világába utalja ezt a jelenetet. Itt is, de árvíz-képéből is már teljesen hiányzik a biedermeier-festmények kissé fontoskodó, nyárspolgári és merev felfogása. A magyarruhás alakok nem naiv néprajzi érdeklődés szüleményei, hanem a színpadias gesztusok és kosztümök kedvelésében lelik magyarázatukat.

Már egészen a magyar biedermeier bűvkörébe tartozik gróf Forray István három érdekes vízfestménye, melyek a Székesfővárosi Történeti Múzeum új szerzeményei.³⁾

Ezekben a képekben hiába keressük Ranftl és bécsi társainak néprajzi beállítottságát, még kevésbé az ötvenes évek színpadiaságát. Ezek a mentési jelenetek szigorú, nem ritkán az önkéntelen öngúny határáig menő polgári légkörben játszódnak le. Az egyik képen p. o. a mentési jelenet színhelye egy nagy sarokház előtti, víz alatt álló térség. Az egyik ablakból létra vezet a ház előtt álló csónakba, melyen frakkos, cilinderes úr halad lefelé, vállán, mint egy biedermeieres »jó pásztor« birkát visz. Az ablakokból és a csónakból nyugodtan, sőt kényelmesen figyelik ezt a szokatlan jelenetet. A csónak bal végén, a többiektől teljesen függetlenül, egy az akkori szemmérték szerint aránylag lendületes mozgásban ábrázolt szerelmes pár találkozik. Jobboldalon szintén víz alatt álló, a kép háttérébe vezető utca látható, telt csónakokkal. A sarokban az aláírás: J. Forray. Az utcák, térik és házak gróf Forray István képein úgyszólván tökéletesen semleges színpadot állítanak elénk: hiába kerestünk határozottan felismerhető pesti épületeket, de még sajátos pesti zamatot is, azt legfeljebb a nyugodt klasszicista formák jelzik. Egy másik vízfestményen víz

alatt álló utcát látunk, melyben háromablakos ház előtt, zajló jégtáblák között nagy csónak áll (3. kép). A csónakban egy magyarruhás és egy hajós külsejű ember evez. A csónak közepén a nyugodtan magyarázó, frakkos és cilinderes úr és a kis női alak között méltóság-tes teljes nagyasszony áll hátnézetben. A középső ablakban két úr látható, ugyancsak társasági ruhában és hasonló nyugalommal, továbbá egy hölgy, akit egy másik, kisebb csónakból felnyúló gavallér kézen fog, illetve lesegít. Ennek a hosszú kabátban és díszkalapban megfestett fiatalembernek rugalmas mozdulata és hölgyének szeles előrehajlása az egyetlen erősebb mozgás és indulatkifejezés a szinte mozdulatlanságba merevült légkörben. Epikus szélességben és lélektanilag hihetetlen merevségben folynak le előttünk egész tömegkatasztrófák. De Forray István gróf vízfestményei éppen ebben a nyugodt kimértségekben hallatlan közvetlen, átütő erejű kordokumentumok. Mindez, ha lehet, még fokozottabb mértékben áll harmadik lapjára nézve. Szűk utcában két házsarok között, zajló jégtáblák közepette gázol egy lovas a legápoltabb külsővel és kecses eleganciával. Figyeljük csak a finoman elrendezett hajviseletet és a botot tartó jobbkez kecses mozdulatát. A lovassal szemben fiatal hölgy áll az ablakban, ki zsebkendővel integet. Jobboldalon komor férfi tekint ki a házból, míg a baloldali ház erkélyéről Öreges hölgy figyel a jelenetet, azzal a finoman leskelődő, kissé mérges tekintettel, mely a kor arcképbábrázolásainál szinte elválaszthatatlan velejárója öregedő nagynéniknek és vénkisasszonyoknak egyaránt. A jelenetezés tökéletes, a szereplők és figyelők pontosan kiosztott szerepekben elevenítik fel a várost pusztító árvíz kellős közepén, az ablak előtti hódoló sétálást, a régi jóidők egyik legjellegzetesebb élet-és udvarlási formáját (4. kép).

Forray István gróf képeinek elbírálásánál már tekintettel kell lenni arra, hogy ezeket a nyárspolgári jeleneteket olyan ember festette, ki mint viláगतuzó Ázsiában és Afrikában széles területeket

barangolt be. Útjáról vázlatok és benyomások tömegét hozta magával, de ezek csak 1859-ben bekövetkezett halála után láttak érdekes albumban napvilágot. Képzelő erejének korlátoltsága és átélési képességének alacsony foka tehát egyáltalában nem szűk látóköréből vezethető le, hanem a sajátos pesti élet formáiban és szokásaiban leli magyarázatát. Sem a helyi viszonyok, sem a korlelkület belső arányai nem voltak alkalmasak ilyen váratlan, mindent romboló elemi csapás megfelelő visszaadására. Forray gróf festői kedvtelése, mint tünet is sok tekintetben jellemző a pesti biedermeier kultúrára. Nem elszigetelt jelenség, hanem jellegzetes képviselője korának. A műkedvelői festegetés talán sohasem volt annyira elterjedve, sohasem tartozott annyira az általános műveltség fogalmához, mint akkor. Nagyon tanulságos keresztmetszetben tárja ezt elénk Nyitrayné Stettner Teréz albuma, Petrich András tábornok, Sándor Mina grófnő, Szapáry grófnő, Stettner József, a tulajdonos stb. iskolázott ecsetről tanúskodó képecskéivel.³⁾ Ennek az úri műkedvelésnek nagyon tekintélyes magaslatát jelenti gróf Forray István művészete. A rajzot és a festészetet egy pár önálló rajziskola (Lieder, Landau), később pedig egy akadémia (Marastoni) tanította. Azonkívül számos művész működött mint házitanító az előkelő körökben, föl egészen a főhercegi-nádori családig. Itt a drezdai születésű Kiette Károly adott rajzleckéket Erzsébet főhercegnőnek és József főhercegnek. 1836-ban Pozsonyból került Budára a főhercegi udvarral és az 1847-ben történt visszavonulásáig itt és Alcsuton működött. A pesti árvizet Kiette tíz litografált lapban örökítette meg, melyeket Tomola Ferdinánd adott ki. Tekintettel arra, hogy Tomola maga is egyik súlyos károsultja volt a katasztrófának, a művész ezeket a rajzokat ingyen bocsátotta rendelkezésére. A litográfiaiához tartozó címlap felirata így hangzik:

Bildliche Darstellungen sammt Beschreibung als Gedenblätter
der am 13., 14., 15., 16. März 1838. stattgefundenen furchtbaren

und nie erlebten Überschwemmung beyder königlichen freyen Nachbarstädte Ofen und Pest.

E sorok alatt Tomola háza és üzlete van ábrázolva. Alatta folytatódik a felirat:

Nach der Natur gezeichnet, und dem Verleger als eine Freundschaftliche Beisteuer zur Erleichterung seines durch diese Überschwemmung selbst erlittenen namhaften Schadens gewidmet von Karl Klette Erzherzoglicher Hofmaler zu Ofen und Adam Brenner Akademischer Künstler zu Wien. Pest im Verlage bei Ferd. Tomola. Gez. u. Lith. von Adam Brenner. G ed. bey A. Leykam in Wien.

Ezekből a sorokból kitűnik, hogy az a feltevés, amely szerint Kiette Ranftl-al együtt készítette volna rajzait, tévedésen alapszik, mert társszerzőként Brenner Ádám bécsi akadémiai festő szerepel. Ennek a mesternek egyes munkái szintén szerepelnek a magyarországi művészettörténetben. Így a besztercei templom számára megfestette a Nepomuki Szent János oltárképet. A Történeti Képcsarnok őrzi tőle a II. Rákóczi Ferenc és Rákóczi József herceg arcképét. Az árvízszorozaton való közreműködése azonban inkább csak névleges. A címlap baloldalán tükörírásban alkalmazott aláírás után ítélve az ő tevékenysége úgyszólván csak a címlap tervezésére szorítkozott, míg a többi tíz lapon mint rajzoló Kiette, mint litográfus pedig Scheht György szerepel. A címlap Tomola háromemeletes, ötablakos házát ábrázolja. A második és harmadik emelet egy-egy ablakából nők kiáltanak segítségért. A cégtáblán olvassuk: Eingang F. Tomola. Jobbra és balra alacsonyabb házak, előttük három mentőcsónak. Jobboldalt magas talapzaton áll Szent Kristóf hatalmas méretű szobra. Ez a szobormű Bauer Mihály budai szobrász alkotása. 1833-ban, mint a róla elnevezett patika cégére az ugyancsak Szent Kristóf nevét viselő téren állt, Birli doktor házának sarkán, az első emelet magasságában. Brennernél ez a helyrajzi tévedés ugyan elképzelhető, bár Kiette, vagy maga Tomola erről könnyen felvilágosít-

hatták volna. De ez sincsen kizárva, hogy a régi Pestnek az a jellegzetessége, »a nagy Kristóf« mint képletes »pars pro toto« került a pesti árvízszorozat címlapjára. Művészettörténetileg ez a sorozat inkább csak alkalmi vállalkozásnak mondható, az esztétikai igényeket nem elégíti ki. Tartalmi vonatkozásban azonban sok fontos támpontot nyújt az árvíz hatásáról és ezeket néha eléggé bőbeszédű feliratokkal még jobban konkretizálja. De ezenfelül közvetlenségével gyakran még túlzásaiban is annyira jellemzi a korhangulatot, hogy a komoly kultúrtörténeti magyarázat rendszerébe állítása és értékelése feltétlenül megéri a fáradságot.

A második allegorikus lapot a felirat szerint Tomola Ferdinánd elgondolása alapján Brenner Ádám és Kiette Károly rajzolták a budai és pesti lakosok hálájának kifejezésére. A köremetszésfc ezúttal Lanzedelli végezte, a nyomtatást pedig megint a bécsi A. Laykam cég. A hosszú lélegzetű magyarázathól tudjuk meg az ábrázolás tárgyát és értelmét:

»Magas sziklán látszik a jótékonyág géniusza, mellette a szimbolikus bőségszaru, jobbjában az osztrák császári ház kőből faragott címerpaizsát tartja, az erre rámutató balkeze azt magyarázza, hogy a jóságos uralkodó és a nagylelkű főherceg-nádor jóvoltából a segítség sugara rásütött a szorongattatás éjszakájára. A szikla körül csillognak azon országok és tartományok címerpaizsai, melyek szép versengésben eleget tettek a császár atyai felhívásának a szerencsétlenek vigasztalására és támogatására. A szikla jobboldalán látjuk magukat az adakozó népeket, a jótékonyág oltára körül] tolongva. A szikla lábán ül Klio, a történetírás múzsája. Az ő keze felejthetetlen háládatos szavakat vésett a sziklafalba. A szikla körül sorakoznak csoportokban Buda és Pest hálásan az ég felé tekintő lakosai. A háttérben nap-sugaraktól megvilágítva a budai várpalota, a drága és magasztos nádor és főmagasságú családjának székhelye. Atyai kegyének, mindenre terjedő gondoskodásának köszönhetjük az általános szorongattatás közepette a lehetőséget, hogy folytathatjuk azokat a foglalkozásokat, melyek hivatva lesznek arra, hogy az elveszett jólét szorgalommal és munkával újra életrekeltsük és a romokban heverő várost újból felépítsük. Ezt jelképezi a képen egy külváros újjá-

építése, új térség kialakításával, melyen majd későbbi boldogabb napokban megfelelő emlékmű hirdeti az esemény borzalmait az utókornak, de egyszersmind a jótékonyág fényét, mely a magasztos császári háztól kiindulva a szerencsétlen napokat dicsővé és örökké emlékezetessé teszi.« A sziklára — a fenti magyarázat szerint — Klio a következő sorokat véste:

Dem König Heil, der als uns Unglück beugte
 Sein Vaterherz im schönsten Lichte zeigte,
 Wenn auch die Zeit mag wechselnd sich gestalten
 Dank, Lieb und Trexi sey ewig Ihm erhalten.

Dem edlen Palatin des Himmels Segen!
 Des Landes Dank schall jubelnd Ihm entgegen.
 Wie auch Vernichtung unserem Glück gedräut
 Durch seine Huld erblüht es uns erneut.

Den edlen Fürsten und den Völkerscharen,
 Die zwar uns fremd, doch milde Spender varen
 Den Bruderstaaten, die um Habsburgs Thron gereiht
 Sey unvergänglich unser Dank geweiht.

Ez a költemény, épúgy mint az egész képsorozat, nem valami kimagasló teljesítménye az érzéskifejezésnek vagy a tehetségnek. Némi gyakorlattal készült alkalmi rímek, melyek a kispolgári album- és gratulációs költészetben még megállják a helyüket, de jellemző, hogy egy ilyen megsemmisítő természeti katasztrófából csak alattvalói hűségtől csepegő ömlengéseket tudnak kihozni. Ez a loyaltás különben is az egész korhangulatnak egyik fontos tartozéka, az abszolutizmus és szentszövetség szükségszerű megfelelője. Az európai márciusi forradalmakkal beállott hirtelen fordulatot csak ez előtt a háttér előtt tudjuk megérteni. Az ilyen névtelen alkalmi versek irodalomtörténete bizonyos tekintetben érdekes párhuzamot nyújt a korabeli műkedvelő festők és rajzolók tevékenységéhez. Az irodalomtörténet ezeket a jelenségeket már

nagy igyekezettel és sikerrel tudományos vizsgálat tárgyává tette, de a művészettörténet számára is érdekes távlatok nyílnak a kor művészete alapjainak és hátterének megismerésére.

Az ábrázolás maga ép olyan vérszegény, mint a magyarázat és a vers. Az allegorikus tartalom sokértelmű, de termékeny vonatkozásokban nagyon szegényes, mint eszme szövevényes és ügyetlen egyaránt, mint kompozíció áttekinthetetlen és művésztetlen, vagy legalább is a művészi hatás lehetőségein kívül áll, mint programra felhajtó szellemi energiák nélkül való. Az összeteljesítmény nélküli úgy a vizuális hatást, mint a meggyőző gondolati erőt. Az egész allegorikus apparátus még a barokk-idők nagy örökségéből származik, de hiányzik belőle annak színpadi páthosza, anélkül, hogy a tulajdonképeni biedermeier művészet szoliditását és művészi önelégültségét meg tudta vagy meg akarta volna közelíteni.

Az ábrázolások alatt néha hosszadalmas magyarázatokká dagadt németnyelvű feliratok vannak. Az első lapét egész terjedelmében hozzuk, a többinél ettől annál is inkább eltekinthetünk, mivel a lényegesebb kitételek mindig ismétlődnek:

Ansicht aus der Überschwemmungsperiode am 13—16. März 1838. im Pesth. Lith. Georg. Scheth. Ged. bei A. Leykam in Wien. Nach der Natur gez. v. C. Klette—Leopoldstadt. Ausladungsplatz und das Handelsstandgebäude, sammt Umgebung bis Ofen während der Überschwemmung. Die Leopoldstadt zählte 394 Häuser, wovon während und nach der Überschwemmung 71 eingestürzt und 67 beschädigt worden sind. Pesth, im Verlage bei Ferd. Tomola.

A kép középpontjában a Kereskedelmi palota (Lloyd-palota) áll, Hild János egyik legharmonikusabb alkotása, érdekes kiugró oszlopcsarnokával, ekkor még természetesen a későbbi és az egész építészeti hatást elrontó beüvegezés nélkül. Baloldalt látjuk az ugyancsak Hild János által épített Diana-fürdőt, közöttük nyílik' a Dorottya-utca. Jobboldalon a Duna, a Víziváros és a Királyi várpalota sommás ábrázolása látható. Az előtérben lévő csónakban

három egyenruhás ember közül az egyik evez, két öreg úr és egy gyermek a megmentett holmi mellett vannak. Balra egy tutaj, a háttérben még négy csónak, melyek közül az egyik a Diana-fürdő, egy másik a Lloyd kapujából jön ki. A jobbszélen egy ló úszik.

A következő lap a Terézvárosi Király-utca egy részét ábrázolja. A felirat megemlíti, hogy ennek a városrésznek 1381 háza közül az árvíz alatt 811 omlott be és 404 rongálódott meg. Mélységbe vezető utca jobb sarkán félig beomlott kétemeletes ház, bal sarkán összedőlt kunyhó. A csatlakozó házak ezzel szemben szinte érintetlenül állanak és ez ellentmond az aláírásban foglaltaknak, de a történeti tényeknek is. Az árvíz már elvonult és így természetesen menekülési és mentési jelek nincsenek. Egyetlen élőlény a baloldali kunyhó előtt gubbasztó kutya.

Következik Óbuda ábrázolása a mai Vörösvári-utcával (Halter-Gasse) és környezetével. Óbuda 762 házából a felirat szerint 397 omlott be és 274 rongálódott meg. Vízben úszó fatörzsek és jégdarabok között három, emberekkel és tehenekkel teli mentőcsónak küzd. A vízből kiálló házromok és a háttérben látható házak közül óbudai viszonylatban feltűnően sok az emeletes épület. A háttérben áll a Kiscelli trinitárius-kolostor, akkor már kaszárnya, amerre a menekültek állataikkal tartanak.

A Tabán és a Rácváros, a Víziváros és Újlak árvízképen a felirat tanúsága szerint az itt állott 2489 ház közül 204 omlott be és 235 szenvedett erősebb kárt. A nagy jégzajlásban halászbárkák, csónakok, fatörzsök és gerendák úsznak. Balszélen a gellérthegy sziklabarlang látszik. Egyetlen élőlény a halászbárka tetején összefont karokkal álló ember.

Lipótvárosi részletet ábrázol a részben beomlott Derra-féle ház piactéri nézetével a következő kép. Az itt állott 394 házból 71 omlott be, 67 rongálódott meg. A helyzet körülbelül ugyanaz, mint Barabás vízfestményénél, csak zavarosabb és áttekint-

hetetlenebb. A kép bal sarkán álló ház építészeti részletei jobban kivehetők. Kiette hozzáadásai a falat támasztó gerendákra és a stafázsalakokra szorítkoznak. Az utóbbiak két beszélő polgárból, egy kutyából, batyuval menekülő öregből és kis fiúból állanak.

A Józsefváros képe az árvíz alatt az akkori Német-utcával. Az 1255 józsefvárosi ház közül az árvíz alatt és után 891 beomlott és 113 erősen megsérült. Teljesen romokban heverő utca, kevés alakkal, az előtérben dögölt ló, háttérben a józsefvárosi plébánia-templom, a Ranftl-féle képből ismeretes módon ábrázolva.

A váci gát melletti temető részlete az árvíz után, hosszú szentimentális felirattal:

»Még az emberek utolsó pihenőjét sem kímélte meg a dühöngő elem. Mikor a víztömegek széttépték és átlépték a váci gátat, betódultak a közelfekvő temetőbe és a legrettenetesebb pusztításokat okozták. Sírhelyeket és kriptákat szakítottak fel, koporsókat sodortak el, hullákat dobáltak szét, síremlékeket tettek tönkre, úgy, hogy párszáz sírkereszt úszott a hullámokban és sokan polgártársaink közül most kétségbeesetten keresik drága hozzátartozóiknak megszentelt helyeit; még az a vigaszuk sem maradt, hogy ott kisírassák magukat.«

A kép közepén egy érintetlen nagyméretű klasszikus síremlék áll, hatalmas urnával a tetején, háttérben egy ház, baloldalt talapzaton álló szoboralak. Körülötte kaotikus összevisszaságban nyitott kripták, sőt nyitott koporsók, barokk kőkeresztek, összedőlt fakeresztek stb. A kép az utolsó ítélet biedermeieres arányokra lefokozott hangulatát ábrázolja (5. kép).

István főherceg szerepe a Pest-budai árvíz alatt, aki a felirat szerint az Üllői-út 102. számú házból egy kétségbeesett anyát, három gyermekét és egy 74 éves aggastyánt mentett meg és saját csónakjában biztonságba helyezte. Az említett menekülők a csónokban ülnek, az aranygyapjas renddel díszített főherceg katonai és polgári kíséretével mereven áll a csónak közepén, a

hátterben elhúzódo klasszicista házsorban csak az említett 102. számú emeletes, a többi mind földszintes.

A Ferencváros. A Soroksári-utca részlete az árvíz után. Az 529 ház-ból 438 omlott be és 72 rongálódott meg. Minden romokban hevert, a háttérben álló régi ferencvárosi plébánia-templom és a körülötte álló házak kivételével. Beállítás és kivitel, de a részletek is a józsefvárosi lapra emlékeztetnek. Az utca közepén álló parasztszekér és két ember az egyetlen kiemelkedő pont a sivár környékből (6. kép).

Romokban heverő kietlen városrészek és izgalmas mentési jelenetek váltakoznak tarka sorban Kiette lapjain. De ebben is bizonyos mértékben a kor művészetének két fő áramlata jut kifejezésre: az emberi realitások meg szemléltetése és a romantika. Ez a kettősség végigvonul valamennyi árvízábrázoláson, de különösen az igénytelenebb grafikai sorozatokon. Ezek esztétikai igény nélkül egyszerűen tudósítások akarnak lenni, a riportáznak egy hatásos módja; olyan szerepet játszanak, mint a későbbi hírlapillusztrációk. Ezt a fejlődési vonalat pontosan lehet követni. Mindezek az ábrázolások nem annyira művészi felfogóképességre apellálnak, mint inkább az emberi érzékenységre és a hajlandóságra a felebarátok örömeinek és bánatainak átérzésére.

Tökéletesen más hangulat uralkodik Schwind Károly ábrázolásain.⁵⁾ Ez a sorozat négy lapból áll, melyek folytatólagosan vannak számozva. Mesterük a harmincas években elég gyakran felbukkan Pesten, többek között azzal az érdekes kiállítással kapcsolatban, melyet a pesti evangélikus iskola vezetősége 1834-ben rendezett és ahol az intézet tehetségesebb növendékein kívül több neves pesti művész vett részt: Dunaiszky, Kargling Tóbiás és Henriette, Donát János, Pfretschmer, Orbán Gábor, Heinrich Ede, Einsle Antal és Stanislavskyné. Mellettük Schwindt Károly is szerepel több képpel. Ez a közös kiállítás nagyszerűen igazolja a rajzoló és aquarellfestői készség előkelő helyét a kor nevelési és műveltségi rendszerében, amiről már fentebb szövegtünk. Schwindt maga,

kitől Szépművészeti Múzeumunk néhány olajfestményt, a Székesfővárosi Történeti Múzeum egy pár vízfestményt őriz, a biedermeier festészet tárgyilagos, száraz oldalát közepes eszközökkel képviseli. A félelem, a borzalom, a drámaiasság visszaadásától nagyon messze áll, illetve szándékában sincsen az ilyen kísérlet, de még a kispolgári könnyes szentimentalizmustól is elválasztja józan vérmérséklete. Így az ő lapjaiban elsősorban hiteles adatokat nyerünk Pest építészetéhez és helyrajzához, azaz az árvíz színhelyéhez. Az árvíz csapásainak és a mentési jeleneteknek emellett csak alárendelt szerepe van, kivéve talán a IV. számú lapot, mely az elemi katasztrófa utáni helyzetet tárja elénk. Schwindt lapjai nem litográfiák, hanem rézmetszetek Perlaska Domonkos műhelyéből, ami az éles rajzoknak, tárgyi beállítottságú és biztos szerkezetű képeknek jobban is megfelel.

Az első és minden további lap szignatúrája: Schwindt del, Perlaska se. Baloldalon magyar szövegű felirat: A játékszínpiac térképe Martius 14 d. a veszélyteljes napokban a vízárban, Pesten 1838. Jobboldalon ugyanaz németül. Alatta: In Verlage, bey D. Perlaska Kupferstecher in Pesth. A kép háttérét elzárja a színháznak Aman J. és Pollack Mihály által emelt épülete és a körülötte álló házcsoportok, az ablakaiból kinéző emberek inkább a nyugodt kíváncsiság, mint az izgalom és a kétségbeesettség hangulatát érzetik. A víz alatt álló téren csónakok cél- és irány nélküli mozgásban. Utasai nagy lelki nyugalomban ülnek vagy állnak, itt-ott átköszönnek és a nagy katasztrófa alatt is jólnevelt pesti polgárok maradnak (7. kép).

A II-ik számú lap felirata: Városház piacza 1838. márc. 15.-iki borzalom napján Pesten. (Ugyanaz németül.) Csak látszólag mozgalmasabb, itt-ott egy kinyújtott kar, a balszélen a csónakból vízbe bukó ember, a gázoló lovas stb. élénkítik. A hangsúly ez esetben is az architektúrán van. Zárt tér, amelynek tengelyében még a régi XVIII. századi egyemeletes városháza áll. Jobbra a

régi Piarista ház (Glöckelsberg-palota. Bosco Spazz alkotása) és a belvárosi templom tornyai.

A III-ik lap tárgya és felirata: Budapest képe a vészteljes vízár napjaiban, Martius 16. d. és 17. d. 1838. Átkelés a kiáradt Dunán zajló jégdarabok között. Jobboldalt a Lloyd-palota, baloldalt a királyi vár. Háttérben a Gellérthegy menekülőkkal. Középen a Nádor-gőzös. Előtérben két csónak, a baloldalin műszaki katonaság hatósági embereket szállít, a jobboldalon evező parasztok polgáriruhás személyeket visznek.

A IV-ik lap felirata: Széna-piac képe a vízár után 1838. Mart. 17.-kén. Menekültek egy szárazon maradt szigeten, a mai Calvin-téren, jobbsarkán félig romban heverő alátámasztott ház. Háttérben a református templomba menekülő emberek, a középen cirkáló csónakok.

Schwindt és Kiette közös műve volt a Hürlimantól Parisban acélba metszett két lap a következő signaturával: Schwindt rajz. Ábrázolások Klette-től. Hürlimann metsz. Parisban. Alatta a kép címe négy nyelven, Színház-tere, Theater-Platz, Place Du Theatre, Theatre Place. A Német Színház előtti tér (mai Vörösmarty-tér). Háttérben nyílik a Váci-utca, a copf-stílusú sarokház cégtábláján három majom a Kristóf-tér sarkán megint Pest város jellegzetessége a Nagy Kristóf. A mentőcsónakokban egyenruhás és polgári ruhás emberek, bal előtérben egész család. Teljesen hiányoznak a néprajzi érdeklődést kielégítő magyarruhás alakok mind a két párisi lapon (8. kép).

A II-ik Hürlimann-metszeten (Rózsa-piac, Rosen-Platz, Place des Roses, Rose Place) a régi pesti városháza hátsó nézetét látjuk. Körös-körül neoklasszicista stílusban épült házak, csak a jobboldalon álló egyemeletes épület homlokzata tükrözi kiképzésével még a Louis-Seize ízlést. Az ablakokból végig tarka ruhás emberek néznek ki, nem kétségbeesett hajótöröttek, hanem inkább kíváncsi szemlélők, páholyban ülő közönség. A csónakokban állók és ülők

sem végeznek mentési munkát. Az egész jelenet inkább hatósági kiszálláshoz hasonlít. A középső csónakban több analógia alapján István főherceg és kíséretét lehet felismerni. A gondos kivitelű lapok merev kompozíciója már nem kelti annyira a tragikus genre-képek benyomását, teljesen mentesek az epikus-anekdótaszerű előadási modortól és a szentimentális ábrázolási szándéktól egyaránt.

A Schwindt- és Klette-sorozathoz sorakozik az a hat nagyobb igényű lap, mely Trentsenszky József, 1826. óta (?) budai, későbbben bécsi litográfiái műhelyében készült. Hozzátartozik még hat külön lapra nyomtatott szövegrész, melynek fedőlapján a következő cím olvasható: Sechs Unglücks scenen aus den Tagen der Überschwemmung von Ofen und Pesth vom 13. bis 18. Maerz 1838 mit angefügten Texte von F. C. Weidemann. Gedruckt bei Anthon Benkó. A szövegek az egész esemény leírását adják kronológiai sorrendben, csak mellékesen térnek ki a hozzátartozó litográfiákban ábrázolt helyzetekre, különösen kiemelik a károsult és a mentésben résztvett személyek neveit és körülményeit. A leírásban valami mohó lendület nyilatkozik meg, melynek a vad menekülési jelenetek is megfelelnek némileg, igaz, hogy jóval bizonytalanabb ábrázolási készséggel. Kivétel csak az I. és VI. lap, ahol István főherceg jelenléte csillapítólag hat a kedélyekre és — tovább igazán már nem is mehetett a pesti polgárok hódolata — még a fékevesztett elemre is. A képek alatt a szignatúra és a felirat hatszor ismétlődik: Litogr, und zu haben bei Jos. Trentsenszky, Wien und Pesth. Unglücks scenen aus den Tagen der Überschwemmung von Ofen und Pesth vom 13. bis 18. Maertz 1838. A táblák a következő részleteket örökítik meg. 1. Színház-tér (mai Vörösmarty-tér). 2. Király-utca (a Vadász-kerthez címzett szeretet-ház romjai). 3. A Kiette- és Schwindt-féle szériából ismeretes Derraház, ezúttal rohanó menekültekkel. 4. Széna-tér (Calvin-tér) hasonló beállításban, mint Schwindt azonos témájú képe (9. kép). 5. A Ser-

főző-utca. Ezen a lapon a bal sarokban úszó bölcsőn valami signatúrához hasonló monogramm díszeleg, mely azonban inkább ornamentális mintának látszik. 6. A Rudas-fürdő. Előterben csónakban István főherceg és kísérete.

Az ábrázolt architektúrák a fontosabb középületek esetében fedik a tényállást, a kisebb házak azonosítása nehézségekbe ütközik. Itt még a bőbeszédű kísérőszöveg is csak gyenge támpontokat tud nyújtani. A sorozatból színezett változat is készült ráragasztott címkékre nyomtatott rövidebb feliratokkal. A Trentsenszky-féle litografiák szerzőségét illetően *egy* 11 árvízjelenetet ábrázoló külön lap nyújthat némi felvilágosítást, melyen a Trentsenszky szériából három darab majdnem szó szerint ismétlődik (Derra-ház, Széna-tér és Király-utca) két darab nagyobb változtatással át van véve a Schwindt-féle sorozatból (Színház-tér és Városház-tér), egy pedig (a Ferencváros) a Klettétől rajzolt kiadványból. Kilenc kép (csak a Széna-tér és a Király-utca hiányzik) még egyszer ismétlődik egy fametszet-sorozatban a Vándor című folyóiratban (1839.) Kolmann metszésében. Témák és ábrázolások e szerint annyira összekuszálódnak és szerteágaznak, hogy az áttekintés és szíjjelválasztás bizonyos nehézségekkel jár. Annyi biztosnak látszik, hogy az egyes képek és jelenetek két östípusra mennek vissza, Kiette Károly és Schwindt Károly ábrázolásaira. De a mozgalmas jelenetek feltétlenül egy harmadik művész közreműködésére vallanak. így tanulságos bepillantásokat nyerünk az akkor még gyermekcipőben járó magyar litográfia műhelytitkaiba.

Trentsenszky kiadásában megjelent még két nagyon népszerű lap »Erinnerung an Pesth und Ofen 1838.« felirattal, mely Pesten a Grimm-cégnél volt kapható. Schwindt tervezői vagy rajzolói közreműködésére ez esetben nem lehet gondolni, az egész mozgalmas jelenetek elég távol állanak a mester száraz és merev pedantériájától. Megható és a nézők meghatottságára számító jelenetek ezek.

Az egyikben a hullámokban úszó ágy látható egy síró és egy alvó gyermekkel. Előttük hosszúhajú, bajuszos, magyar típusú férfi úszik. Háttérben közelebről meg nem határozható templom, a jobb parton romok mögött nagyobb klasszicista háztömb. A második képen lóháton ülő csikós ruhájú férfi, hátára gyermek kapaszkodik, baljával alélt asszonyt vonzol, mögötte romokban álló ház és egy fa- vagy jégdarabba kapaszkodó leány. Háttérben a tökéletesen elrajzolt Gellérthegy. Az alatta elterülő városrész fekvésénél fogva a Tabán lehetne, bár a helyrajzi és építészeti helyzet határozottabb azonosítást nem enged meg. A két lapról nemcsak színezett változatok készültek, hanem ismerünk olajjal kifestett példányokat is. De ezek is feltétlenül 1838-ban keletkeztek, mert a keretek egykorúak, amit többek között a rajtuk látható, a litográfiákon szereplővel teljesen azonos feliratok is igazolnak.

Az előkelő műkedvelők társaságából való Collar Ferenc lovag is, aki mint rajzoló, litográfus és fametsző dolgozott. Az utóbbi technika akkor meglehetősen ritkán szerepelt, a korajç teljesen háttérbe szorította. Formai tekintetben nagyon kezdetleges munkái elég gyakran szolgáltak könyvillusztrálásra. így Collar készítette Mathes J. latin munkájához a régi esztergomi várról és annak maradványairól a kőraj ç-mellékleteket. A négy lapból álló árvíz-sorozata viszont megint a fametsző technikával készült. Az ábrázolt részletek és jelenetek a következők: A józsefvárosi templom homlok-zatképe. Körülötte összedült házak és kunyhók, csónakok és tuta-jok, úszó emberek és bútordarabok. Egy további lapon (10. kép) csak a terézvárosi plébánia templom, két emeletes és két föld-szintes ház áll még épségben.⁶⁾ A többi úgy látszik nem volt elég szilárd és összedült. A harmadik lap a Német Színház és Színház-tér sematikus képét ábrázolja. Az előtérben István főherceg és kísérete lehetetlen mélyjárású és elrajzolt csónakban. A negyedik-lap a szintén erősen elhibázott református templomot mutatja be. A teret szegélyező házak aránylag épségben maradtak. Az árban

cél és irány nélkül csónakok mozognak. Feltűnő a töménytelen helyesírási, szó- és mondat szerkesztési hiba úgy a magyar, mint a német szövegben.

Három lapot Reichert Henrik rajzolt köre. Az egyiknek a tiszta nyeresége Pest és Buda árvíz károsult lakosainak, a másiké az esztergomiaknak volt szánva. Az első a város összlátképét északról, körülbelül a mai Margithíd helyéről felvéve, a másik délről mutatja. Az előbbi lényegtelen eltérésektől eltekintve majdnem szószerint megegyezik egy Richtertől rajzolt és C. Medautól Leitmeritzben litografált ábrázolással. Feltétlenül a Richteré volt a mintakép. Nem annyira árvíz képet, hanem inkább geológiai világtasztrófát, egy új jégkorszak kezdetét nyújtja a másik Reichert-féle lap, ahol a hatalmas, egymásra torlódó jég-tömbökben jelentkező elem már megsemmisítő fölényben van. A partokon még látható épületek csak keretként hatnak és az előtérben látható emberi alakok csak egy némajáték kísérteties szereplői lehetnének. Egy további Ludwig Seitletől litografált és Joseph Haffnernél Linzben nyomtatott árvíz kép megkísérli a víz- és jég-tömegek hasonló túlozása folytán előállott sivárságot kisebb- és nagyobb vízi járművek alkalmazásával ellensúlyozni. Azelért benyomás leginkább tengeri csatához hasonlít, melyben a zászlóshajó sem hiányzik a kép középpontjában látható nagy gőzös alakjában.

Igényesebb díszlapnak készült a budai Lövész Egylet tulajdonában levő olajfestmény után készített és Szakrnáry Józsefnél Budán megjelent színes litográfia (11. kép). Felirata: Die Fabrik-gasse am 16. März 1838, Dem Hochherzigen Ritter in Todes Gefahr von 3 bis 9 Uhr Früh Herrn Franz Mayer bürgl. Schiffmeister zu Pesth widmet diese Denk-Blatte in nahmen dankbarer Nachbaren obbenanter Gasse.« Már a felirat világosan elárulja az ünneplés szándékát. Az ábrázolt emberi alakok élettelenek és merevek, szoborra fagyott északi kísértetek, alkalmasint Kaszás István sebész-mester (Magister der Chirurgie) jóvoltából.

Szinte teljesen a komikum jegyében fogant Reiss tüzérkáplár ceruzarajza a pesti Vakok Intézete képével (12. kép). Ez egy hosszúra nyúló L-alakú földszintes háztömb, falaiban statikailag teljesen lehetetlenek látszó résekkel. Bizonyos primitív varázst kölcsönöznek ennek a lapnak a figurális részek, melyek minden mozgás, kifejezés és élet nélkül töltik ki az előteret. De még az önkéntelen paródia eme együttesén belül is feltűnik a nagy középső falrészben álló egymás kezét fogó két fiú, az egyik madárkalitkával a kezében.

Szintén csak szerény rajzbeli készséggel rendelkezett Kunike doktor, kinek Schmidt J-től kiadott litográfiáján a következő feliratot olvassuk: Ansicht der durch die Überschwemmung vom 13. bis 16. Maerz 1838. zerstörten Hauser bei der Josepfstaedter Kirche im Pesth. A templomépület úgy hat, mintha egy építő játékszekrény köveiből emelték volna. Különben csak az előtérben búsuló károsultak a fontosak, a helyrajzi igazodás tökéletesen mellékes.

A rajzolni tudás legalsóbb határán mozog több fametszésű lap, mely J. Bermann-nál, Bécsben jelent meg a következő felirattal: »Scenen aus der Überschwemmung in Pesth im Jahre 1838. Erre a felíratra valóban szükség is volt, mivel ár víz jelenetről van ugyan szó, de a gyér tájképi elemek mindenre emlékeztetnek, csak Pestre nem. A jelenetekhez valami operettszerű valószínűlenség tapad. A menekvést keresők mozgásai inkább nyugodtan üdülő úszókra emlékeztetnek. Az egyik lapról még egy változat ismeretes, melynél a jobboldal ábrázolása tükörképben a balszélre csúszott, míg helyében a félig leomlott ház érdekes bepillantást nyújt egy rendszeren berendezett biedermeier szobába (13. kép). Az ilyen lapok készitési módját illetően nagyon tanulságos támpontokat kapunk egy negyedik, szintén Bermanntól kiadott árvízképben, amelyben az említett szoba és a benne imádkozó két nő most már az egész árvíz jelenet tengelyévé lesz, de tükörképben a kép bal oldalára kerül. Amit tehát az ábrázolási témák keresztezése és

a művészek betársulása körül már a Kiette- és Schwindt-féle sorozat esetében tapasztaltunk az most az árvizábrázolás mélyebb rétegeiben úgy jelentkezik, mint a változatos kölcsönzéseknek, plágiumoknak valóságos lánckereskedelme.

Különös vonzóereje volt a Színház-téri (Vörösmarty-tér) helyzetnek. Ezt a képet ugyanis majdnem mindenik sorozat megörökíti. Azonkívül a különlapok is gyakran hozzák, főleg István főherceggel kapcsolatban. Egy ilyen hosszú német felirattal ellátott fametszetben tengeri méretű vihartól felkorbácsolt hullámokat látunk, amelyekkel a nyugodtan továbbbikló, ezúttal is gyakorlatilag lehetetlenül mély járatú csónakok feltűnő ellenében állanak. Egy másik kisméretű lap »Theater-Platz im Pest am 13-ten März 1838.« szorosabban követi a Schwindt-féle fogalmazást.

Az ősök hosszú sorára tekinthet vissza az a különböző kezektől származó és össze nem tartozó fametszet, amely délről adja Buda és Pest egész látképét (14. kép). A XVII. és XVIII. századi fa- és rézmetszetek világát és hangulatátélve zzzük itt, amely kivált a céhleveleken és a vándor-könyvekben hosszú utóvirágzást ért el, archaizáló ábrázolási módjával, sőt tudatosan régies betűtípusaival íme felbukkan az 1838-as árvíz idején is. A Gellérthegyről felvett és tízsoros felirattal ellátott (Darstellung der schauerlichen . . . den Nothleidenden hülfé zu leisten) egyik lapról színes változatunk is van. A másik körülbelül a Ferenc József-híd magasságából van felvéve és felirata 21 sorból áll »Beispiellohsen furchtbares Unglück . . . die Summe von 3000 annehmen«. Ezen a topográfiai helyzet, minden kezdetleges rajzkészsége ellenére, még az egyes épületek körvonalait tekintve is helyesen van nagyjában visszaadva.

Itt meg a következő lapok említendők: A Rókus-kórházat és kápolnát sommás rajztehetséggel ábrázoló metszet E. Strasser-tól. A homlokzatot díszítő szobrok még a régiek. Jobb sarokban érdekes tempio-alakú csarnok. Felirat: Ansicht des Bürger-

platzes in Pesth am 16-ten März 1838. Egy színezett rézmetszet Buda ábrázolásával egy Dunai átkelést nyújt. »Die Überschiffung mit dem Dampfschif von Pesth nach Ofen während der Überschwemmung. 1838.« A nagyobb budai objektumok csak nagyobbjában hasonlítanak az ismert típusokhoz. Egy további lapon »Überschwemmung von Ofen und Pesth nach der Natur gezeichnet. Lith.« felirattal, melyen Budavára egészen valószerűtlen távlati és tájképi beállításban mint egy sziget emelkedik ki a víztömegből. A külföld érdeklődését és részvétét igazolja a »Neuer Dresdener Wirtschafts-und Wohliährts-Calender 1839.« című kalendáriumban megjelent rézmetszet kilencsoros német magyarázattal. »Namenloser Jammer herrscht zu mildern.« Jobb sarkán olvasható: Zu haben in der Stadt, Fischhof Nr. 515.

A művészi ábrázolás módja és készsége Pesten a 30-as években olyan elemi csapással szemben, aminő az árvíz volt, egyszerűen tehetetlennek bizonyult. De ez nemcsak a mi szerényebb viszonyainkra jellemző, hanem az egész középeurópai biedermeier-világra. A gondterhes meghatottságon és a panaszos kétségbeesésen felül hiányoztak a heroikus gesztusok, mind az áldozatok, mind a mentők oldalán. Hiányzott egy Delacroix, egy Géricault. Az ezeken az ábrázolásokon belül elérhető legmagasabb lelki forma a nemes szívűség (hochherzig) volt, mely kifejezés már a feliratokban is gyakran szerepel, mind István főherceggel, mind Meyer hajósmesterrel kapcsolatban. A legáltalánosabb hangulatjelző pedig a szentimentális érzések túlfűtöttsége. Ha ez elmarad, az emberek és a jelenetek megmerevednek (Schwindt), vagy átcsapnak a tudatos (Forray), esetleg önkénytelen humorba (Reiss káplár, Szakmáry-féle lap). Nem is kell külön hangsúlyozni, hogy ez az áldramaiság, a cselekmények és szenvedések állandó fortissimója épp annyira fárasztóan, sőt komikusan hat, mint Schwindt vagy gróf Forray lapjain a menekülőknél és mentő hősöknél nyugodt, szalonképes viselkedése. Bár tagadhatatlan,

hogy ezek az ábrázolások minden tekintetben felette állnak a legkisebb dolgokban is örömet lelő, széles mederben folyó, elbeszélő modorukkal a pesti árvízképek átlagának.

Az árvízkatasztrófa képes visszaadásaiból tehát a reagálásoknak, állásfoglalásoknak, gesztusoknak és élethangulatoknak három különböző csoportja tűnik elénk. A legelső, a riportázsszerű rétegben túlzás, láрма, életveszély és kétségbeesés paroxizmusa jelentkezik vastagon rárakott taglejtésekkel, arcminikával. Az előkelő műkedvelőknél és a krónikaszerű előadásokban polgárian kimért viselkedés, jó gyermekszoba található. Végül tudatosan rendezett szentimentális színpadiasság látható Ranftl, Kiette stb. adalékaiban. Mint egy szellem- és lélektörténeti spektrumban úgy kapjuk a pesti élet jelenségeinek és hangulatainak fénytöréseit a képeken, itt-ott meglepő, szinte kísérteties spontaneitással Hirtelenül riktó világításba kerül a kulturális és társadalmi valóság utolsó hátteréig minden. Hosszú az út Barabástól és Ranftl-tól Reiss káplárig és a legutóbb tárgyalt lapok névtelen szerzői-ig. De éppen a tudásban és kifejezésviszaadásban észlelhető nagy távolságok alkalmasak arra, hogy éreztessék a nagy árvízkatasztrófa által kiváltott érzébeli és szemléltető lehetőségek egész skáláját. A pesti árvíz talán több lényeges pontban másképen folyt le, más képeket és jeleneteket nyújtott mint az ábrázolások, amiről az olvasó e könyv többi fejezetében bizonyosságot is szerezhet, de a kortársak szemére és képzeletére kétségtelenül a fent leírt szellemben hatott.

Ezek a hatások kizárólagosan a festészetben és a grafikában, kivált pedig az akkor még egészen fiatal litográfiában fejeződtek ki. Az ily természetű ábrázolásokra meglehetősen alkalmatlan szobrászat teljesen néma maradt, annak ellenére, hogy legjobb képviselője az akkori Pesten, Ferenczy István személyileg is az árvízcsapás kellős közepébe sodródott. Különös azonban, hogy még az emlékérem-szobrászat is, mely pedig egyenesen hivatva van nagyobb és kisebb események történeti megrögzítésére, tökéletesen

hiányzik. Nem akad Gohl Ödön lelkiismeretes összeállításában, sem a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának, sem a Székesfővárosi Történeti Múzeum gazdag gyűjteményeiben olyan darab, mely még akárcsak távoli vonatkozásokat is árulna el az 1838-as pesti árvízzel. Lényegesen másképen áll a dolog az építészet esetében, melyről könyvünkben hivatott tollból külön értekezés számol be. Az, amit ennél a természeti eseménynél legsúlyosabb csapásnak éreztek, ami a legnagyobb kárt jelentette, az összeomlott épületek óriási tömege, a szinte teljesen letűnt városrészek, az városépítészeti szempontból üdvösnek bizonyult, mert szabad teret nyújtott egész építésznemzedék számára, amely aztán a feladatok nagyságával maga is egyre magasabbra nőtt. E mesterek jóvoltából, törekvéseiknek és alkotásaiknak végső eredményeként szinte varázsszóra keletkezett az új, egységes, klasszicista-vertű pesti városkép. Az öreg Duna, amely Buda és Pest városoknak egészen páratlan tájképi varázst kölcsönöz és amely a kétparti városra sajátos festői jellegét és hangulatát örök időkre rányomja, ez esetben mind tragikus, mind jó értelemben sorsszerűnek bizonyult. Így megértjük, hogy a táji környezet a várossors egyik leglényesebb tényezője. Ez a történetföldrajzi megismerés a pesti árvíz esetében is tökéletes igazolást nyert: hisz a pusztítások a szunnyadó kultúrtendenciáknak egész sorát váltották ki és egységes veret adtak egy, az építészet világtörténetében is csak ritkán tapasztalható építőlendület útján az egész városképnek egy egész századra.

Jegyzetek:

- ¹⁾ *Lyka Károly*: A táblabíró vil ág művészete. Budapest, 1922. 27. 1.
- ²⁾ *Horváth Henrik*: Magyar Művészet XII. 1936. 76.
- ³⁾ *Horváth Henrik*: A régi Buda és Pest a művészet tükrében. Magyar Művészet XIII. 1937. 1.
- ⁴⁾ *Schoen Arnold*: Stettner és leánya. Múbarát I. 1921. 78.
- ⁵⁾ *Róssaffy Dezső*, *Schmidt Károly*: Múbarát I. 1921. 49.
- ⁶⁾ Szövegünk korrektúrája alatt került ennek a lapnak eredeti rajza a Székesfővárosi Történeti Múzeum birtokába.

1. kép. Árvízjelenet a Józsefvárosban, Ránftl János: Mátyas olajfestmény, Szekesfővárosi Történelmi Múzeum.

2. kép. Schmebzer János Bemát : Háro Wesselényi Miklós, vízfestmény 1877.

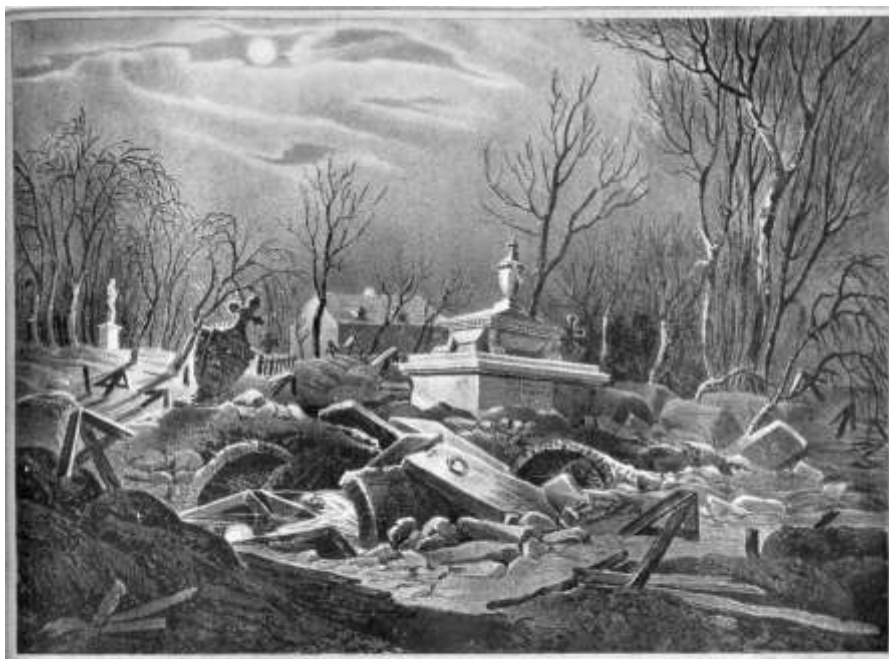
Székesfehérvári Történelmi Múzeum.

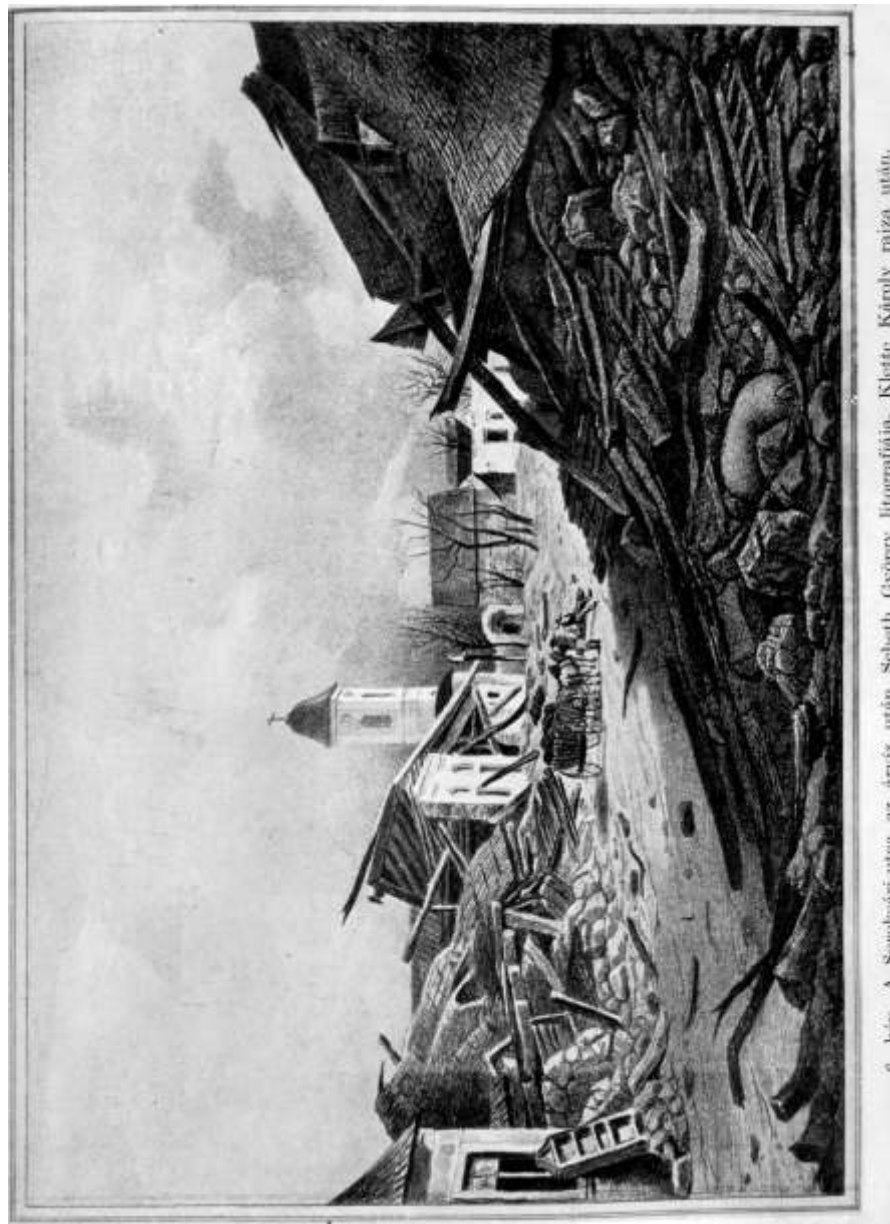
3. kép. Gr. Forray István: Mentési jelenet, vízfestmény, Szekesvárosi Történelmi Múzeum.

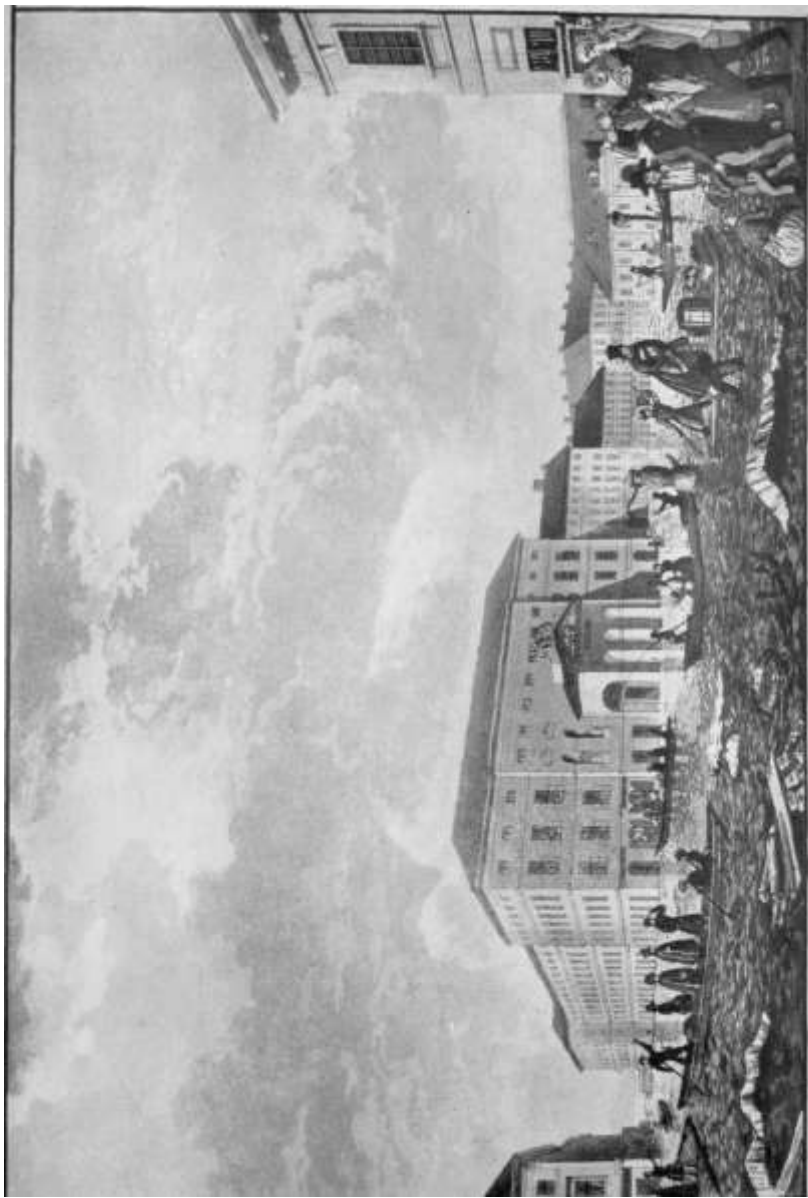
4. kép. Gr. Forray István : Pesti utcaszélem, vízfestmény.
Székesfővárosi Történelmi Múzeum.

5. kép. Temetőrészlet az árvíz után,
Scheth György litográfiája Klette Károly rajza után.

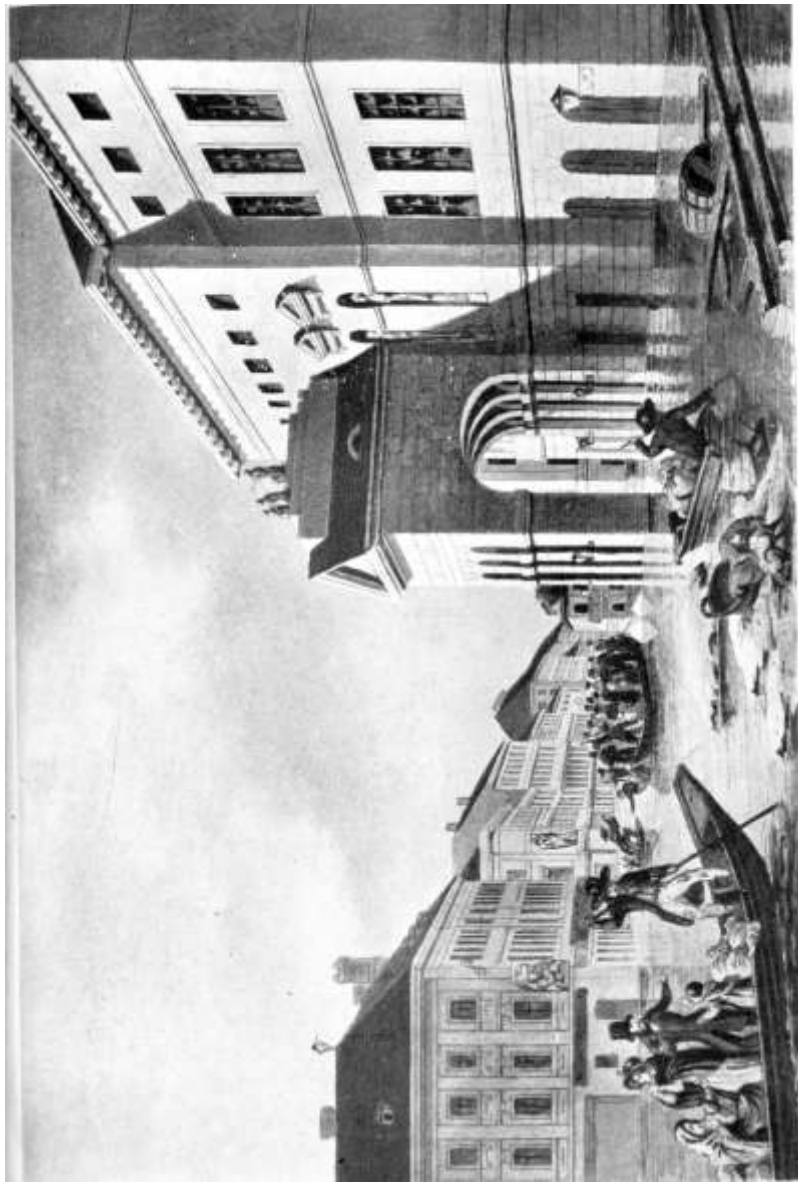

6. tábla. A Somkésári-utca az árvíz után. Schöth György Itogersfája. Klotte Károly rajza után.

7. kép. A Színház-tér (ma Vörösmarty-tér).

Utazók: Németország, Franciaország, Svájc, Anglia, Olaszország.

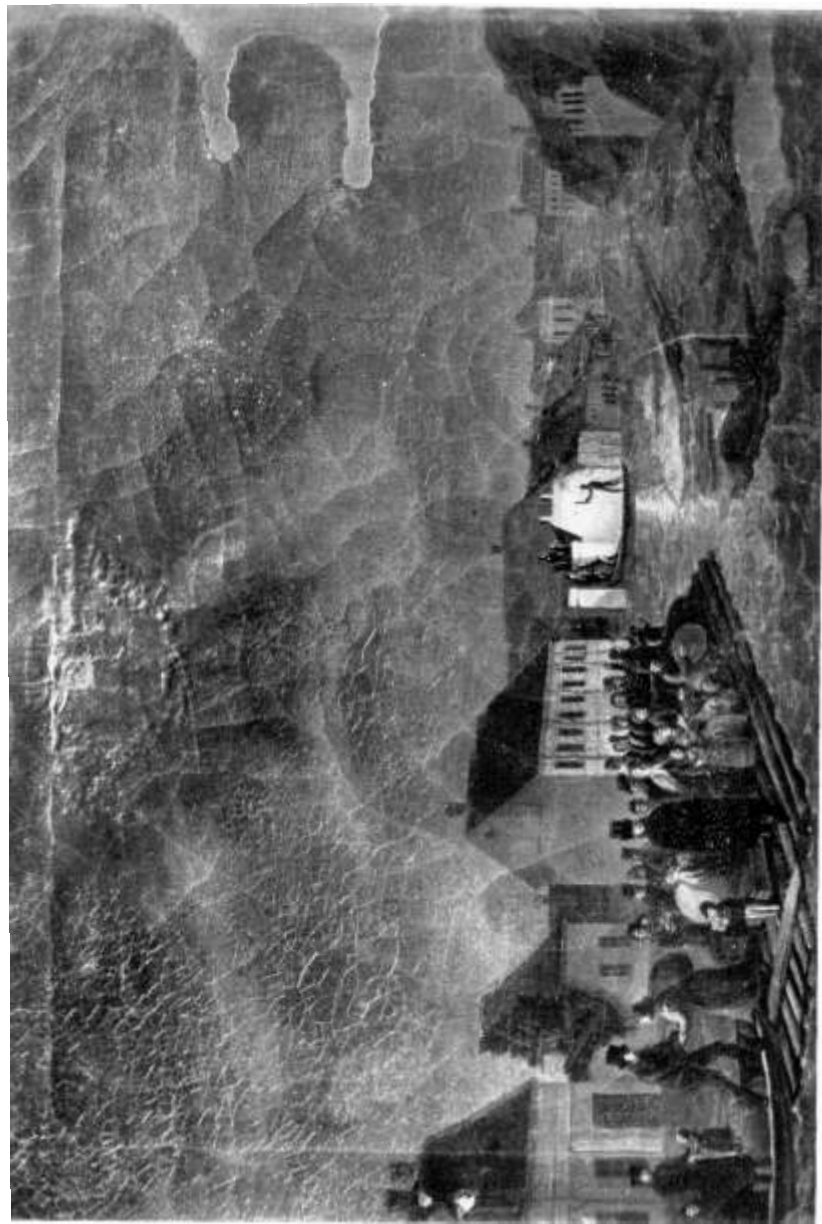
8. kép. A Színház-tér (ma Vörösmarty-tér). Színes rézmetszet.
Rajzolta Schwind Károly, festette Klette Károly, metszette Hürlimann.

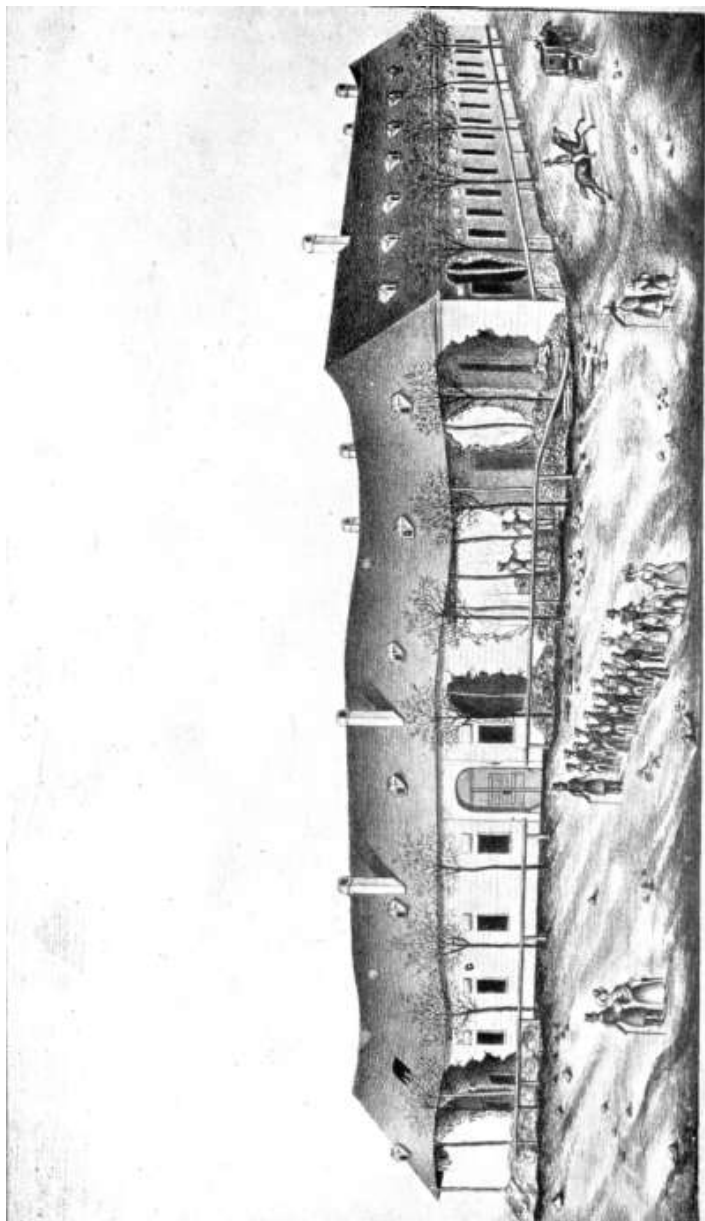
9. kép. A Széna-tér (ma Kalvin-tér), Tremisensky József litográfiája.

10. kép. A Nagymező-utca, Lovag Collár Ferenc rézmetszete.

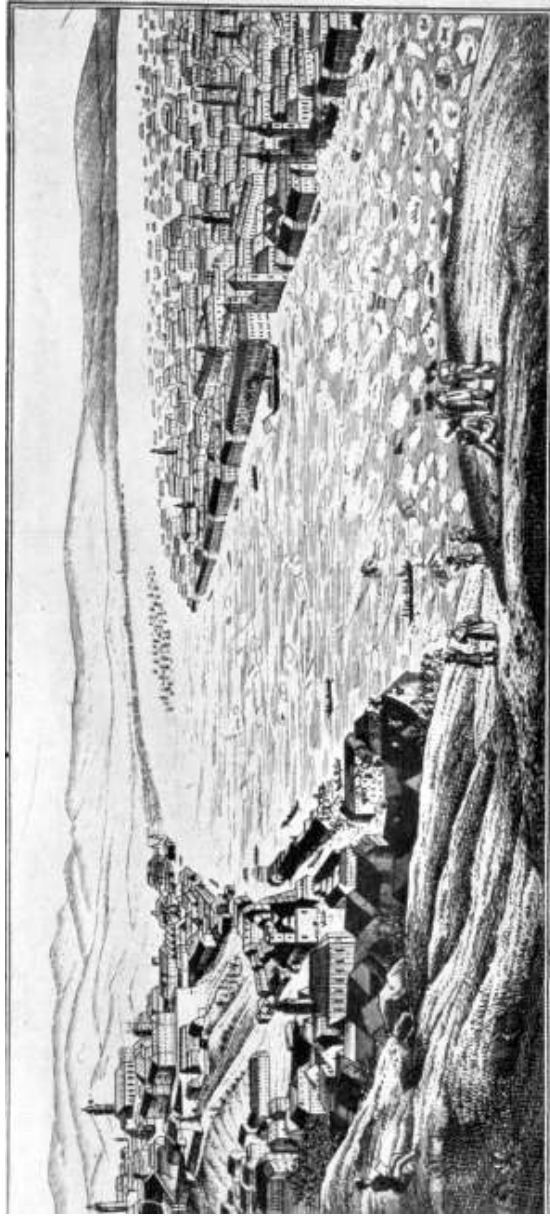
11. kép. Kaszás István: A Győr-utcai képe északról az árvíz alatt...A Budai Lovász Egylet tulajdona.

12. kép. A Vakok intézete az árvíz után, Reisz tűzérképlár rajza után.

13. kép. Becomló pesti házak. Fatszvet, megjelent J. Hermann-nál, Bécsben.

Darstellung der schauderlichen Überschwemmung der Städte Ofen und Pest mit ihren Umgebungen, durch das Ausdringen der Donau am dem
 Bogen am 1. März 1838, wobei das Wasser um 15 bis 16 in der Nacht (20. Sep. 43) höher errichtete und war als um 4. Sept. 31. Dieser als im Jahr 1775. Eine
 große Anzahl von Häusern stürzte ein, welche Hand in der Gassen an vielen Stellen eingestiegen, und das Wasser den dem großen Druck des überaus heftigen
 gegen Verones in dem letzten Sandboden die Fundamente bald erreicht und hart beschädigte. Hierbei fand sich auch hauptsächlich noch großer Mangel an
 Nahrung ein. Die Befürzung der Einwohner war ungemein groß, und besonders am 13. dem Eintreten der Nacht, wozu das Geräusch der Wellen das Lärmen der
 Schiffe, das Krachen der Gassen nicht ausgesetzte Aufmerksamkeiten in den Städten, denn die Schrecken. Seine war zu beschreiben. Der
 Orkan der Verwüstung, war so groß, daß das harte Bergängnis tausende und tausende reichte. Das Zimmergeschloß nach Schiffs reichte ungemein
 weit. Sein Haus zu schützen, von den anhängenden Plätzen, oder seine Habe zu retten aus den reisenden Bögen, daran war nicht zu den-
 ken, glücklich dergewiss, welcher mit dem Leben davon kam. Es ist traurig, daß nur zu viele Menschen dieser Art auch ein Opfer wurden. Es war ein sel-
 tenerummer, daß ein Mensch garuch schaudern muß. Von Seite der Behörden, wurden die äußersten Maßregeln getroffen um den Nothleidenden Wasser zu leisten.

14. kép. Budapest, látképe az árvíz alatt. Szinezett farnetszet.

Képek és térképek jegyzéke:

Barabás Miklós: A Derra-féle ház, vízfestmény.
Székesfővárosi Történeti Múzeumban..... A címlap előtt

Oldalak között

Lászlóffy Woldemár: Az árvíz műszaki leírása c. tanulmányához.

1. kép. Mellvédfal a Dunaparton	170—171
2/a kép. A Döbrentei-utca 15 számú ház az 1775. évi és 1838. évi árvíz emlékét őrző táblákkal.....	170—171
2/b kép. Az 1775. évi árvíz latin-, magyar- és német szövegű emléktáblája a Döbrentei-utca 15. számú házon	170—171
2/c kép. Az 1838 március 15-i árvíz magasságát jelző, magyar és szerb felírási tábla ugyanazon ház falán	170—171
3. ábra. A Duna térképe a Vág torkolatától a Dráva-torkolatig	178—179
4. ábra. Vörös László: Buda és Pest szabad királyi fővárosainak alap- és vízhelyzeti térképe	186—187
5. ábra. A hőmérséklet, a csapadék és a Duna vízállásai az 1837—38-i télen	188—189
6. ábra. A Csepelsziget csúcsánál keletkezett jégtorlasz, amely afőváros pusztulását okozta	194—195
7. ábra. A budai vízmércén 1838 március 13-a és 18-a közt észlelt vízállások és az árvíz legfőbb mozzanatai	199
8. ábra. Az 1838 márciusi árvíz pusztítása a fővárosban	206—207
9. ábra. A mai Pest az 1838-i vízelborítás feltüntetésével.....	206—207
10. ábra. Az árvíz pusztítása a főváros alatt	210—211
11. ábra. A fővárosi Dunaszakaszból szabályozási terve	228—229
12. ábra. Budapest székesfőváros árvízvédelmi térképe	232—233

	Oldalak
<i>Tolnai Gábor: Az árvíz és az irodalom c. tanulmányához.</i>	
A Pesti Magyar Színház színlapja március 13-án.....	304—305
Fáncsy Lajos feljegyzése színlapgyűjteményében, március 14-én.....	304—305
Kunoss: Részvét Gyöngyői. (Címlap.).....	336—337
Weil: Denkbuch második részének címlapja	336—337
Eötvös: Budapesti Árvízkönyv első kötetének címlapja	320—321
A bécsi Árvízkönyv II. kiadásának címlapja	320—321
Az Iris c. zsebkönyv II. évfolyamának címlapja	320—321
<i>Horváth Henrik: Az árvíz a művészetben c. tanulmányához.</i>	
1. kép. Ár víz jelenet a Józsefvárosban. Ranftl János Mátyás olajfestménye. Székesfővárosi Történeti Múzeum	384—385
2. kép. Schmelzer János Bernát: Báro Wesselényi Miklós, vízfestmény 1857. Székesfővárosi Történeti Múzeum.....	384—385
3. kép. Gr. Forray István: Mentési jelenet, vízfestmény. Székesfővárosi Történeti Múzeum.....	384—385
4. kép. Gr. Forray István: Pesti utcarészlet, vízfestmény. Székesfővárosi Történeti Múzeum.....	384—385
5. kép. Temetőrészlet az árvíz után. Scheth György litográfia- fiája Kiette Károly rajza után	384—385
6. kép. A Soroksári-utca az árvíz után. Scheth György litográfija, Kiette Károly rajza után	384—385
7. kép. A Színház-tér (ma Vörösmarty-tér). Perlaska Domonkos színes rézmetszete, Schwind Károly rajza után.....	384—385
8. kép. A Színház-tér (ma Vörösmarty-tér). Színes rézmetszet. Rajzolta Schwind Károly, festette Kiette Károly, metszete Hürlimann	384—385
9. kép. A Széna-tér (ma Kálvin-tér). Trentsensky József litográfija	384—385
10. kép. A Nagymező-utca. Lovag Collar Ferenc rézmetszete	384—385
11. kép. Kaszás István: A Gyár-utca képe északról az árvíz alatt. A Budai Lövész Egylet tulajdona	384—385
12. kép. A vakok intézete az árvíz után. Reisz tüzérváplár rajzán.	384—385
13. kép. Beomló pesti házak. Fametszet, megjelent J. Bermann- nál, Bécsben.....	384—385
14.kép. Budapest látképe az árvíz alatt. Színezett fametszet.....	384—385

Tartalom

	Oldal
SZENDY KÁROLY: ELŐSZÓ	V
ASZTALOS MIKLÓS: AZ ÁRVÍZ TÖRTÉNETE	1
Az árvíz	5
A részvét.....	97
LÁSZLÓFFY WOLDEMÁR: AZ ÁRVÍZ MŰSZAKI LEÍRÁSA	167
Bevezetés	169
A jég szerepe az árvizek keletkezésében	173
A Duna medrének szerepe az árvizek keletkezésében.....	177
Az 1838-i árvíz.....	187
A főváros árvízbiztonsága napjainkban	233
BIERBAUER VIRGIL:	
AZ 1838. ÉVI ÁRVÍZ HATÁSA PEST ÉPÍTÉSZETÉRE	245
TOLNAI GÁBOR: AZ ÁRVÍZ ÉS AZ IRODALOM	281
HORVÁTH HENRIK: AZ ÁRVÍZ A MŰVÉSZETBEN	355
KÉPEK ÉS TÉRKÉPEK JEGYZÉKE	385

FELELŐS KIADÓ: DR. ZAKARIÁS G. SÁNDOR
BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS HÁZNYOMDÁJA 1938. FELELŐS VEZETŐ: KURFÜRST ISTVÁN VEZÉRIGAZGATÓ